VICTOR HUGO

SEFİLLER

ÜÇÜNCÜ CİLT

oda
ROMAN YAYINLARI

VICTOR HUGO

SEFİLLER

DÜNYA KLASİKLERİ

Romantik akımın ilk kuramcısı ve şefi Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı bu romanı 19. Yüzyıl'ın en çok tanınmış ve sevilmiş klasik yapıtlarının başında gelir.

Klasik tiyatronun yapay ve dar dünyasını kıyasıya eleştirerek modern dram tarzını ortaya atan, çağının sanatçılarını derinden etkileyen Hugo, yaşadığı yüzyıla damgasını vuran belli başlı sorunları, halkın özgürlük tutkusunu *Sefiller*'de değişik bir biçim ve şiirsel bir tarzla dile getirir. Bu bakımdan *Sefiller*, roman olduğu kadar trajik bir şiir, görkemli bir söz ustalığının örneğidir.

Halk bir sessizliktir.
Ben bu sessizliğin
yılmak bilmez avukatı olacağım.
Dilsizler için konuşacağım.
Halkın dili haline geleceğim.
Tıkacı çıkarılmış
kanlı bir ağız gibi konuşacağım.
Her şeyi bir bir söyleyeceğim.

ISBN 975-385-334-3
ISBN 975-385-337-8

ISBN 975 - 385 - 334 - 3
ISBN 975 - 385 - 337 - 8

Dizgi: Tunç Reklam (0212) 292 64 86
Baskı: Umut Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

1. Basım Kasım 2004

ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Tünel, Kumbaracı Yokuşu 119 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53 Fax: (0212) 249 79 62
www.odayayinlari.com.tr.

VICTOR
HUGO

Türkçesi:
NURTEN TUNÇ

SEFİLLER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PLUMET VE SAINT-DENIS SOKAKLARINDA AŞK DA VAR, DESTAN DA...

BİRİNCİ KİTAP

BİRKAÇ SAYFALIK TARİHİ BİLGİ

1

KESİM USTALIĞI

Temmuz İhtilali'ne dolaysızca bağlanan, 1831-1832 yılları, Fransa tarihinin şaşırtıcı, olağanüstü ve en ilginç zamanlarıdır. Bu yıllar, önceki yıllarla, sonra gelecekler arasında bir dağ gibi durur. Onlar ihtilalin büyüklüğünü taşır; uçurumludur. Uygarlığın harcını karan yığınların üstüste biriken, birbiriyle ilgili çıkarları, eski Fransız sisteminin asırlık yüzleri, o yıllardaki düzeneklerin, tutkuların ve teorilerin kasırga yüklü bulutları arasında bazen görünür, bazen yok olur. Şimşekleri andıran bu görüntüler ve kayboluşlara, direniş ve teori adı verildi. İnsan ruhunun aydınlığı olan gerçeğin, orada kimi zaman parladığı görülür.

Alabildiğine kısıtlı ve bizden günbegün uzaklaşan bu önemli çağın karakteristik çizgilerini çekebilmek o kadar kolay olmayacak, fakat yine de tecrübe edeceğiz.

Restorasyon, ifadesi güç bir ara dönemdi. Yorucu, uğultulu, mırıltılı, uykulu ve debdebeliydi, ama bunlar bir ulusun bir çağı atlatmaya çalışmasından başka bir şey değildi. Bu çağlar epey tuhaf sahneler oluşturdu ve kendilerini kullanmak isteyen politikacıları yanılttı. Önceleri ulus sadece huzur istedi; tek bir ihtiyacı vardı: barış; tek isteği de küçülüp rahat yaşamaktı. Büyük olayların, tesadüflerin, büyük maceraların, zorlu etapların, Tanrı'ya şükretmenin vakti geçmişti. Ulus, böylesi serüvenlerden gı-

na getirmişti. Sezar'ın yerine Prusias'ı(*) seçiyor: Napoleon'a karşılık Yvetot Kralını(**) baştacı ediyordu: «Ah o ufacık kralımız ne iyiydi!» Herkes savaştan usanmıştı, tıpkı şafakla yola çıkılan zorlu ve yorucu bir günün bitiminde olunduğu gibi. İlk dönemi Mirebau'yla atlatmış, ikincisini Robespierre'le gerçekleştirmişler; üçüncüyü ise Bonaparte'la başarmışlardı. Herkes yorgun, usançlıydı. Herkesin tek arzusu rahat bir yataktı.

Boşuna özveriler, demode cesaret gösterileri, giderilen tutkular, arama, arzu, yalvarış... Peki ama ne için? Bir barınak. Artık barınakları var, memnun olabilirler. Fakat her şey bu kadar yalın değil. Daha başka olaylar da kendisini gösterir, kapıyı onlar da çalar.

Bunlar ihtilallerin, savaşların getirileridir, onları yoksayamayız. Onların da toplumda kök salma hakları vardır ve bu haklarını kullanırlar.

Bunlar genellikle, başçavuş yardımcıları, levazım subaylarıdır; bunlar ilkelere alan açmaya uğraşırlar.

İşte o zaman, siyasacı bilgeler nelerle karşılaşırlar?

Bitkin savaşçıların mola isteklerinin yanı sıra, olaylar da güvence ister. Olayların güvenceleri savaşçıların dinlenme gereksinimleri gibi kaçınılmazdır.

Cromwel'in ardından, İngiltere'nin Stuart Hanedanı'ndan istediğini; imparatorluktan sonra, Fransa, Bourbon Hanedanı'ndan isteyecekti.

Bu güvenceler, bu zamanlar için kaçınılmaz birer ihtiyaçtır. Bunları «bağışlamamak» mümkün değildi. Prensler de bağışladılar, fakat aslında bu bir dayatmaydı. Bu derin ve faydalı gerçeği, Stuartlar 1660'ta anlayamamışlardı, oysa 1814'te de Bourbonlar aynı yanılsamayı yaşadılar.

Napoleon sürgüne gittikten sonra, hanedan Fransa'ya döndüğünde feci ve ahmakça bir vehme kapıldı. Her şeyi yapmayı hak

---

(*) Prusias: Bithniya Kralı (MÖ 237-192).

(**) Yvetot Kralı: Sıradan bir kralın ettiği iyilikleri anlatan bir şarkıdır. 1813'te bestelenmiştir.

bildi, kendisinin verdiğine ve bu verdiğini yine alabileceğine inandı. Bourbon Hanedanı'nın ilahi hakları olduğuna, Fransa'nın hiçbir hakkı olmadığına inandı. XVIII. Louis'nin anayasasında tanıdığı siyasi hakkın, sadece Bourbonlar'ın olan o ilahi hakkın bir uzantısı olduğuna ve Kral'ın bunu halka bağışladığına kendisini inandırdı. Kral arzu ederse, bu hakkını geri alabilecekti. Ama Bourbon Hanedanı epey ortada duran bir gerçeği görememişti. Bağışın kendisine getirdiği hoşnutsuzluktan, Bourbon Hanedanı bunun kendisinden gelmediğini anlamalıydı, fakat o da anlamadı.

XIX. yüzyılda şirretleşti. Ulusun her gelişme istemine dudak büktü ve ulus bunu fark etti.

Daha önce, kendi önünde imparatorluğun iskambil kâğıtları gibi yıkılması yüzünden, kendini güçlü sandı. Oysa kendisinin de yönetime aynı yollarla getirildiğini unuttu. Napoleon'u tahtından eden o elin, aynı avucun içinde olduğunu göremedi.

Geçmişi simgelediğini düşünüp, kendisini köklü sandı. Oysa hatalıydı bu bakış; geçmişe aitti, ama bu geçmiş Fransa'ydı. Fransa toplumunun kökleri sadece Bourbon Hanedanı'nda değil, ulustaydı. Bu karanlık ve yaşayakalmış kökler, bir hanedanın hakkını değil, bir ulusun tarihini oluşturdu. Bu kökler, ülkenin her tarafına uzanmıştı, salt tahtın altında değildi ki...

Bourbon Hanedanı, Fransa tarihinin ünlü, şanlı ve kanlı bir düğümüdür, ama artık kaderinin en önemli öğesi ve siyasasının temeli değildir. Bourbonlar'dan vazgeçilir, onlarsız da yaşanırdı, kaldı ki tam yirmi iki yıl, onlarsız yaşanmıştı. Bir ara bir kopuş olmuştu, fakat Bourbonlar bunun ayrımında değillerdi. Bundan nasıl kuşkulanırlardı? Onlar için XVII. Louis 9 Thermidor'da(*) ve XVIII. Louis de, Marengo savaş gününde ülkeyi idare ettiklerini sanıyorlardı. Tarihin başlangıcından beri, hiçbir zaman prensler böylesine aymaz davranmamışlar, gerçekleri bu kadar ahmakça yoksaymamışlardı.

(*) Thermidor: Fransız İhtilal takviminde 20 Temmuz'la 18 Ağustos arasındaki ay.

«Kral hakkı» adı verilen bu adice iddiası, yukarının hakkını bu kadar yoksaymamıştı.

Bu önemli yanılgı, hanedanı, 1814'te kendi deyimiyle, 'bağışladığı' ayrıcalıklara ilişmeye zorladı. Ne hazin bir şey. Onun ayrıcalık dediği, yengilerimizdi; bizim çiğnediğimizi öne sürdükleriyse, bizim kanuni hakkımızdı.

Vaktin geldiğini sanan Restorasyon kendisini Bonaparte'tan yukarıda bulup, ülkede kökleri olduğuna inandı, daha doğrusu kendisini güçlü ve erişilmez bularak, kararını verip darbeyi indirdi. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikildi ve bağırıp çağırarak, ulusun hakkını ve bireysel hakkı tanımadı. Ulusal egemenliğini ve yurttaşın özgürlük haklarını gaspetti. Diğer bir deyimle, ulustan, ulus oluşturan özelliği aldı ve yurttaşın yurttaşlık hakkını çiğnedi.

«Temmuz Kararnameleri» denilen o ünlü yasaların temelleri böyle atıldı.

Restorasyon yıkıldı.

Tam vaktinde ve haklı olarak yıkıldı, ama şunu da eklemeliyiz ki, gelişime büsbütün karşı çıkmış sayılmazdı. Bu arada sayısız gelişmelere meydan verilmişti.

Restorasyon'da, ulus ılımlı tartışmalara girmeye ve barış içindeki bütünlüğe alışmıştı, bunu cumhuriyet zamanında yapamadığı gibi, imparatorlukta da yapamamıştı. Özgür ve güçlü bir Fransa, Avrupa'nın diğer ülkeleri için korkutucu bir manzara oluşturmuştu. Robespierre'in döneminde ihtilal; Bonaparte döneminde top söz sahibi olmuştu. XVIII Louis ile X. Charles döneminde ise, söz sahibi olma sırası zekâdaydı. Rüzgâr dinmiş, meşale tekrar yakılmıştı. Huzurlu tepelerin zirvelerinde, zekâların arınmış ışığı yeniden parladı. Bu gösterişli, faydalı ve cazip bir görüntüydü. Tam on beş yıl, barış içinde ve ulusal alanlarda bu yüce ilkelerin hazırlıkları görüldü. Bilgeler için, çok eski, devlet aşamaları için çok yeni sayılan ilkeler; yasa karşısında eşitlik, vicdan özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü hünerli kişilerin her tür göreve atanma kolaylıkları... Bu da 1830'a kadar dayandı. Bourbonlar, alınyazısınnın ellerinde kırılan bir uygarlık aracı yaratmışlardı.

Bourbonlar'ın çöküşü, kendi yönlerinden değil, ama ulus yönünden muhteşem bir yücelikle gelişti. Onlar tahttan vakur ifadlerle indiler; yetkelerini kullanmamışlardı. Onların gecede silinişleri, tarihe karanlık bir heyecan ekleyen, o muhteşem yok oluşlardan değildi. Burada, ne I. Charles'ın görülmeye değer huzuru, ne de Napoleon'un kartal çığlığı vardı. Sadece gittiler, olancası bu... Taçlarını bıraktılar ve pırıltısını da ellerinde tutamadılar. Gerçi, ciddi, saygın davrandılar, ama yüce olamadılar. Bir bakıma felaketlerinin, ihtişamını gösterme olanağını ellerinden kaçırdılar. Cherbourg yolunda X. Charles, yuvarlak bir masayı dörtgen biçiminde kestirirken, devrilen krallığından çok, protokole önem verdiğini gösterdi. Bu davranış kendilerini seven ağırbaşlı adamları ve soylarını sayan sadık kişileri epeyce üzdü. Halk olağanüstüydü. Çok doğru davrandı. Bir sabah, bir krallık isyanıyla saldırıya uğrayan ulus, o kadar metanetle davrandı ki, öfkelenecek zamanı bulamadı.

Kendisini savundu, denetledi, her şeyi kendi yerine koydu, hükümeti, yasalara, Bourbonlar'ı da sürgüne yöneltti; çok üzücü! Sonra duruldu. Bir zamanlar XIV. Louis'yi barındıran sayvanın altından, ihtiyar Kral X. Charles'ı usulca çekip aldı ve yere bıraktı. Kral ailesine hafifçe ve acıyla dokundu. Onlara hiç zarar vermedi. Bir kişi değil, birkaç kişi de değil, Fransa, Fransa'nın tamamı, yenen ve yenilgisinden sarhoşa dönen bir Fransa. Barikatlar gününden sonra, Guillaume du Vair'in(*) şu sözlerini hatırlayıp uyguladı: «Büyüklerin ihsanlarına alışkın ve bir kuş gibi daldan dala geçen, perişan bir kaderden daha mutlu bir kadere sıçrayanların, bahtsız prenslerinden sırt çevirmeleri olağandır. Fakat bence, krallarımın, özellikle bahtsız krallarımın kaderi, benim için her zaman saygıya layık olacaktır.»

Bourbonlar giderken, yanları sıra saygınlıklarını da götürdüler, ama onlar için kimse üzülmedi. Demin değindiğimiz gibi, felaketleri onlardan daha yüce oldu. Ufukta kayboldular.

(*) Guillaume de Vair: (1556-1621) Fransız devlet adamı, hatip ve felsefeci.

Temmuz İhtilali'nin bütün dünyada dostları ve düşmanları oldu. Bazıları bu isyanı coşkuyla kutlarken, bazıları ondan nefret etti. Herkes kişiliğine, doğasına uygun davrandı. Şafağın baykuşları sayılan Avrupa Prensleri, gözlerini kapattılar, yaralanmış ve sersemlemişlerdi, gözlerini, bu kez gözdağı vermek için açtılar. Bu korkuyu anlıyor ve öfkelerini bağışlıyoruz. Bu tuhaf isyan çok hafif bir sarsıntı yarattı. Yenilen krallığa kinli davranıp da ona kan dökme şerefini bile bağışlamadı. Özgürlüğün kendi kendisini eleştirmesiyle ilgili, zorba yönetimlerin gözünde, Temmuz İhtilali'nin en büyük suçu, korkunç olmasına rağmen, yumuşaklığı olacaktı.

Aslında aleyhine, hiçbir şey yapılmadığı gibi, hiçbir düzen de hazırlanmadı. Ondan en fazla yakınanlar, en öfkeliler bile, onu selamlıyorlardı.

Bencilliklerimiz ve öfkelerimiz ne olursa olsun, insanoğlundan daha üstün birinin hazırlamış olduğu olaylara derin bir saygı besleriz.

Temmuz İhtilali gerçeği yere deviren hakkın zaferidir. Bu da yücelik ve ihtişam dolu bir şeydi.

Gerçeği sindiren hak. İşte 1830'un görkemi, onun yumuşak ve anlayışlı olması da bundandır. Yenen hakkın kaba güce ihtiyacı yoktur.

Hak adil ve doğrudur.

Hakkın özelliği sürekli güzel ve lekesiz kalmasıdır. Görünürde en zorunlu olan gerçek bile çağdaşlarının en kolay kabullendikleri gerçekler bile, sadece olgu olarak gelişmişse ve hakkı kapsamıyorlarsa, giderek biçimsiz, iğrenç ve canavarca bir görünüme bürünür. Bunun en belirgin örneği Machiavel'dir. Gerçeğin asırlarn ötesinden erişebileceği çirkinlik düzeyini bir bakışta görebilmek istiyorsanız Machiavel'e bir göz atın. Machiavel hiçbir zaman kötülük cini, ifrit, alçak ve düşkün bir yazar olmadı. Bu belirgin bir gerçek, ama bu sadece İtalyan gerçeği değil, bu bütün Avrupa'nın benimsediği bir gerçekti. XVI. yüzyılın oluşturdu-

ğu bir gerçek, XIX. yüzyılın kavramlarının karşısında, kusturucu, ortada ve gerçekten iğrençtir.

Hak ile gerçeğin bu mücadelesi, toplumlarının meydana gelmesinden beri süregider. Bu savaşı noktalamak, saf, lekesiz düşünceyi, insanlık gerçekleriyle karıştırmak; hakkı gerçeğe ve gerçeği hakka karıştırmak, işte alimlerin gayreti bunadır.

2
ACEMİ DİKİŞ

Fakat şunu hiç unutmayalım: Alimlerin çabaları başka, hilebazların çabaları başkadır.

1830 İhtilali başladığı gibi bitti.

İhtilal dibe vurunca, uyanıklar başarısızlığı yağmalar.

Çağımızda böylesi hilebazlar kendilerine «devlet adamı» nitemini yakıştırdılar, o kadar ki, artık bu unvan argo sözcüğe dönüştü. Evet şunu da söylemeliyiz ki, epey üstünde durulması gereken bir nokta var, kurnazlığın, hilenin olduğu yerde küçüklük vardır. Bu zorunlu bir şeydir. Bu nedenle, hileci ve düzenbazlar dediğimizde, «küçük insanları» da ereklemiş oluyoruz.

Aynı biçimde, «devlet adamları» derken, zaman zaman da, hainler anlamında kullanılır. Yani satılmış adamlar anlamında.

İşte bu açıkgözlerin sözlerine bakılacak olursa, güya, Temmuz İhtilali'ne benzeyen ayaklanmalar, kesik atardamarlara benzer, bunları hemen dikmek, bağlamak gerekir. Fazlasıyla vaat edilen hak, sarsıntılara neden olur. Bu nedenle öncelikle, sözü verilen hakkı korumak için, devleti güçlendirmek gerekir. Özgürlük sağlandıktan sonra, yönetimi düşünmek kaçınılmazdır.

Bu durumda yine alimlerle açıkgözler, birbirlerinden ayrı değillerdir, ama alimler kuşkulanmaya başlarlar. İktidar, peki ama... Öncelikle iktidar ne demek, ne anlama geliyor? İkinci mesele bu iktidarın nereden kaynaklandığı sorunudur.

Hilebazlar bu karşı çıkmaları duymamazlıktan gelerek hamlelerini, dolaplarını sürdürmeye çalışırlar.

Çoğalan yapıtlara, bir ihtiyaç maskesi takmakla ünlenen bu hin siyasetçilerin fikirlerine göre, ihtilalden sonra bir ulusun ilk ihtiyacı kendisine bir hanedan sağlanmasıdır. Özellikle eğer ulus monarşik yapılı bir ülkedeyse.

Onlara göre, ihtilalden sonra, bu yolla barış sağlanır, yani başka deyimle, ulus yaralarını sarar ve hanedanını onarmaya vakit ayırır. Hanedan, harabeleri ve cankurtaranları gizler.

Peki ama, bir hanedan oluşturmak genellikle kolay olmaz!

Çok zora düştüğünde herhangi bir deha sahibi, kral olabilir, çoğu zaman, bu tesadüfen ortaya çıkan talihli biri de olabilir. İşte iki misal, biri Bonaparte, diğeri İturbide.(*)

Rastgele bir aileden bir hanedan oluşturulamaz. Sülalenin kökünün eskilere dayanması gerekir, ama yüzyıllarda beklenmedik buruşukluklar oluşturmak imkânsız bir şeydir.

«Devlet adamları» açısından bakacak olursak, «her türlü önlemi aldıktan sonra» şöyle bir meseleyle yüz yüze kalıyoruz: Bir isyandan sonra ortaya çıkan kralın özellikleri nelerdir? İhtilalci olabilir ve aslında böyle olması faydalıdır da; özetle, kendisinin bir isyana katılmış, orada cesaret göstermiş, elindeki baltayı ya da kılıcı sallamış olması gerekir.

Bir hanedanın özellikleri nelerdir? Ulusal olmalı, yani uzaktan devrimci, ama yapıp ettikleriyle değil, benimsettirdiği düşünceleriyle. Hanedan köklü bir geçmişe sahip olmalı, tarihi olmalı, gelecekten türemeli, aynı zamanda güler yüzlü olmalıdır.

İşte bu saydıklarımız durumu olanca çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. İlk devrimler sadece üstün buldukları birini başlarına getirmekle kalmışlardır, Cromwell ya da Napoleon ve ikinci devrim üsteleyerek Brunswick ya da Bourbon Hanedanı'nı istedi...

Hanedanlar Hindistan'ın incirlerine benzerler. Böyle ağaçların her fidesi yere sarkarak toprakta köklenir ve yeni bir incir

---

(*) Iturbide: Meksikalı general (1783-1824), kendisini imparator ilan etmeyi başardı, ama bir yıl sonra tahttan indirilip kurşuna dizildi.

ağacını oluşturur. Her dal kendi başına bir hanedan olabilir, fakat bir şartla; halka inebilecek kadar yere eğilmekle.

İşte hinoğlu hinlerin teorileri.

Onlarca en büyük marifet, başarılara felaket acısı eklemektir. O halde, bu durumdan yararlananlar ürker. Olanca yaptığı, girişimi korkuyla tatlandırmak, geçişlerin eğik çizgisini iyice eğriltip, gelişimi yavaşlatmak, tanatımını sönükleştirmek, heyecanın burukluğunu dile getirmek ve daha sonra kesip atmak, açıları ve tırnakları törpülemek, utkuyu pamukla alalamak, hakkı kundaklamak, halkı fanilayla sarıp sarmalamak ve onu hemen yatırıp sıkı bir perhiz uygulatmak. Hercules'i(*) hastaymış gibi korumak, her şeyi yumuşatmak, ideale susamış zihinlere ıhlamurla karışık balözü vermek, aşırı başarıya önlemler almak ve ihtilali bir gece lambasıyla maskelemek.

İngiltere'nin 1688 yılında uyguladığı bu teori, 1830'da Fransa'da uygulandı.

1830, yolun yarısında durdurulmuş bir devrimdir, yani yokuş ortasında durdurulan bu devrim, gelişiminin yarısı, hakkın da yarısı sayılır neredeyse. Ama mantık şu «neredeyse» sözünü tanımaz, güneşin mumu tanımaması gibi...

Yokuşun ortasındaki devrimleri kim önler? Kenterler (Burjuvalar.) Niye?

Çünkü kenter demek, doymuş çıkarcılar demektir. Dün iştah vardı. Bugün doyuruldu, yarın usanç gelecek.

1814'te Napoleon'a uygulanan, 1830'da X. Charles'tan sonra sahnelendi.

Kenterlerden nafile bir sınıf yaratmayı istediler. Kenterlik sadece halkın tatmin olan bir bölümüdür. Kenter artık oturabilecek haldeki adamdır. Fakat bir koltuk, bir sınıf değildir. Şu da var ki, çok erken oturmak istemekle, insanlığın yürüyüşü önlenmiş olur. İşte bu genellikle kenterliğin hatası oldu.

(*) Hercules: Yunan mitolojisinde gücün simgesi.

Hata yapıldığı için toplumsal bir sınıf oluşmaz. Egoizm toplumsal düzenin bölümlerinden biri olamaz ki.

Hem, egoizme karşı bile haktanır olmak gerek. Ulusun, şu kenter denilen sınıfının bayıldığı durumu, 1830'dan sonra, bir parça utanç içeren ve kayıtsızlıkla uyuşukluğun karışımından oluşan durgunluk, hareketsizlik değildi; hayallere açık beklenmedik bir unutma sayılan uyku da değildi; bu bir molaydı.

«Mola» iki anlamlı, anlaşılması güç, dahası çelişkin bir sözcüktür: Birliğin öne yürüyüşü, yani eylem; durma, yani dinlenmedir.

Mola, güçlerin toparlanması, silahlı ve zinde bir dinlenmedir. Nöbetçilerini yerleştirmiş, tetikte bekleyen bir olgudur. Mola, geçmiş ve geleceğin kapışması demektir. 1830 ile 1848 yıllarının arasındaki dönemdir bu.

Kapışma dediğimiz şeye, gelişim de denebilir.

Devlet adamları gibi, kenterler de «mola» kelimesini kendilerine harfiyen aktaracak birini istiyorlar, hatta buna ihtiyaç duyuyorlardı. Kendilerine birinin «her ne kadar öyleyse de...» diye söze başlayacak birini arıyorlardı. Devrimi betimleyen, ama denge gücünü, durulmuşluğu da simgeleyecek, karışık karakter sahibi birini, yani bir başka deyimle geçmişle geleceği bağdaştırıp bugünü sağlamlaştıracak birini istiyorlardı. Böyle biri bulunmuştu bile, «hazır bekliyordu» Louis Philippe d'Orléans.

221'ler, bu prensi kral seçtiler. Lafayette taç giyme törenini üstlendi. Belediye Sarayı, Reims Katedrali'nin(*) yerini aldı. Ona «Cumhuriyetlerin en iyisi» denildi.

Bu yarım tahtın tam bir taht haline gelmesini 1830 sağladı.

Açıkgöz siyasa adamları, işlerini sonuca bağladıklarında, çözümün yanlışlığı meydana çıktı. Bütün bunlar mutlak hakkın dışında yapılmıştı. Mutlak hak «hayır!» diye haykırdı ve sonra olmayacak şey, hak da karanlıklara daldı.

(*) Reims Katedrali: Frank Clovis 496'da bu katedral'de taç giymişti, bu yüzden, Fransa krallarının Reims Katedrali'nde taç giymeleri gelenek halini aldı.

3
LOUİS-PHİLİPPE

İsyanların kolu korkunç, ama eli isabetlidir. Sert darbeler, fakat tam yerinde bir tercih yaparlar. Öyle ki 1830 gibi tamamlanmamış, yozlaşmış, bozulmuş ve tali düzeyde bir devrim haline gelse bile, kötü düşmemek için içlerinde yeterince aydınlık olan kutsal bir sezgi bulunur. Onları güneş tutulmalarına benzetebiliriz, bu sönüklük uzun sürmez, tekrar aydınlanmaktan asla vazgeçmiş değillerdir.

Yine de büyük konuşmayalım, devrimler de insanlar gibi yanılırlar.

Çok ağır yanılmalar görülmüştür.

Biz tekrar 1830 yılına dönelim. 1830, yoldan çıktı, fakat buna talih demek gerekir. Kısa kesilen devrimden sonraki düzende, kral, krallıktan daha değerli çıktı. Louis-Philippe az bulunur bir adamdı.

Tarih babası için hafifletici nedenler bulacaktır, ama o babasına hiç benzemezdi.

Babası her ne kadar ayıplanacak biriyse, Louis-Philippe de o kadar beğenilesi niteliklere sahip, saygıdeğer bir prensti. Özelliklerinin neredeyse tamamına ve genel niteliklerin de çoğuna sahipti. Sağlığını, servetini, dış görünüşünü korur, işlerini özenli yapardı. Her anın değerini bilir, ama bir yılın değerini bilmezdi. Ölçülü, dingin, sakin, sabırlıydı. Hem babacan, hem de iyi bir prensti. Karısını aldatmazdı. Sarayındaki uşaklar, kenterlere kral ile kraliçenin yatak odasını göstermekle görevlendirilmişlerdi. Aynı ailenin daha büyüklerinin gayrı meşru aşklarını sergiledikleri gibi, Louis-Philippe de, karısıyla olan ilişkisini halka göstermenin faydalı olacağını düşünmüştü. Avrupa'da konuşulan dillerin yaklaşık tümünü bilirdi ve bu da az bulunur bir nitelikti. Bütün çıkarların dillerini de konuşurdu. «Orta sınıfın» şaşmaz bir temsilcisi olmasına rağmen, onu aşardı ve her açıdan bu orta sınıftan daha yüceydi. Soyuna değer vermenin yanı sıra, onları cev-

herlerine göre değerlendirmesini bilir, Orleans olmakla övünür, Bourbonluk'tan dem vurmazdı. Prenslik günlerinde, kraliyet ailesinin en asil birinci prensine uygun bir yücelikle davranmış, ama kral atandığı günden sonra «tipik bir kenter» olmuştu. Halkın karşısında dağınık, aile çevresinde epey ölçülü konuşurdu. Kendisi için pinti denirdi, ama bunu kanıtlayan yoktu. Aslında bir fantazisini gerçekleştirmek ya da bir görevi yerine getirmek için bol keseden atan, yine de tutumlu olan biriydi. Kültürlü olmanın yanı sıra, edebi eserlere düşkün değildi, beyefendiydi, ama şövalye ruhlu değildi; sıradan, huzurlu ve güçlü bir karakteri vardı. Ailesi ve hizmetindekiler kendisini deli gibi severlerdi. Çok hoş konuşurdu, sohbetine doyum olmazdı. Doğru yoldan çıkmayan bir kraldı; biraz soğuk olmakla birlikte, ilginç konularda açılırdı. Çok ileriyi göremez, günü gününe yönetirdi ülkeyi. Kin tutmadığı gibi, minnet de etmezdi. Üstünlükleriyle, ortadakileri hemen ezebilirdi. Tahtın altında bağıran şu sır dolu «oy birlikleri»ni bastırmak için parlamentoyu ustaca kullanırdı.

Açıksözlüydü, zaman zaman duygularını ortaya söyleyip, tedbirsizce davranırdı, fakat bunda bile olağanüstüydü. Çare bulmakta, çeşitli maskelerle asıl yüzünü göstermemekte de ustaydı. Avrupa'nın Fransası'nı korkuttuğu gibi, Fransa'nın Avrupası'nı da korkuturdu. Vatanseverdi, fakat ailesini vatanından daha çok severdi. Yetkeden fazla egemenliğe, ağırbaşlılıktan fazla yetkeye önem verirdi. Bu eğilimin en olumsuz tarafı, başarıya varıldığında, hileyi hoşgörür, küçüklüğü mutlaka reddetmezdi. Faydalı bir yanı da politikayı şiddetli sarsıntılardan, devleti kırgınlıklardan ve toplumu yıkımlardan korumasıydı. Louis-Philippe epey titiz, açıkgöz, dikkatli, öngörülü, yorgunluk nedir bilmez biriydi. Zaman zaman kendi sözlerini yalanlar, çelişkiye düşerdi. Ancone'da Avusturya'ya karşı bilgiç davranmış, İspanya'da İngiltere'ye karşı çıkmıştı. Anvers'i bombalatıp Pritchard'ın anısına saygı göstermişti. «La Marseillaise» marşını yürekten bir heyecanla okurdu. Güçsüzlüğe, yorgunluklara, güzellik ve ideal ilkelerine, boşuna cömertliklere, boş hayallere,

evham ve öfkeye, kibir ve yalanlara boş verirdi. Her açıdan kişisel bir cesareti vardı. Valmy'de general, Jemmapes'ta askerdi.

Tahta çıktıktan sonra, sekiz suikast atlatmış, asla pes etmemiş, sürekli gülümsemişti. Bir süvari ölçüsünde cesur, bir alim kadar yürekliydi. Şu da var ki, Avrupa'nın sarsıntılarıyla kaygılanır, aklının ermediği büyük siyasal risklere atılmaktan çekinirdi. Öte yandan, canını tehlikeye atmaktan hiç çekinmez, fakat hiçbir zaman eserlerini feda etmezdi. İstemini, etkiye çevirip, kral olarak değil, deha olarak sözünü dinletmek isterdi. İnceleme hünerine sahip olsa da, bilicilik taslamazdı. Adam seçmeyi bilirdi. Aslında kişiyi değerlendirmek için, öncelikle onu tanımak isterdi. Güçlü bir sağduyusu olmasının yanı sıra, pratik bir kavrayışı ve olgunluğu da vardı. Zorlanmadan konuşurdu, belleği çok güçlüydü. Bundan yararlanır, onu sürekli kullanırdı. Bu özelliği Sezar, Büyük İskender ve Napoleon'la olan biricik benzerliğiydi. Olayları, ayrıntıları, tarihleri, kişileri, soyadlarını hiç unutmazdı. Yönelimleri, tutkuları, ruhların gizli ve karanlık direnişlerini önemsemez, bilmek de istemezdi. Yüzeydekilerce benimsenir ama Fransa'nın aşağı katmanıyla bağdaşmazdı. Fakat bundan da ustaca sıyrılmayı bilmişti. Ülkeyi yönetirdi, fakat saltanat sürmezdi. Kendi kendisine başbakanlık ederdi. Düşüncelerin enginine karşı, gerçeklerin sıradanlığından oluşan bir set kurmuştu. Uygarlık, düzen ve teşkilat yaratabilmenin asıl yeteneğine, yargılama ve şikeli dava ifadesi katardı. Bir hanedanın kurucusu ve savcısıydı. Karakterinde Charlemagne'in nitelikleriyle, bir avukatın niteliklerini toplamıştı. Özetle, üstün ve kendine özgü biriydi. Fransa'nın kaygısına ve Avrupa'nın hasedine rağmen, bir güç yaratarak muhteşem bir kral oldu. Eğer zaferi sevseydi, zamanın üstün kişileri arasında yer alabilirdi. Fakat o sadece yararlı olanı önemsedi, şan ve şerefi boşladı.

Gençken alımlı biri olan Louis-Philippe, kocadığında da kibarlığını korudu. Ulusça sürekli beğenilmemesine karşın, yığınlar onu sürekli tuttu.

Yığınlara kendisini sevdiren bir özelliğe sahipti; sevimli ve ca-

na yakındı, beğenilirdi. Aslında bir eksiği vardı; ihtişam. Kral olmasına rağmen, hiçbir zaman taç giymediği gibi, yaşlı bir adam olduğunda da, beyaz saçlarla görünmedi. Hal ve hareketleri eski yönetimden yana olmasına karşın, huyları çağına uyuyordu. 1830 yılına uygun bir karışımdı. Bir aristokrat ile bir kenter karışımı. Louis-Philippe, saltanatlı bir ara dönem oldu. Eski diyaleği ve eski imlayı korumuştu. Gerçi Macaristan'la, Polonya'yı epey severdi, fakat yazarken «Palanyalılar» ve «Mocorlar» diye yazardı. X. Charles gibi hassa alayı üniforması giyer ve Napoleon gibi «Legion d'Honneur» nişanı taşırdı.

Kiliseye nadiren uğrar, hiç ava çıkmazdı. Operaya da adım atmazdı. Papazlardan, at uşaklarından ve güzel dansözlerden hazzetmezdi. Bu huyları da onun güngörmüş bir kenter gibi, görünmesine yarıyordu. Çevresine saraylıları asla toplamazdı. Dışarı çıktığında şemsiyesini hep kolunun altında taşırdı. Bu şemsiye onun halesi sayıldı. Biraz duvarcı, biraz bahçıvan, biraz da doktordu. Attan düşen bir seyisten kan almayı bilirdi. III. Henri nasıl kamasını almadan saray dışına çıkmazsa, Louis-Philippe de neşterini almadan çıkmazdı. Kralcılar bu komik kralla eğleniyorlardı. Onlar şimdiye dek iyileştirmek için kan akıtan bir kralı ne görmüş, ne de duymuşlardı.

Tarihin Louis-Philippe'de bulduğu kusurlardan üçünü çıkartıp atmalıyız. Krallığı, hükümranlığı ve kralın kendisini suçlayan unsurları. Bu üç unsur da tamamen farklı bir toplam oluşturur. Zorla el atılan demokratik hak, ikincil düzeyde bir değer haline gelen ilerleme, kanla bastırılan sokak isyanları, ayaklanmaların askeri olarak cezalandırılması, kurşuna dizilen asiler, Transnonain Sokağı, askeri mahkemeler, gerçek ülkenin yasal ülke tarafından yok edilmesi, üç yüz bin ayrıcalıklıyla, kazancı paylaşan hükümet, bütün bunlar krallığın yapıp ettikleri. Geri çevrilen Belçika, kanla fethedilen Cezayir, tıpkı İngilizler'in Hindistan'da yaptıkları gibi uygarlıkla ilgisiz bir barbarlık. Abd-el-Kader'e güvensizlik, satın alınan Deutz ve intkamı alınan Pritchard, bunlar da saltanatın işleri. Ulusal olmaktan çok, ailesel siyasayı yürütmesi de sadece kralın işi oldu.

Yazdığımız gibi, kimi eksiltmelerden sonra kralın suçu hafifliyor.

Onun en büyük hatası Fransa adına epey kibirsiz davranması oldu.

Bu hata nereden kaynaklanmıştı?

Söyleyelim:

Louis-Philippe kraldan çok, bir baba oldu. Hanedan kurmak isteyen biri, her şeyden çekinir ve tedirgin edilmek istemez. Geçmişinde 14 Temmuz gibi talihli bir geleneği olan ve yine Austerlitz gibi şanlı bir zaferi olan bir halk, onun bu çekingenliğini küçümsüyordu.

Öte yandan, yerine getirilmesi kaçınılmaz olan genel ulusal ödevler bir yana, Louis-Philippe'in ailesine duyduğu sevgiyi, düşkünlüğünü bağışlamak işten bile değildi. Ailesi kralın sevgisine layıktı. Aile sahiden epey erdemli kişilerden oluşmuştu. Burada erdemlerle, hünerler birbirleriyle yarışıyor gibilerdi. Louis-Philippe'in kızlarından biri Prenses Marie d'Orleans, ailenin adını sanatçılar defterine yazdırmıştı. Tıpkı yıllar öncesi atalarından Charles d'Orleans'ın adını ozanlar arasına yazdırması gibi. Genç prenses ruhunu mermer bir heykele yansıtmış ve buna Jeanne D'arc ismini vermişti. Kralın oğullarından ikisi de, o kadar üstün kimselerdi ki, ünlü diplomat Metternich onlar için, «Onlar az bulunur gençler, çok üstün prensler,» demişti.

İşte her şeyi açık açık söyleyip, hiçbir şeyi de kötülemeden, Louis-Philippe'in asıl karakterini yansıtmak istedik.

Eşitlik prensi olmak, varlı˙ında hem Restorasyon'un, hem de ihtilalin çelişkilerini taşımak, devrimcinin devlette güvenilir olan o yönüne sahip olabilmek. İşte 1830 yılında bu, Louis-Philippe için bir talih oldu. Hiçbir zaman bir bireyle, bir olay arasında böyle bir uyum kurulmamıştır, biri diğerinin içine girmiş gibiydi ve cisimleşme gerçekleşti. Louis-Philippe demek, insan biçimini alan 1830 yılı demektir. Üstelik, onu tahta yakıştıran bir özelliği daha vardı: Sürgün. O yurdunun dışına atılmış, yoksul ve serseri biri gibi yaşamıştı. Geçimini emeğiyle sağlamıştı. Fransa'nın en bitek en geniş arazi sahiplerinden biri olan bu prens, geçimliğini

çıkarmak için İsviçre'de, kocamış atını satmıştı. Reichenau'da yine geçimini sağlamak için matematik dersleri vermiş, kız kardeşi Adelaide terzilik etmiş, işlemelerini satmıştı. Kralın geçmişteki bu acı anıları, kenterleri de coşturuyordu. XI. Louis'nin yaptırdığı ve XV. Louis'nin kullandığı Mont Saint-Michel'deki son demir kafesi kendisi parçalamıştı. Dumouriez'nin yoldaşı, Lafayette'in arkadaşı olmuştu. Jakoben Kulübü'nün üyesiydi. Mirabeau onun omuzlarını okşamış, Danton kendisine: «delikanlı» diye seslenmişti. '93 yılında, henüz Mösyö de Chartres ismini taşıdığı günlerde, Konvansiyon'un karanlık bir locasında oturmuş ve XVI. Louis'nin yargılanmasına katılmıştı. Devrimin kör öngörüsü krallığı kralla ve kralı da krallıkla ezerken, düşüncenin bu yabanıl ezişinde, insanı fark etmemişti. Meclis mahkemesinin o büyük fırtınasında, öfkeli halkın krala yönelttiği sorular ve suçlamalar, ne diyeceğini bilemeyen Capet'nin(*) perişanlığı, kraliyetin başının bu karanlık solukta sallanışı, suçlayanların ve suçlananın masumiyeti... Evet Louis-Philippe bütün bunları izlemiş, bu yıkıntıları görmüştü. Konvansiyon parmaklıkları ardından, çağların geçişlerini seyretmiş, XVI. Louis'nin, sorumlu tutulan o mutsuz kralın arkasındaki asıl suçlunun monarşinin gölgelerinden sivrildiğini görmüş ve hemen derin bir saygıya kapılmıştı. Tanrı'nın adaleti kadar şaşmaz olan, Halkın adaletine tanık olmuştu.

İhtilalden edindiği izlenim unutulmayacak ölçüde etkili olmuştu, bu sonsuz adaletin günün birinde gerçekleşmeleri kendisinde saygıyla karışık bir korku duygusu yaratmıştı.

İhtilalin izleri onda o kadar canlıydı ki, bir gün sözünden kuşkulanılamayacak ölçüde namuslu bir tanık önünde, Kurucu Meclis'in alfabetik listesindeki, bütün A'ları ezberden okumuştu.

Louis-Philippe, karanlık tarafı olmayan bir aydınlıklar kralı oldu. Onun egemenlik sürdüğü yıllarda basın özgür olduğu gibi,

---

(*) Capet: İlk Frank krallarının soyadı. Burada aşağılama niyetiyle kullanılmış. Halk XVI. Louis'ye hakaret etmek için onu «Capet» diye çağırmıştı.

parlamento özgürlüğü, vicdan ve konuşma özgürlüğü vardı. Eylül Yasaları yeterince açık seçiktir.

Aydınlığın ayrıcalıklar üzerinde, ne olumsuz etkileri olduğunu bile bile tahtını sürekli aydınlıkta tuttu. Tarih onun bu yönünü hiç unutmayacaktır.

Sahneye çıkan bütün tarihsel isimler gibi, Louis-Philippe de bugün insanı vicdan tarafından yargılanmakta. Fakat onun duruşması henüz ilk aşamada. Bu kral üzerinde kesin bir yargıya varmak için henüz erken. Katı bir eleştirmen olan tarihçi Louis Blanc bile, ilk yargısını yumuşatmıştır. Louis-Philippe aslında 221'ler ve 1830 yılı tarafından seçilmiş bir kraldı. Yani yarım bir Parlamento ile, bir yarım Devrim tarafından atanmıştır. Yine de felsefenin ileri görüşüyle, demin değindiğimiz gibi biz onu mutlak demokrasi adına yargılayamayız, bunun için çok dikkatli davranmak gerek. Burada iki hakkın gözetilmesi kaçınılmazdı. İlk olarak kişisel hak gözetilmeli, sonra halkın hakkı. Bunlardan sonra Louis-Philippe'i bir insan olarak inceleyecek olursak, onun tarihteki en iyi krallardan biri olduğunu söylemek zorundayız.

Onu suçlayan ne? Taht. Louis-Philippe'den krallığını çekip alacak olursak, ondan geriye sadece insan kalır. Ve bu insan da çok iyi bir insandı. Dahası çoğu zaman yüceliğe erişen bir iyilik vardı onda.

Çok zaman, en sıkıntılı anlarında, Avrupa diplomatlarıyla tartıştığı epey yorucu bir günün akşamında, dairesine dönerdi. Orada ne yapardı? Olmayacak bir şey. Bir dosyayı alır, yorgunluğuna, uykusuzluğuna bakmadan, incelerdi. Bir cinayet davasını incelemekle, çok iyi bir iş yaptığına inanırdı. Onun inancına göre masum birini ipten kurtarmak, Avrupalı diplomatlara meydan okumaktan daha iyi bir işti. Bir suçsuzu, celladın elinden kurtarmak için, adalet bakanıyla atışır, kurbanlarını çekip almak için savcılarla tartışırdı. Kral, savcılar için «hukuk lafazanları» derdi. Zaman zaman, incelediği dosyalar masasının üstünü kaplardı. Onları sırayla incelerdi. Mahkûm edilen bu

mutsuzların canlarının kendi elinde olduğunu düşünmek, onun için azaptı. Günün birinde, yine sözüne güvenilir ve az önce söz ettiğimiz o tanığa, şöyle demişti: «Bu gece tam yedi can kurtardım.»

Egemenliğinin ilk yıllarında idam cezasını kaldırmıştı. Tekrar kurulan darağacı, krala karşı gösterilen ilk terör eylemi oldu. İdamların infaz edildiği o Gréve Meydanı yok olunca, bu kez kenterlere has yeni bir idam meydanı kuruldu, buna da «Saint-Jacques Kapısı» ismini verdiler. «Pratik siyasa adamları» hemen hemen yasal bir giyotine ihtiyaç duymuşlardı. Bu da kenterliğin tutucu tarafında bulunan Casimir Périer'nin(*) bir utkusu sayılırdı. Louis-Philippe Beccaria'yı şöyle yorumlamıştı: «Keşke yaralansaydım, onu affederdim!»

Bir kez, bakanlarının direnişinden söz ederek, tarihimizin en büyük kişilerinden biri olan politik bir tutuklu hakkında şunları söyledi: «O bağışlandı, bana sadece bunu dillendirmek kaldı.»

Louis-Philippe, ermiş mertebesine erişen IX. Louis gibi uysal, insancıl ve halkını düşünen; IV. Henri gibi, iyi kalpli bir kraldı.

İyiliğin değerinin bir inci kadar az görüldüğü tarihte, iyi olmak çoğunlukla büyüklükten önce gelir.

Louis-Pihilippe zaman zaman, sertçe eleştirilmiş, şiddetle suçlanmıştı, fakat artık günümüzde göçmüş ve hayaletler arasına katılan bu kraldan söz ederken haktanır davranmak isteriz. Bu kralı yakından tanımış birinin, hakkında tarih önünde tanıklık etmesi gerekir. Bu tanıklığın ne olursa olsun, yansız olması gerekir. Bir ölünün mezartaşına yazdığı bir yazı içtendir. Bir gölge, bir diğer gölgeyi avutabilir. Aynı karanlıkları paylaşmak övme hakkını verir. Günün birinde sürgündeki iki mezarda yatanlardan söz ederken: «Biri diğerini fazla övdü» demelerinden o kadar korkulmamalı.

(*) Casimir Perier: Korsikalı suikastçı. 28 Temmuz 1835'te Louis-Philippe'e suikast girişiminde bulunmuştu. Paris'te idam edildi.

4
TEMEL ÇATIŞMALAR

Louis-Philippe'in idaresinin başlangıcındaki acıklı bulutlar yoğunlaşan dramımızın ilk günlerindeki durumun okur tarafından iyice anlaşılabilmesi için, kitabımızda bu kraldan söz etmek durumunda kaldık.

Louis-Philippe şiddete başvurmadan, kendi açısından hiçbir eylemlilik göstermeden, devrimin aktarmasıyla tahta geçmişti.

Aslında bu geçiş, ihtilalin asıl niyetinden epey farklıydı ve kendisi Orléans Dükü olarak burada şahsi hiçbir girişimde bulunmamıştı.

O prens olarak doğmuş ve kral olacağına inanmıştı. O, bu unvanı, kendi kendisine vermemişti, almamıştı da, bunu kendisine önermişlerdi ve kendisi de evet demişti. Önerinin politik olduğuna inanması gibi, kabul etmesinin de yasal olduğuna emindi. Kuşkusuz, burada yanılıyordu, fakat aynı zamanda içten olduğunu da eklemeliyiz. Bu nedenle, iyi niyetli bir davranışta bulunmuştu. Tekrar söylemek isteriz ki, Louis-Philippe tahtta hakkı olduğuna olanca içtenliğiyle inanmıştı, öte yandan, demokrasi de saldırılarında haklıydı ve iyi niyetliydi, o da yaptıklarından emindi. Bundan dolayı toplumsal çarpışmaların getirdiği korkunç olaylar yüzünden, ne kral, ne de demokrasiyi suçlayabiliriz. İlkelerin çarpışmaları, elementlerin çarpışmalarını andırır. Okyanus suyu, fırtına havayı, kral krallığı, demokrasi halkı savunur. Burada göreceli olan monarşi, mutlak olan cumhuriyete karşı koyar. Toplum bu çatışmalardan fayda görür. Fakat bugün kendisine acıklı gelen bu durum, yarın selameti olacaktır. Şu da var ki mücadele edenleri asla ayıplamayız. Bu partilerin birinden biri yanılıyor. Hak ve hukuk, Rodos'ta iki sahil üzerinde yükselen o koca heykel gibi değildir, aynı zamanda iki tarafta bulunmaz. Bir ayağı cumhuriyette, diğeri krallıkta olamaz. O, parçalanamaz bir bütündür ve tek bir yanda bulunur. Fakat aldananlar iyi niyetle aldanmaktalar. Kör biri suçlu değildir, tıpkı

Vendée'li(*) birinin kesinlikle çapulcu olmaması gibi. Bu korkunç çarpışmaları yazgının cilvesine bağlayalım. Bu fırtınalar her ne kadar şiddetli olsalar da, insanlığın sorumsuzluğu, onlara karışmıştır.

Açıklamayı bitirelim:

1830 hükümeti çok kritik koşullarda işe başladı. Henüz doğan bu hükümet, hemen savaşmak zorunda kaldı.

Yeni yerleşmişti ki, şimdi doğan ve o kadar da sağlam olmayan bu Temmuz olgusunun da, belirsiz çekişmeler, sarsıntılar olduğunu hissetti.

Direniş ertesi gün doğdu. Belki de, dünden bir gün önce doğmuştu.

Düşmanlık giderek büyüdü ve gizlilikten sıyrılıp açıkça gürledi.

Fransa dışındaki krallar tarafından hoş kabul edilmeyen Temmuz İhtilali, Fransa'da farklı biçimlerde yorumlanacaktı.

Tanrı, insanoğluna olaylarla arzularını bildirir. Fakat bu sır yüklü bir dille yazılı, anlaşılması güç bir metindir. İnsanoğlu hemen bunu kendince yorumlar. Fakat bu seri yorumlar, hata ve boşluklarla dolu ve aklıselime aykırı çevirilerdir. İlahi dilden anlayan çok az insan vardır. Bu bilgili kişilerin en kavrayışlı, en sakin ve en üstün zekâlı olanları, ellerindeki yazıyı usul usul okurlar. Gelgelelim, onlar, metinleriyle geldiklerinde, iş çoktan yapılmıştır ve genel alanda yirmiye yakın çeviri ya da yorum vardır. Her bir yorum, bir parti doğurur ve her bir anlaşmazlıktan bir geçimsizlik çıkar. Her parti, doğru metnin kendisinde olduğuna inanır, her bozguncu da gerçek ışığın sahibi olduğunu savlar.

Çoğu zaman iktidarın kendisi de bozguncu sınıftır.

Devrimlerde akıntıya karşı yüzenler vardır, onlar eski partilerin üyeleridir.

Tanrı'nın yardımıyla soyaçekime bağlı olan eski partiler de,

(*) Vendée: Kuzey Fransa'da bir eyalet. Bir isyanın şehri.

devrimler isyan hakkından kaynaklandıkları için, bunlara karşı isyan etme hakları olduğuna inanırlar; fakat bu yanlıştır.

Çünkü böylesi devrimlerde, başkaldıran halk değil, kraldır. Devrim başkaldırının tersidir. Her devrim sıradan bir olay olduğu için, kendisini haklı sayar.

Zaman zaman, bu hak sahte devrimcilerce lekelenir, ancak kirlenmiş de olsa, kanlanmış da olsa varkalmayı sürdürür. Devrimler bir rastlantıdan değil de, bir ihtiyaçtan oluşur. Bir devrim demek, bir özentinin gerçeklenmesi demektir. Olması gerektiği için olmuştur.

Eski yasal partiler, hatalı bir düşünce yürütme yüzünden 1830 Devrimi'ne karşı çıkmışlardı. Hatalar epey isabetli fırlatıcılar bulurlar. Devrimi en cılız yerinden vurmuşlardı, zırhın kusurundan, ondaki mantık eksikliğinden. Onlar bu devrimde kraliyete saldırıyor ve şöyle bağırıyorlardı: «Devrim, evet ama niye bu kral?» Aslında bu fitneciler hayli isabetli nişan alan körlerdir.

Bu çığlığı, Cumhuriyetçiler de yükseltiyordu. Fakat onların bu isyan çığlığı anlamlıydı. Kralcılarda körlük sayılan şey, demokratlarda bir ileri görüş sayılıyordu. 1830 Devrimi halka verdiği sözde durmamıştı, buna öfkelenen demokrasi, ondan hesap soruyordu.

Geçmişin saldırısıyla geleceğin saldırısı arasında, Temmuz can çekişiyordu. Bir yandan asırlık monarşiyle, öte yandan, sonsuz hakla başı belada olan anı simgeliyordu.

Öte yandan dışarıda artık devrim sayılmayan, bir monarşi haline gelen 1830, Avrupa'ya ayak uydurmak ve barışı da savunmak zorundaydı. Aklıselime aykırı bir uyum, çoğu zaman bir savaştan bile daha pahalıya gelir. Bu ağzı tıkalı, ama boyuna homurdanan gizli geçimsizlikten silahlı bir barış doğdu ki, bu da uygarlığın en pahalı hilelerindendi. Temmuz krallığı şahlanmıştı. Metternich seve isteye ona gem vurdurdu. İlerleme aracılığıyla Fransa'ya itilen devrim, Avrupa'daki monarşileri tartaklıyordu. Kendisi yedekte durmasına karşın, yedeğe alınıyordu.

Bu arada ülkede, halkın yoksulluğu, emekçilik, ücretler, eğitim, ceza, fuhuş, kadının kaderi, zenginlik, yoksulluk, üretim, tü-

ketim, dağıtım, alım-satım, para, kredi, anamal hakkı, çalışma hakkı, bütün bu sorunlar çoğalıyor, birkaç kat yoğunlaşıp ağırlaşarak toplumu tehdit ediyordu.

Siyasi partilerin yanı sıra, bir hareket daha belirmişti. Demokratik ve felsefi kaynaşma karşılık yetiştiriyordu. Seçkinler de halk gibi, huzursuzdu, farklı biçimde ama onun ölçüsünde...

Alimler derin derin düşünürken, alt katmanlar, devrimci akımların etkisiyle saralılar gibi sarsılıyordu.

Bu düşünürler bazısı kendi başlarına, bazısı aileleriyle beraber ya da toplu halde sakince, ama derin derin toplumsal sorunları inceliyorlardı. Bu sakin madenciler sessizce yeraltı galerilerini bir volkanın temeline kazıyorlardı. Sarsıntılardan ve kimi zaman gördükleri alevli fırınlardan huzursuz bile olmuyorlardı.

Bu sarsıntılı yıllarda bu huzur sahiden hoş bir manzara yaratmıştı.

Bu adamlar haklar sorununu siyasi partilere bırakmış, sadece mutluluk sorunlarıyla ilgileniyordu.

Onların toplumdan koparmak istedikleri, insanın huzur bulmasıydı.

Parasal, zirai, endüstri, tecim sorunlarını bir din yüceliğine çıkartmışlardı. Birazı Tanrı eliyle, çoğu da insan eliyle kurulan uygarlıkta çıkarlar, canlı bir yasa yoluyla sıralanır, topaklanır, o kadar ki, sert bir kaya oluşturur. Bu canlı yasa, ekonomistlerin sabırla inceledikleri bilimdir.

Farklı isimler altında bir araya gelen bu insanlara genellikle «sosyalist» denir. Bu adamlar, bu taşı delip bundan insan eliyle, insan refahının kaynaklarını fışkırtmaya gayret ederler.

Giyotinden tutun da, savaş sorununa kadar, çalışmaları sürekli aynı şeyi içerirdi: Fransız İhtilali'nin duyurduğu insan hakkına, onlar kadının ve çocuğun hakkını da eklemişlerdi.

Farklı nedenlerle teorik açıdan sosyalizmin uyandırdığı sorunları şimdi tartışmayacağız. Biz sadece göstermekle kalıyoruz.

Sosyalistlerin önerdiği iktisadi fikirler; hayaller ve mistisizm bir kenara atılırsa, iki önemli sorunda odaklanır:

İlk sorun:

Zenginlik oluşturmaktır.

İkincisi:

Eşitçe bölüşüm.

İlk sorun, 'çalışma'yı kapsar.

İkincisi, ücreti.

İlk sorunda, güçlerin kullanımı söz konusudur.

İkincisinde, zevklerin bölüşülmesi.

Güçlerin iyi kullanımından halk iktidarı doğar.

Zevklerin eşit paylaştırılmasından, bireysel mutluluk.

İyi bir dağıtım derken, eşit dağıtım değil de, haklı bir dağıtım demek isteriz.

İlk eşitlik, adalet.

Bu iki özellik birleşince, dışarda halk iktidarı, içeride bireysel mutluluk olunca, toplumsal refaha varılır.

Toplumsal refah demek, insanın mutluluğu demektir. Yurttaş özgür, ulus yüce olur.

İngiltere bu iki meseleden birini çözdü. O olağanüstü biçimde zenginlik yarattı, fakat iyi dağıtamadı. Sadece tekyanlı olan bu çözüm, ülkeyi kaçınılmaz bir zıtlığa sürükledi. Caka satan bir zenginlik, korkunç bir sefalet. Bazıları için bütün zevkler, bazıları için bütün azaplar. Bazılarının zevklerinden diğerlerinin yoksulluğu doğuyordu. Halk yoksuldu. Ayrıcalık, tekel, fodalite, emekten kaynaklanır. Bu hatalı ve riskli durum, halk iktidarını, özel yoksulluk üzerine oturtur ve kişinin acılarından devletin büyüklüğünü oluşturur. Bu kötü kurulmuş büyüklük, içinde hiçbir ahlaki unsur taşımayan, somut unsurların toplamıdır.

Komünizm ve ziraat yasaları, ikinci sorunu çözebileceklerini düşünürler. Onlar da yanılıyor. Onların dağıtımı da üretimi öldürür.

Eşit bir paylaşım, çabayı yok eder, yani artık kimse çalışmak istemez. Bu paylaştığı her şeyi paylaşan bir kasabın dağıtımıdır. Bundan dolayı, böylesi çözümlerin üzerinde durmayalım. Zenginliği öldürmek, onu paylaştırmak sayılmaz.

Bu iki meselenin iyi çözümlenmeleri için, beraber çözümlen-

meleri gerekiyor. Her iki çözüm birleştirilerek tek bir çözüm haline getirilmeli.

Bu iki sorundan sadece birini çözün, işte size Venedik. Alın size İngiltere. Venedik gibi sahte bir gücünüz olur veya İngiltere gibi maddi bir iktidarınız. İşte o zaman, siz de kötü bir varsıl olursunuz. Venedik'in yıkılması gibi, ya bir şiddet eylemiyle mahvolur, ya da İngiltere gibi batarsınız. Dünya da sizin düşmenizi ve ölmenizi hiç umursamaz. Çünkü dünya sadece bencillik olan, insanlık için bir erdemi ya da bir düşünceyi kapsamayan her şeyin düşüp ölmesine rıza gösterecektir.

Şunu da söylemek isterim ki, biz burada Venedik ya da İngiltere demekle, ulusları değil, sadece toplumsal yapıları erekliyoruz. Uluslar üzerine kurulu oligarşilerden söz etmek istiyoruz, ulusların kendilerinden değil. Uluslara her zaman sevgi ve saygı duyarız. Venedik bir ulus olarak baştan dirilecek, tekrar doğacaktır. İngiltere aristokrasisi belki düşer, ama ulus olarak İngiltere de ölümsüzdür o da bir daha canlanacaktır. Bu açıklamadan sonra, konumuza dönelim.

Bu iki meseleyi çözmek için zengine cesaret verin ve yoksulu gözetin, yoksulluğu bitirin. Güçlünün güçsüzü ezmesini yasaklayın. Başaranı kıskanan, daha yolun yarısında olan kişilerin hasetlerini dizginleyin. Ücreti işe göre matematiksel ve adaletlice düzenleyin.

Eğitimi parasız ve zorunlu hale getirip çocuğun yetişmesine katkıda bulunun. Bilimin insanlığın özü olmasına çalışın; kollar çalışırken, zekâlar da boş durmasın, gelişsin. Aynı zamanda, hem güçlü bir ulus, hem de mutlu insanlardan mutlu aileler oluşturun. Mülkiyeti, yıkarak değil, evrenselleştirip halka dağıtın, böylece her vatandaş, mülk sahibi olur. Bu sanıldığından da kolaydır. İki kelimeyle özetleyelim, zenginliği üretmeyi de paylaştırmayı da bilin. İşte o zaman, hem maddi, hem de manevi yüceliğe erişip, Fransa adını taşımaya hak kazanırsınız.

Aldanan birkaç topluluk dışında, sosyalizm böyle ifade etmiş kendisini, olaylara bu çözümü aramış, beyinlere bu düşünceleri vermek istemişti.

Bu fikirler, bu teoriler, bu üstelemeler, devlet adamının filozofa önem verme ihtiyacı, fark edilen belirsiz gerçekler, hem eski dünyaya uygun, hem de devrimci ilkelerle bağdaşan yeni bir politikanın yaratılması, Polignac'ı savunmak için, Lafayette'in kullanıldığı bir durum, kaosun altında, gelişimin ilerlemesini sezmek; odalar ve sokak, kişinin çevresinde dengelemek durumunda olduğu istekli yarışmalar, devrime duyulan inanç. Kesin ve üstün bir hakkın kabulü, ırkına bağlı kalma isteği, aile anlayışı, halka duyduğu gerçek saygı, kendi öznefsi bütün bunlar Louis-Philippe'i düşündürüyor, kaygılandırıyordu. Güçlü ve cesur olmasına rağmen, zaman zaman, omuzlarına yüklenen bu krallık unvanının altında ezildiği olurdu.

Ayakları altında bir parçalanma, bir dağılma hissediyordu, ama bu tozlaşma olamazdı, çünkü Fransa her zamankinden daha fazla Fransa'ydı.

Ufuklar yığılmalarla kararmıştı. Usulca ilerleyen tuhaf bir karartı, insanları, nesneleri, düşünceleri kaplıyordu.

Bu gölgeler öfkelerden ve sistemlerden geliyordu.

Hızla boğulan şeyler deviniyor, fokurduyordu. Bilgiciliklerin gerçeklerle karıştığı havada öyle bir kasvet vardı ki, namuslu adamın vicdanı zaman zaman soluk alabiliyordu. Fırtınadan önce ağaç yaprakları nasıl hışırdarsa, zekâlar da toplumsal kaygılarla titriyordu. Elektrikli basınç o kadar şiddetliydi ki, bazen herhangi biri, bir yabancı çevreyi aydınlatıyordu. Daha sonra, günbatımının karanlıkları ortalığı bir daha sarıyordu. Bulutlardaki yıldırım, arada duyulan gökgürültüsünden anlaşılıyordu.

Temmuz İhtilali'nin üzerinden yirmi ay geçmiş, 1832 yılı gözdağı veren görüntüsüyle başlamıştı. Halkın sıkıntısı, aç işçiler; gölgelerde kaybolan, son Condé prensi; Parislilerin Bourbonları kovması gibi Nassaular'ı kovan Bruxelles; kendisini bir Fransa prensine öneren, fakat bir ingiliz prensine verilen Belçika; Nicolas'ın Rus öfkesi; tam arkamızda Güney'in iki iblisi, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel; İtalya'da deprem; Bologna'ya el veren Metternich; Avusturya'yı, Ancone'da zora düşüren Fransa, kuzeyde Polonya'yı tabutuna çivileyen lanet bir keser sesi;

bütün Avrupa'da iki müttefik olan Fransa ile İngiltere'yi gözeten işkilli bakışlar; aslında her an ihanete hazır, eğileni itmeye ve düşenin üzerine atılmaya hazır bekleyen güvenilmez müttefik İngiltere. Mahkemeye dört kelle vermemek için, Beccaria'nın ardına gizlenen Fransa Yüce Meclisi; Kral arabasında karalanan zambaklar; Notre Dame Kilisesinden alınan haç; değeri düşürülen, batan Lafayette, fukara ölen Benjamin Constant; yönetimde güç kaybedip can veren Casimir Peerier; krallığın her iki başşehrinde zuhur eden toplumsal, sosyal hastalık, biri düşünce şehrinde, öbürü çalışma şehrinde: Paris'te iç savaş, Lyon'dan rezilce bir savaş; her iki yerde de kor ateş alevleri; hakkın alnında volkanın kızıl lavları; Güney'de bağnazlık; Batı kargaşa; Berry Düşesi Vendee'de; komplolar; isyanlar ve bütün bunlar az gibi, bir de kolera; düşüncelerin kesif uğultularına, olayların karanlık ve endişeli gürültüsünü katıyordu.

5
KÖKENİ TARİH OLAN, FAKAT TARİHİN HABERSİZ OLDUKLARI...

Nisan bitimine doğru, her şey iyice kötülemişti. Kıpırtılar artık kaynaşmaya dönüşmüştü. Her ne kadar 1830'dan beri, sağda solda çarçabuk bastırılan önemsiz isyanlar çıkmış ve bastırılmışsada bunlar tekrar canlanıyorlardı. Bu da alttan alta süren bir tutuşmaydı.

Müthiş bir şeyler hazırlanıyor gibiydi. Muhtemel bir devrimin belli belirsiz çizgileri seçiliyordu. Fransa, gözünü Paris'e dikmişti, Paris ise Saint-Antoine Mahallesini izliyordu.

İçten içe kızışan Saint-Antoine Mahallesi, fıkır fıkır kaynayacak gibiydi.

Charonne Caddesindeki meyhaneler ciddi ve fırtınalı gibiydi (bu iki niteleme meyhaneler için tuhaftır).

Buralarda yönetimden uluorta söz edilirdi. Dövüşmek ya da rahat durmak için tartışıyorlardı. Dükkânların arka odalarında iş-

çilere «İlk alarmda, sokaklara fırlayıp, düşmanın sayısını umursamadan savaşacaklarına dair» söz alıyorlardı. Bu iş yapıldıktan sonra, meyhanenin bir köşesindeki adamın biri, gür bir sesle: «Unutma, yemin ettin» diyordu. Zaman zaman, ilk kattaki bir odaya çıkılıyor ve orada sahiden masonvari sahneler oluşturuyorlardı. Örgüte henüz girenlere «ona ve aile babalarına yardım» yeminleri ettiriyorlardı. Bu da bir formüldü.

Meyhanelerin arka salonlarında «provokasyon» bildirileri okunurdu. O zamanın gizli bir raporunda: «Devleti aşağılıyorlardı» yazılıydı.

Şu tür şeyler konuşulurdu: «Ben liderlerin isimlerini bilmiyorum. Bizler o günü sadece iki saat önceden öğreneceğiz.» Bir işçi şöyle konuşmuştu: «Bizler üç yüz kişiyiz. Her birimiz on metelik verelim, bu da tam yüz elli frank eder. Bununla kurşun ve barut alırız.» Bir diğeri şöyle konuşurdu: «Ben altı ay istemem, iki ay da istemiyorum. On beş güne varmaz devletle eşseviyede oluruz. Yirmi beş kişiyle karşı durabiliriz.»

Başka biri şunları söylüyordu: «Geceleri uyumıyorum, çünkü mermi hazırlıyorum.» Arada bir, kenter giyimli şık birileri geliyor, fiyakalı tavırlarla, emir verir gibi, en önemli kişilerle el sıkışıyorlar ve sonra gidiyorlardı. Hiçbir zaman, on dakikadan uzun kalmazlardı. Yarım sesle, çok kapsamlı konuşmalar yaparlardı. «Koşullar olgunlaşıyor, *o şey* hazır.» Oradakilerin diliyle konuşmak istersek oradaki herkesin *homurdandığını* söyleyebiliriz. Heyecan son sınırındaydı, o kadar ki, günün birinde, meyhanenin ortasında bir işçi «Peki ama silahımız yok!» dedi. Bir diğeri ona: «Askerlerde silah vardır.» Adam ayrımında olmadan Napoleon'un İtalya ordusuna söylediği o sözleri söylemişti. Bir raporda şöyle denilmişti: «Adamların söyleyeceği şeyler çok gizli olduğunda, bunu birbirlerine orada söylemezlerdi.»

Bütün bu sözlerden sonra, sakladıkları şeyin ne olabileceğini düşünmek tuhaf gelir.

Bu toplantılar bazen, aşamalı olurdu. Çoğu zaman sekiz-on kişi olurlardı ve sürekli aynı kişilerdi. Bazı toplantılara her isteyen katılırdı; salon hıncahınç dolar, oturacak yer kalmaz, ayakta

tartışırlardı. Bunlar olurken, bazıları yalnızca heyecan ve hevesten orada bulunuyor, bazıları da «işlerine giderken, şöyle bir uğruyorlardı.» İhtilalde, yani Büyük İhtilal'de olduğu gibi, genellikle bu meyhanelerde yeni katılanları kucaklayarak karşılayan, kadınlar da olurdu.

Daha anlamlı olaylar da yaşanmaktaydı.

Adamın biri meyhaneye girer, şarabını içtikten sonra: «Meyhaneci, borcumu ihtilal ödeyecek» diyerek çekip giderdi.

Charonne Caddesinin hemen karşısındaki bir meyhanede, ihtilalci ajanların bulundukları söyleniyordu.

Cotte Sokağında kılıç dersleri veren bir öğretmenin salonunda işçiler toplanırlardı. Duvara tahta kılıçlardan, bastonlardan, meçlerden oluşan silahlar asılıydı. Bir gün kılıçların üstündeki düğmeleri söktüler. Bir işçi şöyle dedi: «Tam yirmi beş kişiyiz. Fakat beni saymıyorlar, çünkü bana bir robot gözüyle bakıyorlar.» Böyle diyen işçi, daha sonra Quenisset olarak isim yapacaktı.

Planlanan şeyler giderek yayılıyor, her yeri sarıyordu. Kapısının önünü süpüren bir kadın, komşusuna şöyle diyordu: «Kaç gecedir mermi hazırlıyoruz.»

Kent muhafızlarına seslenen bildirileri sokaklarda bağıra çağıra okuyorlardı. Bir bildiri şöyle imzalanmıştı: «Babet, şarap satıcısı.»

Bir gün Lenbir Çarşısındaki bir içki dükkânının karşısında, çenesi siyah bir sakalla süslü ve İtalyan ağzıyla konuşan bir adam, bir taşın üstüne çıkmış, bilicilikle dolu bir yazıyı coşkuyla okuyordu.

Orada toplananlar alkışlıyorlardı. Halkı en fazla heyecanlandıran bölümler şöyleydi: «...Teorimiz engellendi, bildirilerimiz yırtıldı, ilancı arkadaşlarımız tutuklandılar... Pamuklardaki çözülme epey kabarık sayıda kişinin aramıza katılmalarını sağladı... Ulusların geleceği, karanlık saflarımızda hazırlanıyor. İşte şartlar: Etki ya da tepki, devrim ya da karşıdevrim. Çünkü artık çağımızda, miskinliğe ve uyuşukluğa yer yok. Ya ulus için ya da ulusa karşı, işte mesele bu. Başkaca bir şey yok... Bizi beğen-

miyorsanız yıkın, fakat o güne kadar ilerlememize yardım edin.» Bütün bunlar alenen söyleniyordu.

Daha da cesurca eylemlerden halk bile kuşkulanıyordu. 1832'nin 4 Nisan gününde, oradan geçen bir yaya, bir taşın üstüne çıkmış ve avazı çıktığınca, «Ben Babeuf taraftarıyım!» diye haykırmıştı. Fakat bu ahaliyi kuşkulandırmıştı, çünkü Babeuf'un ardından Gisquet'nin kokusu geliyordu.

Oradan geçen biri:

«Kahrolsun mülkiyet! Solcu muhalefet, dönek ve hain! Haklı çıkmak istediğinde isyan önerir. Yenilmemek için, demokrat olur ve savaşmamak için kralcıdır. Cumhuriyetçiler tüylü hayvanlardır, ey emekçi vatandaşlar, Cumhuriyetçiler'den uzak durun!»

Bir işçi:

«Kes sesini casus yurttaş!» diye bağırdı.

Bu ses çenesini kapatmaya yetti.

Sır yüklü olaylar yaşanıyordu.

Gün batımına doğru, bir işçi kanal boyunda, şık giyimli birine rastlardı. O adam kendisine: «Yurttaş nereye böyle?» diye sorardı.

İşçi: «Bayım, sizinle tanışmak onuruna sahip olamadım henüz.»

İyi giyimli, ona şöyle derdi: «Evet ama, ben seni çok iyi tanıyorum.» Sonra eklerdi: «Kaygılanma ben komitenin adamıyım. Senin güvenilir biri olmadığını düşünüyorlar, dikkatli ol. Bir şey söyleyecek olursan, gözümüz üzerinde...» Daha sonra işçiyle el sıkışıp oradan ayrılırdı.

Alesta duran polis, sadece meyhanelerde değil, sokaklarda da alışılmadık konuşmaları not ediyordu. Bir dokumacı, ince işler yapan bir marangoza: «Listeye adını hemen yazdır» diyordu.

«Neden?»

«Çünkü silahlar patlayacak bugünlerde.»

Hırpani kılıklı iki yolcu, zenginlere olan düşmanlıklarını açıkça belirtiyorlardı:

«Bizi kim yönetiyor?»

«Mösyö Philippe.»

«Hayır, kenterler.»

Bunlara yoksullar diyerek küçümsemek istemiyoruz; onlar sadece yoksullardı, açların da bazı hakları vardır.

Bir başka gün, iki kişinin birbirleriyle, şöyle konuştukları duyuluyordu: Biri diğerine:

«Saldırı planımız kusursuz,» diyordu.

Trone parmaklığının sapağına çömelmiş dört kişi şöyle konuşuyordu:

«Onun Paris'e bir daha girmemesi için, her şeyi yapacağız.» «O» kimdi? Korkutucu bir sır.

Mahalledeki dedikodulardan anlaşıldığı kadarıyla, önemli liderler geride bekliyorlardı. Onların kararlara varmak için Saint-Eustache Sokağındaki bir meyhanede buluştuklarından kuşkulanılıyordu.

Mondetour Sokağında yaşayan ve Terziler Yardımlaşma Derneği Başkanı olan Aug isimli biri, diğer liderlerle, Saint-Antoine arasında aracıydı. Fakat bu şefler hakkında fazla bilgi yoktu. Dahası bu konuda söylenilen şu sözlerin etkisi hâlâ canlıdır. Sanıklardan biri, daha sonraları Meclis'te kendisine sorulanlara, şu onurlu karşılığı vermişti:

«Liderleriniz kimler?»

«Kimseyi tanımıyorum, aslında kimseyi bir lider olarak görmedim.»

Bu kadar anlamlı, fakat yine de belirsiz sözler, söylentiler kulaktan kulağa fısıldanırdı.

Beuilly Caddesinde çalışan bir marangoz, yeni yapılan bir evin çevresindeki arsaya tahta paravanlar çakarken, yerde bir mektup görmüştü. Üzerindeki sözler okunabiliyordu:

...Değişik derneklere şubelerde yazılmaların önüne geçmek için, komitenin önlem alması gerekir...

Ve not olarak şunlar eklenmişti:

Faubburg-Paissoniere Sokağının 5 numaralı evinde, bir si-

lahçının avlusunda beş-altı tüfek olduğunu öğrendik. Bizim bölümde hiç silah yok.

Bu yazıları bulan marangoz telaşlanmış ve mektubu komşularına göstermişti. Birkaç adım ilerde, eline yine yırtık ve daha da manidar bir kâğıt geçti. Bu tuhaf belgelerin tarihi değerini düşünüp, bunu aşağıda yayınlıyoruz:

Q	C	D	E	**Bu listeyi ezberleyip yırtın. Emir verdiğiniz adamlar da aynı biçimde davransınlar. Selam ve sevgiler.** **L.** **u og a fe**

Bu buluşun sırrından haberleri olan kişiler, ancak çok daha sonraları, o dört büyük harcın «Quinturions, Centurions, Decurions, Eclaireurs»(*) olduklarını ve küçük harflerin de bir tarihi yazdığını öğreneceklerdi: 15 Nisan 1832. Her büyük harfin altına çok belirtici anlamları olan isimleri de yazılmıştı. Örneğin:

Q.Bannarel : *8 tüfek, 83 fişek.*
Güvenilir kişi. C-Boubiere: *1 tabanca, 40 fişek.*
D-Rollet : *1 kılıç, 1 libre barut.*
E-Tessier : *1 kılıç, 1 fişek çantası. Dakiktir; güvenilir.*
Terreur : *8 tüfek. Cesur biri.*

(*) Quinturions : Beş yüz kişilik birlik.
Decurions : On kişilik birlik.
Eclaireurs : İzciler.

Aynı marangoz o boş arsada, üstü kurşunkalemle ama epey okunaklı biçimde şunların yazılı olduğu, yine gizemli bir liste bulmuştu:

Birlik-Blachard. Abre-sec 6
Barra-Soize. Salle au Compte.
Kosciusko. Aubry Bourcher. Kasap-Aubry?
J.J.R.
Caius Gracchus.
Gözden geçirme hakkı. Dufond-Four.
Girondenlerin düşüşü. Dertac-Maubuee.
Washington, Pinson. 1 pist. 86 fişek.
Marseillaise.
Halkın egemeni Michel Quincampoix-Kılıç.
Çentik.
Marceau-Platon-Arbre-sec.
Varşova Tilly, Populaire çığırtkanı...

Bu listeyi bulan namuslu adam, hemen bunun anlamını çözdü: Bu liste, «İnsan Hakları» örgütünün dördüncü yönetim dairesindeki üyelerin listesiymiş. Listede bölüm liderlerinin ad ve adresleri de vardı. Bugün artık, bütün bu olaylar gece karanlığıyla kaplı olduğundan ve tarihe mal olduklarından, bunları yayınlamakta sakınca görmüyoruz. Bu arada, «İnsan hakları» örgütünün kuruluş tarihinin çok daha sonra olduğunu dikkate alırsak, bu bir taslak da olabilirdi.

Bu arada, kararlardan, sözlerden, yazılı belgelerden asıl yapılacaklar anlaşılmaya başlanmıştı.

Popincourt Sokağında işporta eşya satan bir eskicide, bir dolabın çekmecesinde, yine aynı gri renkli yedi kâğıt parçası bulunmuştu. Bu kâğıtlar, aynı renkli, dört köşeli kâğıtlardı. Bunlar da dörde katlanmıştı. Bu küçük kâğıtların üstündeki mermi biçimli bir kartta şunlar vardı:

Barut ....12 ons.
Kükürt........................2 ons.
Kömür.....................21/2 ons.
Su ....2 ons.

Dolaba el konulduğunda, ağır bir barut kokusu yükselmişti çekmeceden.

Günlük çalışmasını bitirip evine dönen bir duvarcı, Austerlitz Köprüsündeki bir bankta ufak bir paket unutmuştu. Bu paket karakola götürüldü; içinde iki bildiri bulundu. Bu bildiride Lattautiere imzası vardı, «İşçiler Birleşin» isimli bir marş ve içi fişek dolu bir teneke kutu bulunmuştu.

İçkilerini yudumlayan iki işçiden biri, diğerine ne kadar terlediğini göstermek için, elini ceketinin altına sokmasını istemişti, arkadaşını yoklayan işçi, onun ceketinin içinde bir tabanca taşıdığını anladı.

Pere-Lachaise Mezarlığıyla, Trone Parmaklığı arasındaki tenha bir hendekte oynayan çocuklar, talaşlar ve çöpler arasında, bir çuval bulmuşlardı. Çuvalda mermi kalıbı, fişek yapmak için, tahta bir torna kavrağı, içinde barut tozları bulunan bir tabak ve eritilmiş kurşun izlerini taşıyan küçük bir tencere vardı.

Bir sabah saat beşte, Pardon isimli bir yurttaş evinde fişek hazırlarken görüldü. Aynı adam, yani Pardon, Barricade-sur-Mery bölümüne üye olmuş, 1834 kalkışmasında öldürülmüştü.

İşçilerin dinlendikleri vakitte, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasında, nöbetçilerin bulunduğu bir yolda, bir meyhane kapısının yanındaki iki duvar arasında, iki adamın randevusu dikkati çekmişti.

Onlardan biri ceketinin altından çıkardığı tabancayı arkadaşına veriyordu ki, tabancanın ıslandığını fark etti ve tabancayı tekrar doldurdu, kuru barut kattıktan sonra, birbirlerinden ayrıldılar.

Daha sonraları, Beaurborg Sokağındaki bir kalkışmada öldü-

rülen Gallais isimli biri, evinde yedi yüz fişek ve yirmi dört tüfek mermisi bulunduğunu anlatarak kurumlanıyordu.

Hükümet günün birinde, eline geçen bir bildiriden, bir mahallenin silahlandırıldığını ve iki yüz bin de fişekleri olduğunu öğrendi. Bir hafta sonra, otuz bin fişek dağıtıldı. İşin en tuhaf tarafı polisin bunlardan birine bile el koyamaması oldu. Ele geçirilen bir mektupta şunu okumuşlardı: *Vakit yaklaştı, dört saat içinde seksen bir yurtsever, silahlanacak.*

Bütün bu politik kaynaşmanın yine de sakince olduğunu söyleyebiliriz. Kaçınılmaz olan ve neredeyse patlayacak olan fırtına hazırlanıyordu. Henüz yeraltında olan bu kalkışmada birçok tuhaflık vardı. Yaklaşan fırtınadan söz ediyordu herkes. Kenterler işçilerle bunu tartışıyorlardı. Şu tür sözler ediliyordu: «Eh, isyan nasıl gidiyor?» Bunu çok sıradan bir şey gibi soruyorlardı, tıpkı «Karınız nasıl? Çocuklarınız iyi mi?» der gibi.

Marceau Sokağında, bir mobilya taciri soruyordu:

«Saldırı ne zaman?»

Başka bir esnaf şöyle diyordu:

«Çok yakında saldıracaklar. Eminim, bir ay önce on beş bin kişiydiniz, bugünse yirmi beş bin kişi oldunuz.» Esnaf tüfeğini veriyordu ve komşusu da yedi franka satmak istediği bir tabancayı isyancılardan birine uzatıyordu, hediye niyetine.

Aslında ihtilal ateşi giderek harlanıyordu. Fransa'nın ve Paris'in her yerini sarmıştı bu ateş. Her yerde tek yürek atıyordu. Tıpkı insan bedeninde oluşan ve bazı iltihapların meydana getirdiği zarlar gibi, gizli dernekler ülkenin her yerindeydi. Hem legal, hem illegal olan, «Halkın Dostları Birliği»nden İnsan Hakları Dernekleri kurulmuştu. Bu dernek bildirilerinden birine «Cumhuriyet Döneminin 40. Yılının Pluviose Ayı»(*) tarihini atmıştı. Ağır ceza mahkemelerinin kararlarına karşı çıkarak, şubelerine daha sonra iptal edilecek isimleri vermekten çekinmiyorlardı. Şubelere şu isimleri vermişlerdi:

(*) Pluviose: Fransız İhtilali'nin beşinci ayı, 20 Ocak ile 21 Şubat arası.

Mızraklar.
Tehlike Çanı.
Tehlike Topu.
Frigyalı Başlığı.
21 Ocak.
Haytalar.
Dilenciler.
İleri Yürüyüş.
Robespierre.
Düzeç.
Zafer!

İnsan Hakları Derneği'nden Hareket Derneği doğacaktı. Bunlar dernekten ayrılıp öne fırlayan sabırsız heveslilerdi, diğer birlikler asıl örgütlere katılmayı istiyorlardı. Üyeler, oraya buraya çekiştirilmekten yakınıyorlardı. Örneğin, Galli Derneği ve Belediyelerin Örgütlenme Komitesi; Yayın İçin Özgürlük, Yayın ve Bireysel Özgürlük Derneği, Dolaylı Vergilere Karşı Halkın Eğitimi için örgütler. Daha sonra, Eşit İşçiler Derneği de, üç kısma ayrılıyordu; Eşitlikçiler, Komünistler ve Reformcular. Daha sonra Bastille Ordusu, bir onbaşının idaresindeki dört adam, bir çavuşun yönettiği on adam, bir asteğmenin buyruğundaki yirmi kişi ve bir teğmenin emrindeki kırk kişi. Bu adamlar arasında birbirleriyle tanışan on kişiden fazlası bulunmazdı. Önlemle cesaretin birleşimi; Venedik siyasasını andıran bir siyaset. Baştaki komitenin iki kolu vardı:

Hareket Derneği ve Bastiller Ordusu. Kralcı bir birlik, «Bağlılık Şövalyeleri» bu cumhuriyetçi derneklerin arasında devinerek huzursuzluk veriyordu. Fakat suçlandı ve kovuldu.

Paris'teki dernekler diğer kentlerde kök salmışlardı. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'nın da «İnsan Hakları» dernekleri vardı: La Charbonniere'ler;(*) Özgür Bireyler Derneği; Aix'de, Con-

---

(*) Charbonierre: Ormanlarda kömür ocağı.

gourde isimli bir dernek kurulmuştu, buna daha önce değinmiştik.

Paris'te Saint Marceau Mahallesi de neredeyse Saint-Antoine Mahallesi kadar fokurduyordu, okullar da mahalleler kadar tezcanlıydı. Saint-Hyacinthe Sokağında bir kahve, Mathurins-Saint-Jacques Sokağında «Sept-Billards Meyhanesi» öğrencilerin lokalleriydi. Angers ve Aix'in Congourde'daki üyeleri ile birleşen ABC Dostları, değindiğimiz Musain Cafesi'nde toplaşırlardı. Bu gençler, zaman zaman da, daha önce belirttiğimiz gibi Mondetour Sokağındaki bir kabare-restoran olan Corinthe'de toplanırlardı. Fakat bu buluşmalar gizliydi. Diğer toplantılar herkese açıktı. Bir kovuşturmadan alınan şu paragraftan, onların ne kadar yaman oldukları belliydi:

«Bu toplantılar nerede yapılıyor?»

«Paix Caddesinde.»

«Kimin evinde?»

«Sokakta.»

«Orada hangi kısımlar vardır?»

«Bir tek kısım.»

«Nedir o?»

«Manuel kısmı.»

«Elebaşınız kimdi?»

«Ben.»

«Siz hükümete karşı çıkacak kadar yetişkin değilsiniz, epey gençsiniz, emirleri kimden alıyordunuz?»

«Merkez Komiteden.»

Çok daha sonraları Belfort, Lunévile ve Epinal kalkışmalarından anlaşılacağı üzere, ordu da, halk gibi fokurduyordu. Elli İkinci, Beşinci ve Sekizinci, Otuz Yedinci ve Yirminci Süvari Alaylarına güveniliyordu. Burgonya'da, güneydeki şehirlerde «Özgürlük Ağacı» dikiliyordu, yani ucunda kırmızı bir başlık olan direkler.

İşte durum buydu.

Konuyu anlatmaya başlarken, söylediğimiz gibi, Saint-Anto-

ine Mahallesi içlerinde en heveslisiydi, diğerlerine kılavuzluk eder gibiydi.

Bir arı kovanı gibi kalabalık, karıncalar gibi çalışkan, cesur ve öfkeli bu mahalle, bir deprem heyecanıyla, ürpererek bekliyordu. Fakat bütün bu devinime karşın, çalışmak bırakılmamıştı. Hiçbir şey, bu mahallenin içinde olduğu canlılığı ifade edemez. Evlerin çatı katlarında saklanan öyle acılar, öyle mahrumiyetler vardı ki... Bu tavan aralarında az rastlanan pırıltılı zekâlar da vardı. Aslında, zekâ ile mahrumiyetin birbirlerine yaklaşmalarından felaketler doğar.

Saint-Antoine Mahallesinin, daha da başka sorunları vardı. Çünkü orası ticari krizin, iflasların, grevlerin ve işsizliklerin sonuçlarının hedefiydi. Böylesi şeyler de ihtilallere meydan verir.

Kalkışmalarda yoksulluk gerekçe ve etkiler oluşturur. Vurduğu darbe, dönüp kendisine gelir. Gururlandıran özelliklerle dolu, içten içe kaynayan, hep çarpışmayı bekleyen, patlamalara hazır, daima öfkeli bir halk parlamak için bir kıvılcım bekler. Olayların akışıyla dağılan kıvılcımlar, ufuklarda uçuşurken, gayri ihtiyari, Saint-Antoine Mahallesini düşünür. Burası Paris kapılarındaki sıkıntıların ve düşüncelerin cephaneliğidir.

Daha önce okuduğumuz satırlarda usulca değindiğimiz Saint-Antoine Mahallesinin meyhaneleri tarihi bakımdan epey bilinirler. Kargaşa günlerinde sözler insanı şaraptan daha fazla sarhoş eder. Orada sanki geleceği gören ruhlar ve gelecek sezilir. Bunlar kalplere dolar ve ruhları yüceltir. Saint-Antoine Mahallesindeki meyhaneler, tıpkı Roma'nın yedi tepesinden biri olan Mont-Aventin'de, büyücü kadının ini üzerinde yükselen ve gelenlere o derin kutsal nefesleri saçan meyhanelere benzer. Orada Ennius'un(*) değindiği gibi, «Büyücü şarabından» içilir.

Saint-Antoine Mahallesi halkın ardiyesidir.

Devrimci sarsıntının açtığı çatlaklardan halkın egemenliği sızar. Belki bu egemenlik de arada bir hatalı davranır, herhangi bir kuruluş gibi yanılabilir, ama bunlara karşın, yüceliğinden bir şey

---

(*) Ennius: Romalı bir ozan.

eksilmez. Halkın egemenliği için Yunan mitolojisindeki o tek gözlü devden söz ederken kullanılan «Ingens»(*) nitemini kullanabiliriz.

'93 yılında bile, göklerde yüzen düşünce iyi ya da kötü olsun, gün tutucuların veya coşkuluların günü olmasın, yine de Saint-Antoine Mahallesinden ya yabanıl lejyonlar, ya da yiğitler ordusu oluşturdu.

Yabanıl derken, bu kelimenin hakkını verelim, ihtilal kargaşasının ilk günlerinde, perişan olan o eski Paris'in üstüne yürüyen, o öfkeli, o vahşi, o bağıran halk, elinde bir topuz ya da bir mızrakla her tarafa saldırıyordu. İstediği neydi bu adamların? Onlar baskının sonunu, zulmün sona ermesini, kılıçların kınlarına sokulmasını; erkek için iş, çocuk için eğitim, kadın için sosyal anlayış; özgürlük, eşitlik, kardeşlik; herkese ekmek, herkese düşünme hakkı, dünyanın cennete dönüşmesini ve gelişme, yükselme istiyorlardı. Bu kutsal kavramı, iyi ve güzeli, ilerlemeyi, gelişmeyi bütün güçleriyle istiyorlardı. Ellerinde balta, yarı çıplak, saçı başı perişan, pılı pırtıya bürülü bu adamlar, kükreyerek bunu istiyorlardı. Evet onlar yabanıldı, fakat onlara uygarlığın yabanılları diyebiliriz.

Bu hakkı saldırarak, şiddetle istiyorlardı. İnsanoğlunun gözünü korkutup, onu şiddetle tehdit ederek, onu zorla cennete sokmayı hedeflemişlerdi. Barbarlara benzeseler de kurtarıcıydı onlar.

Yüzlerinde gecelerin maskesi vardı fakat ışıkla dileniyorlardı. Bu yabanıl ama iyi niyetli ve güzellik yolunda kaba davranan kişilerin karşılarında daha başkaları da vardı. Saten işlemeli ve dantelli elbiseler içinde, beyaz tüylerle süslü, ellerinde sarı eldivenler, ipek çorap ve rugan pabuçlar giyinmiş bu kişiler mermer bir ocak korunması için, uysal bir sesle direnirlerdi. Bunlar, Ortaçağ prensiplerinin, tutuculuğun, ilahi hakkın, cehaletin, tutsaklığın, idam cezalarının sürmesi için üsteliyorlardı ve kılıçtan, in-

---

(*) Ingens: Yunan Mitolojisinde tek gözlü dev; güçlü, devasa anlamında.

sanların canlı canlı yakılmalarından ve darağacından yanaydılar. Bize gelince, bu uygarlık vahşileriyle, barbarların uygarları arasında, kuşkusuz barbarları seçerdik.

Ama şükür Tanrı'ya, başka bir alternatif daha var. Artık ne ileri, ne de geriye dönüş mecburi değil. Ne zorbalık, ne de şiddet.

İlerleme yanlısıyız, ama uysalca.

Tanrı da bunu sağlıyor aslında, yokuşların yumuşaklığı da, Tanrı'nın işidir.

6
ENJOLRAS VE YARDIMCILARI

Enjolras, o günlerde muhtemel bir isyanı dikkate alarak, gizli bir yoklama yaptı.

Musain Cafesi'ndelerdi.

Enjolras, konuşmasına gizemli anıştırmalar ekleyip:

«Nerede olduğumuzu ve kimlere güvenebileceğimizi bilmeliyiz. Savaşçı insanlar istiyorsak, onları yaratmalıyız. Bize silah gerek. Bunun zararı olmaz. Yoldan öküzler geçerken, yoldakilerin boynuz yarası alma olasılığı boş bir yoldan geçenlerden daha çok. İşte bu yüzden, şu sürüyü bir sayalım. Kaç kişiyiz? Bu işi ertelemek olmaz.

«Devrimciler sürekli aceleci olmak zorundalar. İlerlemenin kaybedecek tek saniyesi bile yok. Umulmadık olandan sakınalım. Bizi gafil avlanmalarına fırsat vermeyelim. Bütün dikişlerimizi incelememiz ve onların sağlamlığından emin olmamız gerekli. Bu işi, bu gün yapmak zorundayım. Courfeyrac, sen, politeknik öğrencilerini yokla, bugün onların izin günü, çarşamba değil mi? Feuilly siz de Glaciere'deki öğrencilere bakın, olur mu? Combeferre, Picpus'a gitmeye söz verdi. Orası kargaşa içinde. Bahorel, Estrapade'yi ziyaret eder. Prouvaire masonlar savsaklıyor, sen de bize Grenelle-Saint-Honore locasından haber getir. Jolly, Dupuytron Kliniği'ne gidip tıp okulunu kolaçan etsin. Bos-

suet, adalet sarayına kadar uzanıp, stajyerlerle konuşsun. Ben Congourde'la ilgilenirim.»

Courfeyrac:

«Her şeyi ayarladın, dostum.»

«Hayır.»

«Peki, başka ne var?»

«Çok önemli bir şey.»

Combeferre: «Ne?»

«Maine Kapısı,» dedi Enjolras ve bir süre derin derin düşündükten sonra:

«Maine Kapısında mermerciler, ressamlar, heykel işliklerinin işçileri var. Bunlar coşkulu, hevesli ama hemen miskinleşen kişiler. Bir süredir, onlara bir haller oldu, ne olduğunu ben de anlayamadım fakat sanki, başka heveslere kapılmış gibi uzaklaştılar. Bütün vakitlerini dominoyla geçiriyorlar. Onlarla biraz konuşmalı ve onları hale yola koymalı. Richefeu'de toplanıyorlar. Onları öğle saatlerinde bulabiliriz. Şu soğuyan külleri biraz eşelemeli. Ben de bunun için, şu dalgın Marius'ü düşünmüştüm aslında, o bu işi yapardı, fakat nedense artık uğramıyor. Maine Kapısı için, birini bulmalıyız, ama kimi?»

«Peki ya ben... Ben yok muyum?» Grantaire konuşmuştu.

«Sen mi?»

«Evet!»

«Sen mi, Cumhuriyetçilere öğüt vereceksin, sen mi soğuyan yüreklerdeki kıvılcımları tutuşturacaksın?»

«Niye olmasın?»

«Yapma Grantaire, sen işe yarar mısın?»

«Faydalı olmayı çok istiyorum.»

«Sen hiçbir şeye inanmazsın ki?»

«Sana inanıyorum ama.»

«Grantaire bana bir iyilik et.»

«Yeter ki iste. Ayakkabılarını boyayım mı?»

«Hayır, sen sadece bizim işlerimize karışma. Sen içkini iç.»

«Kadirbilmez birisin, Enjolras.»

«Sen Maine Kapısına gitmeyi göze alıyor musun? Bunu yapacak gücün var mı?»

«Elbette, Grés Sokağından inerek, Saint-Michel Meydanından geçer, Monsier-le-Prince Sokağına sapar, oradan Vaugirard Mahallesine geçip, Carmesları aştıktan sonra, Cherche-Midi Sokağına gelirim, Savaş Bakanlığını geride bırakıp, Vitilles-Tuilleries Caddesinden uzanıp, Maine yoluna girer, parmaklıktan geçer ve Richefeu'nun yerine varırım. Bunları yapabileceğime eminim. Daha doğrusu, ayakkabılarım buna dayanır...

«Richefeu'deki adamları iyi tanır mısın?»

«Çok iyi değil, her ne kadar birbirimize 'sen' diyerek konuşuyorsak da...»

«Ne diyeceksin onlara?»

«Bu da soru mu, ne diyeceğimi sanıyordun? Onlara Robespierre'den, Danton'dan, ilkelerinden söz edeceğim.»

«Sen mi?»

«Evet. Kimse benim değerimi bilmez. Bir şeyi aklıma takarsam kesinlikle sonuçlandırırım. Ben de *Prud'homme okudum. Sosyal Sözleşme*'yi bilirim. III. Yıl Anayasası ezberimde. Yurttaşın özgürlüğünün bittiği yerde, bir başkasının özgürlüğü başlar. Sen beni vahşi bir hayvan yerine mi koyuyorsun? Hatta birazcık da şu Devrimci Hebert'in yanlısıyım. Altı saat onun sözlerini okuduğumu bilirim.»

Enjolras payladı:

«Makarayı bırak!»

«Müthiş biri olabilirim!»

Birkaç dakika dalgınca duran Enjolras, nihayet kararını vermiş gibi, bir hareket yaptı. Ağır bir sesle konuştu:

«Grantaire seni deneyeceğim. Evet, sen Maine Kapısına gideceksin.»

Grantaire, Musain Cafesi civarında eşyalı bir odada kalıyordu, odasına gitti, beş dakika sonra döndüğünde, üzerinde başka bir yelek vardı. Robespierre modasına uygun giyinmişti. İçeri girer girmez, bakışlarını Enjolras'a çevirdi ve elini kızıl yeleğine atıp:

«Bak, kan kırmızı,» dedi.

Daha sonra arkadaşının kulağına fısıldadı:

«Kaygılanma!»

Şapkasını başına taktı ve kararlı adımlarla yürüdü.

On beş dakika sonra, Musain Cafesi'nin arka salonu boşalmıştı. ABC Dostları'nın hepsi Enjolras'ın kendilerine verdiği görevi yapmak için ayrılmışlardı. Kendisine en zor görev olan Cougourde'yu ayıran delikanlı, en son çıktı.

Aix şehrinin Cougourde topluluğundakiler Paris'te olduklarında, şehir dışındaki tenha taş ocaklarında toplanırlardı. Enjolras Issy Çayırına doğru gitti.

Bu randevu yerine giderken, Enjolras, durumu aklında inceliyordu. Olan bitenin ciddiliği apaçık ortadaydı. Bir tür toplumsal salgının belirtileri olan olaylar el altından ilerlerse, en küçük bir kargaşa onlara ket vurur ve geri çeker. İşte böylesi şaşılacak olaylar harabeleri ve yeniden doğuşları oluşturur.

Enjolras, ufkun karanlık çizgilerinde aydınlık bir şeyler görüyordu. Kim bilir, belki de artık vakit yaklaşmıştı. Halkın hakkına kavuşması ne kusursuz bir şey olurdu! Devrim, muhteşem bir şekilde Fransa'yı tekrar ele geçirecek ve dünyaya şöyle diyecekti: «Arkası yarın!» Enjolras hoşnuttu. Kazan fokurduyordu. Şu anda bile, Paris'te sağa sola serpilmiş, birçok «dostu» vardı. Enjolras aklında Combeferre'in keskin felsefi konuşması, Feuilly'nin kozmopolit heyecanı, Courfeyrac'ın zindeliği, Bahorel'in acıtan alaylarıyla, aynı zamanda her yerde tutuşacak bir kıvılcımı tasarlıyordu. Tümü de iş başındaydı. Kuşkusuz sonuç, emeklere uygun bir yanıt verecekti. Bu çok iyiydi. Derken aklına Grantaire takıldı. İçinden: «Nasıl olsa, Maine Kapısı yolumun üstünde, oradan birazdan geçeceğim. Richefeu'ya kadar uzanıp, bakalım Grantaire neler yapıyor? Buradan ayrıldığında çok iddialıydı, dilerim başarılı olur,» diye geçirdi.

Vaugirard Kilisesinin çan kulesinde saat biri çalıyordu ki Richefeu'nin yerine geldi. Kapıyı iterek içeri girdi, her yer dumanlıydı, masalar sigara içenlerle doluydu.

Tütünden kaynaklanan bu koyu siste, birbiriyle tartışan iki ses yükseliyordu. Grantaire'le, bir hasmının sesi.

Grantaire lekeli ve dominolarla kaplı mermer bir masada oturuyordu. Kimi zaman, yumruğunu mermere indiriyordu. İşte Enjolras'ın duydukları:

«İki altı.»

«Çift altı.»

«Dörtlü.»

«Hay alçak bak, bende yok.»

«Sen yandın demek. İkili.»

«Altılı.»

«Üçlü.»

«Birli.»

«Oynama sırası bende.»

«Dört puanım var.»

«Güç bela.»

«Senin durumun iyi.»

«On beş.»

«Yedi daha.»

«Yirmi iki eder (dalgınca), evet yirmi iki.»

«Sen şu çift altıyı hiç ummuyordun, değil mi? Bunu önceden kullansaydım, oyunun gidişi değişirdi.»

«İkilide bile.»

«Birli.»

«Birli mi? O zaman beşli.»

«Bende yok.»

«Sen oynadın, değil mi?»

«Evet.»

«Beyaz.»

«Ne kadar da talihli, ah ne şans be (uzun uzun düşünüp) ikili.»

«Birli.»

«Ne beş, ne de birli, senin için çok fena oldu.»

«Domino.»

«Hay kör şeytan.»

İKİNCİ KİTAP

EPONINE

1

COSSETTE'NİN ÇAYIRI

Marius, beklenmedik bir şeylere karşı neler yapması gerektiğini düşünmüştü. Fakat Javert tutukluları üç arabayla taşıyıp yıkıntıdan çıkar çıkmaz, delikanlı da dışarı süzüldü. Saat gecenin dokuzuydu. Marius soluğu Courfeyrac'ın evinde aldı. Courfeyrac, artık Quartier Latin'de kalmıyordu (politik suçları yüzünden); Verrerie Sokağına taşınmıştı. Bu mahalle o yıllarda devrimcilerin çok sevdikleri bir yerdi. Marius gelir gelmez, arkadaşına: «Bu gece sendeyim,» dedi. Courfeyrac yatağındaki iki şilteden birini yere serdi ve ona «İşte yatağın,» dedi.

Ertesi sabah saat yedide Marius, Gorbeau harabesine döndü, Madam Borgon'a kira borcunu ödedi, bir arabaya kitaplarını, yatağını, masasını, dolabını, iki sandalyesini yükledi ve adresini vermeden oradan uzaklaştı. Javert öğlen üzeri, Marius'ü bir gün önceki olaylar için sorgulamak için geldiğinde, evde sadece Madam Burgon vardı. Marius yerini bildirmeden taşınmıştı. Kapıcı kadın da, kendisine bunu söyledi.

Madam Burgon da Marius'ün geceleri tutuklanan hırsızların suçortağı olmasından kuşkulanıyordu. Mahalledeki diğer kapıcı kadınlarla gevezelik ederken:

«Kimin aklına gelirdi ki,» diye bağırdı, «bir kız kadar utangaç

olan bu delikanlının bu kadar kötü biri olacağı. Hiç aklıma gelmezdi.»

Marius'un bu telaşlı taşınması için, iki nedeni vardı. En rahatsız edici, en yabanıl toplumsal çirkinliklerin tanığıydı. Kötü zenginden bile daha beter olan kötü yoksulu, yalancı yoksulu görmüştü. İkinci nedeni ise Thenardier'ye karşı açılacak davada tanıklığa yanaşmamasıydı.

Javert ismini bile unuttuğu o delikanlının korkup kaçtığını ya da kim bilir, belki de kendisine haber verdikten sonra odasına dönmediğini düşündü. Yine de onu bulmak için uğraştı, ama bir sonuç alamadı.

Bir ay geçti, sonra bir ay daha. Marius hâlâ Courfeyrac'la beraberdi. Mahkeme salonlarının müdavimi olan stajyer bir avukattan, Thenardier'nin bir hücrede tutulduğunu öğrenmişti.

Pazartesileri Marius, La Force Cezaevinin gardiyanına Thenardier'ye verilmesi için beş frank bırakıyordu.

Artık meteliksiz kalan Marius, bu parayı Courfeyrac'tan ödünç alıyordu. Hayatında ilk kez borca giriyordu. Onun her hafta aldığı bu para, beş frankı veren Courfeyrac için, anlaşılması olanaksız bir şeydi. Her pazartesi bu parayı alan Thenardier de bunun kimden geldiğini bilmiyordu. Courfeyrac, «Bu parayı neye harcıyor?» diye akıl yorarken, Thenardier de düşünüyordu.

Marius yine derin bir acıya kapılmıştı. Her şey tekrar çıkmaza girmişti. Sanki bir daha karanlıklara gömülmüştü. Önünü göremiyordu, hayatı el yordamıyla ilerlediği bir sırra gömülüydü. Bir ara, bu karanlıklar bir süreliğine aralanmış, bu gölgelerde o sevdiği kızı ve babası sandığı o yaşlı adamı görmüştü. Bu dünyada tek gayesi ve tek umudu olan o iki kişiyi, tam bulacağı sırada bir esinti bu gölgeleri ötelere götürmüştü. Şu en müthiş çarpışmadan bir kesinlik ve gerçek kıvılcımı çıkmamıştı. Hiçbir tahmini yoktu. Dahası kızın adını bile tam olarak bilmiyordu. O sandığı isim, değildi, Ursula olmadığını kesin olarak biliyordu. «Tarlakuşu» da bir lakap olabilirdi.

İhtiyara dair, Marius ne düşüneceğini bilemiyordu. Yoksa

adam, sahiden polisle başı beleda olan biri miydi? Derken, genç adam, aylar önce İnvalides Mahallesi civarında rastladığı o kasketli ağarık saçlı işçiyi hatırladı. O işçi ile, Mösyö Leblanc aynı adamdı. Demek kılık değiştiriyordu. Bu adamda, bir kahramanın tavırlarının yanı sıra, kuşku da çeken bir şeyler vardı. Neden kaçıyordu? Hem kızın sahiden babası mıydı? Evet mi? Hayır mı? Thenardier'nin tanıdığını öne sürdüğü adam mıydı ki? Thenardier yanılmış olabilirdi. İşte bütün bunlar, çözümü güç sorunlardı. Evet ama bütün bunlar o parktaki sevimli kızın meleksi albenisini eksiltmiyordu. İç parçalayıcı bir acıya düşen Marius'ün içinde bir ateş yanıyordu, gözlerine karanlık çökmüş gibiydi. Bir yandan itiliyor, öte yandan arkaya çekiliyordu, ama ne üzücü ki, hiç kıpırdayamıyordu. Aşkı dışında her şey silinmişti onun için. Aşkın bile, o içgüdülerini o ışıltılarını kaybetmişti. Aslında, bizi yakan bu ateş, çoğu zaman dışarısı için faydalı olan ışıkları da yayar bize. Marius tutkunun o sessiz önerilerini de artık duymuyordu. Bundan sonra, artık o hiçbir zaman: «Şuraya gitsem,» «Şunu denesem,» demiyordu. Ursula ismini veremeyeceği o güzel kız herhalde bir yerlerdeydi. Fakat hiçbir işaret, Marius'e onu arayacağı yeri göstermiyordu. Bütün hayatı iki kelimede toplanmıştı: Koyu bir sis, mutlak bir kararsızlık. Onu bir daha görebilmek... Marius bunu olanca içtenliğiyle istiyor, fakat artık umut bile edemiyordu.

Yetmez gibi yoksulluğu da geri dönmüştü. Genç adam boynunda onun üşütücü soluğunu duyuyordu. Bütün bu sıkıntılar arasında, uzun zamandan beri o çalışmasını savsaklamış, hatta noktalamıştı. Aslında büyük bir hata yapıyordu, savsaklanan çalışmadan daha belalısı olmaz. Bu önüne geçilemeyen bir alışkıya dönüştü. Bırakması kolay, başlaması çetin bir alışkanlık.

Önemsiz dozlarda alınan bir sakinleştirici gibi biraz hayal kurmak da iyidir, işleyen bir zekânın zaman zaman, epey azalmış olan ateşlenmeşini geçirir ve beyinde uyandırdığı uysal ve taze bir buğuyla arı düşüncenin sert kenarını yumuşatıp, belirli yerlerde boşluklar yaratır. Düşünce açılarını esneterek, bütünleri birleştirir. Fakat bunun da fazlası insanı üzer, boğar. Çalışmadan

hayale kapılan zihin işçisi yandı! O zorlu yokuşu rahat rahat çıkacağını sanır, bunun da aynı şey olduğunu düşünür, oysa bu hatadır.

Düşünce, zekânın emeğidir, ama düş zekânın zevkidir. Düşüncenin yerine düşü koymak, bir yiyecekle bir ağuyu karıştırmaya benzer.

Hatırlanacağı üzere, Marius böyle başlamıştı. Sonra aşk, tutku geldi ve onu kocaman düş uçurumlarına attı. İnsan artık evinden sadece düş kurmak için çıkarsa, tembelleşir ve şamatalı bir uçuruma gider. Üstelik çalışma seyreldikçe, ihtiyaçları da çoğalıyordu. Bu, kuraldır. Düş kuran insan özünde bonkör ve uysaldır; uysal düşüncelerle hayata sıkı sıkı sarılınamaz. Böylesi bir hayatta iyi ile kötü içiçe girer. Uysallık kötüyse de bonkörlük sağlıklı ve iyi bir şeydir. Fakat yoksul, cömert ve asil olduğu halde çalışmayan bir insan mahvolmuş demektir. Gelirler azalır, ihtiyaçlar belirir.

En namuslu ve en dayanıklı insanlar gibi, en zayıf ve en kusurlular da bu lanetli boşluğa sürüklenir ve bu boşluk da hendekte biter: intihar ya da cinayet.

Düş kurmak için dışarı çıkan insan günün birinde kendisini nehre atmak için de evinden çıkar.

Fazla hayalcilik, Escousse ve Lebrasları yaratır.

Marius, gözlerinin artık göremediği sevgiliye çevrili halde o yokuşu yavaş adımlarla iniyordu. Bu yazdıklarımız tuhaf görünebilir, ama yalansızdır.

Ortadan kaybolan birinin anısı gönlün gölgelerinde ateşler yakar, uzaklığı oranında, daha da ışır, acılanan o karanlık ruh, ufukta bu ışığı seçer, bu onun iç gecesinin yıldızıdır. O sevgili, sevilen kız, Marius'ün olanca düşüncesiydi. Artık başka bir şey düşünemiyordu. Eski giysisinin giyilemeyecek halde olduğunun, yenisinin eski bir pırtıya döndüğünün, gömleklerinin, şapkasının eskidiğinin, pabuçlarının delindiğinin, dahası hayatının bile köhnediğinin farkında değildi, kendi kendine sürekli aynı şeyi söylüyordu: «Ah, onu tekrar görebilsem, ölmeden önce, onu görebilsem!»

Tek bir anıyla oyalanıyordu; kızın da kendisini sevmiş olması, çünkü bakışları bunu göstermişti. Genç kız, Marius'ün ismini bile bilmeden onun ruhunu tanımıştı ve kim bilir belki de şimdi bulunduğu yerde bile hâlâ kendisini sevmeyi sürdürüyordu. Kim bilir Marius onu nasıl düşünüyorsa, belki o da kendisini düşünüyordu.

Zaman zaman, her seven yüreğin düşüncelerine dalarak, içinden şunları geçirirdi: «Belki de aklıma takılan, ondan bana esinlenen düşüncelerdi, belki de şimdi, benim düşüncelerim de ona gidiyor...»

Hemen sonra, bu yanılgılara kendisi de inanmayarak başını sallardı, fakat böyle düşündükten sonra, ruhuna umuda benzeyen ışıkların saçıldığını hissediyordu. Zaman zaman, derin düşünenlerin, hayal kuranların en fazla hüzne kapıldıkları akşam vakitlerinde, bir deftere, aşkın kendisine getirdiği o temiz ve kişisel olan, en ideal düşüncelerini aktarıyordu. Buna «ona yazmak» ismini vermişti.

Bunlara bakıp Marius'ün çıldırdığını düşünmeyin. O çıldırmış değildi, sadece çalışma yetisini kaybetmişti. Bir de, belirli bir hedefe doğru ilerlemek istemiyordu fakat her zamankinden daha da dakik, daha öngörülüydü. Marius huzurlu ve gerçek bir açıdan gözleri önünden geçenleri, en ilgisiz kişileri bile görüyor, sürekli en isabetli sözü ediyordu. Umuttan sıyrılan, parçalanan sağduyusu, yükseklerde bir kuş gibi süzülüyordu.

Bu duygularla, hiçbir şeyi dikkatinden kaçırmıyor, hiçbir şey onu yanıltmıyordu. Her an hayatın, insanlığın ve yazgının anlamına bir şeyler ekliyordu. Acılar içindeyken bile mutluydu. Bunu da Tanrı'nın, kendisine aşka ve yıkıma layık olmayan bir ruh vermesine borçluydu. Bu dünyanın olaylarını ve insanların kalbini bu ikili ışık altında görmeyenler hiçbir şey görmeyen cahillerdir.

Seven ve acılanan bir ruh, artık yüceleşmiştir.

Bu arada, günler art arda geçiyor ve hiçbir başkalık yaşanmıyordu.

Beri yandan, Marius gezineceği o karanlık yolun iyice kısal-

dığını anlıyordu. Dipsiz bir uçurumun ağzında bulunduğunu biliyordu.

«Yüce Tanrım!» diye söyleniyordu kendi kendine. «Yoksa onu tekrar göremeyecek miyim?»

Saint-Jacques Sokağına gelince, kapının ardından yürüdüğünde, iç cadde solda bırakılırsa, Santé Sokağına, sonra Glaciere'ye çıkılır. Küçük bir nehir olan Goebelins Deresinin kıyılarına gelmeden önce bir çayır görünür. Burası, uzun ve monoton bir kemer gibi Paris caddelerini sarar. Bu caddelerin uzun ve monoton kemeri içinde Ruysdael'in(*) oturmak isteyeceği tek yerdir.

Somyeşil bir çayır, iplerde kuruyan çamaşırlar, XIII. Louis zamanından kalma bir çiftlik, çatı katı pencereleriyle tuhaf bir şekilde delinmiş ve bahçıvanların oturdukları bir çiftlik olması, virane çitler ve söğütler altından mırıldanan bir dere, kadınların şen kahkahaları, sesler, ta ufuklarda Panthéon, Sağır Dilsizler Yurdu, Val de Grace ve çok daha ötelerde Notre-Dame Kilisesinin sade manzarası ve bütün bunlardan yükselen bir güzellik, bir eski zaman cazibesi...

Görülesi bu güzel yere niyeyse kimseler gelmezdi. Zaman zaman, on beş dakika arayla küçük at arabaları geçerdi.

Marius bir gün yürüyüşü sırasında, o derenin kenarına geldi. O gün de rastlantıyla oradan biri geçiyordu. Marius buraların o çekiciliğine kapılmıştı, adama sordu:

«Buranın adı ne?»

«'Tarlakuşu Çayırı' derler buraya.» Daha sonra şunları da ekledi: «Ulbach burada İvry'li çoban kızı öldürmüş.»

Fakat Marius adamın sözlerinden sadece «Tarlakuşu»nu anlamıştı. Hayalci biri, çoğu zaman tek bir kelimenin etkisiyle donakalır. Olanca düşüncesi, tek bir şeye odaklanır.

Tarlakuşu ismi Marius'e sevdiği kızı çağrıştırıyordu. Zihninde artık onu Ursula diye çağırmıyor, «Tarlakuşu» diye sesleniyordu.

(*) Ruysdael: Felemenk ressam (1629-1682). Canlı ve renkli peyzajlar çizmiştir.

«Vay canına,» diye düşündü, «burası onun çayırı, artık onun adresini öğrenirim.»

Bu çok boş bir teselli olsa da, delikanlı buna karşı çıkamadı. Ve her gün buraya gelmeye başladı.

2
CEZAEVLERİNDE TASARLANAN CİNAYETLERİN ÖNHAZIRLIKLARI

Javert, Gorbeau harabesinden fazla hoşnut ayrılmadı. Asla hoşnut olamayacağını anlayacaktı.

Javert'in en derin kaygısı, o bağlı adamı elden kaçırmak oldu. Kaçan bir kurban, çoğu zaman kendisine saldıranlardan daha belalı olur. Onun böyle esrarengiz biçimde yok olması epey dikkat çekmişti. Hırsızların bu kadar önemsedikleri bu adam, polis için de hayli değerli olabilirdi.

Hem, Montparnasse da, Javert'in elinden kaçmıştı.

Onu yakalamak için, yeni bir olanak beklenecekti. Bu alımlı şeytan, ağaçlar altında gözcülük eden Eponine'le karşılaşmış, babaya yardakçılık etmektense, kızla eğlenmeyi seçmişti. Aslında yerinde davranmış, bu yüzden paçayı kurtarmıştı.

Bütün bunların yanı sıra, Gorbeau harabesinden La Force Cezaevine giden yolda tutukluların liderlerinden biri olan Claquesous da ortadan kayboluvermişti. Bütün aramalar sonuçsuz kalmıştı. Sanki yer yarılmış da içine girmişti. Sanki buhar olup kelepçelerin arasından uçmuş ve herhalde, jandarmaların kendisini bindirdikleri arabanın bir yerlerinden sıvışmıştı. Cezaevine geldiklerinde Claquesous'un arabada olmadığını hayretler içinde görmüşlerdi. Bu şeytanın, ya da polisin işi olabilirdi. Claquesous suya düşen bir kar tanesi gibi yok olmuştu. Yoksa polislerle işbirliği içinde miydi? Bilinmez! Bu adam belki de her iki yana da hizmet ediyor, kargaşa ve düzen arasında gidip geliyordu. Bu sır yüklü adamın ön ayakları cinayette, arka ayakları yetkede miydi?

Javert böylesi düzenlere akıl erdiremez ve şiddetle eleştirirdi. Fakat polis örgütünde başkaları da vardı, bu polisler gerçi Javert'in astı olmalarına rağmen, örgütün sırlarını daha yakından bildiklerinden, Claquesous'u bir ispiyoncu, bir ajan olarak kullanabilirlerdi. Aslında çok açıkgöz ve hin oğlu hin bir katil olan Claquesous, zamanı geldiğinde, polis için epey faydalı bir adam da olabilirdi! Yeraltı hayatının bütün inceliklerini bilen biri, hem hırsızlık, hem de polis için çok uygundur. Bu tip katiller iki yanı keskin bıçaklara benzer. Yine de ne olursa olsun, kaybedilen Claquesous bir daha bulunamadı. Javert de buna hem içerledi, hem şaştı, fakat öfkesi müthiş oldu.

Marius'e gelince, Javert ismini bile unuttuğu o avukat taslağını o kadar önemsememişti. Aslında bir avukat nasıl olsa bulunur, ama bakalım o genç sahiden avukat mıydı?

Soruşturma başlatılmıştı.

Lafazanlıktan çekinen sorgu yargıcı, Minette çetesindeki adamlardan birini hücreye kapatmıştı. Bu adam okurların anımsayacağı üzere, o gün Marius'ün Küçük Banker Sokağında duvar önünde gördüğü, dağınık saçlı adamdı, ismi Brujon'du. Onu Charlamagne avlusuna salıvermişlerdi, gardiyanların gözü ondaydı.

Bu Brujon ismi aslında La Force Cezaevinin anılarındadır. Yeni bina avlusunda, «Aslanlı Çukur» isimli korkunç yerde, üstü lekelerle dolu, çatlaklarla, yarıklarla aşınmış, çatıya dek yükselen duvarda açılan paslı bir demir kapıdan eski günlerde düklerin sarayı olan La Force'un kilisesine geçilirdi. Bugün bu kilise artık katil yuvası niyetine kullanılıyor. İşte bu yatakhane duvarında, on iki yıl öncesine kadar, taşa çiviyle kazılmış bir kule resmi ve hemen altında şu isim yazılıydı:

Brujon

1811'in Brujon'u, dostumuzun, o dağınık saçlı Brujon'un babasıydı.

Gorbeau Harabesi olayında şöyle bir görünüp kaybettiğimiz Brujon, epeyce becerikli biriydi. Şaşkın ve yakınır gibi görünmesine rağmen, epeyce açıkgözdü. İşte onun bu ahmak haline acı-

yan yargıç onu cezaevi avlusuna bırakmıştı. Onun hücredeki diğer adamlarla kalmasını istememişti.

Tutuklanan hırsızlar, suçtan vazgeçmezler. Bunca hafif bir şey onları etkilemez; bu nedenle bir cinayetten içeri giren suçlu, ikincisini işlemekte hiç duraksamaz.

Bunlar, bir tablolarını galeriye verdikleri halde, sergi için hemen diğerini hazırlayan sanatçılar gibidir.

Cezaevinde Brujon epey şaşırmış gibi görünüyordu. Saatlerce Charlemagne avlusunda ayakta dikilip, kantinde asılı fiyat listesini izlerdi. Liste şöyle başlardı: «Sarımsak 62 santim» ve şöyle biterdi: «Sarma sigara 5 santim.» Kantinin penceresi önünde durmadığında, Brujon sıtmaya yakalanmış gibi dişlerini birbirine vurarak titrer, ateşinin çıktığından yakınarak, revirdeki hasta yataklarından birinin boş olup olmadığını sorar dururdu.

1832 şubatının bitimine doğru, cezaevinde bir haber yayıldı. Şu dırdırcı Brujon, kendi adına değil de, arkadaşlarından üçü adına bazı siparişler vermişti. Bu üç farklı sipariş ona elli meteliğe mal olmuştu. Bu fazladan harcama, cezaevindeki jandarma onbaşısının gözünden kaçmamıştı.

Hemen araştırma yapıldı ve tutukluların oturma odalarında asılı fiyatlardan elli meteliğin şöyle dağıtıldığı öğrenildi: O üç siparişten biri, Pantheon'a on metelik, biri Val-de-Grace'a on beş metelik ve diğeri de Grenelle kapısında ki (bu en tuzluya gelendi) yirmi beş metelik. Oysa Pantheon, Val-de-Grace ve Grenelle kapısında en azılı üç hırsız bulunuyordu. Bunlar Bizarro lakabını taşıyan Kruideniers, cezasını çekip serbest bırakılan bir forsa olan Glorieux ve Barrecarosse. Bu olay polisin ilgisini bu üçüncü katile çekti. Polis bu üç adamın da Patron-Minette çetesinin üyeleri olabileceğinden kuşkulanıyordu. Çetenin iki lideri Babet ile Geulemeur'u içeri tıkmışlardı. Brujon'un yolladıklarının evlere değil de, sokakta bekleyen birilerine verildiği ortaya çıktı. Yeni hazırlanan bir soygun için hazırlıklar yapılmasından kuşkulanıldı. Aslında, başka ipuçları da vardı. O üç uğursuzu polis enseledi.

Bu önlemler alınmadan üç hafta önce, bir gece, yeni bina ya-

takhanesini kontrol eden bir gardiyan denetleme jetonunu kutuya atarken, (nöbetçilerin görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol etmek için bu yönteme başvururlardı) yatakhane penceresinden, Brujon'un daha yatmamış olduğunu, yatağının üzerinde oturduğunu gördü, bir kâğıda, bir şeyler bile yazıyordu. İçeri giren gardiyan, Brujon'un yakasına sarıldı, ama yazdığı şeyi ele geçiremedi. Brujon'a bir ay zindan cezası verdiler, ama ne yazdığını öğrenemediler.

Fakat bilinen şu ki, ertesi sabah, Charlemagne avlusundan «Aslanlı Çukur»a iki avluyu bölen binanın çatısı üzerinden bir «seyis» fırlatıldı.

Cezaevindekilerin dilinde «seyis» ismi verilen şey, iyi yoğrulmuş bir ekmek parçasıdır. Bunu «İrlanda»ya atarlar. Bu da bir kelime oyunudur, yani «İngiltere'den İrlanda'ya» atılıyor. Bir kıtadan diğerine. Bu hamur topağı avluya düşer. Bunu bir tutuklu alırsa hemen açar, içinde ismi yazılı bir tutukluya iletilecek bir pusula bulur, ve bunu alacak kişiye verir, yok eğer, bu bir gardiyanın ya da ispiyonculuk eden bir tutuklunun eline düşerse, (böylelerine cezaevlerinde «koyun» kürekte «tilki» denir) işte o zaman pusula polise verilir.

Bu kez «seyis» yerini bulmuştu. Pusulanın yazıldığı kişi, Patron-Minette'in dört liderinden biri olan Babet'di.

«Seyis»e şunlar yazılıydı:

Babet, Plumet Sokağında parmaklıklı bir bahçede ekmek var...

İşte Brujon geceleyin bunları yazmıştı.

Babet işbilir, hünerli bir adamdı. Ne yapıp etti, üstünü arayanlardan pusulayı saklayıp Salptriere Cezaevindeki bir «kız arkadaşına» iletti. Bu kız arkadaş da pusulayı iyi tanıdığı Magnon isimli bir diğer kadına aktardı. Okurlarımız bu Magnon ismini hatırlar: Mösyö Gillenormand'a şantaj yapan hizmetçi kadın.

Polis, Magnon isimli bu kadından kuşkulanıyordu, kadının Thenardierler'le ilişkisi vardı ve Madelonnettes Islahevi'nde ka-

lan Eponine'i ziyaret ederek Salptriere ile Madelonnettes arasında bir ilişki kurabilirdi.

Tam o sırada Thenardierler'in kızları aleyhinde yeterli kanıt olmadığından, ve yaşlarının da küçük olmasından dolayı serbest bırakıldı.

Eponine ile Azelma ıslahevinden çıktılar. Magnon, Eponine'in çıkışı Madelonnettes Islahevinin kapısında bekliyordu. Brujon'un Babet'e yazdığı o pusulayı kıza vererek, ondan bu işi aydınlatmasını istedi.

Eponine, Plumet Sokağına gitti, sözü edilen parmaklıklı bahçeyi buldu, evi izledi, birkaç gün öylece bekledi. Daha sonra, Clocheperce Sokağında oturan Magnon'a bir bisküvi götürdü. Magnon bu bisküviyi Babet'in Salptrier'de tutuklu olan metresine iletti. Cezaevlerinin o karanlık ve simgesel dilinde, bir bisküvi «ekmek yok» anlamına gelir.

O kadar ki bundan bir hafta sonra, La Force Cezaevinin avlusunda Babet'le karşılaşan Brujon, (biri sorguya gidiyor, diğeri sorgudan dönüyordu) sordu:

«Ne haber? Plumet Sokağına baktın mı?»

«Bisküvi,» dedi Babet.

Brujon'un planladığı bu suç da böylece sonuçsuz kaldı. Fakat bu olay, Brujon'un programının dışında şeylere neden olacaktı. Zaman zaman, bir ipliği düğümlediğimizi sanırken, başka bir teli düğümlemiş oluruz.

3
MABEUF BABA'NIN GÖRDÜĞÜ HAYALET

Artık arkadaşlarına uğramayan Marius, kimi zaman, Mabeuf Baba'ya rastlardı.

Mutlu insanların ayak seslerinin geldiği o loş dehlizlere, o karanlık yeraltına ağır ağır inerken Marius, Mabeuf Baba da, kendi yolundan sapmış, inişe geçmişti.

«Cauteretz Bitkisi» satılmıyordu artık. Çivitağacı yetiştirme

denemeleri olumlu sonuç vermemişti. Toprağın kurak olduğu ve hep rüzgâr alan Austerlitz'deki bahçede, Mabeuf Baba, nemi ve gölgeyi seven bazı çiçekler yetiştiriyordu sadece. Fakat yine de umudunu koruyordu, «Botanik Bahçesi»nde çivit fidelerini yetiştirmek için bir parça toprak almış ve giderleri kendisi karşılayarak denemelerini sürdürüyordu. Para sağlamak için *Bitkiler Kitabı*'nın bakır klişelerini rehine vermişti. Hayli sıkıntılı bir hayata başlamıştı ihtiyar adam. Öğle yemeğinde sadece iki yumurta alabiliyordu ki, bunun birini Plutarque Ana'ya verirdi. Aslında, on beş aydan beri, zavallı hizmetçisinin maaşını da ödeyemiyordu. Biçare adam, çoğu zaman öğle övününü yediği bu tek yumurtayla atlatırdı. Artık o çocuk gülüşüne benzeyen neşeli gülüşüyle gülmüyordu, geçimsiz, bir adam olmuştu ve ziyaretçi de istemiyordu. Marius de onu ziyarete gelmemekle doğru davranıyordu. Bazı günler Mabeuf Baba'nın Botanik Bahçesi'ne gittiği saatlerde, onunla karşılaşırlardı. Sessiz bir baş işaretiyle hüzünlü bir selaşmadan sonra herkes kendi yoluna giderdi.

Ah yoksulluk sonucu kopan bir arkadaşlık daha, ne feci!.. İki arkadaşken, yolda selamlaşan iki yabancı olmuşlardı.

Bay Mabeuf'ün yakın arkadaşı, kitapçı Royol da ölmüştü. Artık ihtiyar adam sadece kitapları, bahçesi ve çivit fideleri için yaşıyordu. Mutluluk, zevk ve beklenti artık bu üç biçime girmişti. Yaşamak için bunlar yetiyordu ona. Şöyle söyleniyordu:

«Şu çivitlerimi bir yetiştirebilsem, o zaman para kazanır ve klişelerimi rehinden alır, o kitabı tekrar bastırırım. Biraz reklam yaptırır, sokaklarda davul çaldırıp, gazetelerde ilanlar bastırır ve kitabımdan epeyce satarım ve kazanacağım parayla da, şu ne zamandır göz koyduğum Pierre de Medine'in değerli bir baskısı olan 1559'da yayınlanan *Gemicilik Sanatı*'nı alırım.» Bu arada gayesine ulaşabilmek için bütün vaktini o çivit tarlasında geçiriyordu. Ah şu mavi toparlakları bir yetiştirebilse!.. Akşamları evine döndüğünde bahçesini sular ve kitaplarını okurdu. Bay Mabeuf o günlerde seksen yaşına merdiven dayamıştı.

Bir akşam tuhaf bir hayal gördü.

Döndüğünde akşam yeni oluyordu. Sağlığı iyi olmayan Plutarque Ana odasında yatıyordu. İhtiyar adam, mutfakta bulduğu bir parça kuru ekmek ve üzerinde biraz et kalan bir kemikten ibaret akşam yemeğini yemiş ve bahçesindeki büyücek taşlardan birine çökmüştü.

Bir bank gibi kullandığı bu irice taşın, hemen yanı başında eski meyve bahçelerinde epey imrenilen kirişler ve eski tahtalardan yapılmış iki katlı kocaman bir tür dolap vardı. Bunun alt katı tavşan yuvası, üstü ise yemişlik olarak kullanılırdı. Aslında dolapta artık tavşan yoktu, fakat yemişlik bölümünde geçen mevsimden kalan birkaç elma vardı.

Bay Mabeuf gözlüklerini takmış ve epey zevk aldığı iki kitaptan birini okumaya koyulmuştu. Aslında bu kitaplar kendisini biraz huzursuz ediyordu. Doğuştan ürkek olan çocuk ruhlu ihtiyarcığın batıl inançları vardı.

Bu kitaplardan ilki Başkan Delancre tarafından yazılan *İblislerin Vefasızlığı,* diğeri ise Mutor de la Rubaidiere'in *Vauvert Şeytanları ve Bievre Cinleri*'ydi. Cinler hakkındaki bu kitap, Mabeuf Baba'yı epeyce ilgilendirmişti, çünkü bulunduğu bahçede çok eski yıllarda küçücük cinlerin yaşadığı söyleniyordu. Güneş ufuktan çekilmiş, gün batımı yukarı ufku beyazlatmaya, aşağılara gölgelerini vermeye başlamıştı.

Mabeuf Baba bir yandan, elindeki kitabı okuyor, öte yandan bahçesindeki tek tük çiçeklere bakıyordu. Güzel bir ortanca, onun şu son günlerde en büyük tesellisiydi, ama dört gün süren kızgın güneş, rüzgâr, bir de samyelinin esmesi, o hoş ortanca bitkisini hayli hırpalamıştı. Çiçeğin sapları bükülmeye, tomurcukları solmaya ve yaprakları dökülmeye başlamıştı. O gün de sulanmayacak olursa, bu canım ortanca mahvolurdu. Bay Mabeuf, bitkilerin de tıpkı insanlar gibi ruhları olduğuna inanırdı. Bütün gün o çivit tarlasını çapalayan yaşlı adam alabildiğine yorgundu, yine de, yerinden zorla kalktı, gözlüklerini ve kitabını taş bankın üzerine bırakarak kuyuya doğru yürüdü. Kovanın zincirini tuttu, ama bunu asıldığı kancadan indirmeye bile me-

cali yoktu, işte o zaman hüzünlü bakışlarını yıldızlarla dolan gökyüzüne çevirdi.

Akşam vakitlerinde sıkıntısını dindirmek ister gibi kasvetli, ama sonsuz bir sevinçle karışık bir huzur duyulur. Gece de gündüz gibi kurak geçeceğe benziyordu.

İhtiyar adam kederle düşündü:

«Aman Tanrım, her taraf yıldız dolu, küçücük bir bulut bile yok, bir gözyaşı damlası kadar bile su yok.»

Demin kaldırdığı başını göğsüne eğdi. Sonra tekrar göklere baktı:

«Bir damla kırağı. Tanrım bize acı, ne olur!»

Kovayı çıkarmak için tekrar atıldı, ama yapamadı.

Tam o sırada birinin şöyle seslendiğini işitti:

«Mabeuf Baba isterseniz, bahçenizi sulayayım.»

Sonra yapraklar arasında yabanıl bir hayvanın geçişine benzeyen bir ses duyuldu ve adamcağız çitin berisinden, çalılardan, sıska bir kızın karşısına dikildiğini gördü. Kız, gözlerini doğruca kendisine dikmişti.

O bir kızdan çok, günbatımındaki gölge gibiydi.

Epey çekingen ve ürkek olan Mabeuf Baba, neye uğradığını bilemeden ve kıza karşılık veremeden, kız kovayı kancadan indirmiş ve kuyuya daldırmıştı. Hemen sonra, bu pılı pırtıya bürülü, yalınayaklı hayalet, çiçekleri sulayıp çevresine hayat saçmaya başladı. Kovanın yapraklarda çıkardığı o su sesi ihtiyara derin bir mutluluk veriyordu. Sanki ruhu da serinliyordu. Artık ortancasının da mutlu olduğuna emindi.

Kız ilk kovadan sonra, bir kova su daha çekti, sonra bir üçüncü kovayla bütün bahçeyi çarçabuk suladı.

Çiçekler arasında, kara bir hayalet gibi ordan oraya seyirtirken, o güçsüz kollarını örten yırtık şalıyla bir yarasa gibiydi.

Kız sulama işini bitirmişti. Mabeuf Baba'nın, gözleri mutluluk yaşlarıyla doldu. Kızın saçlarını okşadı, elini alnına atıp:

«Tanrı seni korusun,» dedi. «Çiçekleri sevdiğine göre, sen bir melek olmalısın.»

Kız:

«Hayır, ben bir şeytanım, ama bunu dert etmem.»

İhtiyar, onun karşılığını beklemeden tekrar haykırdı:

«Ah, niye bu kadar mutsuz ve bu kadar yorgunum, size bir şey veremiyorum.»

«Bana bir şey verebilirsiniz,» dedi kız.

«Nasıl bir şey?»

«Bana Mösyö Marius'ün nerede oturduğunu söyleyin.»

İhtiyar anlamamıştı.

«Hangi Mösyö Marius?» diye sordu.

Anlamsız bakışlarla sanki etrafına bir şeyler aranır gibi bakınıyordu.

«Hani bir zamanlar sizi ziyarete gelen delikanlı.»

Tam o sırada Mösyö Mabeuf'un hafızası canlanmaya başlamıştı:

«Tabii ya, evet... Tamam, ne demek istediğinizi anladım, siz Mösyö Marius'ü, daha doğrusu Baron Marius Pontmercy'yi arıyorsunuz. Hay Tanrım, dur bakayım onun adresi neydi?.. Evet, ama artık orada oturmuyor ki... Ne yazık bilemeyeceğim...»

Konuşurken, bir çiçek fidesini düzeltmek için eğilmişti:

«Durun bakayım şimdi anımsadım, o çoğu kez buralardan geçer ve Glaciere Sokağından geçip, caddede yürür ve Tarlakuşu Çayırı'na gider, neredeyse her gün ona orada rastlarsınız. Onu orada mutlaka bulursunuz.»

Mösyö Mabeuf doğrulduğunda, kimsecikleri göremedi, kız kaybolmuştu.

Adamcağız ansızın ürperdi:

«Aman Tanrım!» diye düşündü, «bahçe sulanmış olmasaydı, kızın bir hayalet olduğuna inanacaktım!»

Bir saat sonra, bu izlenimi tekrar hatırladı, uykuya dalarken insan düşüncesinin, denizden geçmek için balık olan şu masal kuşu şeklini aldığında, kendi kendisine şöyle söylendi: «Hay Tanrım! O Rubaidiere'in anlattığı cinlere çok benziyordu, dişi bir cine...»

4
MARİUS'E GÖRÜNEN HAYAL

Mabeuf Baba'nın o hayaleti gördüğü günden birkaç gün sonra, bir pazartesi sabahıydı. Marius o günlerde, Courfeyrac'dan yirmi frank borç alıyordu. Marius cebine bu parayı koymuş ve cezaevine gitmeden önce, her zamanki gibi Tarlakuşu Çayırından geçmek için, yolunu uzatmıştı. O, gezintinin kendisine çalışma isteği vereceğini düşünüyordu. Aslında artık sürekli böyle oluyordu. Yataktan çıkar çıkmaz, genç adam, kalemine sarılıyor ve kitabıyla bir beyaz kâğıdın önüne yerleşiyordu. Çeviri yapmaya hazırlanıyordu. O sırada, kendisine epey önemli bir iş verilmişti. Fransızcaya çevirmesi için Alman savaşındaki bir çekişme... Gans ile Savigny'nin tartışması. Eline Savigny'yi alıyor, bırakıyor, Gans'ı alıyor, birkaç satır okuduktan sonra onu da bir kenara atmadan önce, birkaç satır yazmak istiyor ama kâğıtla kendisi arasında bir yıldız görüyordu, sonra kitabı bir kenara bırakıp yerinden kalkıyor: «Gidip biraz dolaşayım. Açık hava iyi gelir, dönünce çalışırım,» diyerek çıkıyordu.

Ve tarlakuşu Çayırına gidiyordu.

Orada yıldızları görüyor ve geç saatlere kadar oyalanıyordu.

Odaya geri geldiğinde, yine kitaplara sarılıyor, fakat tek satır yazamıyordu. Beyninde kopan o iplikleri birbirine bağlaması mümkün değildi. Kendi kendisine: «Yarın çıkmayacağım, bu benim çalışmamı engelliyor,» diye söyleniyor, fakat ertesi gün ve her gün, bir daha çıkıyordu.

Courfeyrac'ın odasından fazla, Tarlakuşu Çayırında oturuyordu diyebiliriz. Onun asıl adresi: *Sağlık Caddesi, Croulebarbe Sokağı, Yedinci Ağacın Önü* gibiydi.

O sabah her zamanki gibi, yedinci ağacın önüne varmış ve derenin korkuluğuna oturmuştu. Şakrak bir güneş, yaprakları daha yeşil, daha parlak gösteriyordu.

Marius, yine sevdiği kızı düşünüyor ve düşüncesinde kendi kendisini suçluyordu. Miskince davrandığını, ruhunu mahveden

bu tembellikten kurtulmak istemediğini, giderek etrafını kaplayan bu karanlıkların kendisini kuşattığını, böyle giderse güneşten iyice mahrum kalmaktan korktuğunu düşünüyordu.

Fakat bu belirsiz düşüncelerine rağmen, üzülmeye bile gücü olmadığını fark ederek, kendisini zayıf ve dermansız hissediyordu. Karar verme becerisini bile kaybetmişti. Arkasında ve karşısında, Gobelins Deresi kenarındaki çamaşırcı kadınların yıkadıklarına tokaçla vurduklarını duyuyor, ağaçlarda kuşların cıvıldaşmalarını dinliyordu. Bir yandan rahatlık ve gürültü, mutlu bir derbederliğin belirtileri, öte yandan, çalışmanın düzenli gürültüsü. Bu da Marius'ün derin derin düşünmesine neden oldu. Bu iki ses de, neşeli şeylerdi.

Derken, bu dalgınlığı, bu kendinden geçmesi sırasında bir ses duydu.

«Oh, şükür Tanrı'ya, burada!»

Marius başını kaldırdı ve bir sabah odasına giren o biçare kızı, Thenardierler'in o büyük kızını tanıdı. Artık onun adını da biliyordu: Eponine. İşin zor yanı, kız hem daha düşkünleşmiş, hem de güzelleşmişti. Bu iki adım da, aslında onun atabileceği adımlar değildi ama yine de... Kız hem ışığa, hem de sıkıntıya doğru yürümüştü. O sabah odasına gelişindeki gibi yalınayak ve paçavralar içindeydi. Fakat artık paçavraları da iyice eskimişti; ne de olsa o günün üzerinden iki ay geçmişti. Eteğindeki delikler iyice büyümüş, paçavraları kirlenmiş, lekelenmişti. Sürekli aynı usul sesle konuşuyor, güneş yanığı alnı, o küstah ve deli bakışlı gözleriyle etrafına bakınıyordu. Bir de yüzünde, cezaevinde kalmanın getirdiği o ürkek ve mutsuz ifade vardı ki, bu da tutuklanmanın yoksulluğa eklenmesinden oluşmuştu. Saçlarında saman kırıntıları vardı. Fakat bu gecelerini bir samanlıkta geçirmesi sonucuydu. Yoksa Hamlet'in deliliğinin kendisine geçmesiyle çıldıran Ophelia gibi deli olmasından değildi.

Bütün bunların yanı sıra, ve bunlara karşın, yine de güzeldi. Ey gençlik sen ne pırıltılı bir yıldızsın.

O solgun yüzünde, bir mutluluk aydınlığıyla ve gülümsemeye benzeyen bir ifadeyle Marius'ün önüne dikilmişti.

Birkaç dakika konuşamayacakmış gibi, bekledi.

«Sizi nihayet buldum,» diye başladı. «Mabeuf Baba haklıymış, size burada rastlayacağımı söylemişti. Ah, sizi ne çok aradım, bir bilseniz. Ha biliyor muydunuz, beni dama attılar, ama sadece on beş gün kaldım. Aleyhimde bir şey bulamadılar, hem de sanırım yaşım tutmadığı için, beni serbest bıraktılar. Yoksa, tam iki ay yatacaktım. Ah, sizi ne çok aradım, tam altı haftadır sizi arıyorum. Demek artık orada kalmıyorsunuz?»

«Hayır,» dedi Marius.

«Oh, anladım elbette, o günden sonra... O haydutlar fena adamlardı. Demek taşındınız. Bak hele, niye böyle eski şeyler giyiyorsunuz? Sizin gibi alımlı bir delikanlı, sürekli yeni ve şık giysiler giymeli. Ha Mösyö Marius, biliyor muydunuz, Mabeuf Baba sizin için 'Baron Marius' diye bir şey daha söyledi ya unuttum... Fakat ben yemedim bunu, siz baron olamazsınız. Baronların hepsi kocamış olurlar, en genci yüzünde falan... Onlar Luxembourg Parkında şatonun önünde dolaşmaya giderler... Güneşte oturup gazetelerini okurlar. Hatta unutmadım, bir ara bir barona mektup götürmüştüm. Moruk hiç yoksa doksanlıktı. Ha, söyleyin bakalım, artık nerede oturuyorsunuz?»

Marius karşılık vermedi.

Kız sürdürdü:

«Aa, gömleğiniz yırtılmış, hemen dikmeliyim.»

Daha sonra yüzü karardı, yine de susmadı:

«Beni gördüğünüze pek sevinmediniz galiba!»

Marius susuyordu, kız da bir ara sustu, sonra:

«Eğer istersem, sizin çok mutlu olmanızı sağlayabilirim.»

Marius sordu: «Ne demek bu?»

«Siz önceleri benimle teklifsizce konuşur, sen derdiniz!..»

«Tamam ama, ne demek istedin? Söyle.»

Kız beyaz dişleriyle alt dudağını ısırdı, kendi kendisiyle savaşır gibi duraksamıştı. Sonra kararını vermiş göründü:

«Tamam, tamam. O kadar hüzünlü görünüyorsunuz ki, dayanamayıp söyleyeceğim, sizi mutlu görmek isterim. Fakat güleceğinize söz verin, sizin gülümsemenizi ve 'işte buna sevindim' de-

menizi istiyorum. Ah mutsuz Mösyö Marius, bana her istediğimi vereceğinizi söylemiştiniz ya...»

«Evet, ama konuş, haydi konuşsana!»

Genç kız gözlerini onun gözlerine çevirip:

«Adresi buldum,» dedi.

Marius sapsarı oldu, bütün kanı çekilmiş gibiydi:

«Ne adresi?»

«Benden istediğiniz adresi...»

Kız kendisini konuşmaya zorlar gibi, ekledi:

«Adres... Canım... Biliyorsunuz ya?»

Marius, «Evet...» diye kekeledi.

«O güzel kızın adresi.»

Kız bu sözleri söyleyip, derin derin göğüs geçirdi.

Marius oturduğu yerden atladı ve onun elini tuttu:

«Haydi, götür beni oraya, haydi, dile benden ne dilersen... Neresi?»

Genç kız elini çekti ve daha özenli bir gözlemcinin içini yakacak kadar derin bir sesle:

«Ah ne kadar sevindiniz!» diye söylendi.

Oysa mutluluktan deliye dönen Marius, hiçbir şeyin ayrımında değildi.

Marius'ün alnı yine kararır gibi oldu, Eponine'in kolunu tuttu:

«Bir şey için bana yemin etmeni istiyorum,» dedi.

Kız:

«Yemin etmek mi? Bu da nesi? Peki tamam, ne için yemin etmemi istiyorsunuz?» dedi ve güldü.

«Baban, yemin et bana Eponine, yemin et, babana bu adresi vermeyeceğine yemin et.»

Kız afallamıştı:

«Eponine... Bana Eponine dediniz, ismimi nereden biliyorsunuz?»

«Söz ver bana.»

Kız onu duymamış gibiydi:

«Bana Eponine dediniz, ne güzel, çok hoşuma gitti...»

Marius onun iki kolunu birden tuttu:

«Evet ama, bana cevap versene Tanrı aşkına, sözlerime dikkat et, yemin et bu adresi babana vermeyeceğine.»

«Babam mı? Babam ha? Ah evet, babam. Rahat olun, babam içerde, hem babamdan bana ne? O bana vız gelir.»

Marius bağırdı:

«Evet ama, sen henüz söz vermedin.»

Kız bir kahkaha attı:

«Peki ama, bırakın beni, böyle sıkboğaz ederseniz nasıl yemin edebilirim! Size söz veriyor, yemin bile ediyorum, adresi babama vermeyeceğim, tamam işte, oldu, istediğiniz buydu, değil mi?

Marius: «Hiç kimseye söylemeyeceksin,» dedi.

«Hiç kimseye.»

Marius:

«Haydi,» dedi, «şimdi beni oraya götür.»

«Hemen mi?»

«Evet.»

«O zaman gelin benimle. Oh, ne de mutlu...» diye söylendi genç kız.

Birkaç dakika yürümüşlerdi ki Eponine durdu:

«Bu kadar yakınımda yürümeyin Mösyö Marius, neredeyse yanımdan yürüyorsunuz, olmaz, hiç belli etmeden arkamdan gelin. Sizin gibi bir beyefendinin, benim gibi bir kadınla görünmesi hoş olmaz.»

Henüz çocuk yaştaki bu kızın, bu «kadın» kelimesini kullanışında öyle kederli bir ton vardı ki, bunu ifade edecek dil bulunamaz.

Kız, on adım daha ilerledi, Marius onun yanına gelmişti. Kız ona sokulmadan:

«Bana her istediğimi vereceğinizi söylemiştiniz,» dedi.

Marius elini cebine attı, Thenardier Baba için ayırdığı o beş frank dışında parası yoktu, bunu kıza verdi.

Eponine parmaklarını açarak, parayı yere düşürdü ve ona karanlık bakışını çevirip:

«Sizin paranızı istemem,» dedi.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

PLUMET SOKAĞINDA BİR EV

1

ESRARENGİZ BİR EV

Geçen asrın ortalarına doğru, Paris yargıtayında bir daire başkanı, metresini herkesten gizlemek için yaptırmıştı burayı. O çağlarda aristokratlar, büyük soylular, metreslerini sergiler, kenterlerse, aşklarını gizlerlerdi. Bugünlerde, Plumet Sokağı olarak anılan Saint-Germain Mahallesinde, Eski Blomet Sokağında yükseliyordu burası. Bu tenha sokak o zamanlar «Hayvan Dövüşleri Yeri» denilen yere çok yakındı.

Bu ev tek katlı bir köşktü. Giriş katında iki salon, birinci katta iki yatak odası, aşağıda bir mutfak, yukarıda süslü ve küçük bir oturma odası, damın altında bir tavan arası vardı. Bu köşk sokağa açılan iki korkuluğun sınırladığı bir bahçeyle çevriliydi. Bahçesi yaklaşık bir dönümdü. Yoldan geçenler sadece bunu görebilirlerdi. Fakat küçük köşkün hemen ardında, dar bir avlu ve avlunun sonunda bir mahzenin üzerinde yapılmış iki odalı minik bir ev vardı. Burası yeri gelince, bir çocukla sütninesini saklamaya yarardı. Bu iki odalı ev arkadan açılan gizli bir kapıyla taş döşeli uzun ve dar bir dehlize bağlanıyordu. Üstü açık bu dehliz hayli yüksek duvarlarla çevriliydi ve bahçenin duvarlarının arasına öyle iyi gizlenmişti ki, kimse onun varlığından kuşkulanamazdı. Bu üstü açık dehliz, bahçe boyunca uzanır ve şifreli bir kilitle açı-

lan bir kapıda bitimlenirdi. Bu kapı başka bir sokağa, Babil Sokağına açılırdı.

Metresini ziyarete gelen Daire Başkanı, sürekli aynı kapıyı kullanırdı. Onu izleyen birileri olsa, onun her akşam, Babil Sokağına gittiğini görür, aslında onun Plumet Sokağındaki bir köşke gittiğini kesinlikle bilemezlerdi.

İşbilir yargıç, oradaki arsaları da satın alıp o gizli dehlizi ağaçlar ve çalılar arasında o kadar yetkince gizletmişti ki, daha sonra, satın aldığı bu topraklardan birazını bostancılara satmış, fakat yeni alıcılar da, topraklarını sınırlayan o epey yüksek duvarın ardında, bir dehliz olduğundan hiç kuşkulanmamışlardı. Bu sırrı sadece kuşlar görebiliyorlardı. Herhalde, geçen asrın çalıbülbülleri ve serçeleri, başkana dair epey dedikodu etmiştir.

Bu küçük köşk Mansart(*) biçemine göre yapılmıştı ve Watteau(**) beğenisine uygun biçimde sedeflerle bezenmişti.

Köşk Watteau'nun beğenisine göre eşyalarla döşenmişti, yaldızlı, sedefli salon takımları, seten brokar örtüler, bahçede sıra sıra çiçeklerle kaplı yollar, tarhlar eve hem zarif, hem de muhteşem bir ifade verirdi. Bir hukuk adamının aşkını gizlemek için seçeceği çok kullanışlı bir konuttu.

Bu köşk ve bu gizli dehliz, bugün yok. Fakat on beş yıl öncesine değin, hâlâ sağlamdı. 1793'te, bir bakırcı burayı satın almıştı yıktırmak için; fakat köşkün parasını tam ödeyemediğinden, iflas etmişti. Bu nedenle, evi yıkmak isteyen bakırcı, ev için yıkılmış oldu... O günden beri, evde kimsecikler oturmuyordu. İlgisizlik sonucu giderek virane haline gelmeye başladı, insanların hayat katamadıkları bütün o boş evlerin akıbetine uğradı. Köşk hâlâ o eski eşyalarıyla kiralanmayı ya da satılmayı bekliyordu. Şu tenha Plumet Sokağından geçen on veya on beş kişi,

---

(*) Mansart: Tanınmış bir Fransız mimar.

(**) Tanınmış bir Fransız ressamı, özellikle kır sahneleri ve aşk hakkındaki tablolarıyla bilinir.

paslı demir kapıda asılı bir ilandan bunu okurlardı. Satılık ve Kiralık levhası 1810 yılından beri duruyordu.

Restorasyon'un bitimine doğru, yine oradan geçenler, artık ilanın olmadığını gördüler ve köşkün ilk katındaki panjurların açık olduğunu fark ettiler. Evde artık birileri vardı. Pencerelerde hoş tül perdeler takılıydı, bu da evde, bir kadının yaşadığını belli ediyordu.

1829 yılının Ekim ayında, orta yaşı geçkin birisi, evi olduğu gibi kiralamıştı. Köşk derken, o bahçeyi ve gizli dehlizden ulaşılan o iki odalı ekleri de erekliyoruz. Dehlizin kapılarının kilitleri onarılmış, bazı tamiratlar yapılmış, avlunun aşınmış taşlarının yerine yenileri konulmuştu. Önce de değindiğimiz gibi, köşk, eski yargıcın eşyalarıyla döşeliydi. Yeni kiracı, bu eskimiş eşyaların da bir kısmını onartmış ve nihayet buraya yerleşmeye gelmişti. Çok kendi halinde bir yerleşmeydi bu. İhtiyarın yanında genç bir kız ve kocamış bir hizmetçi de vardı. Sanki kendi evine dönen biri gibi girmişti. Komşulardan hiç ses çıkmadı, çünkü komşuları yoktu.

Bu kiracı, dostumuz Jean Valjean, genç kız ise Cosette idi. Hizmetçi kadın ise Jean Valjean'ın hastanede bulduğu ve yoksulluktan kurtardığı hastalıklı, kekeme, bekar, yaşlı bir kızdı. Bu üç özelliği Jean Valjean'ın onu yanına almasını sağlamıştı. O evi Mösyö Fauchlevent ismiyle kiralamıştı; gelir sahibi. Yukarıda anlatılanlardan sonra, okurumuz herhalde Thenardier'den daha hızlı, Jean Valjean'ı tanımış olmalı.

Jean Valjean, Küçük Picpus Manastırından niye ayrılmıştı? Neler olmuştu?

Hiçbir şey...

Okurumuzun hatırlayacağı üzere, Jean Valjean manastırda mutluydu, aslında o kadar mutluydu ki, günün birinde vicdanı bu yüzden rahatsızlanmaya başladı.

Her gün Cosette'i görüyor, babalık sevgisinin içinde giderek geliştiğini hissediyordu. Ruhu bu çocuğu benimsemişti. Kendi kendisine Cosette'in kendisine ait olduğunu ve kimsenin onu

kendisinden alamayacağını söylüyordu. Günün birinde, Cosette'in rahibe olacağını ve bundan böyle, o manastırın kendisi için olduğu gibi, Cosette için de sürekli bir yuva olacağına kendisini inandırmak istiyordu. Kendisi, orada kalan günlerini geçirecek, Cosette orada büyüyecek, sonra Cosette orada ihtiyarlayacak ve Jean Valjean orada ölecekti ve özetle, (eşsiz bir umut) birbirlerinden asla ayrılmayacaklardı. Fakat bu düşünceler bir ara onu bir afallamaya, bir evhama attı. Kendi vicdanına, bazı sorular sordu. Böyle yapmakla, belki bilmeden kızın mutluluğunu gaspetmiş, çalmış olacaktı.

O çocuğun da yaşamaya hakkı vardı!.. Yaşamdan vazgeçmeden önce, onu bilmeliydi. Ona sormadan böyle bir karara varmakla, sözde, onu acılardan korumuş oluyor, ama öte yandan, onu birçok mutluluktan da mahrum kılıyordu. Onun cehaletinden, yalnızlığından faydalanıp, onda olmayan, «sahte bir ilahi davet» yaratmak Tanrı'ya ihanet sayılmaz mıydı? Kim bilir belki de gönülsüzce rahibe olacak Cosette, günün birinde vazgeçtiği mutlulukları düşündüğünde, kendisinden nefret etmez miydi? Bu son düşünce, diğerlerinden çok daha az asil ve bencil bir düşünce oldu, ama o Cosette'in kendisini sevmekten vazgeçmesine dayanamazdı. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Buna kararlıydı, üzülerek bunun zorunlu olduğunu, kendi kendisine söyledi. Buna karşı koyacak hiçbir şey bulamadı. Şu dört duvar arasında gözden uzak geçirdiği beş yıl artık tanınma, yakalanma korkularını yok etmişti. Artık rahat rahat diğer insanların arasına çıkabilirdi. Bütün bu yıllar içinde epeyce ihtiyarlamıştı, kendisini kim tanıyabilirdi ki? Hem en kötü ihtimalleri düşünse bile, tehlike salt kendisi içindi. Nasıl olsa Cosette, artık kendisini kurtarmıştı, kimse ona karışamazdı. Kendisi bir zamanlar kürek mahkûmuydu diye, kızın da manastırda kapalı kalmaya yargılanmaya hakkı yoktu. Hem görevin karşısında, tehlikenin ne önemi vardı ki? Fakat yine de önlemli davranacak, ilgi çekmemek için önlemleri savsaklamayacaktı.

Cosette'in eğitimine gelince, neredeyse bitmiş sayılırdı. Jean Valjean bir kez karar verdikten sonra, bunu uygulamak için uygun bir fırsat kolladı; bu da gecikmedi. İhtiyar Fauchelevent öldü.

Jean Valjean, başrahibeyle bir görüşme talebinde bulundu ve kendisine kardeşinin ölümünden sonra kalan önemsiz bir mirastan dolayı artık çalışmak istemediğini bildirdi. Manastırdan ayrılacak ve kızını da götürecekti ama, Cosette kararlaştırdıkları gibi, rahibe olmayacağından ve karşılıksız eğitilmiş olduğundan, kutsal rahibeden, beş yılın karşılığı olan beş bin franklık bir bağışı kabul etmesini rica ediyordu.

İşte böylece Jean Valjean oradan ayrıldı.

Manastırdan ayrılırken, kimselere emanet edemediği o küçük bavulu da kolunun altında tutuyordu. Anahtarını üstünde taşıyordu. Cosette onun içindekileri epey merak ediyordu, bavuldan yayılan o naftalin kokusu kızın çok hoşuna giden bir kokuydu.

Hemen söyleyelim ki, Jean Valjean ölünceye kadar bu bavuldan ayrılmadı. Sürekli odasında sakladı. Taşındığında, yanında götürdüğü tek şey bu oldu. Cosette onunla bu konuda şakalaşır ve bu bavula «bırakılamaz» ismini vererek «Onu çok kıskanıyorum, baba» diyordu.

Şunu da söyleyelim ki, dışarı ilk çıktığında Jean Valjean yine de kaygılanmadan edemedi.

Plumet Sokağındaki evi bulup hemen taşındı. Adı Ultime Fauchelevent'ti, bundan sonra sürekli bu ismi kullandı.

İlgi çekmemek için Paris'te iki daire daha kiraladı. Aynı mahallede kalmak istememiş, zaman zaman ev değiştirmenin kendisi için daha yerinde olacağını düşünmüştü. Yıllar önce Javert'in elinden mucizevi biçimde kurtulduğu o geceki gibi dikkatsiz davranmak istemedi, her zaman o kadar talihli olamazdı. Bu iki daire aslında epey sade, epey yoksul dairelerdi. Birbirlerinden hayli uzak iki ayrı mahalledelerdi. Biri Batı Sokağın-

da, diğeri daha da sefil görünümlü olan Silahlı Adam Sokağındaydı.

Zaman zaman Silahlı Adam Sokağına, zaman zaman da, Batı Sokağına taşınırdı, buralarda bir ya da, bir buçuk ay kalır, Cosette'i yanında götürür, hizmetçi kadını yanına almazdı. Orada işlerini kapıcılara gördürür, kendisine bir emekli havası verirdi. Bu faziletli adamın polisten kaçmak için Paris'te üç ayrı evi vardı.

2
JEAN VALJEAN MUHAFIZ ALAYINDA

Vaktinin çoğunu Plumet Sokağındaki o evde geçirirdi. Oradaki hayatını şu biçimde düzenlemişti:

Cosette ve hizmetçi köşkte kalırlardı. Cosette, pencere ve kapıları yağlıboyalı güzel yatak odasında yatar, yaldızlı mobilyalarla döşeli oturma odasında oyalanır, duvarları antika halılarla kaplı ve geniş koltukları olan kocaman salonda kalırdı. Bahçe de onundu.

Jean Valjean, genç kızın odasına, kareli perdelerle süslü ayaklı bir somya satın almış ve antikacı Gaucher Ana'dan, aldığı bir İran halısını ayak ucuna serdirmişti. Bu eski zaman mobilyalarının sadeliğine bir renk, bir ifade katmak için Cosette'in salonunu çeşitli biblolarla süsletmişti. Küçük bir dolap, bir kitaplık, yaldızlı ciltli kitaplar, yazı takımı, kurutma kâğıdı, sedef kakmalı dikiş masası, Japon porseleninden yapılma güzel bir tuvalet takımı. Yatak perdeleri gibi kırmızı fon üzerine, üç renkli kareli perdeler, birinci katın pencerelerinden sarkıyordu. Giriş katının perdeleri ise çiçekli desenli, kalın dokuma şeylerdi. Kış aylarında, o küçük kat yukarıdan aşağı ısıtılırdı. Her odada ocak vardı. Jean Valjean kendisi, dipteki avluda dehlize açılan o iki odada yaşardı. Taşınabilir bir karyola, ince bir yatak, tahta bir masa, iki hasır iskemle, mavi çiçekli çiniden bir sürahi, bir tahta rafta birkaç kitap. O sevgili bavulu da bir köşedeydi. Odada şömine yoktu. Hiç

ısınmazdı. Yemeklerini Cosette'le yerdi. Tabağının yanına kara bir ekmek koydurtmuştu. Eve taşınıp hizmetçi kadını işe aldığında, onunla şöyle konuşmuştu:

«Evin hanımı Matmazel Cosette'dir.»

Kadın şaşkınca:

«Peki ama siz efendim?» diye sorduğunda, şu yanıtı almıştı:

«Ben efendiden daha ileri sayılırım, ben babayım.»

Manastırda ev işleri yapmayı öğrenen Cosette, evin yönetimini severek üstlenmişti. Neredeyse her gün Jean Valjean, Cosette'i koluna alıp dolaşmaya götürürdü. Onu Luxembourg Parkına götürür, en tenha yollardaki banklarda otururlardı, her pazar Saint-Jacques Kilisesindeki sabah duasına götürürdü, çünkü kilise hayli uzak olduğundan, bu da bir gezinti oluyordu.

Ayrıca, kilise Saint-Jacques du Haut Pas Mahallesinde bulunduğundan ve orası epey fukara bir mahalle olduğundan, Jean Valjean orada epeyce sadaka dağıtırdı. Mutsuzlar, bedbahtlar kilisede onun çevresini sararlardı. İşte Thénardier mektubunda bundan dolayı kendisine *Saint-Jacques Kilisesinin Hayırsever Beyefendisi*'ne diye yazmıştı ya. Baba, çoğu zaman Cosette'i de yoksulları ziyarete götürürdü. Hiçbir ziyaretçi, Plumet Sokağındaki eve girmezdi. hizmetçi pazara çıkar, alışveriş eder, erzak taşırdı. Jean Valjean çevredeki bir çeşmeden içecek sularını taşırdı. Odun ve şarabı, Babil Sokağına yakın kapının iç kısmındaki kaya kaplı bir oyukta korurlardı. Bir zamanlar bu oyuk, yargıç için bir mağara işlevi görmüştü, çünkü o aşk tapınaklarının ve buluşmaların moda olduğu o eski günlerde, mağarasız aşk olamazdı.

Aynı sokağın dış duvarında gazeteler ve mektuplar için bir posta kutusu asılıydı. Fakat Plumet Sokağında yaşayan o üç kişi dışarıdan gazete ve mektup almadıkları için, bu kutu sürekli boş kalırdı. Bir zamanların o çapkın adamına aşk aracılığı ve sırdaşlık eden o kutu, artık sadece vergi tahsildarlarının tebligatlarıyla, muhafız alayının bildirilerine yarardı.

Çünkü, gelir sahibi Bay Fauchelevent, Muhafız Alayında nö-

betçiydi. 1831 yılında yapılan sayımın o sık ağlarına yakalanmıştı. Hakkında yapılan araştırmada Picpus Sokağındaki manastırdan alınan o iyi referans, valiliğe yeterli görünmüş ve Jean Valjean'ın bu nedenle ulusal bir görev almasını sağlamıştı. Belediye kendisini bu göreve uygun bulmuştu.

İşte bu nedenle, yılda üç-dört kez Jean Valjean bu ulusal üniformasını üzerine giyer ve görevinin başına geçerdi. Aslında bunu isteyerek yapardı. Bu kıyafet değiştirme onu hem insan arasına çıkarıyor, onun yalnızlığını azaltıyordu. Jean Valjean altmış yaşını sürüyordu, yasal olarak emekli olabilirdi fakat ellisinden fazla göstermiyordu. Üstelik görevinden ayrılmaya hiç de istekli değildi. Aslında onun başçavuşa açıklamalar yapmaya, Lobau Kontuyla tartışmaya niyeti yoktu. O kimliğini herkesten gizliyor, adını, yaşını, her şeyi saklıyordu, ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi, o gönüllü bir nöbetçiydi. Vergilerini ödeyen herhangi bir vatandaşa benzemek, onlardan biri olmak, bundan böyle onun tek gayesi, tek hevesiydi. Onun şöyle bir ideali vardı; içinden melek olmak, dışarıdan bir kenter gibi görünmek.

Bir ayrıntı daha verelim. Jean Valjean, Cosette'le dolaşmaya çıktığında, anlattığımız gibi şık giyinir ve emekli bir subaya benzerdi. Fakat kendi başına çıktığında (bunun için akşam vakitlerini seçerdi) sırtına bir işçi kılığı olan bir yelekle bir pantolon giyer ve o gür beyaz saçlarıyla yüzünün yarısını kapatan bir şapka takardı. Bunu neden yapıyordu? Kibirsiz olduğundan mı, önlem almak için mi? Herhalde böyle yapmakla, her ikisini de uygulamış oluyordu. Cosette, babasının o sır küpü kişiliğini kanıksamış olduğundan, onun bu tuhaflıklarını fark etmez gibiydi. Hizmetçi kadın ise, Jean Valjean'a o kadar derin bir sevgi ve saygıyla bağlıydı ki, onun yattığı yere tapar, her yaptığını doğru bulurdu. O kadar ki, bir gün Jean Valjean'ı öteden gören kasap: «Sizin şu efendiniz çok tuhaf biri» dediğinde, kadın onu şöyle susturmuştu:

«O bir aziz!»

Jean Valjean, Cosette ve hizmetçi kadın, üçü de sadece Babil Sokağına açılan kapıyı kullanırlardı. Pencere parmaklığından

bakmak şartıyla onları görebilmek olanaklıydı. Kimse onların Plumet Sokağında oturduklarını düşünemezdi. Bu parmaklık ve demir kapı, sürekli kapalı olurdu. Jean Valjean ilgi çekmemek için bahçeyi olduğu gibi bırakmıştı.

Belki de bunu yapması hatalıydı.

3
DALLI YAPRAKLI BAHÇE

En aşağı yarım yüzyıldan beri, kendi haline bırakılmış bu bakımsız bahçe, epey değişik ve çok da hoş bir yer olmuştu. Kırk yıl önce, bu tenha yoldan gelip geçen, tek tük yayalar, parmaklık önünde durup sırlarından hiç kuşkulanmadıkları bu şirin bahçeyi beğeniyle seyrederlerdi. Oysa o serin, o yapraklarla örtülü o yeşillikler nelere tanıklık etmişti? Kaç genç hayalci, düşüncelerinin o kilitli, kıvrımlı, sallanan eski kapının asmasına, o yosunlanmış, taş sütunlu ve eskilikten artık okunmaz haldeki arabesk kapı süsüyle bezeli o antik kapının gerisine süzülmesine izin vermişti.

Bir kenarda taş bir sıra, zamanla yosun bağlamış ve yer yer harabe birkaç heykel, duvarda yağmur ve kardan kararmış ve çürüyen tahta kafesler görünürdü. Bahçede ne tarh vardı artık, ne de çimen. Bahçe yolları bile çalı ve yapraklardan yol vermez hale gelmişti. Her yerde ısırgan otları bitiyordu. Artık bahçe bakımı bırakıldığı gibi, kendi haline terk edilen bu bahçe, tamamen yabanıl bir koru görüntüsü almıştı. Kötü otlar topraktan fışkırıyordu ve bu, şu bedbaht arazi parçası için kusursuz bir serüvendi. Şebboyların eğlencesi gözleri alıyordu. Bu bahçede her şey, yaşama sevincinin o ilahi gayretini gösteriyordu.

Doğal gelişme burada egemenlik sürer gibiydi. Ağaçlar dikenlere eğilmiş, dikenler ağaçlara yükselmişti. Bitkiler tırmanıyor, dallar eğiliyordu.

Yerlerde sürünen bitkiler, havalanarak yukarıdaki bitkilere sarılıyor, rüzgârda dalgalanan bitkiler yosunlu topraklara eğiliyor-

du. Ağaç kökleri, dallar, yapraklar, lif ve demetler, filizler tümü içiçe karışmış, birbirlerine bağlanmıştı. Burada bitkiler derin ve sıkıca sarılmışlardı. Tanrı'nın hoşgören bakışlarının altında bu üç yüz ayaklık arazi üzerinde, kardeşliğin simgesi sayılacak kutsal kardeşliklerinin sırrını kutluyorlardı. Burası artık bir bahçe değil, kocaman bir çalılık; yani bir orman gibi içine girilmesi zor, bir şehir gibi kalabalık; bir yuva gibi ürpertili, bir kilise gibi loş; bu bir demet çiçek gibi hoş kokulu, bir mezar gibi ücra ve bir topluluk gibi canlıydı.

Floreal(*) ayında bu engin çalılık, parmaklık ve dört duvar arasında evrensel filizlenmenin sessiz doğum sancılarında öfke aşamasına girdi. Tıpkı aşkın kokusunu alan bir hayvan gibi, doğan güneşle titrer ve nisanın özsuyunun damarlarına dolduğunu hissedip, rüzgârda o yemyeşil saçlarını havalandırır, nemli toprağa, yıkıntı heykele, köşkün kırık merdivenlerine ve o ıssız sokağa kadar yıldızlanmış çiçeklerini, incilenen çiğdemlerini yayarak verimlilik, güzellik, hayat ve hoş kokular saçardı.

Öğle vakitlerinde binlerce beyaz kelebek sığınırdı bahçeye. İlkbahar aylarında bu bembeyaz yumakların canlı bir kar gibi gölgelere düşmesi ilahi bir manzara olurdu. Yeşilliklerin o şakrak gölgesinde, masum sesler yükselir ve insan ruhuna seslenirlerdi. Bunlar kuş sesleriydi. Kuşların söylemeyi unuttuğu şeyleri, böcekler söylerdi.

Akşam vakitlerinde, bahçeden bir hayal ve hüzün buğusu yayılırdı ve etrafı pustan bir kefen gibi sarardı. İlahi bir hüzün ve huzur doldururdu ortalığı. Hanımellerinin ve kahkahaçiçeklerinin baş döndürücü kokuları, nefis ve etkili bir ağu gibi yayılırdı.

Uyumak için dallara çıkan ağaçkakanların, çobanaldatanların son sesleri duyulurdu. Bu da ağaçla kuşun ilahi dostluğunu gösterirdi. Gündüz kanatlar yapraklara neşe saçar, geceleyin yapraklar kanatları korurdu. Âhenkli bir işbirliğiydi varolan.

(*) Floreal: Fransız İhtilali'nin sekizinci ayı, 20 Nisan-19 Mayıs arası.

Kışın çalılar simsiyah olurdu. Nemli ve dikenli, titrek görünür ve evin bir parça seçilmesini sağlardı. Çiçeklerin ve üstündeki çiğdemlerin yerini, sümüklüböceklerin soğukta bıraktıkları gri izler ve sarı yapraklardan oluşan o kalın halılar alırdı. Fakat her ne olursa olsun, her mevsimde ilkbahar, yaz, sonbahar ve kışlarda, bu küçük bahçe hüzün, yalnızlık, özgürlük, insanoğlunun yokluğunu Tanrı'nın varlığını ifade ederdi. O küflü demir parmaklık sanki «Bu bahçe benim!» diye bağırırdı.

Bahçeyi kaldırımlar sarmıştı. Muhteşem ve klasik konaklar iki adım beride yükseliyor, Ulusal Meclis, İnvalides'in kubbesi ileride görünüyordu.

Varennes Sokağının o muhteşem ve klasik konaklarının iki adım ötede yükselmelerine, İnvalidesler'in kubbesinin az ötede görünmesine, çevre caddelerden arabaların hızla geçmelerine rağmen, yine de Plumet Sokağı çöl gibiydi. Tenha ve sessiz. Devrimin gelip geçmesi, burada bir zamanlar oturanların ölmeleri, eski servetlerin batması, yokluk, kırk yıldan uzun süre terk edilen bu ayrıcaklı yerin eğriltiotları, arslankuyrukları, baldıranlar, civanperçemleri, yüksükotları, açık yeşil yapraklı devasa bitkiler, kertenkeleler, böcekler, kaygılı ve telaşlı böcekler, bütün bunlar yeniden bu yabanıl bahçeye geri dönmüş, onu ele geçirmişlerdi. Bu geri dönme, toprağın derinlerinden fışkırıp dört duvar arasında vahşi bir yücelik sağlamış ve insanoğlunun sıradan düzenlenmelerinden hoşlanmayan doğaya ve yayıldığı yere, iyice yayıldığından, karıncada olduğu gibi kartalda da istediğini yaptıran doğa, Paris'in bu ücra sokağındaki şu küçük bahçede yeterince gelişmiş ve burada Yeni Dünya'nın el değmemiş, ayak basılmamış bir cangılında olduğu gibi, fiyakayla açılıp saçılmıştı.

Aslında hiçbir şey küçük değildir, doğanın o derin kavramı içindeki herkes bilir bunu. Felsefede hiçbir doyurucu sonuca varılmasa da, nedenler gibi sonuç da sınırlanmasa, izlemeyi seven ve düşünen biri birliğe varmak için dağılan bu güçler karşısında sarhoşa döner. Her şey için uğraşır.

Bulutlara şiddet uygulanır, yıldızın ışıması güle yarar, hiçbir düşünür akdikenlerin kokularının yıldızlara faydalı olduğunu inkâr edemez.

Bir molekülün aştığı yolu kim hesaplayabilir? Kum taneciklerinin düşmelerinin evrenlerin yaratılmasından oluştuğundan o kadar emin değiliz... Sonsuz büyükle, sonsuz küçük karşılıklarının med-cezirini, nedenlerin uçurumlarda yankılarını, yaradılışın çağlarını kim tam olarak bilir? Küçücük bir kurdun, un ve peynirlerde oluşan o küçük kurdun bile önemi vardır; küçük bir büyük, büyük bir küçüktür.

Güneşten tutun da, çiçekbitine değin, kimse kimseyi küçümsemez, her birinin diğerine ihtiyacı vardır. Aydınlık, dünya kokularını göklere verirken ne yaptığını bilir. Gece uyuyan çiçeklere, yıldız özlerini dağıtır. Uçan her kuşun ayağında sonsuzun ipliği vardır. Döllenme bir göktaşı patlamasından ve yumurtasını kıran kırlangıcın bir gaga darbesinden oluşur. Bir solucanın doğuşu, Socrates'in yücelişi ölçüsünde önemlidir. Teleskobun bittiği yerde, mikroskop başlar. Hangisinin daha güçlü bir görüşü olabilir? Seçimi size bırakıyoruz. Bir küf, çiçeklerden oluşan bir öbektir, bir bulutlanma yıldızların kıyametidir. Akıl olayları ile madde olaylarının çözümlenemez karışımı. Öğeler ve prensipler içiçe geçer, birleşir, çoğalır, birbirlerine bağlanır ve böylece somut evrenle soyut evreni aynı ışığa çıkarır.

Görüngü sürekli kendi üstüne bükülür. O geniş kozmik değişmelerde evrensel yaşam, bilinmeyen ölçülerde gelir gider, her şeyi akımların görünmez sırrında yuvarlar, her şeyi kullanır, ne bir hayali, ne de bir uykuyu kaybeder. Şuraya küçücük bir canlı serper, buraya bir yıldız ufalar, titreyerek sallanır ve yılan gibi kıvrılarak, ışıktan bir güç ve düşünceden bir element yaratır. Ortaya çıkmadan her şeyi eritir. Sadece geometrik bir söz olan «ben»den başka, her şeyi atom ruhuna döndürür, her şeyi Tanrı'da çiçeklendirir. En tepedekinden en aşağıda olana değin, bütün çalışmaları başdöndürücü bir sistem karanlığında birbirine bağlar, bir böceğin uçuşunu dünyanın devrimine karıştırır. Belki

de aynı kanuna uyarak göklerdeki kuyrukluyıldız dolaşımını, bir damla suyun kaynamasına bağlar. Akılla yapılmış bir makine. İlk motoru bir yavru sinek ve son tekerleği Zodyak olan devasa bir düzen.

4
KAPI PARMAKLIĞININ DEĞİŞMESİ

Bir zamanlar yasak aşkları gözden saklamak için yaratılan bu bahçe, artık en temiz sırları barındırmaya başlamıştı. Artık ne çardakları, ne çimenlikleri, ne kameriyeleri, ne de mağaraları vardı. Her yere düşen, her köşeyi örten, dağınık, karışık ve eşsiz bir loşluğu vardı.

Paphos cennet bahçesine tekrar dönüşmüştü. Tövbekâr bir ruh, bahçeye yepyeni bir sağlık vermiş gibiydi. Bu çiçekçi kız, artık çiçeklerini ruhlara sunuyordu. Bir zamanlar çokça lekelenen bu aşk ve haz bahçesi, dokunulmamış bir masumiyet, bir utangaçlık kazanmıştı.

Bir bahçıvanın yardım ettiği bir başkan, kendisini Lamoignon sanan bir Yargıtay başkanı; kendisini Le Notre(*) sanan sıradan bir bahçıvana uygun bir hovardalık bahçesi haline getirmişti. Fakat doğa ona tekrar el koymuş, gölgelerle donatarak, lekesiz bir ruh katıp, tertemiz bir aşka hazırlamıştı.

Bu ücra bahçede sevmeye hazır, lekesiz bir gönül vardı. Aşk görünmeyegörsün. Bahçede yeşillikler, otlar, yosunlar, kuş sesleri, uysal gölgeler, yapraklı dalların oluşturduğu, bir mabet vardı. Bütün bunları çok tatlı, inançlı, temiz umutlu, hevesli ve hayalci bir ruh da hazır bekliyordu.

Cosette manastırdan ayrıldığında, çocuk yaştaydı. On dördünü henüz geçmişti, kızların en çirkin olduğu o «nankör yaş».

Önce de değindiğimiz gibi, Cosette çirkin sayılırdı, gözlerin-

---

(*) Le Notre: XVII. asrın ünlü bir peyzaj mimarı. Versailles Sarayının bahçe planlarını çizmişti.

den başka güzelliği yoktu. Gerçi narin değil denilemezdi ve yüz çizgileri de oranlıydı, fakat sakar, zayıf, ürkek ve küstahtı. Hızla büyümüş, küçük bir kızdı.

Eğitimini tamamlamıştı. Daha doğrusu kendisine din, yani dua etme, daha sonra tarih, manastırda tarih saydıkları o ders, coğrafya, dilbilgisi, Fransa kralları, biraz müzik, biraz nakış-dikiş öğretmişlerdi.

Fakat bundan başka hayatın gerçekleri hakkında, hiçbir fikri yoktu; bu hem bir albeni, hem de bir tehlikedir. Genç kızların ruhları bu kadar ışıksız kalmamalı, daha sonra karanlık bir odada apansız açılan bir pencereden gözleri kamaşabilir. Gerçekleri usulca; sindire sindire öğrenmeli. En azından, gerçeğin incitici ışığıyla değilse bile, yansımalarıyla aydınlanmalıdır.

Hayli faydalı bu yarım aydınlık kibar bir ciddiyetle, çocuksu korkuları geçirmesi gibi, kızların düşmelerini de engeller. Bu yarım aydınlığın kızlara nasıl anlatılacağını, sadece bir ana yüreği bilir. Genç kızlık anılarıyla kadınlık deneyleri, sadece anlayışlı bir ana içgüdüsüyle kızları aydınlatabilir. Bir genç kızın, ruhunu yoğurmak için, dünyanın bütün rahibeleri bir annenin yerini alamaz.

Cosette'in annesi olmamıştı, fakat çoğul kullanarak, onun pek çok anası olduğunu söyleyebiliriz.

Jean Valjean ise, sahiden epey sevecen bir adamdı, fakat o da hiçbir şey bilmeyen bir ihtiyarcıktı.

Ama bir genç kızı kadınlığa hazırlamak gibi ciddi bir görevde, günahsızlık denilen bu ağır cehaletle savaşmak gerekir.

Manastır, genç kızları tutkulara, aşka hazırlamak için, biçilmiş kaftandır. Manastırda kapalı yaşayan kızın zihni, sürekli bilinmeyene dönüktür. İçine kapanan yürek, sırlarını ifşa etmediği için, sanki oyulur, gelişmediği için de, iyice derinleşir. İşte bu nedenle, hayaller kurar, tahminler, romanlar, beklenilen serüvenler tasarlar. Aklının o karanlık köşesinde, çizgilerini belli belirsiz çizdiği, fantastik kurgulara açılan kapıdan girmeye hazır olan tutkular... Manastır, o kadar baskı yaratır ki, kadın kalbinin ondan kurtulabilmesi için, olanca ömrünü orada geçirmesi gerekir.

Manastırdan ayrılan Cosette, Plumet Sokağındaki evi çok beğendi, ama orası aynı zamanda epeyce de tehlikeliydi ki, kız bunun ayrımında değildi. Burası özgürlüğün başlangıcına bağlanan yalnızlığın devamıydı. Kapalı bir bahçe, fakat hayali gıcıklayan, zengin tutkulu ve hoş kokulu bir bahçe. Manastırdaki gibi kurulan hayaller, sadece ara sıra karşılaşılan gençlere yine parmaklık arkasından bakmak, ama bir sokağa açılan bir parmaklıktan...

Fakat şunu söyleyelim ki Cosette, oraya geldiğinde çocuk yaştaydı.

Jean Valjean onu o vahşi bahçeye yolladı, ona: «Bu bahçe senin, dilediğini yap,» dedi. Önceleri, küçük bir kız olan Cosette, buna çok sevindi. Olanca vaktini bahçede geçiriyor, çalıları aralıyor, taşları kaldırıyor, böcekleri arıyordu. Şimdilik burada oyalanıyordu, fakat günün birinde burada hayaller kuracaktı. Bahçeyi, bulduğu böcekler için seviyordu şimdilik, fakat daha sonra, başının üstündeki dallarda göreceği yıldızlar için sevecekti.

Hem babasını da epey seviyordu. Evet, Jean Valjean'ı içtenlikle seviyordu. Adamcağızı cana yakın bir arkadaş gibi görüp, saf oir evlat tutkusuyla seviyordu. Okurlarımızın bildiği gibi, Jean Valjean, Bay Madeleine olduğu günlerde epey okumuştu, bugün bile okuyordu. Bu da, onun iyi konuşmasını, ilginç olmasını sağlamıştı. Kendi kendisini eğiten, kibirsiz bir aklın sır küpü büyüklüğü vardı onda. Eski günlerinde sadece iyiliğini daha da ilginçleştiren bir katılık kalmıştı ki, bu da onun espri anlayışıydı.

O zorlu bir ruh ve uysal bir yürekti. Parkta beraber gezdiklerinde, her şeyi kıza ayrıntılarıyla anlatır, okuduklarından aklında kaldığı gibi, çektiği acılardan da esinlenirdi. Onu ilgiyle gözleyen Cosette, dalgınca etrafına bakardı.

Bu sıradan adam, Cosette'in aklını dolduruyordu, tıpkı o terk edilmiş bahçenin oyunlarıyla yetindiği gibi, kelebek ardında epeyce koşup terledikten sonra, ihtiyarın yanına koşarak:

«Ah baba, bilseniz ne çok koştum, epeyce yoruldum,» derdi. Adam onu o beyaz alnından öperdi.

Cosette, bu babacan adamı alabildiğine seviyordu. Sürekli onun ardındaydı, ondan asla ayrılmazdı. Jean Valjean nereye gitse, Cosette'i de orada bulurdunuz. Adam köşkte ve bahçede kalmadığı için, Cosette de o güzel eşyalı köşkte, gündüzleri uzun kalmaz, babasının ardından, o taş döşeli avluya koşardı. Jean Valjean ona gülümseyerek: «Evet ama haydi artık, kendi evine dön, beni biraz yalnız bırak,» der, fakat için için huzursuz edilmekten derin bir mutluluk duyardı.

Bir kızın babasına nazlanacağı gibi, Cosette de babasına tatlı yakınmalar iletirdi.

«Baba, odanız çok soğuk, neden yere bir halı sermiyorsunuz? Neden şömineyi yakmıyorsunuz?»

«Sevgili çocuğum, benden kat kat üstün kişiler bilirim ki, başlarını sokacak hiçbir yerleri yoktur.»

«Benim odamda sürekli ateş yanıyor ve yerler halı kaplı ama?»

«Çünkü sen bir çocuk ve bir kadınsın.»

«Vay, vay demek, erkeklerin sefil halde yaşamaları ve üşümeleri gerekiyor?»

«Evet, bazı erkekler için geçerli söylediğin.»

«Tamam, o zaman ben de her günümü burada geçiririm ve beni üşütmemek için siz de ateş yakmaya mecbur kalırsınız.»

Cosette zaman zaman da soruyordu:

«Baba, niye şu kara bayat ekmeği yiyorsunuz?»

«Şey kızım, çünkü...»

«Tamam, o zaman ben de francala yerine, bu kara ekmekten yerim, sizin gibi.»

İşte o zaman Cosette'in o kara ekmekten yememesi için, Jean Valjean da francala yemek durumunda kalırdı.

Cosette çocukluğunu belli belirsiz hatırlardı. Sabah akşam tanımadığı annesinin ruhu içi dua ederdi. Thenardierler kâbus gibi iki gölge olarak kalmıştı aklında. Bir gün, geceleyin, bir ormana su getirmeye gittiğini hatırlıyordu. Yaşadığı o köyün Paris'ten epey uzaklarda olduğunu sanıyordu. Yaşamaya Jean Valjean'ı tanıdıktan sonra başlamıştı. Sanki bir uçurumdaydı ve Je-

an Valjean onu oradan kurtarmıştı. Çocukluğu onun düşünmek bile istemediği karanlık, her yeri kırkayaklar, örümcekler ve yılanlarla dolu bir dönemdi. Geceleri uyumadan önce düşünürdü. Aslında Jean Valjean'ın da babası olduğundan o kadar emin olmadığından, şöyle bir düşünceye kapılırdı: Öldükten sonra annesinin ruhunun bu iyi kalpli bedene yerleştiğine ve onu kurtardığına emindi.

Zaman zaman Jean Valjean otururken, Cosette ona usulca sokulur ve yüzünü onun ağarmış saçlarına dayayıp: «Kim bilir belki de bu adam, benim annemdir!» diye düşünüp gözlerinden süzülen bir damla yaşı ona göstermeden silerdi.

Manastırda yetiştirilen bu temiz kız, annelik konusunda o kadar bilgili değildi, bu nedenle, kendisinin hiç annesi olmadığına inanmıştı. Ya da annesi çok az olmuştu, hem o bu annenin ismini bile bilmiyordu. Jean Valjean'a kaç kez sormuştu bunu, ama adam yanıt vermemişti. Kız sorusunu tekrarlayacak olursa, o zaman, ona gülümseyerek yanıt verirdi. Bir seferinde Cosette, üsteledi ve o zaman babanın gözlerinden bir damla yaş aktığını gördü.

Jean Valjean'ın bu sessizliği Fantine'i bir gece gibi kapatıyordu. Bu nedendi? Çekinmeden mi, saygıdan mı, veya bu adı başka birine açıklama tehlikesinden mi?

Cosette'in çocukluğunda, Jean Valjean, ona isteyerek annesinden söz etmiş, fakat kız yetişip genç kız olunca, bunu yapmayı bırakmıştı. Buna gücü yok gibiydi. Niye acaba? Cosette için mi, yoksa Fantine için mi çekiniyordu? Cosette'in aklına, bu hayali getirmekten, ölü kadının aralarına girmesinden dinsel bir korkuya kapılıyordu. Bu hayali kutsal bulduğu için, korkusu iyice çoğalıyor, Fantine'i düşündükçe sessizliği pekişiyordu. Gölgelerin arkasından onu görür gibi oluyor, onun parmağını dudaklarına koyup, kendisine «sus» dediğine inanıyordu. Fantine, yaşam boyu çekingen ve utangaç bir kız olmuştu, fakat hayatının sonlarına doğru, kendisinden zorla çekip alınan bu utangaçlık sanki ölü kadının üzerine çökmüş, onu kuşatmıştı. Onun mezarında

gizli kalmasını istiyordu. Jean Valjean da bu baskının etkisindeydi. İşte bu nedenle, Cosette için bile, Fantine ismini söyleyemiyordu.

Bir gün Cosette kendi kendine şöyle dedi:

«Baba, bu gece rüyamda annemi gördüm; iki kocaman kanat takmıştı. Annem yaşarken ermiş olmalı.»

«Evet, o kadar acı çekti ki, dediğin gibidir.»

Jean Valjean mutluydu.

Cosette'le sokağa çıktıklarında, genç kız, mutluluk ve gururla onun koluna yaslanırdı. Bunu içtenlikle yapardı. Jean Valjean kızın bu sevgi gösterisine epey sevinirdi.

Biçare adam ilahi bir sevinçle titrer, coşkuyla bunun ömür boyu sürmesi için dua ederdi. İçinden Tanrı'ya yalvarır ve bu kadar eşsiz bir mutluluğa layık olmak için yeterince acı çekmediğini düşünürdü.

Kendisi gibi «düşkün» birinin böyle tertemiz bir melek tarafından sevilmesi, ne eşsiz mutluluktu!

5
GÜLLERİN BİRER SAVAŞ ARACI OLMALARI

Bir gün, aynaya rastgele bakan Cosette görüntüsünü beğendi:

«Vay canına!» diye söylendi.

Kendisinden hoşlanmıştı. Bu durum tuhaf bir coşku verdi ona. O güne değin yüzünün nasıl olduğunu hiç düşünmemişti. Gerçi aynada kendisini görürdü, ama alıcı gözle bakmazdı. Hem, kendisine sürekli çirkin olduğunu söylemişlerdi. Sadece Jean Valjean: «Hayır, sen çirkin değilsin,» demişti.

Bu nedenle, çirkin olduğuna inanmıştı ve çocukluğun o uysallığı ve bu düşüncelerle büyümüştü. Fakat aynası da ona babası gibi, çirkin olmadığını söylüyordu. Genç kız, o gece sabaha kadar gözünü kırpmadı. «Güzel miyim acaba? Güzel olmak ne

muhteşem bir şey!» Manastırda güzellikleriyle ilgi çeken arkadaşlarını düşündü ve kendi kendisine, «Yoksa ben de manastırdaki bazı arkadaşlarım kadar güzel miyim?» diye düşünüp durdu.

Ertesi sabah, aynasına koştu ve düşünmeye başladı.

«Ne sersemce!» diye söylendi, «hiç de güzel değilim, çirkinim.»

O gece iyi uyumamıştı, gözleri fersiz, yüzü solgundu. Bir gece önce güzel olmak, onu fazla sevindirmemişti, fakat bu kez güzel olmadığını düşünmekle üzüldü. Tam on beş gün, aynasına yüz çevirip saçlarını taradı.

Akşamları yemekten sonra, salonda ya halı dokur, ya da manastırda öğrendiği bazı şeyleri yapardı, Jean Valjean da yanında oturup kitabını okurdu. Bir seferinde başını kaldıran genç kız, babasının kendisine kaygılı gözlerle baktığını gördü ve afalladı.

Başka bir gün, sokakta yüzünü görmediği, hızla yanından geçen birinin şöyle konuştuğunu duydu:

«Güzel kız, ama kılığı kötü!» Cosette, «Yok canım,» diye düşündü, «ben güzel değilim, fakat kılığım hiç de fena değil.» Adamın laf atmasına kayıtsız kalmıştı. O sırada başında peluş şapka ve üzerinde manastır giysisi olan siyah yün robu vardı.

Yine bir gün bahçede hizmetçi kadının şöyle dediğini işitti:

«Efendim, farkında mısınız, hanımefendi bugünlerde epey güzelleşti?»

Cosette babasının ne diyeceğini umursamadı, kadının yorumu ona yetmişti, bu sözler onu epeyce etkilemişti. Bahçeden, odasına koştu ve aynanın önünde dikildi. Üç aydır kendisine bakmamıştı. Memnun bir sesle bağırdı, güzelliğinden gözleri kamaşmıştı.

Hem güzel, hem de albeniliydi.

Hizmetçi kadın ve aynası gerçeği söylemişti. Cosette de aynı şeyi düşünmek zorunda kaldı. Beli incelmiş, teni beyazlaşmış, saçları parlamıştı. O koyu mavi gözlerinde farklı bir ışıltı vardı. Sanki birden etrafı aydınlanmış gibi güzelliğine inandı. Aslında

başkaları bunun zaten farkındaydı. Hizmetçi kadın söylemişti ya, sanırım o sokaktaki adam da, «güzel» derken kendisini ereklemiş olmalıydı, artık bundan emindi. Cosette kendisini bir ece gibi hissederek bahçeye indi, kuş seslerini dinledi, oysa mevsim kıştı, fakat Cosette göklerinin mavi olduğunu, güneşin ağaç yapraklarını ışıldattığını ve çalılarda kır güllerinin açtıklarını görür gibiydi. Delice bir mutluluğa kapılmıştı.

Öte yandan, Jean Valjean, derin bir acıya boğulmuştu.

Uzun zamandır, Cosette'in giderek belirginleşen güzelliğini izlemişti. Herkes için, iç açıcı görünen bu yüzle acılanıyordu.

Cosette kendisi de ayrımında olmadan güzelleşmişti. Fakat ta ilk günden beri Jean Valjean gözlerini yaralayan ve usulca yükselen ve genç kızı bir şafak gibi kuşatan bu beklenmedik ışıkla tedirgin oluyordu.

İhtiyarcık, mutlu, dahası bir şeyin yerinden olmasından, bir değişimin gerçekleşmesinden kaygılanacak kadar bahtiyar hayatının allak bullak olmasından korkuyordu. Olanca acıları çeken, alınyazısının açtığı yaraları hâlâ kanayan bu adam, bir zamanlar neredeyse azizlik mertebesine yükselen bu adam, mahkûmların pırangasını taşıdıktan sonra da, şimdi görülmeyen fakat hiç silinmeyen bir lekenin zincirini sürüklüyordu.

Kanunlar onun ardındaydı, adamcağız her an yakalanmaktan, yıllardır biriktirdiği faziletlerden sıyrılıp, eski rezilliklerinin ortaya çıkmasından korkuyor; yine de yakınmıyor, her şeyi kabulleniyor, her şeyi bağışlıyor, her şeyi kutsuyordu. Her şeye sevinçle itaat ediyordu. Tanrı'dan, insanlardan, toplumdan, yasalardan, dünyadan ve doğadan tek bir isteği vardı: «Cosette'in kendisini sevmesi!»

Evet onun kendisini sevmeye ara vermemesini istiyordu. Tanrı'ya bu çocuğun gönlünü kendisinden almaması için, dualar ediyordu. Cosette tarafından sevildiği sürece, kendisini iyileşmiş, dingin, teselli edilmiş ve huzura kavuşmuş hissederdi, başkaca bir arzusu yoktu. Kendisine daha iyi olmasını isteyip istemediğini sorduklarında, «hayır» derdi. Tanrı kendisine «Cenneti

ister misin?» diye soracak olsa, «Hayır, bundan zararlı çıkarım,» derdi.

Cosette'le arasındaki bağın kopmasından, o kadar korkuyordu ki, buna bir şey dokunacak olsa bile tasayla titrerdi. Jean Valjean bir kadın güzelliğinin anlamını o güne kadar bilememişti, fakat içgüdüsü bunun müthiş bir şey olduğunu fısıldıyordu.

Yanı başında giderek serpilen bu güzellik, genç kızın o pürüzsüz alnında ışıldayan o ışık, onu ürkütüyordu. Kendi çirkinliği, sefaleti, kocamışlığının yüküyle eziliyordu.

Sürekli aynı şeyi düşünüyordu: «Aman Tanrım, ne kadar da güzel! Ya ben ne olacağım?»

İşte onun bu kendine dönük sevgisiyle, bir anne sevgisi arasında bu aşılmaz uçurum vardı. Onu ürküten, acıtan bu güzellik, bir annenin onuru, mutluluğu olurdu.

İlk belirtiler ağır ağır ortaya çıktı.

Cosette kendisini güzel hissettiğinin ertesi günü, kılık kıyafetine dikkat etmeye başladı. Derken, sokaktaki adamın sözlerini düşündü: «Güzel ama kılığı kötü.» Yanından geçen bu bilici soluğu, ruhuna iki tohum atmıştı, kadının bütün yaşamı olan iki tohum: Süs düşkünlüğü ve aşk.

Güzelliğine eni konu inanan Cosette'in dişi ruhu da gelişti. Birden, o kötü biçilmiş yün robundan, o şapkadan iğrendi. Babası ondan hiçbir şey esirgemezdi. Genç kız apansız yeni bir bilim edinmişti. Şapkayı roba, robunu mantoya, pabuca, dantel kolluklara uydurma ustalığını ediniverdi. Kendisine yakışacak biçimi ve rengi içgüdüleriyle buldu.

Parisli kadını, dünyanın diğer kadınlarından ayıran ve onu çok cazip, çok hoş kılan o beğeniyi çarçabuk öğreniverdi. Aslında «baş döndürücü kadın» nitemi, Parisli kadın için yaratılmıştır.

Henüz bir ay dolmamıştı ki, genç Cosette, şu ücra Babil Sokağının belki en alımlı kadını değil, ama en iyi giyinen kadını oluverdi. Bu, güzellikten daha önemlidir. Sokakta kendisine laf atan o adama bir daha rastlayıp, yanıldığını kanıtlamak istedi. Gerçek şu ki Cosette, her bakımdan güzeldi. Gercod'ın şapkasıyla

Herbault dikimevinden çıkan bir şapkayı, ilk bakışta fark edebiliyordu.

Jean Valjean, bu değişimleri kaygıyla izliyordu. Kendisinin sadece yerlerde sürünebileceğini, ya da yürüyebileceğini hissederken, Cosette'in kanatlarının açıldığını görüyordu.

Fakat Cosette'in kılığını inceleyecek bir kadın, onun annesiz bir kız olduğunu hemen sezerdi. Cosette'in dikkat etmediği önemsiz kimi ayrıntıları bir anda görürdü. Örneğin, bir anne henüz genç bir kızın, kareli bir rob giyemeyeceğini söyleyebilirdi.

Yeni robu, kareli mantosu ve beyaz krep şapkasıyla ilk sokağa çıktığı gün, Cosette şen şakrak, babasının koluna girdi, yüzü kıpkırmızı halde ve sevinçli bir sesle:

«Baba beni nasıl buldunuz?» diye sordu.

Jean Valjean, kıskanç bir eşin sesini andıran bir sesle:

«Çok hoş görünüyorsun,» dedi.

Her zamanki gibi gezdiler, baba bir şey belli etmedi, ama eve döndüklerinde, Cosette'e sordu:

«Şey... Bir daha diğer robunu ve şapkanı giymeyecek misin?»

Bunlar Cosette'in yatak odasında konuşuluyordu. Cosette manastır üniformasının asılı olduğu dolaba şöyle bir baktı:

«O berbat kılık mı, lütfen baba, onları bir daha giyer miyim? Başımda o şapkayla bir Bayan Deli-Köpeğe benziyorum.»

Jean Valjean göğüs geçirdi.

O günden sonra yeni bir şey fark etti. Eskiden sürekli evde kalmayı, bahçede gezinmeyi isteyen Cosette: «Baba, sizinle burada daha iyi vakit geçiriyorum,» diyen o akıllı kız, artık her zaman dışarda olmak istiyordu. Güzel bir yüzü ve iyi giysileri olan biri, bunları göstermezse neye yarar?

Jean Valjean'ın dikkatini çeken bir şey daha vardı, eskiden gözlerden ırak arka avluda vakit geçiren Cosette, artık hep bahçenin ardında dolaşıyordu. Jean Valjean, tam aksine, bahçeye adım atmıyor, bekçi köpeği gibi avludan ayrılmıyordu.

Güzel olduğunu fark eden Cosette, bunu bilmemenin verdiği

o cana yakınlığı yitirmişti. Çünkü içtenliğin hâkim olduğu bir güzellik, tanımsız bir uyumdur. Bilmeden elinde cennetin anahtarını tutan göz alıcı ve günahsız bir kız, herkesin tapacağı varlıktır. Fakat genç kız çocuksuluğunu yitirdi; dalgın ve kibar bir çekicilik kazandı. Gençlik, masumiyet ve güzellikten örülen bu genç kız yine de eşsiz hüzünler içindeydi.

İşte o sırada, altı aylık bir aradan sonra, Marius onu tekrar parkta görmeye başladı.

6
SAVAŞ

Marius kendi gölgesinde tutuşmaya hazır beklerken, kader sır dolu ve kaçınılmaz sabrıyla tutkunun gerilimli kasırgalarıyla yüklü bu iki canlıyı birbirine usulca yaklaştırıyordu. Yıldırım yüklü bulutlar gibi, aşkı kapsayan bu iki ruh karşılaşacak ve ilk anda birbirleriyle uzlaşacaktı.

Aşk romanlarındaki bakışmalara dair öyle çok şey söylendi ki, bence artık böylesi tanımlamaların değeri azaldı. Artık bugünler iki insanın yalnızca bakışları birleştiği için, birbirlerine âşık olduklarını söylemeye kimse cesaret edemiyor. Aslında, sadece bu yoldan aşk doğar. Üst yanı sonra gelir. Aralarında bu kıvılcımı çakmak için, karşılaşan iki ruhun sarsıntısından daha doğru ne olabilir?

Cosette hiç farkında olmadan Marius'ü allak bullak eden o bakışla baktığı anda, Marius de hiç farkında olmadan, genç kızı coşkulandıran bir bakışla bakmıştı.

O da, ona aynı fenalığı ve iyiliği etti.

Cosette uzun zamandır delikanlının farkındaydı. Kızlara has bir tutumla, hiç sezdirmeden o genci inceliyordu. Marius'ün kendisini çirkin bulduğu günlerde bile kız onu alımlı buluyordu. Fakat kendisini umursamayan bu genç adama, o da yüz vermek istememişti. Fakat yine de onun saçlarının gürlüğünü ve ışıltısını, gözlerinin ifadesini, dişlerinin aklığını fark etmişti. Marius arka-

daşlarıyla konuşurken, onu dinleyen genç kız, onun ses tonundan da hoşlanmıştı. Yürürken biraz eğik durmasına rağmen, yine de uyumlu yürüdüğünü, tavırlarının nezaketini, hiç de ahmak olmadığını, bütün benliğinden yalın, tatlı ve gururlu bir asalet fışkırdığını, yoksul görünmesine karşın, epey havalı olduğunu düşünüyordu.

Bakışlarının karşılaştığı, o tarifsiz şeyleri gözleriyle birbirlerine söyledikleri gün, Cosette önce afalladı. Hiçbir şey anlamamıştı. Babasıyla akşam Batı Sokağındaki evlerine döndüğünde, epey düşünceliydi. Jean Valjean eski alışkılarına uyarak, altı hafta kalmak için Cosette'le buraya geçmişti.

Genç kızın ertesi sabah ilk yaptığı, o gizemli delikanlıyı düşünmek oldu. Uzun süre varlığından bile habersiz görünen o umursamaz adamın bu ilgisinden hiç de hoşlanmamıştı. Dahası bu kibirli, alımlı genç, kendisinde öfke bile uyandırmıştı. Yüreğinin derinliklerinden gizli bir savaş arzusu yükseldi. Ansızın, bundan çocuksu bir mutluluk duydu ve nihayet ondan intikam alabileceğini düşündü. Güzelliğini hissettiği günden başlayarak, elinde bir silah vardı. Çocukların çakılarıyla oynamaları gibi, kadınlar da dişilikleriyle oynarlar. Çoğu zaman da kendi kendilerini yaralarlar. Marius'ün kararsızlığı, çarpıntıları, korkularını okurlarımız hatırlar. Kızla ilgilenmeye başladığı günden sonra, ona artık yaklaşmaya çekiniyor, önünden bile geçmeyip uzaktaki bir bankta oturuyordu. Bu da Cosette'i çok öfkelendirdi. Öyle ki bir gün, babasına:

«Baba, biraz şuradan yürüyelim,» dedi.

Delikanlının kendisine yaklaşmadığını fark eden genç kız, kendisi yaklaşmaya kararlıydı. Garip değil mi, delikanlıda aşkın ilk işareti çekingenliktir, oysa genç kız aşkta iyice küstahlaşır. Bu şaşırtıcı ama epey sıradan bir durumdur. Birbirlerine yaklaşmak isteyen bu karşıcinsler sanki birbirlerinin özelliklerini benimserler.

Cosette'in o günkü bakışı Marius'ü delirtmişti. Marius'ün bakışı da genç kızı allak bullak etti. O günden sonra birbirlerine tapınmaya başlar gibi oldular.

Cosette'in kapıldığı ilk duygu açıklanamaz bir hüzün oldu. Sanki bir gün içinde ruhu kararmıştı. Böyle bir duyguya kapıldı. Artık kendi ruhunu bile tanıyamıyordu. Kayıtsızlık ve neşeden oluşan genç kız ruhları kar gibidir; aşkın güneşinde çabucak eriyiverir.

Cosette aşkın ne olduğunu iyi bilmiyordu. Bugüne kadar bunu duymamıştı bile. Manastırda aşk kelimesi bilinmezdi. Kitaplarında ve müzik defterlerinde aşk kelimesi yerine başka bir kelime kullanılırdı. Aslında yaşı daha büyük kızlar bu kelimeyi bilirdi ama, Cosette oradan ayrıldığında çocuk sayılırdı.

Bu nedenle, genç kız gönlüne dolan o duyguyu isimlendiremedi. Fakat ne önemi vardı, hastalığının adını bilmese de, hasta yine de hastadır.

Cosette ayrımında olmadan sevdiği için, belki de daha derin bir tutkuyla seviyordu. Bunun iyi mi, kötü mü, yararlı mı, tehlikeli mi, öldürücü mü, sonsuz mu, gelgeç mi, yasal mı, yasak mı olduğunu düşünmüyordu. Hiçbir şey bilmiyor, fakat seviyordu. Biri kendisine, «Ama siz geceleri uyumuyorsunuz bu iyi değil; yemek de yemiyorsunuz, bu tehlikeli; kalbiniz daralıyor, çarpıntınız var; bu epey zararlı; karalar giyinmiş bir gölge parkın yolunda belirince hemen kızarıyor, sonra bembeyaz kesiliyorsunuz, bu korkunç!» diyecek olsa, acemi kız bu sözlerden de bir şey anlamazdı. Bu sözlere şu yanıtı verirdi:

«Hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyden dolayı nasıl suçlanabilirim? Bir şey bilemediğim için, yapabileceğim bir şey yok...»

Karşısına çıkan aşk tam da onun yapısına uygun bir aşktı. Bu uzaktan bir tapınma, sessiz bakışlar, bir yabancının ilahlaştırılmasıydı. Gençliğin gençliğe görünüşü, romana dönüşen gecelerin hayalleri ve hayal olarak kalmaları beklenilen, hayal edilen ve nihayet etten kemikten yapılma, fakat adı bilinmeyen, tertemiz, kusursuz bir hayal. Daha yakın bir karşılaşma, manastır havasından tam olarak sıyrılamayan Cosette'i huylandırabilirdi. Kız, çocukların ve rahibelerin olanca korkusuna sahipti. Tam beş

yıl yaşadığı o manastırın dinsel havasını üstünden usulca atıyordu. Böyle bir durumda, o bir âşık, bir maşuk da değildi, o sadece bir görüntüyü sevebilirdi. Marius'ü çılgınlar gibi sevmeye başladı, onu şirin, aydınlık ve kusursuz buluyordu.

Epey acemi olduğundan, bu cehalet onu şuhluğa sürüklüyor ve genç kız ona resmen gülümsüyordu.

Hemen her gün gibi, o dolaşma vaktini sabırsızca bekliyordu. Delikanlıyı görüyor, kendisini çok mutlu hissediyor ve Jean Valjean'a:

«Ah; Baba, burası ne kadar güzel bir yer,» diyerek olanca düşüncesini ilettiğine inanıyordu.

Marius ve Cosette birbirlerine geceleri yaklaşır gibilerdi. Birbirleriyle ne konuşuyorlar, ne de selamlaşıyorlardı. Sadece birbirlerini görüyorlardı, tıpkı göklerdeki yıldızlar gibi, milyonlarca kilometre uzakta olmalarına rağmen, bakışmakla kalıyorlardı.

Cosette giderek serpilip gelişiyor, kadınlaşıyordu, güzel ve âşık; güzelliğinin farkında ama aşktan habersiz; masumiyeti ona epeyce şuhluk da veriyordu.

7
KEDERİN PAYLAŞILMASI

Bütün durumların kendince içgüdüleri vardır. Yaşlı ve sonsuz doğa ana, Jean Valjean'a usulca Marius'ün varlığını fısıldadı. Jean Valjean ürperdi. O, bir şey görmüyor, bir şey bilmiyor, fakat yine de kendisini kuşatan gölgeleri yoğun ilgilerle izliyordu. Bir şeyleri yapılırken, başka bir şeylerin yıkıldığını duyumsar gibiydi.

Marius ise Tanrı'nın yüce kanunu olan, doğa ana tarafından uyarılmış olduğu için, «Baba» işkillenmesin diye olabildiğince önlemli davranıyordu. Ona görünmemeye çalışıyordu. Fakat yine de Jean Valjean zaman zaman onu görürdü. Marius'ün tavırları, hiç de alışıldık değildi, kuşku çeken önlemleri, toyca atılganlıkları vardı. Artık eski günlerde olduğu gibi onların yakınına sokulmuyor, önlerinden yürümüyor, uzaklarda oturuyor ve sanki

kendinden geçmiş gibi tavırlar alıyordu: Elinde bir kitap vardı, ama okuyor muydu? Kim için böyle okur gibi yapıyordu? Önceleri, yıpranmış bir giysiyle parka gelen delikanlı, artık sürekli yeni elbiselerle geliyordu. Dahası Jean Valjean, onun saçlarını kıvırttığını bile düşünüyordu. Gözleri epeyce değişikti, eldiven giyiyordu, özetle, Jean Valjean o delikanlıdan bütün içtenliğiyle nefret etti.

Cosette duygularını belli etmiyordu. Ne olduğunu tam olarak bilmemesine rağmen, yine de bu duyguyu ele vermemesi gerektiğini düşünüyordu.

Jean Valjean ansızın aklında bir yakınlaştırmaya başvurdu; Cosette'in süse düşkünlüğüyle, şu delikanlının sürekli yeni elbiselerle gelme düşkünlüğü arasında bir özdeşlik kurdu. Bu belki de tesadüftü, ama epeyce tehlikeliydi.

İhtiyar, bu gence dair tek kelime etmedi. Fakat bir gün sabredemeyip, felaketini hemen öğrenmek isteyen birinin arzusuyla:

«Şu delikanlı ne kadar da bilmiş görünüyor,» dedi.

Bir yıl önce, henüz küçük bir kız olan Cosette, şöyle dedi:

«O delikanlı mı? Hayır, ben onu cana yakın buluyorum.»

Kalbinde Marius'ün aşkıyla on yıl sonra ustalaşmış bir genç kadın olarak ise, şöyle:

«Bilmiş, üstelik epey sevimsiz, haklısınız...»

Fakat şu sıradaki ruh hali, onun çok daha farklı bir yanıt vermesine neden oldu, genç kız kendisini bile şaşırtan bir sesle:

«Kim? Ha, şu delikanlı mı?»

Onu ilk kez görüyor gibiydi.

Jean Valjean ansızın acılandı. «Ne kadar sersemce davrandım!» diye kendi kendisine kızdı, «kız onun farkında bile değil, onu aklına ben düşürdüm.»

Ah, ihtiyarların saflığı, çocukların cinliği!

Bir yasa daha: İlk aşkın ilk çatışmalarla yüzleştiği o taze acı ve kaygı yıllarında, genç kız, hiçbir tuzağa düşmez, delikanlı her tuzağa düşer. Jean Valjean, Marius'e karşı sessiz ve derinden bir savaş açtı. Delikanlı tutkusu ve toyluğu yüzünden bunlardan hiç kuşkulanmadı.

Adam parka geliş vaktini, oturduğu yeri değiştirdi, mendilini bankta unuttu, yollara serptiği bütün bu soru işaretlerine Marius «evet» karşlığını verdi. Cosette ise, görünürdeki ilgisizliği ve huzurlu kaygısızlığını korumayı sürdürdü, o kadar ki Jean Valjean, şu çıkarsamaya ulaştı: «Bu züppe Cosette'e deli gibi âşık, fakat kız onun farkında bile değil.»

Yine de içinde kederli bir titreme vardı. Her an Cosette aşka yakalanabilir, sevebilirdi. Aşkların tümü kayıtsızlıkla başlamaz mı?

Tek bir kez, Cosette, babayı telaşa düşüren bir hata yaptı. Tam üç saat oturduktan sonra, yerinden kalkıyordu ki, Cosette:

«Şimdi mi?» diye sordu.

Jean Valjean, Cosette'i işkillendirmemek ve farklı bir şey yapmış olmamak için bu parka gelmeyi sürdürdü. İki sevgili için epey hoş olan bu vakittlerde, sevdiği kızın o güzel gülümseyişinden başka bir şeyin ayrımında olmayan Marius, ihtiyar babanın kendisine hışım dolu ve korkunç gözlerle baktığının farkında değildi. Yıllardır, herkese iyi duygular besleyen, kimsenin fenalığını istemeyen yaşlı adam, Marius söz konusu olduğunda yırtıcı ve yabanıl olabiliyordu. Eskinin o sert karakteri uyanıyor, ruhunun derinliklerinde, varlığından habersiz olduğu volkanların patlamaya hazırlandığını seziyordu. Şu genci gözünü kırpmadan boğabilirdi!

Bu da neydi? Şu yaratık tekrar gelmişti, burada ne arıyordu? Dolaşmak, çevreyi kolaçan etmek, denemek için mi? Evet, tabii ya, şu züppe ahmak, Jean Valjean'in hayatının etrafında dolanmak, onun mutluluğunu izleyip, bunu ondan çekip almak için geliyordu.

Jean Valjean sürdürüyordu:

«Evet, işte bu kadar basit, o ne arıyor, bir serüven. Ne bekliyor? Gönül eğleyecek bir aşk, gelgeç bir şey. Peki ya ben? Ben ne olacağım? Ben ki, insanların en alçağı, en şanssızı oldum; tam altmış yılımı dizüstü çökmüş halde geçirdim; insanoğlunun çekebileceği en büyük acıları çektim; gençlik nedir bilmeden kocadım; ailesiz, akrabasız, dostsuz, eşsiz, vatansız yaşadım. Her

taşta, her dikende, her duvarda etimden parçalar bıraktım. Bana çok kötü davranmalarına rağmen, yine de uysal oldum, fenalık edenlere yanıt vermedim, iyi davrandım; her şeye karşın, yine namuslu kaldım, ettiğim kötülüklerden pişmanlık duydum. Ben ki bana yapılanları da bağışladım ve tam ödüllendirileceğim, her şeyin bittiğine ve gayeme ulaşacağım sırada ve tam kendi kendime: 'Tam her şey yolunda, bedel ödedim, kazandım, artık huzura erebilirim,' diye düşüneceğim anda, bütün bunlar elimden gidecek, yok mu olacak? Yüce Tanrım, neden, şu ahmak suratlı züppe parkta dolaştı diye mi?»

İşte o an gözleri kararır, dişleri sıkılırdı. O zaman bir erkeğe bakan bir erkek değil, bir hırsıza bakan bekçi köpeğine dönerdi.

Hikayenin üst yanını biliyoruz. Marius cüretli davranmayı sürdürdü. Bir akşam Cosette'in ardı sıra, evlerine kadar yürüdü. Bir başka gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da Jean Valjean'a bundan bahsetti.

«Efendim, sizi soran şu ilginç delikanlı da, neyin nesi?»

Ertesi sabah Jean Valjean Marius'e uyarır gibi kötücül baktı, Marius bunu bir anda fark etti. Bir hafta sonra, Jean Valjean taşınmıştı. Bir daha da ne parka, ne de Batı Sokağına gitmemeye yeminler içti. Plumet Sokağındaki, o esrarengiz eve döndü.

Cosette hiç yakınmadı. Tek kelime etmedi, soru sormadı, durumun gerekçelerini öğrenmeye çalışmadı. Aslında gönlünün okunmasından ve kendisini yakalatmaktan korkuyordu. Oysa Jean Valjean, onun bu kaygılarını bilmiyordu, bu çok cana yakın planları nasıl bilebilirdi, sadece bir anne bunu sezebilirdi... O ise Cosette'in sessizliğinin derin anlamını bir türlü sökemedi, ama kızın kaygılı göründüğünü fark etti ve kendisi de acılandı.

Bir gün durumu tecrübe etmek istedi, Cosette'e sordu:

«Parka gitmek ister misin?

Kızın renksiz yüzü ışıdı:

«İsterim,» dedi.

Gittiler, fakat aradan tam üç ay geçmişti. Marius artık parka uğramıyordu.

Ertesi sabah adam bir daha sordu:

«Parka gidelim mi?»

Genç kız acıklı ve hoş bir sesle:

«Hayır,» dedi.

Bu keder ve bu sevimlilik Jean Valjean'ı yüreğinden yaraladı. Bu genç ve henüz kapalı zihinde neler vardı? Neler hazırlanıyordu? Neler oluyordu? Çoğu geceler Jean Valjean yatağına oturur ve başını ellerinin arasına alıp gece boyunca düşünürdü. Cosette'in aklında neler vardı, neler düşünüyordu?

İşte böyle zamanlarda içine çaresiz bir pişmanlık doluyordu. Manastırı; temiz yuvayı, meleklerin evini, faziletin erişilmez buzulunu ne çok özlüyordu. Bilinmeyen çiçeklerin, kapatılmış bakirelerin, bütün kokuların ve bütün ruhların göklere yükseldiği, o manastır bahçesine, dönmeyi nasıl da istiyordu. Neden delice bir isteğe kapılıp o cennet bahçesinden ayrılmıştı? Neden kendi mutluluğu pahasına, dış dünyaya dönmüş ve Cosette'in hayatını öğrenmesini istemişti? Bu özverisine şu anda o kadar pişmandı ki! Kendi kendisine sürekli aynı sözlerle, aynı soruyu soruyordu: «Ne yaptım, niye yaptım?»

Fakat yaşlı adam, bu çektiklerini ruhunun içinde saklıyor, Cosette'e hiçbir şey belli etmiyordu. Ona sürekli yumuşak, iyimser davranıyordu. Sürekli güler yüzlü. Jean Valjean'ın tavırları daha da sevecen, daha hoşgörülü olmuştu. Belki daha az keyifliydi, ama daha iyi, daha da insancıl olmuştu. Beri yandan, Cosette de eriyor gibiydi. Canlılığı kalmamıştı. Marius'ün yokluğuna üzülüyordu. Tıpkı ayrımında olmadan varlığından keyif alması gibi.

Babası onu parka götürmeyi bıraktığı sıralarda, kadınsı bir içgüdüyle parka gitme hevesini bastırmaya karar vermişti.

Belki kayıtsız görünürse, babası onu parka götürürdü. Fakat günler haftalar ve aylar geçmiş ve Jean Valjean, kızının bu sessiz kabullenişini benimser gibi parktan söz etmemişti. Cosette pişmandı, ama artık epey gecikmişti. Parka babasıyla gittiğinde Marius yoktu. Marius kaybolmuştu, her şey bitmişti, ne yapabilirdi? Onu nasıl bulacaktı? Genç kız yüreğinin ezildiğini hissetti. Bu ezinç giderek çoğaldı, artık hiçbir şeyi umursamıyordu. Kış mıydı, yaz mı? Hava güneşli, yağmurlu mu? Kuşlar ötüşüyorlar

mıydı, yoksa kasımpatı vakti miydi? Hangi park daha güzeldi, Tuilleries mi, Luxembourg Parkı mı? Çamaşırcı kadın çamaşırları fazla mı kolalamıştı, yeterince kolalı değil miydi? Hizmetçi kadın siparişleri doğru mu vermişti? Cosette hiçbir şeyin ayrımında değildi, tek bir düşünceye odaklanmıştı... Tıpkı geceleyin bir görüntünün silindiği o karanlık noktaya bakar gibi, dalgınca etrafına bakıyordu.

O da babasına düşüncelerini belli etmedi, renginin solgunluğundan başka bir şeyini dışa vurmadı. Babasına tatlı tatlı gülümsemeyi sürdürdü.

Jean Valjean onun bu hüznüyle kaygılanıyordu, bazen sorardı:

«Neyin var, Cosette?»

Genç kız:

«İyiyim, baba.»

Uzun bir sessizlikten sonra babasının da kederli olduğunu hissettiği için o da:

«Neyiniz var?» diye sorardı.

«Bir şeyim yok.»

Birbirlerini seven, üstelik bu kadar içten seven ve uzun zamandır birbirlerine dayanarak yaşayan bu iki insan, yine beraber yaşıyor ve birbirleri yüzünden acılandıkları halde, birbirlerine küsmüyor, gülümsemeye devam ediyorlardı.

8
FORSALAR

Mutsuz olan, Jean Valjean'dı. Gençlik, sıkıntı ve keder verirken bile güçlü ve aydınlıktır.

Zaman zaman Jean Valjean o kadar acı çekiyordu ki, çocuksulaşıyordu.

İnsanoğlunun çocuksu tarafını açıklamak, acının özelliğidir. Yaşlı adam artık Cosette'in kendisinden koptuğunu gönülsüzce kavrıyordu.

Onun kaçmasını önlemek, onu kendisiyle tutmak, onun dik-

katini çekmek için bir şeyler yapması gerektiğini düşünüyordu. Görkemli davranışlarda bulunmak, mücadele etmek, bir şeyler yapmak istedi. Bu bir yandan çocuksu, bir yandan da köhne düşünceleri benimsedi. Genç kızların süse, fiyakaya düşkün olduklarını biliyordu. Bir gün Paris caddelerinde at sırtında, üniformalı bir generalin geçtiğini gördü: Paris komutanı Kont Coutard. Jean Valjean ona imrendi, şöyle düşündü: «Böyle bir üniforma giymek, şu işlemeli apoletleri, şu madalyaları takmak çok hoş bir şey olmalı!» Böyle giyinmiş ve süslü olursa, belki Cosette'in gözleri kamaşırdı. O zaman Cosette'i koluna alır ve Tuilleries Sarayının önünden geçtiklerinde, nöbetçiler kılıçlarını indirip onları selamlardı. İşte o zaman belki Cosette, böyle görkemli bir babayla onurlanır ve gençlere bakmayı bırakırdı.

Fakat hiç beklenmedik bir olay, onun bu düşüncelerini karman çorman etti. Plumet Sokağına yerleştiklerinden ve o tenha hayata başladıklarından beri, yeni bir huy edinmişlerdi. Sabahın epey erken vakitlerinde dışarı çıkarak güneşin doğuşunu izliyorlardı. Yaşama yeni başlayan ve ondan ayrılmaya hazırlananlar için, bu derin bir sevinçti.

Yalnızlıktan hoşlananlar için, sabahın bu erken vaktinde yürümek, geceleyin yürümekten farklı sayılmaz, sadece sabahları doğa daha neşelidir; sokaklarda kimsecikler yoktur, fakat kuşlar cıvıldaşır. Kendisi de bir kuş gibi olan Cosette, gün doğmadan uyanırdı. Bu sabah gezilerine bir gece önceden hazırlanırlardı. Babanın teklifini kız sevinçle benimserdi. Bu gezintiyi bir oyun gibi hazırlar, daha gün doğmadan yola çıkarlardı. Bu, Cosette için büyük bir sevinçti. Gençlik bu çocuksu tuhaflıkları sever.

Bilindiği üzere, ihtiyarın eğilimi, tenha yerlerdi. O yıllarda Paris çevresinde, neredeyse şehre karışmış olmakla birlikte, kapılara yakın oldukları için, unutulmuş tarlalar, otlaklar vardı. Buralarda yazları, cılız buğdaylar yetişir, hasat bitiminde tarla, yolunmuş bir manzaraya bürünürdü. Jean Valjean oraları epeyce severdi, Cosette de orada fazla sıkılmazdı. İhtiyar adam için yalnızlık, genç kız için özgürlüktü orası. Cosette orada çocuklaşır,

gönlünce koşabilirdi, zaman zaman oynardı da. Şapkasını çıkarır, babasının dizlerine bırakır ve çiçekler toplardı. Çiçeklerdeki kelebeklere bakar, ama onlara dokunmazdı. Aşk yürekte iyilik ve sevecenlik uyandırır. İçinde titrek ve uçarı bir ideal besleyen genç kız, kelebeğin kanatlarına acırdı.

Bazen, gelinciklerden yaptığı bir çelengi başına takardı. Güneş ışınları çiçekleri alevlendirir ve bu körpe pembe yüzde, korlardan yapılma bir taç gibi görünürdü.

Yaşamları o kaygılarla karardıktan sonra bile, bu gezintilerini sürdürmüşlerdi.

1831'in bir Ekim sabahında, evden çıkmışlar ve henüz gün doğmadan Maine Kapısına yaklaşmışlardı. Henüz şafak vakti değildi. Tatlı ama biraz da yabanıl bir zamandı. Solan göklerde gecikmiş tek tük yıldızlar, otlarda bir titreyiş, kara bir toprak, solgun gökler, her yerde gün doğumunun o sır küpü görkemi vardı.

Sanki yıldızlardan inen bir tarlakuşu, epeyce yükseklerde ötüyordu. Sonsuzluğa yükselen bu ilahi, yüceliklere huzur vermiş gibiydi.

Doğuda Val-de-Grâce, ufukların çeliksi ışığında, karanlık yığınını yükseltiyordu. Bu kubbenin hemen arkasından göz kamaştırıcı Venüs görünüyordu ve gölgeli bir anıttan kaçan bir ruha benziyordu.

Her şey sessizlikti, yollar bomboştu. Sadece aşağıdaki yolda, işlerine giden birkaç işçi vardı.

Jean Valjean, bir inşaatın kapısına konulmuş kalaslardan birinin üstüne oturmuştu. Yüzünü yola, arkasını güneşe vermişti. Sanki birazdan doğacak olan güneşi unutmuş gibiydi. Sanki dört duvarın kapandığı ve ufkun bile sınırlandığı derin düşüncelere dalmıştı. Dikey olarak isimlendirilen bu derin düşüncelerden insan zor sıyrılır. Bundan kurtulmak vakit ister. İşte Jean Valjean da bu kadar derin bir dalgınlığa düşmüştü. Aklını tek bir şeye takmıştı, Cosette'i düşünüyor, onunla arasına kimse girmediği zaman, bunun ne derin bir mutluluk olacağını düşlüyordu. Kızın hayatını dolduran bir aydınlık, ruhunu renklendiren bir varlık ol-

duğunu düşünüyordu. Cosette onun yanı başında ayakta dikili, bulutların pembeliğini izliyordu. Ansızın şöyle seslendi:

«Hey Baba, baksanıza, sanırım gelenler var?» Jean Valjean bakışlarını kaldırdı.

Cosette haklıydı.

Eski Maine Kapısına ulaşan yol, bilindiği üzere Sévres Sokağına dek uzanır ve iç bir caddeyle, sağda kesilir. Yol ve caddenin sapağında bu vakitte alışık olunmayan bir sesler duyuluyordu. Belirsiz bir yığılma vardı. Bir arabaya benzeyen bir karartı, ama yükünün ne olduğu meçhul bir araba.

Yığılma ilerliyor, yaklaşıyor ve düzenle ilerliyordu. Atlar, tekerlekler, çığlıklar vardı, kırbaçlar ıslık çalıyordu. Gölgelerle boğulmuş biçimlerden ağır ağır bir şeyler seçilir oldu. Evet, sahiden bir araba, caddeden yola kıvrılmıştı ve Jean Valjean'ın bulunduğu yere yaklaşıyordu. Aynı görünümde bir araba daha onu izledi, sonra bir üçüncü ve bir dördüncü. Toplam yedi araba belirdi. Atların başları araba arkalarına dokunacak ölçüde yakındı. Arabalarda birçok gölge kıpırdıyordu. Sabahın o çok erken vaktinde, sanki kılıçlardan çıkan kıvılcımlar var gibiydi. Aynı zamanda, zincir sesine benzeyen şıngırtılar da duyuldu. Bu gürültü ağırca yaklaşıyor, sesler iyice yükseliyordu. Mağaralardan çıkıp kopan hayaletleri andıran müthiş bir şeydi bu.

Yığılma giderek biçimlendi, ağaçlar arkasında bir görüntünün solgunluğu gibi. Kirler beyazlaştı, usulca doğan güneş bu sıkıntılı ama canlı görünen kaynaşmaya cansız bir ışık saçmıştı. Kapkara gölgelerin başları ceset yüzlerine benzedi.

Yedi araba sırayla geliyordu. İlk altı arabada, epey tuhaf bir şey göze çarpıyordu. Bu, yanları açık parmaklıksız, dar ve uzun fıçı arabası gibi bir şeydi. İki tekerlek üstüne yerleştirilmiş iki uzun merdivendi bunlar.

Her arabayı dörder at çekiyordu. Merdivenlerden tuhaf insan salkımları sarkıyordu. Alaca aydınlıkta bu adamlar görünmüyor, ama seçilebiliyorlardı. Her arabanın iki tarafında on ikişerden yirmi dört kişi vardı, bellerini birbirlerine dayamış, yüzleri yola çevrili, bacakları boşlukta sallanıyordu. Sırtlarından bir

şıngırtı çıkıyordu, zincir ve boyunlarında parlayan demirden bir halka. Her birinin boynunda bir halka vardı, ama sanki hepsini yakalamak ister gibi zincir hepsini birlikte bağlamıştı. O kadar ki yirmi dört adam arabadan inecek olsa, onlarla sanki bir omurga oluşturan bu zalim zincir, onları kırkayaklar gibi yerde kıvrandırırdı.

Her arabanın önünde ve arkasında, eli tüfekli birer adam ayakta duruyor, her birinin ayağının altında zincirin bir parçası bulunuyordu. O boyunlardaki demir halkalar dört köşeydi. Yedinci araba korkuluklu fakat üstü açık bir arabaydı; bir yük arabası. Dört tekerlekli bu arabayı altı at çekiyordu. Demir kazanlar, tencereler, tavalar, ocak ve zincirlerle yüklüydü. Bu yük arabasında el ve ayakları bağlı birkaç kişi sırtüstü serili yatıyorlardı; bunlar hasta mahkûmlardı. Eskiden işkence etmekte kullanılan kalburlarla doluydu bu kafesli araba.

Arabalar yolun ortasına varmışlardı. Her iki yönlerinde kötü kılıklı nöbetçiler ilerliyordu. Bunlar, Direktuvar(*) askerlerinin kılığındaydılar, başlarına üç köşeli şapka, üzerlerinde lekeli ve yırtık üniformalar ve ayaklarında paramparça gri pantolonlar vardı. Kırmızı apoletleri, sarı fişekliklerine takılı tüfek, kasatura ve sopalarıyla çok aşağı sınıf askerler gibilerdi. Bu jandarmalar, dilenciliğin rezilliğini, cellat yetkesini kendilerinde birleştirmişlerdi.

Başları olan adamın elinde bir kırbaç vardı. Henüz alacakaranlıkta beliren bu gölge giderek yükselen güneşle aydınlanıyordu. Kafilenin başında ve sonunda, belleri kılıçlı jandarmalar atlarını sürüyorlardı.

Kafile öyle uzundu ki, ilk araba şehrin kapısına vardığında, son arabanın caddeden yeni çıktığı görüldü.

Paris'te sürekli olduğu gibi çarçabuk, nereden çıktığı belli olmayan bir kalabalık yolun iki yakasını tutmuştu. Yakınlardaki sokaklarda birbirlerini çağıran adamların sesleri ve kafileyi görmeye gelen bahçıvanların tahta nalınların sesi duyuluyordu.

(*) Direktuvar Dönemi: Fransa'da Konvansiyon'u izleyen dört yıllık dönem.

Tahta merdivenler üstüne birikmiş o adamlar usulca sarsılıyorlardı. Sabah ayazında hepsinin yüzleri renksizdi. Keten pantolon giymişlerdi ve tahta nalınlar içindeki ayakları çıplaktı.

Kıyafetlerinin üst yanını sefaletlerinin beğenisine göre düzenlemişlerdi.

Giysileri birbirinden epeyce farklıydı. Pılı pırtı içinde çok hazin bir görünümleri vardı. Eski püskü şapkalar, zift lekeli kasketler, delik ve lekeli yün başlıklar. Çoğu şapkalarını kaşlarına kadar indirmişti, hatta sepet takanları bile vardı. Kısa ve yırtık iç gömlekleri, dirsekleri delik ceketler. Kıllı bağırlar görülüyordu, giysilerinin deliklerinin arasından dövmeler görünüyordu. Aşk mabetleri, alevli yürekler, Cupidonlar seçiliyordu. Bu arada, bu yarı çıplak adamların yüzlerinde ve çıplak kollarında sivilceler, çıbanlar, hastalık işaretleri de görünüyordu. Bazıları kendilerini sağlama almak istercesine örülmüş samanlardan bir üzengi takmışlardı ayaklarının altına. İçlerinden biri elinde tuttuğu ve kara bir taşı andıran bir şeyi ısırıyordu, bu onun ekmeğiydi. Gözler ya fersizdi ya da hain bir parıltıyla yanıyordu. Nöbetçiler habire sövgüler savuruyorlardı, zincirli adamlar ağızlarını bile açmıyorlardı. Bazen, omuzlara inen bir sopanın sesi geliyordu. Adamların çoğu esniyorlardı. Pılı pırtıları korkunçtu, ayaklar sallanıyor, omuzlar sarsılıyordu; başlar birbirine çarpıyor, zincirler şangırdıyordu.

Gözbebekleri yabanıl bir ışıkla parıldıyordu, bazıları yumruklarını sıkmış, bazıları da ellerini cansızca yanından sallandırmıştı. Bu konvoyun ardında, bir çocuk kalabalığı gülerek onları yuhalıyordu.

Her ne olursa olsun, bu araba dizisi yürek parçalayıcıydı. Kuşkusuz, ertesi sabah, belki de bir saat sonra, bir yağmur patlayabilirdi ve işte o zaman bu yarı çıplak zavallılar sırılsıklam ıslanacaklar ve bir daha kuruyamayacaklardı. Bir kez üşüdükten sonra, ısınmaları olası değildi. İnce keten pantolonları bacaklarına yapışacak, nalınları suyla dolacaktı. Yiyecekleri kırbaç darbeleri, onların gevezelik etmelerini engellemeyecek, zincir onları daha sıkıca yakalayacak ve ayakları yine boşlukta sallanmayı sürdürecekti. Bu soğuk sonbahar gününde, onların yağmur ve

rüzgâra karşı boynu bükük ağaçlar ve taşlar gibi bırakılmaları insanı üzüyordu.

Yedinci arabada bağlı ve serili hastalar bile kırbaç darbelerinden paylarına düşeni alıyorlardı. Sefalet dolu çuvallar gibi, oraya atılmış bu bedbahtlara bile zalimce davranılıyordu.

Derken güneş doğdu. Doğudan devasa bir ışık fırladı ve sanki apansız bütün bu yabanıl başları tutuşturdu. Diller açıldı, kahkahalar, küfürler ve kaba şarkılar duyuldu. Yatay bir ışık, kafileyi ikiye böldü, başlar ve bedenler aydınlanmıştı. İşte o zaman tüyler ürpertici bir manzara oluştu. Maskeleri düşen şeytan suratlar, çırılçıplak yabanıl ruhlar göründü.

Aydınlanan kalabalık yine de, karanlık gibiydi. Neşeli olanları ağızlarına aldıkları tüylerle kalabalığa, özellikle kadınların üstüne pis böcekler attılar. Yükselen güneş gölgelerin karanlığını yırtıp bu sefil profilleri iyice belirginleştirdi. Sefaletin biçimsizleştirdiği bu mahlûkların manzarası korkutucuydu. Bu o kadar dehşet verici bir şeydi ki, güneşin aydınlığına şimşekler eklemiş gibiydi. Kafilenin başını çeken arabadakiler, o zamanlar epey revaçta olan bir şarkıyı avazları çıktığınca söylemeye başlamışlardı: Desaugiers'nin bir şarkısı: «Vestal». Ağaçlar kederle hışırdıyordu. Sokakları dolduran kalabalık sersemce bir mutlulukla, bu hortlakların okuduğu açık saçık şarkıyı dinliyordu.

Bütün sıkıntılar, acı ve yoksunluklar, bu kafilede bir kaos halini almıştı. Bütün hayvan yüzlerini burada görebilirdiniz. İhtiyarlar, yeniyetmeler, kel kafalar, ağarmış sakallar, utanmazca inançsızlıklar, sertçe boyun eğişler, yabanıl sırıtışlar, delicesine davranışlar, şapkalı hayvan başları, şakakları bukleli genç kız başları, çocuk yüzleri ve bundan daha da korkuncu, ölümün eksik olduğu iskeletler... İlk arabada bir zenci vardı, bir zamanlar köleydi belki de, şu sırada kölelik zinciriyle tutuklanma zincirlerini karşılaştırabilirdi. Yeraltı dünyasının o adi düzeyi utanç damgasını vurmuştu. Hepsi de alçalmanın en altlarına sürüklenmişlerdi. Ahmaklığa dönüşen bir cehalet, kederlenen zekâyla aynıdır. Gözlere serili bu çamur elitleri arasında bir tercih yapılamazdı. Bu kusturucu

kafilenin düzenleyicisinin onları sınıflara ayırmadığı belliydi. Bütün bu mahlûklar abecesel bir karışıklık içinde, gelişigüzel arabalara istiflenmişlerdi. Yine de korkuların toplanmasından, her zaman bir sonuç çıkmasından dolayı, bu sefiller bir toplam oluşturmuştu. Her zincirde birleşik bir ruh olması gibi, her arabanın da farklı bir manzarası vardı. Şarkı söyleyen arabanın yanı sıra, bağıran araba görünüyordu, bir diğeri dileniyordu; diş gıcırdatanların arabası dikkat çekiyordu. Diğer araba izleyenlere gözdağı veriyor, yine bir diğer arabadakiler Tanrı'ya sövüyorlardı. Sonuncu araba, bir mezar gibi sessizdi. Dante burada cehennemin yürüyen yedi çemberini görebilirdi.

Lanetlenenlerin azaba yürümeleri, kıyametin o göz alıcı arabasıyla değil de, rezaletin azap arabasıyla yapılıyordu.

Elinde ucu demirli bir sopa tutan nöbetçilerden biri, kimi zaman, bu insan kalıntılarını karıştırır gibi sopasını onların üzerinde gezdiriyordu.

Kalabalıktaki bir nine torununa sefilleri gösterip:

«Yaramaz, bak da, şunlardan ders al!» dedi.

Şarkılar ve sövgüler iyice şiddetlenmişti. Kafilenin başı olan jandarma subayı kırbacını şaklattı. Bu işaret yedi arabanın içindeki adamların bir sopa yağmuruna tutulmalarına neden oldu. İçlerinden çoğu kükreyerek ağızlarından köpükler saçtılar, bu da pisliğe üşüşen sinekler gibi, bu manzarayı izlemeye koşan haylazları epeyce keyiflendirdi.

Jean Valjean'ın bakışları korkunçtu. Gözbebekleri, çok mutsuz insanlarda bakış yerine geçen ve sahiden habersiz, dehşet ve felaketleri yansıtan, ifadesiz bir cama dönüşmüştü. O bir manzaraya bakmıyor, bir hortlağı izliyordu. Kalkmak, kaçmak, bu korkunç görünümden uzaklaşmak istedi, fakat ayağını bile oynatamadı. Çoğu zaman gördüklerimiz bizi yakalar ve bırakmaz. O sanki olduğu yere mıhlanmış gibi, donakaldı. Bir ara elini alnına attı, bu da birden bir şey anımsayanların her zaman yaptıkları bir harekettir. Derken bu arabaların bu yoldan geçmelerinin nedenini kavradı. Fontainbleau yolundan gitseler, kralla

karşılaşabilirlerdi ve otuz beş yıl önce, kendisi de aynı yoldan ve bu kapıdan geçmişti.

Cosette de korkmuştu. Anlayamıyordu, soluğu kesilmiş gibiydi. Bu gördüklerine inanamadı, şöyle haykırdı:

«Baba şu arabalarda kimler var?»

İhtiyar:

«Forsalar!»

«Peki nereye gidiyorlar?»

«Zindana, prangaya!..»

O sırada sopalara kılıç darbeleri de eklendi, kırbaçlar da eşlik etti ve mahkûmlar boyun eğmek durumunda kalarak, zincirlenmiş kurtları andıran çenelerini kapattılar. Cosette yaprak gibi titriyordu, bir daha sordu:

«Baba, bunlar insan mı?»

İhtiyar kederle:

«Evet, zaman zaman.»

Evet, bu konvoy sabahın erken bir vaktinde, Bictre'den Mans yoluna doğru giden forsalardı. Kral, Fontainbleau'da bulunduğundan, ona bu manzarayı göstermemek için, yollarını üç-dört gün uzatıyorlardı.

Jean Valjean, yıkık halde eve döndü. Böyle tesadüfler, büyük etkiler bırakır.

Bu arada, adam yolda Cosette'in kendisine bu konuda sorduğu şeyleri pek düşünmedi. O kadar yıkık, o kadar perişandı. Aynı günün akşamı, Cosette odasına çıkarken, adam onun yarım sesle sanki kendi kendisine konuşur gibi: «Şu adamlardan birini yolumda görecek olsam, onu yakından gördüğüm için o kadar korkardım ki, hemen ölebilirdim!» dediğini duydu.

Neyse ki, ertesi gün ulusal bir bayram yıldönümü olduğundan, Paris'te şenlik vardı. Mars Meydanında resmigeçit, Seine Nehrinde sandal yarışmaları, Champs-Elysees'de tiyatrolar, Etoile'de gece atılacak havaifişekler. Bütün şehir süslenmiş, geceleyin her yer aydınlanmıştı. Kalabalığa karışmaktan hoşlanmamasına rağmen, Jean Valjean, Cosette'i oyalamak, ona bir

gün önce gördüklerini unutturmak için, onu dolaşmaya çıkardı. Jean Valjean, bu fırsat için, sanki giysisinin içine saklanan bir adamın içgüdüsüyle muhafız alayı üniformasını giymişti. Aslında bu gezi iyi sonuçlandı. Babasını sevindirmekten başka niyeti olmayan Cosette, aslında kendisi için bir yenilik olacak bu eğlenceleri gençliğin sevinciyle benimsedi. Kız o kadar sevinmiş göründü ki, Jean Valjean başardığını ve artık genç kızın aklından o korkunç görüntünün uzaklaştığına inandı.

Fakat birkaç gün sonra, sabahın erken vakti, güneşli bir gün olduğundan, Cosette'le köşkün bahçeye açılan balkonunun merdiveninde duruyorlardı. Jean Valjean, kızı kendi başına bırakmamak için, o gün kendi evinden çıkmış, ona arkadaşlık ediyordu. Cosette, genç kızları iyice sevimli gösteren bir sabahlık giymişti. Yıldıza serili bir bulut gibi, çok güzeldi yine. Gece rahat uyuduğu için, yanakları pembeleşmişti. Elindeki bir papatyanın yapraklarını azar azar yoluyordu. «Seni seviyorum, biraz, çok, tutkuyla,» diye başlayan o dokunaklı papatya falını bilmiyordu. Manastırda büyümüş kız, bunu nereden öğrenecekti? Fakat içgüdüsel bir tavırla çiçeğin yapraklarını sırayla koparırken, bunun bir kalbi yolmakla eş olduğunu bilmeden yapıyordu. Eğer eski Yunan mitolojisinde o üç güzellik perisinden başka bir Melankoli perisi olsa, Cosette şimdi ona benzerdi. Sevimli bir hüzünle gülümseyen genç kız, sahiden melankoliyi canlandırmıştı. Jean Valjean bu ufacık parmaklara beğeniyle bakıyor ve çocuğun saçtığı ışıkta olanca sıkıntısını unutuyordu. Yakın bir çalılıkta bir saka kuşu şakrak bir cıvıltı tutturmuştu. Göklerde dolaşan beyaz bulutlar, özgürlüklerine kavuşmuş gibi kaygısız görünüyordu. Cosette olanca dikkatini, elindeki çiçeğe vermişti. Yine de bir şey düşündüğü belliydi. Daha da sevimliydi, derken, kuğu boynu gibi yuvarlak ve uzun boynunu usulca döndürdü ve ihtiyara sordu:

«Baba, pıranga ne demek?»

DÖRDÜNCÜ KİTAP

ALTTAN GELEN İMDAT ÇAĞRISI, YUKARIDAN GELEN YARDIM DA OLABİLİR

1

DIŞ YARALAR, İÇTEKİLERİ İYİLEŞTİREBİLİR

Hayatları her gün giderek kararıyordu.

Artık biricik tesellileri eskiden kendileri için bir mutluluk olan yoksullara ziyaretleriydi. Aç olana ekmek, çıplağa giyecek götürüyorlardı. Yoksullara yaptıkları bu ziyaretlerde, Cosette, hep babasının yanında olurdu. Bu fukara insanları yoklamalarından sonra, arada bir eski yakınlıklarına geri dönerlerdi. İyi bir günün akşamında, epey yoksul birine yardım ettikleri günlerin akşamında, aç ve üşüyen çocukları doyurup giydirdikten sonra, Cosette keyiflenirdi. İşte hancıların kızlarının inini o günlerde ziyaret etmişlerdi.

Bu ziyaretin ertesi günü, Jean Valjean, kahvaltı etmek için köşke geldiğinde, her zamanki gibi sakindi. Fakat kolunda derin bir yara izi vardı, irinli bir yanık yarası. Jean Valjean, kaçamak bir açıklama yaptı. Bu yara yüzünden tam bir ay ateşlendi, evden çıkamadı, odasında dinlendi. Doktor istemedi, Cosette üstelediğinde ona «Köpek doktoruna haber ver» diyordu.

Genç kız gün boyu babasının yarasını pansuman ediyordu. Bunu o kadar sevecen bir sevinçle ve faydalı olmaktan duyduğu o meleksi coşkuyla yapıyordu ki, Jean Valjean apansız eski se-

vincine kavuşur gibi oldu. Bütün evhamları geçmişti. Cosette'e beğeniyle bakıyor ve içinden, «Ah, bu ne iyi bir yaraymış,» diye düşünüyordu.

Babasının hastalığı boyunca Cosette, evinden çıkmış ve bütün vaktini o ek bölümde geçirmeye başlamıştı. Sabahtan akşama ihtiyar adamın yanında kalıyor ve ona kitaplar okuyordu. Okudukları genellikle gezi kitaplarıydı. Jean Valjean sanki tekrar doğuyordu, mutluluğu tarifsiz ölçüde güçlü ışınlarla sarılmıştı. Parkta arkalarında gezinen o yabancı genç, Cosette'in kendisinden uzaklaşması gibi kederlerden iyice sıyrılmıştı. Kendi kendisine bütün bunları hayal ettiğini düşünüyor, ahmak bir ihtiyar olduğuna inanıyordu.

Mutluluğu o kadar gerçekti ki, umulmadık bir anda hancının ininde, Thenardier ile karşılaşmaktan bile etkilenmemiş, iz bırakmadan kayıp geçmişti. Nasılsa kaçıp onlardan kurtulmayı başarabilmiş ve onlara izini kaybettirmişti. Hem onların da cezaevinde olmaları işine geliyordu. Fakat yine de, o alçak aileye acımaktan geri durmuyor, onların epey perişan olduklarını düşünüyordu.

Maine Kapısındaki o korkunç manzaraya gelince, Cosette, bir daha o konuya değinmemişti.

Manastırın hemşiresi Metchilde, Cosette'e müzik dersi vermişti. Cosette bülbül gibi şakırdı, fakat ruh sahibi bir bülbül. Bazen, Jean Valjean'in o basit evinde ona hüzünlü şarkılar söylerdi. Jean Valjean'ın epeyce duygulanıp sevdiği şarkılardı bunlar.

İlkbahar geliyordu. Yılın bu mevsiminde, bahçe çok güzel olurdu. İhtiyar, bir gün kıza:

«Sen hiç hava almaya çıkmıyorsun, biraz bahçede dolaş,» dedi.

Cosette:

«Nasıl isterseniz, baba.»

Babasını sevindirmek için bahçede oyalanmaya tekrar başladı. Çoğu zaman kendi başına çıkıyordu, çünkü değindiğimiz gibi, Jean Valjean parmaklık dışında görünmek istemediğinden, bahçenin o ön tarafına hiç çıkmaz, kendi avlusunda hava alırdı.

Yaşlı babanın yaralanması, hayatlarında bir değişikliğe neden olmuştu. Cosette babasının acısının azaldığını, iyileşmeye başladığını ve daha mutlu olduğunu görünce yüreğinin ısındığını hissetti. Kız bu sevinci fark etmedi bile. Çünkü bu sezdirmeden olmuştu. Üstelik mart gelmişti; gündüzler uzuyor, kış usulca gidiyordu. Kış mevsimi neredeyse her zaman acılarımızın birazını alıp götürür. Sonra nisan geldi, şafak gibi serin, ve güler yüzlü bir bahar ayı. Fakat zaman zaman, yeni doğan bir bebek gibi, gözü yaşlı olurdu. Bu ilkbahar ayında, doğa gökyüzünden, bulutlardan, ağaçlardan, çayırlardan ve çiçeklerden insanın içine rahatlatıcı aydınlıklar saçar. O mevsimde ruhlar aydınlanır, tıpkı mahzenlerde öğle vakitlerinin aydınlanması gibi. Cosette, sabahları kahvaltıdan sonra, saat on civarında babasının koluna girip, onu arka bahçede güneşte dolaştırdığından, her an güldüğünün ve mutlu olduğunun ayrımında değildi.

Jean Valjean onu tekrar pembe yanaklı ve parıltılı gözlü görmekten sarhoş gibi oluyordu.

Kimsenin duyamayacağı bir sesle: «Oh, iyi ki yaralandım, ne iyi yara bu!» diye söyleniyordu.

Nerdeyse hancılara teşekkür edecekti.

Kolundaki yanık iyileştikten sonra, akşam karanlığında o kendi başına yürüyüşlerine başlamıştı.

Paris'in o ücra yerlerinde tehlikeyle karşılaşmadan dolaşabileceğinizi düşünmeniz hatadır.

2
PLUTARQUE ANA İNANILMAZ BİR ŞEYLER ANLATMAYI BAŞARIYOR

Küçük Gavroche'un aç olduğu bir akşamdı. Birden, o gün ve ondan önceki gün de hiçbir şey yemediğini hatırladı. Bu, artık usandırmaya başlamıştı, en azından akşam yemeğini yemeye karar verdi. Salptriere Mahallesini geçip, Paris'in tenha yerlerine geçti. Orada çoğu zaman, talih insana güler. Kimse olmadığın-

dan oralarda bir şeyler bulunur. Bir mahalleye geldi, buranın Austerlitz köyü olduğunu anladı.

Gavroche daha önceki gezintilerinde orada eski bir bahçe fark etmişti. O bahçede, yaşlı bir adamla bir kadın yaşıyordu ve bu bahçede bir yığın elma veren bir ağaç da ilgisini çekmişti. Hem ağacın yakınında kapısı sürekli açık duran bir meyve dolabı da vardı. Oradan bir elma çalmak çok kolaydı. Bir elma, bir akşam yemeğidir, bir elma bir hayat. Adem Babamızı yıkıma sürükleyen elma, Gavroche'u kurtarabilirdi.

Bahçenin bir tarafı tenha bir sokağa bakıyordu, bu toprak yolda çalılar vardı, bahçeyi sokaktan bir çit ayırıyordu.

Gavroche doğruca bahçeye yaklaştı, o boş yoldan geçti, elma ağacını tanıdı. Meyve dolabını gördü. Çiti gözden geçirdi; bu çiti geçmek çok kolaydı. Gün batıyordu, sokakta kimsecikler yoktu. Vakit epey elverişliydi. Gavroche çitten atladı, sonra durdu, bahçeden sesler geliyordu, çalıların ardına saklandı.

İki adım berisinde ve bulunduğu o çalılığın hemen karşısında, oturak niyetine kullanılan irice bir taş vardı. Bu taş bankın üstünde ihtiyar bir adam oturuyordu, o ihtiyar kadın da tam karşısında ayaktaydı. Kadın bir şeyler mırıldanıyordu. Görgü kurallarını iyi bilemeyen Gavroche, kulak kabarttı:

Yaşlı kadın:

«Efendim,» diye başladı.

Gavroche düşündü: «Aman Tanrım, ne komik bir ad.»

Seslenilen ihtiyar yanıtlamamıştı, kadın tekrarladı:

«Mösyö Mabeuf.»

«Ne var, Plutarque Ana?»

«İşte!» diye düşündü Gavroche, «bu da komik bir ad.»

İhtiyar kadın adamı dinlemeye zorladı.

«Ev sahibi şikâyetçi.»

«Niye?»

«Üç aylık kira borcumuz yüzünden.»

«Gelecek ay dört aylık olacak.»

«Sizi evden atacağını söyledi.»

«Gideriz.»

«Manav parasını istiyor. Artık çalı çırpı da vermiyor, bu kış nasıl ısınacaksınız, yakacak bir şeyiniz olmazsa?..»

«Güneş var ya.»

«Kasap veresiyeyi kesti.»

«İyi ya, zaten et yemek zordu, hazım güçlüğü çekiyordum.»

«Peki ama ne yiyeceğiz?»

«Ekmek.»

«Fırıncı biraz para istiyor, para yoksa ekmek de yok diyor.»

«Bu da iyi!»

«Peki ama, ne yiyeceksiniz ki?»

«Elma ağacımız bir yığın elma vermiyor mu?»

«Evet efendim, yine de böyle parasız yaşanmaz ki?»

«Param yok.»

Yaşlı kadın çekip gitti, adam yalnız kaldı, düşünmeye başladı. Gavroche da düşünüyordu. Ortalık kararmıştı.

Gavroche'un düşüncesinin ilk çıkarsaması çalıdan atlayacağı yerde, oraya diz çökmek oldu, dallar biraz aralanıyordu, Gavroche söylendi:

«Şu işe bak, şu girinti iyi bir yatak olur,» diyerek oraya sindi. Mabeuf Baba'nın oturduğu sıraya öyle yakındı ki, o seksenlik ihtiyarın soluk alışını bile duyuyordu.

Birden elma aşırmaktan da cayıp uyumayı denedi.

Tilki uykusu, tek gözle uyunulan bir uyku, Gavroche dalmadan önce ortalığı kolaçan etti.

Günbatımının solgun rengi toprağı aklaştırmıştı.

Derken bu beyaz kordon üzerinde iki çizgi gördü, biri önden, diğeri geriden yürüyordu.

Gavroche homurdandı:

«İşte, iki kişi.»

Birinci gölge, yalın giyimli, biraz eğik yürüyen, dalgın bir kentere benziyordu. Yaşından dolayı böyle yürüyen bu adam, yıldızlara bakarak başıboş dolaşıyordu.

İkinci gölge dik, sağlam fakat narin yapılıydı. O da adımlarını ihtiyarınkilere uydurmuştu, ama yavaş yürümesine rağmen, onun epey çevik olduğu belliydi. Bu görüntü, yabanıl ve korkunç ol-

makla birlikte, o zamanın modasına göre giyinmiş bir züppe kılığıydı. Şapkası güzel, siyah redingot ceketi iyi kumaştan ustaca dikilmişti ve belini sıkıyordu. Güçlü bir uyumla dik tutulan başı ince çizgiliydi. Gün batımında bir delikanlının profili seçiliyordu. Delikanlı dudaklarına bir gül iliştirmişti. Gavroche onu hemen tanıdı: Montparnasse...

Gavroche diğerinin ihtiyar biri olduğunu fark etti.

Bu iki kişiden birinin, diğerine karşı niyeti iyi değildi. Gavroche o kadar iyi saklanmıştı ki, neler olacağını izlemeye karar verdi. Bunca tenha bir yerde ve böyle geç bir vakitte ava çıkan Montparnasse belalı olabilirdi. İyi kalpli bir haylaz olan Gavroche, ihtiyara karşı tuhaf bir acıma duydu. Ne yapmalıydı? Araya girse miydi? Fakat çocuk, bundan hemen caydı.

Bir sıskanın başkasına yardım etmesi... Olacak iş değil, Montparnasse bunu epey eğlenceli bulurdu. Gavroche, on sekiz yaşlarındaki bileği zorlu haydut için, önce ihtiyar adamcağızın, daha sonra da kendisinin bir anda yutulacağını düşündü.

Gavroche kararsızca bocalarken saldırı başladı, korkunç ve beklenmedik bir saldırı. Bir kaplanın bir katıra, bir örümceğin bir sineğe saldırması gibi. Montparnasse beklenmedik bir hareketle ağzındaki gülü fırlattı, ihtiyar adamın üzerine çullandı, onun yakasına sarıldı, sıkı sıkı kavradı. Gavroche bağırmasını zor tuttu. Bir dakika sonra iki adam boğuşuyorlardı. Sonra, hemen Gavroche gözlerine inanamadı. Çünkü adamlardan biri altta, göğsünde mermerden daha sert bir dizin ağırlığıyla hırlıyordu, ama yerdeki Montparnasse'tı, üstteki de, ihtiyardı.

Bütün bunlar Gavroche'un birkaç adım berisinde geçiyordu.

İhtiyar yumruğu yemiş, fakat öyle bir karşılık vermişti ki, çarçabuk hasmını yere sermiş, onun üstüne abanmıştı. Saldırganla saldırılan konum değiştirmişlerdi.

Gavroche:

«Yüce Tanrım, müthiş bir ihtiyar!» dedi içinden.

Derken hevesini yenemeyerek adamı alkışladı, ama bu alkışı dövüşen adamlar duymadılar. Dövüşmekten ikisi de soluk soluğaydı.

Sessizlik başladı. Montparnasse çırpınmaktan vazgeçti. Gavroche, «Acaba öldü mü?» diye düşündü.

O babacan ihtiyar tek kelime etmemişti. Sonra doğruldu ve Gavroche onun Montparnasse'la şöyle konuştuğunu duydu:

«Haydi, kalk ayağa!»

Montparnasse doğruldu, fakat ihtiyar onun yakasını tutuyordu daha. Montparnasse bir koyun tarafından ısınlan bir kurt gibi utanç içindeydi.

Gavroche baktı ve kulak verdi. Gözlerini dört açtı. Epeyce eğleniyordu.

Vicdanlı izleyici rolü, nihayet ödüllendirildi, karanlıkta daha da acıklı bir ifade alan şu konuşmaları duydu. İhtiyar, Montparnasse'a sordu:

«Kaç yaşındasın?»

«On dokuz.»

«Genç ve güçlüsün, niye bir işte çalışmıyorsun?»

«Çalışmayı sevmiyorum.»

«İşin ne?»

«Başıboşça dolanmak.»

«Alayı bırak, senin için bir şey yapabilir miyim? Ne olmak istersin?»

«Hırsız!»

Bir sessizlik başladı. İhtiyar epey düşünceli ve hareketsiz duruyor ve Montparnasse'ın yakasını bırakmıyordu.

Genç hırsız kurtulmak için uğraşıyordu, kapana kısılmış bir av hayvanı gibi eşinip duruyor, kollarını gererek kaçmaya çalışıyordu.

İhtiyar onun bu çırpınmalarını umursamaz görünüyor ve çok güçlü birinin demirden pençesi ve tek eliyle, onun iki kolunu sıkıca tutuyordu.

İhtiyar adamın dalgınlığı biraz sürdü, sonra Montparnasse'a aksice baktı ve usulca sesini yükseltip, o karanlıklarda, Gavroche'un tek kelimesini kaçırmadığı, uzun bir nutuk attı:

«Çocuğum, tembellik yüzünden çok zorlu bir döneme giriyorsun. Tembel olduğunu söylediğine göre, çalışmaya hazırlan,

hem de ne çalışma. Sen hiç tehlike saçan bir makine gördün mü? Hadde makinesidir o. Çok sinsidir, tuttuğunu bir daha bırakmaz. Seni ceketinin eteğinden tutar, fakat bütün bedenini yutup parçalar. İşte bu makine tembelliktir. Henüz vakit varken dur ve kendini kurtar. Yoksa mahvoldun, işin bitiktir. Biraz sonra çarkın dişleri, seni bırakmaz, bir kez yakalanmayagör, bir daha bırakmaz. Kurtuluş yoktur ondan. Evet delikanlı, miskinliğe, yorgunlukların en ağırına hazırlan, sana haram artık rahat. Zalimce çalışmanın o çelik pençesi, seni yakaladı. Geçimini sağlamak, bir iş yapmak, diğerleri gibi olmak istemedin değil mi? Bundan sıkılıyordun. Tamam peki, sen de daha başka olacaksın. Çalışmak bir kanundur, ondan kaçınan kendisini azaba hazırlar. İşçi olmak istemeyen biri, esir olur. İş bir kenara bırakan, beri yandan sıkıca bağlıdır. Onun ahbabı olmak istemediğine göre, artık onun kölesi oldun. Sen insanoğlunun alınteri olan emeğinin o namuslu yorgunluğundan kaçtın ha! Lanetliler gibi kanlı terler dökeceksin! Diğerleri şarkı söyledikleri zaman, sen inleyeceksin. Uzaktan bulunduğun o alt katmandan, diğerlerinin çalışmalarını izlerken, onların dinlendiklerini düşüneceksin. Çiftçi, rençber, tayfa, demirci bir ışık içinde sana cennetin sahipleri gibi görünecek. Örse çekiç vurmak, ne hoş iş; toprağı sürmek, başakları toplamak ne mutluluk! Rüzgâra açılan yelken ne eğlence. Sen uyuşuk, toprağı kaz, devril, yürü. Bir katır gibi boynundaki o demirden yuları çekerek cehennem arabasını çek. Değil mi ya, sen hiçbir şey yapmak istememiştin, niyetin buydu, değil mi? Al sana... Ne bir hafta, ne bir gün, ne de bir saat bile mola yok sana; çalış. Yorgunluktan yere düşene dek çalış. Her kaldırdığın yük senin için bir azap olacak, her geçen an kasların çatırdayacak. Başkalarına tüy gibi hafif gelen, senin için bir kaya gibi ağır olacak. En kolay şeyler, sana güç gelecek. Hayat sana cehennem olacak. Gelmek, gitmek, nefes almak bütün bunlar senin için güç olacak. Ciğerlerin sana yüz librelik bir yük gibi taşınmaz gelecek. Burada yürüyeceğine, şurada yürümek bile senin için, çözümü imkânsız bir mesele olacak. Dışarı çıkmak isteyen biri, kapıyı

iter ve o anda dışarıdadır. Fakat sen çıkmak istediğinde, duvarı delmek zorundasın. Sokağa çıkmak için başkaları merdivenden iner, değil mi, fakat sen çarşaflarını yırtıp onlardan yapacağın bir kementle pencereden dışarı ineceksin. Uçurumlara, üstelik geceleyin yağmurda, karda kışta. İpin kısa gelip koparsa, o zaman düşersin dipsiz uçurumlara. Bir bacadan tırmanıp kaçmayı denediğinde, yanma tehlikesi var. Bazen, lağımlarda sürünürsün ve o zaman pisliğin içinde boğulmak var. Bu arada saklanmak zorunda olduğun deliklerden, günde yirmi kez çıkartılan taşların yerlerine konulmalarından söz etmiyorum. O saman şiltenin altında saklayacağın sıva artıklarına ne demeli. Önüne bir kilit çıkar, dürüst adamın cebinde bir anahtar vardır. Fakat sen, senin sorunun bambaşka. Senin işin epeyce zor, bir başyapıt yaratmak zorundasın. Sen kapıdan geçmek istediğinde, kocaman bir parayı ortasından ikiye böleceksin, fakat neyle? Bunu yapmak da senin için zor. Daha sonra bu iki yarığın ortasını oyacak, fakat yine de kolay vidalanmalarını sağlayacaksın. Parayı ikiye böldükten sonra vidaladın mı, gardiyanlar bir şeyden kuşkulanmazlar. Çünkü sürekli gözetim altında olacağını da unutma. Gardiyanların kocaman bir para gibi tanımladığı bu gereç, senin için bir kutu olacak, onun içine küçücük, çelikten bir tel gizleyeceksin. Bu dişler açacağın bir saatin zembereğidir. Bu bir keski işlevi yapar. Evet bu paranın içinde, gizleyeceğin bu küçük keskiyle, kapının kilidini ve ayağındaki pırangaının halkasını keseceksin. Bu başyapıt yaratma çabasından sonra, günlerce, haftalarca, belki de aylarca çalışıp emek verdikten sonra, bir de bu gereci senin yaptığını öğrenecek olsalar, armağanın ne olur? Zindan, üstelik hücre. İşte senin kendine hazırladığın gelecek. Miskinlik ha! Haz, eğlence uçurumları, ne uçurumlar ama! Hiçbir iş yapmamak, bu çok lanetli bir karardır, bilir misin? Toplumsal üründen yararlanarak, hiçbir şey yapmadan yaşamak, bir parazit gibi başkalarının sırtından geçinmek, işte bu, insanı sefalete sürükler. Parazit olmak isteyen yandı! O bir böcektir. Evet işte böyle, demek çalışmak hoşuna gitmiyor ha? Sen sadece iyi ye-

meyi, bol bol içmeyi, iyi uyumayı düşünüyorsun. Sadece su içecek, kara ekmek yiyecek el ve ayakların zincirli, dar bir tahta üzerinde uyuyacaksın. Bu zinciri kırıp kaçmayı deneyeceksin, iyi. Çalılarda karınüstü sürünecek ve ormandaki vahşi hayvanlar gibi otla besleneceksin. Üstelik er geç yakalanmak üzere. Bir daha yakalandıktan sonra, günlerini bir duvara zincirli olarak, bir mahzendeki hücrede ayakların su içinde geçireceksin. Testini su içmek için karanlıkta el yordamıyla arayacak, köpeklerin bile yemeyecekleri kuru ekmeği ısıracaksın. Senden önce böceklerin kemirdiği fasulyelerden yiyeceksin. Bir mahzende, bir böcek hayatı süreceksin. Ah kendine acı ey alçak delikanlı! Henüz öyle gençsin ki, sütnineni bırakalı daha yıl bile geçmedi. Rica ederim, yalvarırım sana, beni dinle. Sen iyi kumaştan elbiseler, rugan pabuçlar istersin değil mi? Saçlarını kıvırmak, onları hoş kokulu yağlarla parlatmak, kızlara güzel görünmek niyetindesin. Fakat tutuklandığında saçını kökünden kesecekler, üzerinde kırmızı kazak, ayaklarında nalınlar. Sen küçük parmağında bir yüzük isterdin, boynuna bir zincir takılacak. Bir kadına bakmayagör, hemen dayak yiyeceksin. Cezaevine yirmisinde girip ellisinde çıkacaksın. Tutuklandığında o körpe yüzün, o pembe yanakların parlak gözlerin beyaz dişlerin ve gür saçlarınla alımlı bir delikanlıydın, cezan tamamlanıp seni saldıklarında artık bir yıkıntı sayılacaksın. Çıktığında belin bükülmüş, yüzün kırışmış, dişlerin dökülmüş, saçların ağarmış, korkunç ve çirkin bir ihtiyar olacaksın. Evet, evladım, sen doğru yoldan çıkmışsın, kötü yola sapıyorsun, miskinlik sana çok uğursuz öğütler veriyor, sana işlerin en zorunu öneriyor: hırsızlık. Dinle beni, bu kötü yola girme, bir hırsız olmak hiç de kolay değil. Lekesiz biri olmak, hem çok daha kolay hem daha iyidir. Haydi git, ama şu sözlerim kulağına küpe olsun. Ha evet, benden ne istemiştim, cüzdanımı değil mi? Al, senin olsun!..»

İhtiyar, Montparnasse'ın kollarını bıraktı ve avucuna cüzdanını yerleştirdi. Hırsız, bunu çalmış gibi dikkatle elinde tarttı ve sonra ceketinin arka cebine attı.

Bütün bunlardan sonra, o ihtiyar adam yoluna gitti. Hiçbir şey olmamış gibiydi.

Montparnasse onun arkasından uzun uzun baktıktan sonra: «Ahmak!» diye mırıldandı.

Bu ihtiyarın kim olduğunu okurumuz mutlaka anlamıştır.

Montparnasse dalgınca o adamın gölgelerde yok olmasını izledi. Fakat bu, kendisine epey uğursuz gelecekti.

İhtiyar uzaklaşırken, Gavroche yaklaşmıştı.

Gavroche bir bakışta, Mabeuf Baba'nın hâlâ sırasında uyuduğunu gördü. Sonra çalılardan dışarı süzüldü ve kımıltısız bekleyen Montparnasse'ın arkasından usulca süründü. Ona kendisini duyurmadan yaklaştı ve el ustalığıyla, elini onun arka cebine atıp keseyi aldı ve yine sessizce sürünerek, gölgelerde bir yılan gibi kayboldu. Bu arada, kaygılanmak için, hiçbir nedeni olmayan Montparnesse, belki hayatında ilk kez derin bir düşünceye dalmıştı. Bu nedenle hiçbir şeyin farkında olmadı. Uyuyan Mabeuf Baba'ya yaklaşan Gavroche, cüzdan çalının üstünden bahçeye fırlattı ve koşarak kaçtı.

Cüzdan Mabeuf Baba'nın tam ayak ucuna düşmüştü. Bu sese uyanan adamcağız, eğilip cüzdanı kaptı. Hiçbir şey anlamamıştı, açtı. Bu iki gözlü bir cüzdandı. İlk gözde biraz bozuk para, diğerinde altı tane Napoleon altını vardı.

Mösyö Mabeuf epeyce korkmuştu, cüzdanı aldığı gibi hizmetçisine koştu.

Plutarque Ana:

«Bunu bize Tanrı gönderdi!» demekle kaldı.

BEŞİNCİ KİTAP

HİKÂYENİN BAŞI SONUNA BENZEMİYOR

1

KIŞLA VE YALNIZLIK

Dört beş ay öncesine dek Cosette epey kederliydi, ama ayrımında olmadığı acısı iyileşmeye yüzelmişti. Doğa, ilkbahar, gençlik, babasına duyduğu sevgi, kuş ve çiçeklerin ortalığa saçtığı neşe, bu körpe yüreğe unutmaya benzeyen, belirsiz bir duygu veriyordu. İçindeki ateş iyice sönmüş, ya da küllenmiş miydi? Bunu tam olarak bilemiyoruz, fakat ruhunu küller kapatmıştı. Özetle, artık içinde kederli ve yakıcı bir his bulamıyordu.

Bir gün ansızın Marius düştü aklına: «Ne tuhaf,» diye söylendi, «artık onu düşünemiyorum bile.»

Aynı günlerde bahçenin parmaklıklarının dışından, atla geçen epey havalı bir subay çekti ilgisini. Bu genç atlının, ipince bir beli, kusursuz bir üniforması, genç kızlarınkı gibi pembe yanakları, kolunun altında kaması, gür bıyıkları ve parlak bir miğferi vardı. Hem o altın sarısı saçları, biraz patlak mavi gözleri, değirmi yüzüyle kibirli, bilmiş bir delikanlıydı. Marius'le tam bir tezat oluşturuyordu.

Cosette bu genç atlının, Babil Sokağındaki kışladan olduğunu düşündü.

Ertesi gün onun tekrar geçtiğini gördü ve saate baktı.

O günden sonra, tesadüfen olmalı, neredeyse her gün onun bahçenin önünden geçtiğini gördü.

Subayın arkadaşları, bu tenha ve bakımsız bahçede, paslı parmaklıklar arkasında çok hoş bir kız olduğunu ve neredeyse her zaman teğmen geçerken orada dikilip kaldığını fark etmişlerdi. Okurumuzun tanıdığı bu subay Teğmen Theodule Gillenormand'dı.

Arkadaşları ona takıldı:

«Hey baksana, şu parmaklığın ardındaki küçük kız, sana bakıyor...»

Teğmen küstahça:

«Umurumda değil,» dedi. «Bana bakan bütün kızlarla ilgilenecek vaktim yok!»

Tam o sırada Marius, artık ağırbaşlıca ölüme yaklaşıyor ve içinden: «Ah, onu ölmeden, bir kez daha görsem!» diye yakınıyordu.

Bu emeli gerçekleşecek olsa ve Cosette'in şu atlıya baktığını görse, herhalde tek kelime etmeyip kederden ölürdü.

Kabahat kimde? Kimsede.

Marius kişilik bakımından acıya gömülen ve kederini besleyen karasevdaya eğilimli bir gençti. Oysa Cosette, acıdan hemen sıyrılan bir kişilikteydi.

Hem genç kız epeyce tehlikeli bir dönemindeydi. Kadınca düşlerin en tehlikeli döneminde. Kendi kendine bırakılan bir genç kızın kalbi bir asma gibidir; ya mermer bir tapınak sütununa, ya da bir meyhane direğine sarılabilir. Bu her yetim kız için tehlikeli ve kaçınılmaz bir andır. Kız varsıl ya da yoksul olabilir, çünkü servet kötü bir tercih yapmayı engellemez. Kız kendisine uygun olmayan biriyle evlenebilir.

Asil ve zenginlerde böylesi evliliklere sıkça rastlanır, aslında kötü bir evlilik ruhların uyumsuzluğundan olur. Gizemli, isimsiz, asil olmayan ve servet sahibi olmayan kaç genç bir tapınağın mermer sütunu gibiyse, aynı biçimde toplumda bir konum yapmış varlıklı ve başarılı, parlak çizmeli, havalı konuşmalar yapan birinin, dikkatle ruhunun içlerine bakılacak olursa, kapsadığı tiksindirici duygulardan dolayı, bir meyhanenin tahta direği gibi adi olduğu anlaşılır.

Cosette'in gönlünde neler vardı? Tutkusu yatışmış mıydı, uyuyor muydu? Ya da henüz dalgalanan bir tutku muydu, veya geçirgen, parlak olmasına rağmen, daha derinlerde karışık, fakat dipte karanlık bir aşkın artıkları mı? Alımlı subayın imgesi, yüzeyde görünüyordu, fakat diplerde uyuyan bir anı yok muydu? En diplerde? Belki de. Fakat Cosette de bunu bilmiyordu.

Sonraları daha tuhaf şeyler oldu.

2
KAYGILI COSETTE

Nisanın birinci yarısında Jean Valjean, bir geziye çıktı. Bildiğimiz gibi, o düzenli aralarla böyle gezilere çıkar; bir ya da iki gün sonra geri dönerdi. Nereye gidiyordu? Bunu bilen yoktu, Cosette bile. Bir keresinde genç kız babasını bir çıkmaz sokağa kadar geçirmişti, sokak levhasında şöyle yazıyordu: Planchette Çıkmazı

İhtiyar orada inmiş ve kira arabası Cosette'i eve götürmüştü. Çoğunlukla evde para azaldığında, yaşlı adam bu yolculuklara çıkardı.

Evet, ihtiyar gitmişti, ayrılmadan önce Cosette'e:

«Üç güne varmaz, dönerim,» dedi.

Aynı günün akşamı Cosette salonunda kendi başına oturuyordu. Oyalanmak için, piyanonun başına geçti ve Weber'in bir operasından 'Euryanthe'in korosunu çalmaya başladı: *Ey ormanda yiten avcılar!*

Bu arya belki de bütün operanın en hoş parçasıdır. Genç kız şarkısını söyledikten sonra, biraz dalgın durdu.

Aniden ürperdi, bahçede biri yürüyor gibi gelmişti.

Babası olamazdı, hizmetçi kadın da olamazdı, ihtiyar kız uykuya dalalı saatler olmuştu. Gecenin onuydu saat.

Genç kız pencerenin yanına gidip, kulağını panjura yaklaştırdı.

Sesin bir erkeğin ayak sesi olduğu ve yürüyenin ise epey yavaş yürüdüğünü düşündü.

Hemen birinci kattaki yatak odasına geçti ve panjurunda delik olan bir vasistastan bahçeyi izledi. Dolunay vardı, bahçe gündüz gibi aydınlıktı.

Kimsecikler yoktu.

Pencereyi açtı. Bahçe epey sessizdi ve sokaktan görünen de her zamanki gibi tenha bir yoldu.

Cosette yanıldığını düşündü. Bir ses duyar gibi olmuştu. Herhalde bu Weber'in o kusursuz korosunun doğurduğu bir evhamdı. O güzel koro da ormanların engin derinlikleri gözler önüne serilir ve gün batımınında yürüyen avcıların ayaklarının altındaki dalların çatırtısı duyulur.

Genç kız bunları fazla düşünmedi.

Aslında Cosette kişilik bakımından, hemen korkan bir kız değildi. Onun damarlarında o yalınayak gezen, maceraperest çingenelerin kanı vardı. Aslında o bir Tarlakuşu'ydu. Ruhunun en derinliklerinde cesur ve vahşiydi.

Ertesi sabah, karanlık çökerken, bahçede geziniyordu. Aklını dolduran o karman çorman düşünceler arasında, birden bir gece önceki sesleri andıran bir şeyler duyar gibi oldu. Sanki birisi karanlıkta onun çevresindeki ağaçların arasında yürüyordu. Fakat genç kız yaprakların düşerken ya da rüzgârda sallanarak, yerde çıkardıkları bir hışırtının ayak seslerine benzediğini düşündü ve umursamadı. Aslında görünürde hiçbir şey yoktu.

Genç kız çalılığı geçti, eve girebilmek için bir çimi geçmesi gerekiyordu. O açıklıkta yürürken, doğan ay, arkasındaki bir gölgeyi yansıttı.

Cosette korkmuş gibi kalakaldı.

Kendi gölgesinin tam arkasında, mehtap başka bir gölge yansıtmıştı, bu değirmi şapkalı birinin gölgesiydi.

Cosette'in birkaç adım gerisinde duran bir erkeğin gölgesi.

Genç kız kısa bir an, ne konuşabildi, ne bağırabildi, başını bile çevirmedi.

Nihayet olanca cesaretini toplayıp, birden ardına baktı.

Kimseler yoktu.

Yere baktı, o gölge de kaybolmuştu.

Çalıların arasına tekrar girdi, iyice arandı, köşelere baktı, parmaklığa kadar uzandı ve hiçbir şey bulamadı.

Korkuyla donakalmıştı. Bu da bir evham, bir hayal miydi?

Evet ama iki gün art arda. Haydi bir akşam önce o müziğin etkisiyle bir sanrıya kapıldı diyelim, fakat bir kez daha!.. İşin en belalı yanı, bunun bir hayalet olmamasıydı, hayaletlerin gölgeleri olmaz ve hayaletler değirmi şapkalar takmaz.

Ertesi gün Jean Valjean geri döndü. Cosette ona neler gördüğünü anlattı. Babasının kendisini güçlendirmek için dudak büküp, «Sen küçük bir çılgınsın» demesini bekledi.

Fakat ihtiyar kaygılı gibiydi:

«Bu tehlikeli bir şey olabilir,» dedi.

Bir bahaneyle kızı bırakıp bahçeye çıktı ve Cosette onun parmaklığı uzun uzun incelediğini gördü.

Geceleyin Cosette ansızın uyandı, artık bu kez emindi. Penceresinin önünde yüründüğünü açık açık duyuyordu. Hemen panjurundaki vasistası açıp baktı, bahçede eli sopalı biri dolaşıyordu. Kız tam bağıracaktı ki, ayışığı adamın yüzünü aydınlattı: babasıydı. Cosette yatağına dönerken: «O da kaygılı!» diye düşündü.

Jean Valjean o geceyi ve sonraki geceleri bahçede gezinerek geçirdi. Cosette panjurların arasından onu görüyordu.

Üçüncü gece, ay artık incelmeye yüz tutmuş ve daha geç doğuyordu. Saat sabahın biri olmalıydı. Genç kız, bir kahkaha ve babasının kendisine seslendiğini duydu:

«Cosette!..»

Genç kız hemen üzerine sabahlığını alıp, penceresini açtı.

Babası aşağıda, pencerenin hemen altında, duruyordu.

«Seni rahatlatmak için uyandırdım, bak,» dedi, «işte senin değirmi şapkalı gölgen.»

Adam eliyle çimler üstündeki bir gölgeyi gösterdi, bu sahiden değirmi şapkalı birinin gölgesiydi. Cosette merakla baktı, bu komşu damlardan birinin, bir ocak bacasının gölgesiydi.

Cosette de keyifle gülmeye başladı. Bütün o kaygıları geçi-

yordu ve ertesi sabah babasıyla kahvaltı ederken, baca şapkalı gölgelerle eğlendi.

Jean Valjean eski huzurunu bulmuştu. Cosette ise baca borusunun daha önce gördüğü gölgenin yönünde olup olmadığını fark etmedi bile. Ay da her gece, gökyüzünün aynı yerinde olamazdı, genç kız bunları da düşünmedi. Gölgesine bakılınca çarçabuk yok olan bir baca borusunun tuhaflığı üstünde fazla durmadı. Çünkü Cosette başını çevirince gölge kaybolmuştu. Genç kızın içi rahatladı.

Geceleyin birinin bahçede yürüme ihtimali aklından iyice silinip gitti.

Fakat birkaç gün sonra başka bir şeyler oldu.

3
HİZMETÇİNİN YORUMLARI

Bahçede parmaklığın az gerisinde, taş bir oturak vardı. Gerçi bu taş bir gürgen fidanıyla yoldan geçenlerin gözlerinden saklanırdı, fakat yoldan uzatılan bir kol, parmaklıktan geçip taşa ulaşabilirdi.

Aynı nisan ayının bir akşamı, ihtiyar her zamanki gece dolaşmalarından birine çıkmıştı. Güneş batmış olmasına rağmen, Cosette bu taş bankta oturuyordu. Ağaç yapraklarında oynaşan rüzgâr serinlemişti. Cosette düşünüyordu, nedensiz bir kederi vardı. İnsanın kapıldığı karşı çıkılmaz bir keder. Kim bilir belki de bu vakitlerde aralanan bir mezardan süzülen bir sırrın oluşturduğu bir keder...

Belki de Fantine o gölgelerdeydi.

Cosette usulca yerinden kalktı ve bahçede bir gezindi. Akşam çiyinin ıslattığı otların üzerinde yürürken, bir uyurgezerin dalgınlığıyla kendi kendisine: «Bu vakitte bahçeye çıkarken, nalın giymem gerekecek, insan hemen üşütebilir.»

Taş banka tekrar döndü.

Tam oturacağı zaman, hemen oracıkta kocaman bir taş gördü. Oysa demin bu taş yoktu.

Cosette bu taşa korkarak baktı. Bunun anlamını bilemiyordu. Derken bu taşın buraya kendi kendine gelmediğini, birinin bu taşı buraya koymuş olacağını düşündü. Herhalde parmaklıklardan uzanan bir el bu taşı oraya koymuştu. Bu düşünceyle korktu. Bu kez sahici bir korkuydu. Artık kuşkuya gerek yoktu, taşı belirgince görüyordu. Genç kız taşa dokunmadı bile ve arkasına bile bakmaya cesaret bulmadan koşup eve sığındı. Evin merdivenli balkona açılan giriş kapısını kilitledi ve sürgüledi, kol demirini indirdi, panjurları kapattı ve hizmetçisine:

«Babam döndü mü?» diye sordu.

«Henüz dönmedi, efendim.»

(Hizmetçinin kekeme olduğunu söylemiştik, artık bunun üzerinde fazla durmayacağız.)

Gece gezintilerinden hoşlanan ve bu vakitlerini derin düşüncelerle geçiren Jean Valjean çoğu zaman epey geç dönerdi.

Cosette kadına sordu:

«Akşamları bahçeye açılan panjurları sıkıca kapatıp, o demirden küçük şeyleri halkalara takmayı unutmuyorsunuz, değil mi?»

«Elbette sıkıca kapatıyorum, kaygılanmayın, hanımefendi.»

Aslında Cosette, kadının bu konuda epeyce dikkatli olduğunu bilmesine rağmen:

«Burası o kadar ıssız ki...»

Hizmetçi kadın sanki içini dökecek yer arar gibi:

«Ah! Ne demezsiniz efendim,» diye başladı, «imdat isteyecek vakti bulamadan insanı gırtlaklarlar burada. Hem babanızın da evde yatmaması çok kötü, fakat siz içinizi ferah tutun. Pencereleri zindan pencereleri gibi kapatıyor, panjurları çekiyorum. Bizler gibi yalnız kadınlar! İnsan düşünmek de istemez, tüyler ürpertici bir şey, geceleyin odaya giren erkeklerin boğazımızı tıkayıp bize 'Sus' dedikten sonra, öldüreceklerini düşünmek bile beni ürpertiyor. Aslında ölümden korktuğum için değil, ne de olsa günün birinde öleceğiz, ama şu katillerin bize dokunacaklarını düşünmek, yüce Tanrım... hem herhalde onların bıçakları da kör bıçaklardır, ah Tanrım!»

Cosette'in tüyleri ürperdi:

«Susun ve her tarafı sıkıca kapatın,» dedi.

Hizmetçi kadının göz önüne serdiği o sahneden korkan Cosette, bir ara o geçen haftaki gördüklerini de düşünerek o kadar korkmuştu ki ona «Şuraya bırakılan iri taşa gidip bir bak» diyecek cesareti bile yoktu. Bahçeye çıkmak bile artık ürkütüyordu. Bütün kapı ve pencereleri dikkatle kilitletti, ve odasına çıkıp kapısını sürgüledi. İlk işi yatağının altına bakmak oldu, yattı ve gece çok iyi uyuyamadı. Gece rüyasında bir dağ kadar kocaman ve içi mağaralarla dolu bir taş gördü.

Gün doğumunda uyanan genç kıza, bir gece önceki korkusu bir kâbus gibi geldi. Güneş doğduktan sonra hep bir gece önceki korkularımıza güleriz, bu da güneşin özel bir erdemidir. Hem korkumuz ne kadar şiddetli olduysa gülmemiz de o oranda olur. Evet Cosette de şakrak biçimde, «Aman Tanrım, ben de neler hayal ettim?» diye düşündü. «Geçen gece de bahçede yürüyen biri olduğuna az daha inanacaktım... Hele şu bacayı şapka sanmam... Ne kadar komik oldum, yoksa korkaklaşıyor muyum?»

O kırmızı kareli perdelerden süzülüp odasını sarıya boyayan güneş genç kıza öyle bir güven aşıladı ki, her şeyi, o iri taşı bile unuttu.

«Bahçede şapkalı adam olmadığı gibi, sırada taş da yoktu,» diye söylendi. «Hayal görmüş olmalıyım.»

Giyindi bahçeye, sıraya koştu. Derken buz gibi terler döktü. Taş oradaydı.

Fakat Cosette'in korkusu kısa sürdü. Gece bizi korkutan şey, gündüzleri meraklandırır. «Bakalım!» diye söylendi.

Epey büyük olan taşı kaldırdı. Altında mektup gibi bir şey vardı.

Bu beyaz kâğıtlı bir zarftı. Cosette hemen zarfı aldı, üstünde adres yoktu, zarfın arka tarafı da mühürsüzdü.

Fakat yarı açık zarf boş değildi. İçinde kâğıtlar vardı.

Cosette kâğıtları çıkardı, artık korkmadığı gibi, merak da etmiyordu, fakat ansızın içi daralmış, kaygılanmış gibiydi.

Cosette zarftan kâğıtları çıkardı. Bu her sayfası numaralı küçük bir defterdi. Genç kız yazının çok ince ve epey güzel olduğunu fark etti.

Cosette isim aradı; yoktu, bir imza, boşuna, o da yoktu. Peki bunlar kime yazılmıştı? Herhalde kendineydi. Gizemli bir el defteri bu sıranın üstüne bıraktığına göre, başkasına olamazdı. Evet ama kimden geliyordu? Cosette karşı konmaz bir çekime kapılmıştı.

Bir ara ellerinde titreyen bu kâğıtlardan, gözlerini almak istedi. Göklere, sokağa, güneşin parlattığı akasyalara, yandaki bir damda uçuşan kumrulara baktı ve sonra bakışlarını elindekilere çevirdi. İçindekileri öğrenmesinin gerekli olduğunu düşündü.

İşte yazılanlar:

4
TAŞIN ALTINDAKİ AŞK

Tek bir canlıda dünyanın özeti, tek bir canlının Tanrı'ya yaklaşmaya çalışması; aşk budur.

Aşk, meleklerin yıldızlara yolladığı mektuplardır.

Aşk için üzülen bir ruh, ne çok üzgündür.

Bütün dünyayı kaplayan yaratığın olmayışı, ne derin bir boşluktur. Sevilenin ilahlaştığı inkâr edilemez bir şey. Tanrı yaratmayı ruh ve ruhu da aşk için yapmasa, Tanrı'nın aşkı kıskandığı ortaya çıkardı.

Beyaz kordonlu bir şapkadan görünen gülüş, ruhun hayalevine giriş bileti oldu.

Tanrı her şeyin arkasındadır, fakat her şey Tanrı'yı gizler. Eşyalar siyah, yaratıklar ifadesiz. Birini sevmek onu şeffaflaştırmaktır.

Dualara benzeyen düşünceler vardır, bazen, bedenin duruşu ne olursa olsun, ruh diz çökmüştür.

Ayrı kalan sevgililerin vakit geçirme yolları vardır. Onların buluşmalarına, birbirlerine yazmalarına engel olunur değil mi? Ne fark eder, onlar yine de haberleşmek için sayısız yol bulurlar. Kuş sesleri, çiçek kokuları, çocukların gülüşleri, güneşin ışığı, rüzgârın esmesi, yıldız ışınları, bütün doğa onların yine de haberleşmelerine yardım eder. Niye olmasın? Tanrı'nın bütün eserleri aşkın buyruğundadır. Aşk bütün doğaya mesajlarını iletecek ölçüde güçlüdür.

Ey ilkbahar, sen benim ona yolladığım bir mektupsun!

Gelecek, akılda değil, yürektedir. Sevmek; işte sonsuzluğu dolduracak biricik şey. Sonsuz için de bitmezlik gerekir.

Aşk ruhun parçasıdır. O da ruh gibi yapıdadır, ilahi bir kıvılcımdan doğan aşk bozulmaz, görünmez ve ölmez. Aşk yüreğimizde bulunan, ölmeyen ve sonsuz bir ateştir. Bunu hiçbir şey kısıtlayamaz ve hiç kimse söndüremez. Bunun ta iliklerimize değin yandığını hisseder, göklere kadar parladığını görürüz.

Ey aşk, ey yakarış! Uzlaşan iki ruhun, birleşen yüreklerin birbirlerinin ta içine giren iki bakışın tutkusu... Ah mutluluklar, yine geleceksiniz değil mi? Yalnızlıkta o ikili gezintiler, ilahi ve ışıklı günler. Zaman zaman meleklerin hayatlarından kopan ve insanoğlunun kaderini delip geçen saatleri hayal ettim.

Sevenler için, bitimsiz bir süreden daha eşsiz mutluluk olamaz. Aşk dolu bir hayattan sonra, yine aşk dolu bir enginlik. Bu aslında fazladan bir mutluluk olurdu. Fakat aşkın kişiye sağladığı mutluluğa Tanrı bile katkıda bulunamaz. O cennetin, aşk insanın bütünlüğüdür.

İki şey için bir yıldıza bakarız, epey ışıltılı, parlak ve sır yük-

lü olduğundan. Oysa yanımızda daha ışıklı ve daha sırlı bir pırıltı vardır: Kadın.

Ne olursak olalım, nefes almadan yaşamayız, boğulur gideriz. Aşk mahrumiyeti sonucu ölmek ne hazin, bu da ruhun soluksuz kalıp boğulması sayılır değil mi?

İki canlı aşkın meleksi ve ilahi varlığında birleşip eridikten sonra, hayatın sırrını buldular sayılır. Onlar artık aynı kaderin ikili bitişi sayılır. Aynı ruhun iki kanadı, mutlu ol ve göklerde süzül.

Bir gün, önünüzden bir kadın yürürken ışığını hissedecek olursanız, yandınız!.. Artık seviyorsunuz. Tek yapacağınız sadece onu düşünmek ve böylece onun da sizi düşünmesini sağlamak olacaktır.

Aşkla başlayanı sadece Tanrı tamamlar.

Gerçek aşk kaybedilen bir eldiven ya da bulunan bir mendille üzülür veya sevinir, özveriyi ve umudu için onun sonsuza ihtiyacı olur. O hem yücelikten, hem de en küçükten oluşur.

Eğer taşsanız mıknatıs olun, bitkiyseniz hisli olun, insansanız âşık olun.

Aşka hiçbir şey yetmez. Mutluluğa sahip olan, enginleri ister, göklerde olan cenneti. Birbirini sevenler, bütün bunları aşk kapsar, aramayı bilin. Aşk gökyüzünde olan bir şeye sahiptir, düşünceye dalmaya ve daha fazlasına: Tutkulara.

Gönlümün sultanı hâlâ o parka geliyor mu? Hayır, efendim. Pazarları bu kiliseye mi gider? Hayır, artık gelmiyor. Sürekli bu evde mi oturuyor? Başka yere taşındı. Nereye gitti? Söylemedi.

Ah, ruhunun adresini kaybetmek, ne de korkunç!

Aşkın çocuklukları vardır, ama diğer tutkuların sıradanlaştığı olur. Kişiyi küçülten tutkular yok olsun, yaşasın insanı çocuklaştıran aşk!

Ne garip biliyor musunuz? Artık ben karanlıklardayım, o giderken ışığımı da yanında götürdü.

Ah onunla el ele, aynı kabirde yan yana yatabilmek, bazen karanlıklarda birbirimizin parmağını okşayabilmek, bu bana yeterdi.

Sevdiğimiz için mi üzülüyorsunuz? Daha fazla sevin, aşktan ölmek yaşamak gibidir.

Seviniz, bu azaba katılan ışıklı bir değişimdir. Can çekişmede bile sarhoşluk vardır.

Kuşların mutluluğu: yuvaları olduğu için sürekli öterler.

Aşk, cennet havasının ilahi soluğudur.

Derin duygulara sahip olan içtenlikli bilge ruhlar, insanı Tanrı'nın var ettiği gibi kabullenin. Bu uzun bir deneme, gizemli bir kaderin gerçekdışı hazırlanışıdır. Bu kader, bu gerçek kader, insanoğlu için mezarın ilk merdiveninde başlar. O zaman kendisine bir şey görünür ve o da bu «son»u tercih etmeyi bilir. «Son» Bu kelimeyi iyice düşünün, yaşayanlar sonsuzu görür, ama «son» sadece ölülere özgüdür. Sadece bedenleri, şekilleri, görüntüleri sevenlere yazıklar olsun. Ölüm ondan her şeyi çekip alacaktır. Ruhları sevin, sevin ki ölümün ötesinde bile onlara kavuşasınız.»

Geçen gün sokakta epey yoksul bir delikanlı gördüm, fakat o âşıktı. Kasketi eskiydi, giysisi yıpranmıştı, ayakkabıları delikti, fakat ruhu yıldızlar gibi ışıklar saçıyordu.

Ah ne güzeldir, sevilmek, fakat daha iyisi sevmektir. Tutku yüreğin cesur olmasına neden olur. Yürek artık iyice temizlenmiştir, en yükseklere uzanır. Bir buzulda, bir ısırganın yeşermeyeceği gibi, böyle bir yürekte gereksiz bir düşünce filizlenmez. Yüksek ve huzurlu ruh, sıradan tutku ve heyecanları barındırmaz. O bu dünyanın, bulut ve gölgelerinin üstünde delilikleri, yalanları, kinleri, tutkuları ve yoksullukları geride bırakarak, göklerin mavisinde yaşar. Dağ doruklarında depremler nasıl duyulmazsa, o da artık kaderin derin ve gizli sarsıntılarını duymaz.

Sevenler olmasa, güneş hiç doğmazdı.

5
COSETTE VE MEKTUP

Cosette bu satırları okurken, usulca kendinden geçip, hayalleri daldı. Son satırı okuduğunda, bakışlarını kaldırdı, o alımlı subay (onun geçeceği saatti) gururla parmaklığın önünden geçti. Cosette onu mide bulandırıcı buldu.

Tekrar defteri incelemeye başladı. Cosette yazıyı çok işlek buldu, aynı el, fakat farklı mürekkepler kullanılmıştı. Mürekkep zaman zaman fazla siyahtı, zaman zaman da içine su katılmış gibi silikleşiyordu. Demek bu yazılar, birkaç günün eseriydi. Düzensizce kâğıda karalanan bir düşünce, bir iç çekiş...

Cosette şimdiye dek böyle bir şey okumamıştı. El yazılarıyla dolu bu satırlarda, karanlık değil, aydınlıklar görüyor ve bunu, kapısı aralı duran bir tapınağa benzeyiordu. Bu sır küpü satırların her biri, onun gözlerinin önünde parlıyor ve ruhunu alışılmadık bir ışıkla aydınlatıyordu. Aldığı eğitimde ona sürekli ruhtan söz edilmiş, fakat hiçbir zaman aşktan söz edilmemişti. Tıpkı kibritten söz edip de aleve ilişilmemesi gibi. Oysa on beş beş sayfa tutan el yazısı, ona birden bire aşkı, acıyı, kaderi, hayatı, sonsuzluğu, her şeyin başını ve sonunu açıklıyordu. Açılan ve bir avuç ışık yayan bir el gibi. O, bu satırlarda tutkulu bir kişilik,

ateşli, eliaçık ve namuslu bir genç, ilahi bir irade, engin bir acı, yine bitimsiz bir umut, daralmış bir kalp ve çiçeklenmiş bir sarhoşluğun izini seçdi. Bu el yazıları ne anlama geliyordu? Bir mektup. Adressiz, tarihsiz, isimsiz ve imzasız bir mektup. Gerçeklerden oluşan bir sır, bir meleğin taşıyabileceği bir aşk iletisi, dünyanın dışında verilen bir buluşma yeri, bir hayalden, bir gölgeye geçen bir aşk mektubu.

Bu kimliği meçhul adam, sakin ve huzurlu, ölüme sığınmaya ve sevdiğine, göremediğine kaderin sırrını, hayatın anahtarını, aşka göndermek istemişti. Bunu kaleme alanın, bir ayağı mezarda ve bir parmağı göklerde olmalıydı. Bir kâğıda dökülen bu kelimeler, ruh damlaları gibiydi.

Evet ama bunları kim yollamıştı? Bunları kim yazmıştı?

Cosette bir an bile bocalamadı. Tek bir erkek:

O!

Derken aklında bir ışık parladı, her şeyi belirgince gördü. Tarifsiz bir sevinç ve derin bir kaygı duydu. Evet işte, kendisine yazan o idi. Burada olan da o. Kolunu parmaklıklar arasından uzatıp kâğıtları oturağın üzerine, taşın altına bırakmıştı. O kendisini bulmuştu. Cosette, onu unutmuştu o sırada. Evet ama sahiden unutmuş muydu? Hayır, kesinlikle. Bunu düşünmek bile delilik. Bunu nasıl düşünebilmişti ki? Cosette de onu sürekli sevmiş, ona hep tapmıştı. Evet gerçi bir zaman için ateşi küllenmişti, fakat gizli gizli daha da derinlerde yanan bu ateş, tekrar alevlenmiş ve onu da yakıyordu. Bu defter onun ruhundan kendi ruhuna akan bir kıvılcımdı ve Cosette yangının başladığını hissediyordu. El yazılarındaki her kelime, onun ruhuna işliyordu.

«Evet evet,» diye söyleniyordu. «Bütün bunları nasıl da anladım, ben bunları onun gözlerinden okumuştum.»

Üçüncü kez sayfaları okuyup bitirmişti. Teğmen Theodule'ün yine parmaklığın önünden mahmuz sesleriyle geçtiğini duydu. Cosette başını kaldırdı. Onu ahmak, küstah, sersem, mide bulandırıcı ve epey çirkin buldu.

Onun kendisine gülümsediğini görünce, hemen başını çevirdi. O aptalın başına hemen bir şey fırlatabilirdi.

Cosette koşarak içeri girdi. Odasına çıktı ve o yazıları bir daha okuyabilmek için odasına kapandı, okumak ve ezberlemek için. Defalarca okuduktan sonra zarfı öpüp koynuna attı.

Cosette en büyük aşka, meleksi bir aşka gidiyordu. «Cennet» ona bir uçurum açmıştı.

Cosette o günü rüya gibi yaşadı. Düşünemiyordu bile. Aklı karışmıştı. Hiçbir sonuca ulaşamıyor, titreyerek umutlanıyordu. Fakat neyi umuyordu? Belli belirsiz şeyler. Hiçbir şeye inanmak istemediği gibi, kendisini hiçbir şeyden mahrum etmek de istemiyordu. Yüzü giderek soluyor, bedeni ürperiyordu. Çoğu zaman, kendisini bir hayal dünyasına girmiş sanıyor ve kendisine: «Bütün bunlar doğru mu?» diye sorup koynundaki mektuba dokunuyordu. Kâğıdın etine battığını hissediyordu. Jean Valjean o anda onu görmüş olsa, onun gözbebeklerinden yayılan bu sonsuz sevinçle titrerdi.

Cosette belki yüzüncü kez: «Evet evet,» diyordu, «bu o! bunları yazan o.»

Bunu bir tansık gibi değerlendiriyordu. Herhalde, meleklerin yardımıyla ona tekrar kavuşmuştu.

Ah aşkın o insanı değiştirmesi, ey düşler! Bu ilahi tesadüf, meleklerin iyiliğine neden olan ve bir hırsızın başka bir hırsıza Charlemagne avlusundan, La Force Cezaevinin damlarının üstünden Aslanlar Çukuruna fırlattığı bir hamur topağından başka bir şey değildi.

6
YAŞLILAR EN UYGUN VAKİTLERDE SOKAĞA ÇIKARAK İYİLİK EDERLER

Karanlık olunca Jean Valjean her zaman yaptığı gibi dolaşmaya çıktı. Cosette de süslenip püslendi. Saçlarına yeni bir şekil verip, kendisine en uygun biçimde taradı. Dekolte yakalı, bağrını ortada bırakan bir elbise giydi. Aslında bir genç kız için, bu ağır tuvalet yine de güzeldi. Cosette niye böyle süslendiğini bilmiyordu.

Dışarı çıkmayı mı istiyordu? Hayır.

Bir ziyaretçi mi bekliyordu? Hayır.

Gün batımında bahçeye çıktı. Hizmetçi kadın, arka avluyu gören mutfakta bulaşık yıkıyordu.

Cosette eliyle yüzüne değen dalları aralayıp, ağaçlar altında yürümeye koyuldu.

Böylece taş oturağa yaklaştı.

O irice taş yerindeydi.

Genç kız oturdu ve pamuk gibi ellerini, okşamak ve ona teşekkür etmek istercesine taşın üstüne koydu.

Derken tuhaf bir duyguya kapıldı. Biri arkasında duruyormuş gibi geldi ona.

Başını çevirip doğruldu:

O'ydu!

O... Başı açıktı. Solgun ve zayıflamış gibiydi. Alacakaranlıkta onun siyah elbisesi belli belirsiz seçiliyordu. Gün batımı, onun o hoş alnını ve gözlerini karanlığa boğmuştu. Belirsizce, onda ölümden ve geceden bir şeylerin varlığı seziliyordu. Yüzü, biten gün ışığıyla uzaklaşmak isteyen bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

O bir hayalet gibi görünse de, erkek değildi.

Şapkasını birkaç adım berideki çalıların üstüne atmıştı.

Bayılacak gibi olan Cosette bağırmadı, sadece birkaç adım geriledi. Çünkü ona doğru çekildiğini hissediyordu. Oysa o kımıltısızdı. Genç kız o görmediği gözlerin kendisine tarifsiz bir hüzünle baktığını hissetti.

Kız gerilerken, önüne çıkan bir ağaca yaslandı. O olmasa düşerdi. İşte o zaman onun sesini duydu, şimdiye dek hiç duymadığı sesini, yaprak hışırdamaları arasından yükselen o ses, şöyle fısıldıyordu:

«Özür dilerim, geldim, yüreğim dolu, artık daha uzun yaşayamayacağımı anladım ve geldim. Size derdimi dökmek istiyorum. Bankın üzerine bıraktıklarımı aldınız mı? Beni tanıdınız mı? Benden korkmayın, uzun zaman geçti, bana baktığınız o günü

hatırlıyor musunuz? Parkta, o yontunun altında, bir de babanızın kolunda önümden geçtiğiniz gün, 16 Haziran ve 2 Temmuz... Hayli zaman oldu neredeyse, bir yıl kadar. Uzun zamandır sizi gördüğüm yok. Sizi o sandalye kiralayan kadına sordum, artık parka uğramadığınızı söyledi. Batı Sokağında bir binanın üçüncü katındaydınız. Bakın nasıl biliyorum? Ben ardınız sıra geliyordum. Başka ne yapabilirdim? Apansız kayboldunuz. Bir kez sizin geçtiğinizi görür gibi oldum, Odeon kemerleri altında gazete okuyordum. Koştum fakat siz değildiniz. Bu sizin şapkanıza benzeyen şapka giyen biriymiş. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın beni gören yok. Pencerelerinize yakından bakmaya geliyorum. Size ayak seslerimi duyurmamak için ağır adımlarla yürüyorum, çünkü sizi korkutabileceğimi düşündüm. Geçen gece arkanızdaydım, siz başınızı çevirir çevirmez, hızla kaçtım. Yine bir akşam şarkı söylediğinizi duydum, ne kadar sevindim. Panjur gerisinden sizin şarkılarınızı dinlememi dert etmezsiniz, değil mi? Bunun size bir zararı dokunmaz değil mi? Çünkü siz benim meleğimsiniz. Size bir parça sokulmama izin verin. Sanırım aşktan öleceğim. Ah bilseniz sizi nasıl seviyorum ben. Bağışlayın beni, sizinle konuşuyor, neler söylediğimi de biliyorum, belki sizi öfkelendiriyorum. Bana kızmıyorsunuz değil mi?»

Cosette:

«Anneciğim!» diye fısıldadı.

Sanki ölüyormuş gibi, yere serildi.

Marius onu yakaladı, yoksa düşecekti. Onu kollarına aldı ve ne yaptığını bilmeden bağrına bastı. Kendisi de titrediği halde, yine de onu tutuyordu. Uçuyor gibiydi. Bir yandan ilahi bir şey yaptığını düşünüyor, bir yandan, günaha girmekten korkuyordu. Aslında şu olağanüstü kıza karşı hiçbir heves duymuyor, onu ölesiye seviyordu.

Cosette onun elini tutup göğsünün üstüne götürdü. Marius hışırdayan mektubunu hissetti, kekeler gibi:

«Yoksa beni seviyor musunuz?» diye sordu.

«Bunu biliyorsun...»

Cosette soluk gibi kısık bir sesle konuşmuştu.

Kızaran yüzünü genç adamın bağrına gömdü. Marius gururlanmış ve sarhoşa dönmüştü.

Birlikte hemen yanlarındaki sıraya oturdular. Artık konuşmuyorlardı. Yıldızlar çıkmaya başlamıştı. Dudakları nasıl birleşti, Tanrı bilir. Bu öpüşme kuşların cıvıltısı, karların erimesi, güllerin açması, doğan günün kararan ufukları aydınlatması gibi, kendiliğinden oluvermişti.

Sadece bir öpücük, olancası bu.

Ansızın ikisi de titreyerek karanlıkta parlak gözlerle bakıştılar.

Ne gecenin serinliğini, ne taşın katılığını, ne nemli toprağı, ne otları fark ettiler, hiçbir ses duymuyorlardı. Bakışıyorlardı ve kalpleri çeşitli düşüncelerle doluydu. Yine nasıl olduğunu bilmeden el ele tutuşmuşlardı. Genç kız, ona bahçeye nasıl girdiğini sormadı, onun yanında olması kendisine çok alışıldık geliyordu.

Arada bir Marius'ün dizi, Cosette'in dizine değiyordu ve ikisi de ürperiyorlardı.

Usulca açıldılar, konuşmaya başladılar. Birbirlerine içlerini döktüler. Başlarının üstündeki gece kusursuz ve sakindi. Ruhlar kadar lekesiz bu iki genç birbirlerine açıldılar, hayallerini, sarhoşluklarını, korkularını anlattılar. Öteden birbirlerini nasıl taparcasına sevdiklerini, birbirlerini görmemekten gelen acıyı, üzüntüyü dile getirdiler. Henüz çocuk sayılan bu gençler, saf ve rahat, en içten duygularını birbirlerine anlattılar. Bu iki ruh birbirine aktı, karıştı, o kadar ki bir saat sonra genç adam, genç kızın ruhunu almış ve genç kız da delikanlının ruhunu. Birbirlerinin ruhlarına girip, bundan eşsiz mutluluk duydular, gözleri kamaştı.

Konuşmaları bittiğinde, söylenecek her şeyi söyledikten sonra, genç kız başını onun omuzuna koyup sordu:

«İsminiz ne?»

«Marius; sizinki?»

«Cosette.»

ALTINCI KİTAP

HAŞARI GAVROCHE

1

RÜZGÂRIN SEVİMSİZ ŞAKASI

1823 yılından beri, hancıların meyhanesi giderek yoksullaşıp iflasa sürüklendiğinden bu yana kendilerine iki çocuk daha gelmişti. İki erkek çocuk. Böylece tam beş çocukları oluyordu. İkisi kız, üçü erkek. Bu kadarı onlar gibi yoksul bir aile için fazla sayılırdı.

Hancılar o son doğan iki çocuklarından, talih eseri hemen kurtulmuşlardı. Üstelik, onlar henüz bebekken.

Kurtulmuşlardı kelimesini kullanabiliriz, çünkü hancı kadında epey tuhaf bir eğilim vardı. Aslında bu da az rastlanmayan bir şeydi.

Örneğin Meraşal de La Mothe-Houdancourt gibi, hancı kadın sadece kızları için anneydi. Anneliği onlarla biterdi. İnsanlara beslediği kin, oğullarında başlıyordu. Oğullarına gelince, alçaklığı güçlü bir duruma gelirdi. Onlar kalbinde zorlu bir virajdı. Daha önceleri gördüğümüz gibi o büyük oğlundan da nefret ediyordu, fakat o sonradan gelenlerden neredeyse iğrendi. Neden? Çünkü tartışma gerektirmez bir nedenle bu kadın şöyle diyordu:

«Bir etek dolusu çocukla, ne yapayım?»

Hancıların bu en son oğullarından nasıl kurtulduklarını, dahası onları nasıl kullandıklarını anlatalım.

Birkaç bölüm önce kendisinden söz ettiğimiz şu güzel hizmetçi kız Magnon, iki çocuğuna Gillenormand'dan bir para koparmayı başarmıştı. O zamanlar kadın Celestin Sokağında yaşıyordu, fakat otuz beş yıl önce kuşpalazı salgını bu mahalleyi kasıp kavurmuştu. Salgın Seine Nehri kıyısındaki mahallelerde başlamıştı. Salgın sırasında doktorlar, günümüzde «tentürdiyot» denilen ilacı geliştirdiler. Oysa o sıralarda onun yerine şap kullanırlardı. İşte bu salgında Magnon kız, iki oğlunu aynı günde kaybetti. Biri sabah, diğeri aynı günün akşamında... Bu, kadın için ani bir darbe oldu. Çocuklar anneleri için anamal gibiydi: Ayda seksen frank. Bu parayı Bay Gillenormand adına onun tahsildarı düzenlice her ay verirdi. Çocuklar ölünce artık bu paraya da veda etmek gerekecekti. Magnon, buna bir çare aradı. Onun yaşadığı o yeraltı dünyasında herkes birbirini tanır ve sırlar hiç de sır olarak kalmazdı. Magnon'a, küçük yaşta iki erkek çocuk gerekiyordu, hancıların hiç sevmediği, başlarından savmak istediği iki oğulları vardı. Üstelik talih eseri, aynı cinsiyette ve aynı yaşta çocuklar. Biri için iyi bir düzen, diğerleri için ise tam bir yatırım. Hancının çocukları küçük Magnonlar'a dönüştüler. Kadın eski mahallesinden ayrılarak Clocheperce Sokağında bir eve taşındı. Paris'te insanın kimliği bir sokaktan diğerine geçince kaybolur.

Hiçbir şeyden haberi olmayan nüfus dairesi, belge filan istemedi. Bu değiş-tokuş çok basit bir şekilde gerçekleşti. Fakat o cin hancılar çocuklarını beleşe vermiyordu, onlar için ayda on frank istedi. Magnon buna evet dedi ve hatta hemen ödedi. Bu arada Mösyö Gillenormand her ay oğulları sandığı çocuklar için seksen frank göndermeyi sürdürüyordu.

Her altı ayda bir, sözde, oğullarını ziyarete gelirdi. Değişimi ruhu bile duymadı. Magnon, adama iltifatlar yağdırırdı:

«Bakın efendim, çocuklar giderek size benziyorlar.»

Bu arada kılık değiştirmekte uzmanlaşan Hancı adını değiştirmiş, Jondrette olmuştu. Büyük kızlar ve Gavroche iki küçük kardeşlerinin varlığını belli belirsiz biliyordu. Sefaletin bu en alt

katmanında olanlar, ahmakça bir kayıtsızlıkla yaşarlar ve yaratıkları kurtçuk gibi görürler. Yaşamlarının karanlığındaki bu göl-geler belirsiz gölgelere benzer, bir görünüp bir kaybolur.

Oğullarını Magnon'a teslim eden hancı kadın, aynı günün akşamı, vicdanının rahatsız olduğunu hisseder gibi olmuş ve eşine:

«Evet ama, biz çocuklarımızı başımızdan savdık gibi,» demişti.

Bilmiş Thénardier, ağırbaşlı bir tavır takınmış ve karısının içini rahatlatmak için şöyle demişti:

«Jean Jacques Rousseau daha da kötüsünü yapmadı mı?»

Karısı bu kez ürkerek:

«Peki ama ya polis öğrenirse bunu? Dinle beni, bu yaptığımız pek doğru sayılmaz, ne dersin?»

Adam onu susturdu:

«Her şey kitabına uygun. Kimsenin ruhu bile duymaz. Hem beş kuruşu olmayan çocuklarla kim ilgilenir ki?»

Magnon, kanunsuzlar sınıfının süsüydü. Güzel ve inceydi. Parasının çoğunu giyimine harcardı, havalı ama yine de sefil evini, kendisi gibi günahkâr bir kadınla, Fransızlaşmış usta bir İngiliz hırsız kızla paylaşıyordu. Sonradan Parisli geçinen bu İngiliz'in, epey paralı tanıdıkları vardı. Madalyalı görevliler ve tiyatrocu Matmazel Mars ile ilişkisi olan bu suçlu kadın, daha sonra polis dosyalarına «Matmazel Miss» olarak geçecekti.

Magnon kızın evine alınan o iki çocuk yaşamlarından memnundu. Pek de kötü kalpli olmayan Magnon, seksen frank getiren bu çocuklar iyi kötü besler ve epey iyi giydirirdi. Hatta onları «beyefendiler» gibi yetiştirdi. Aslında çocuklar için bu analık, kendi annelerininkinden daha iyiydi. Magnon kız kibarlık budalası olduğu için, bir hanımefendi gibi davranır ve çocukların önünde kaba sözlerle konuşmazdı.

Böylece birkaç yıl gelip geçti. Hancı halinden hoşnuttu. Yine o on franklık parayı almaya geldiği bir gün, Magnona:

«Babalarının artık onları eğitme vakti geldi,» dedi.

Sonra hemen çocuklarının şansı döndü ve o güne kadar, kötü kaderlerinden uzakta yaşayan bu yavrular, birden hayata atıldılar ve kendilerini korumak zorunda kaldılar.

Tehlikeli suçluların yığınlar halinde yaşamaları, bu toplum döküntüleri için bir felaket, ama toplum için temizliktir, tıpkı hancıların o sıkıntı verici inlerinde olduğu gibi. Çoğu zaman böylesi felaketlerin birbirleriyle ilişkileri bulunur. İşte hancıların tutuklanmaları, Magnon ile suçortağı o Matmazel Miss'in yakalanmalarına neden olacaktı.

Magnon'un, Eponine'e cezaevinden gelen ve Plumet Sokağıyla ilgili notu vermesinden birkaç gün sonra Cloc-Heperce Sokağında ani bir arama başlatıldı. Magnon'la Matmazel Miss yakalandılar. Kuşku çeken tüm bina sakinleri bu tuzağa düştü. Bu sırada, yukarıda değindiğimiz o küçük çocuklar arka avluda oynuyorlardı. Bundan dolayı polisin aramasından haberleri olmadı. Baskın onları kapsamamıştı, fakat içeri girdiklerinde evi ve yaşadıkları odaları fazla buldular. Sokağın tam karşısındaki bir ayakkabı tamircisi çocukları çağırdı ve annelerinden bir haber iletti. Kadın, çocuklara bir pusula bırakmıştı. Bu pusulada Mösyö Gillenormand'dan, parayı getiren o tahsildarın adresi yazılıydı. *Mösyö Barge, Tahsildar, Sicilya Kralı Sokak, No: 8.*

Ayakkabıcı, çocuklara annelerinin artık burada olmadığını ve kendilerinin de bu adrese gitmek zorunda olduklarını söyledi.

«Artık burada yaşamıyorsunuz, oraya gidin. Hemen yakında, soldan ikinci sokak. Şu pusulada adres var.»

Çocuklar perişandı. Büyük oğlan küçüğün elini tuttu. Beraberce yürüdüler. Büyük oğlan üşüyordu, soğuktan donan parmakları kâğıdı iyi tutamadı ve tam sapaktan dönerlerken, ani bir rüzgâr çocuğun elindeki kâğıdı uzaklara attı. Hava kararmıştı, çocuk bir daha o kâğıdı bulamadı.

Nereye gideceklerini bilemeyen çocuklar başıboş dolaşmaya başladılar. Bu arada karanlık çökmüştü.

2
NAPOLEON'DAN YARDIM ALAN KÜÇÜK GAVROCHE

İlkbahar, insanı sadece üşütmekle kalmayıp, neredeyse donduran buz gibi kuzey rüzgârları da getirir. En güzel günlerin keyfini bozan bu fena rüzgârlar iyi ısınmış bir odayı hemen soğutan ve iyi kapanmamış bir kapı ya da pencereden giren cereyanı andırır. Sanki bahar gününde bile, o sıkıntılı kışların kapısı aralanmış gibi içeri rüzgâr girer.

1832 yılında, bu zamanın en güçlü salgını Avrupa'da başladı. O yılın ilkbaharında, bu karayel daha da dondurucu olmuştu. O zaman aralanan kış mevsiminin kapısı değil, daha lanetli bir kapıydı: Mezar kapısı. Bu karayelde koleranın nefesi vardı.

Meteoroloji için, bu soğuk rüzgâr, epey güçlü elektriksel gerilimler içerdiğinden, çoğu zaman gök gürültülü ve şimşekli fırtınaların kopmasına yol açardı.

Yine bu rüzgârların epey şiddetle estiği bir akşam, geç vakitte şehir sakinleri yeniden paltolarına sarılmışlardı, sanki ocak ayı geri gelmiş gibiydi. İşte böyle bir akşamda, pılı pırtılar içinde neşeyle dolaşan Küçük Gavroche, Orme-Saint-Gervais Mahallesinde bir berber dükkânının önünde durmuş, beğenen gözlerini vitrine dikmişti. Boynuna atkı gibi nereden bulduğu belirsiz yünlü bir kadın şalı sarmıştı. Küçük Gavroche, berberin camının arkasında ağır ağır dönen bir gelin başını beğeniyle izliyordu. İyi taralı saçları ve portakal çiçekleriyle süslü bu balmumundan yapılma gelin başı, gelip geçenlere şen gülüşünü sunuyordu. Fakat gerçek daha farklı, çocuğun niyeti ise bambaşkaydı. O yine dükkânın önündeki vitrinde duran bir sabunu yürütüp yürütemeyeceğini düşünüyordu. Yandaki bir aralıktan elini sokup alacağı bu sabunu, şehir dışı yerlerdeki bir berbere bir meteliğe okutabilirdi. Çocuk çoğu zaman bu kokulu sabunlarla öğle yemeklerini sağlardı. Çok iyi yaptığı bu işe bir isim bulmuştu: «Berber tıraşı.»

Bir yandan gelin başına beğeniyle bakıp, göz ucuyla sabunu

izleyen hergele, dişleri arasında bir şeyler söylüyordu: Salı. Hayır, salı değildi. Fakat salı da olabilirdi. Evet salıydı.

Bu monoloğun asıl anlamını kimsecikler bilemezdi.

Fakat kim bilir, bununla son yemek yediği günü erekliyorsa, tam üç gün geçmişti, çünkü o gün cumaydı.

İyi yanan bir sobayla epeyce sıcak dükkânında bir müşterisini tıraş eden berber, göz ucuyla şu donmuş, ama bilmiş yüzlü yumurcağa bakıyordu. Elleri cebindeki küçük düşmanın, aklında bir fenalık olduğundan neredeyse emindi.

Gavroche gelin başını ve Winsdor sabunlarını izlerken, biri daha büyük, diğeri daha küçük epey iyi giyimli iki çocuk el ele dükkânın kapı tokmağını çevirip ürke çekine içeri girdiler. Çocuklardan biri yedi, diğeri beş yaşlarında kadardı. Bir ricadan çok bir inlemeye benzeyen ve yakınan bir sesle, berberden bir şey istediler, kim bilir belki yardım, belki de bir sadaka. Çocukların ikisi de aynı anda konuştuklarından sözleri iyi anlaşılmıyordu, küçük hıçkırıyor, büyüğü ise dişlerini takırdatıyordu.

Berber, yüzünde müthiş bir ifadeyle onlara döndü ve elindeki usturayı sallayarak sol eliyle büyük oğlanı ve diziyle küçüğü iterek, onları dışarı attı ve kapısını kapatıp işine döndü.

«İnsanı boş yere üşütmenin ne anlamı var!» diye söylendi.

Çocuklar ağlayarak yürümeyi sürdürdüler, bu arada bir bulut gelmiş ve yağmur başlamıştı.

Küçük Gavroche koşarak onlara yaklaştı:

«Derdiniz nedir, çocuklar?»

Büyük oğlan burnunu çekerek:

«Nerede kalacağımızı bilemiyoruz,» dedi.

Gavroche:

«Bunun için mi ağlıyorsunuz? Ne iş be, bu da dert mi? Olacak şey değil! Ne aptal çocuklar!»

Üstünlüğünü alayla gizleyip sevecen bir koruma ifadesi takındı:

«Haydi, benimle gelin!»

Büyük oğlan:

«Peki efendim,» dedi.

Çocuklar bir piskoposun ardı sıra gider gibi onun ardından yürüdüler, ağlamayı bırakmışlardı.

Gavroche bir yandan yürüyor, beri yandan da berber dükkânına öfkeli bakışlar atıyordu:

«Şu ahmak suratlı berber de ne vicdansızmış! İngiliz bozuntusu!»

Onları, art arda bir dizi halinde yürüdüklerini gören şapkasız bir kız çınlayan bir kahkaha attı. Bu gülüşü yürüyenler adına epey saygısızcaydı.

«Merhaba Matmazel Omnibüs,» diye sataştı Gavroche ona.

Daha sonra tekrar berberi düşünerek:

«Demin onu ahmağa benzeterek yanıldım; o bir yılan. Hey perukçu, ben bir çilingir bulmaya gidiyorum, kuyruğuna bir çıngırak taktıracağım.»

Berbere öfkelenmişti, bir çamurdan atlarken, elinde süpürgesi ve Brocken'de Faust'a rastlaması beklenen, bıyıklı ve sakallı bir kapıcı kadına da şöyle sataştı:

«Hey Madam, atınızla mı çıktınız?»

Sonra oradan geçen bir adamın parlak çizmelerini çamurladı.

Adam epey öfkelenmişti:

«Hergele!» diye haykırdı.

Gavroche boynundaki atkıdan, yüzünü çıkarıp:

«Mösyönün bir şikâyeti mi var?» diye sordu.

«Evet, senden şikâyetçiyim,» dedi beriki.

Gavroche güldü:

«Şikâyet ofisi kapandı, şikâyet kabul etmiyoruz.»

Bu arada yokuş yoldan geçerken, bir konağın kapısında pılı pırtı içinde dilenci bir kız gördü. Kızın kısalan eteği dizlerini ortada bırakıyordu. Kız artık bacaklarını böyle gösterecek yaşta değildi, on üç, on dört yaşında olmalıydı. İşte büyümenin acı cilveleri. Çıplaklığın elverişsiz olduğu yaşta eteklik boyu kısalır.

Gavroche ona acıyan gözlerle bakıp:

«Zavallı kız! Donu bile yok. Haydi al da, şunu örtün.»

Boynunu ısıtan o yün atkıyı kızın soğuktan morarmış cılız omuzlarına attı ve atkı tekrar şala dönüştü.

Küçük kız ona afallayarak baktı ve şalı teşekkür etmeden kabullendi.

Yoksulluğun bu döneminde insan, artık sızlanmayı bıraktığı gibi, kendisine edilen iyilik için teşekkür etmeyi de unutur.

Bu işi de yapan Gavroche, soğuktan dişlerini tıkırdattı: «Brr...»

Aziz Martin'den(*) bile daha bonkör davranmıştı.

Martin, en azından dilenciye üstlüğünün yarısını vermiş, diğer yarısını kendisine saklamıştı.

Çocuk soğuktan «brr» der demez, sağanak şiddetlendi. Şu alçak yağmurlar, sanki iyilik edenleri cezalandırır.

Gavroche bağırdı:

«Bu da ne! Yağmur tekrar başladı. Yüce Tanrım böyle giderse kuyruğu titretirim!»

Gözlerini buluta çevirip, tehdit etti:

«Sen de gününü göreceksin!»

Tekrar yürümeye başlarken, şalına sarılmış olan dilenci kıza baktı:

«Oh, en azından güzel tüyleri olan biri!..»

Yeniden yürüdü, çocuklar da ardı sıra geliyorlardı.

Tam o sırada demir çubukla sağlamlaştırılmış bir dükkânın önünden geçiyorlardı. Burası fırıncıydı. Artık ekmekleri de altın gibi demir kafesler gerisinde saklıyorlardı. Gavroche çocuklara dönerek:

«Yemek yediniz mi?»

Büyüğü yanıtladı:

«Hayır efendim, sabahtan beri bir şey yemedik.»

Gavroche havalı bir tavırla sordu:

«Ya, demek sizin aileniz yok?»

Zaman zaman bir düşünür gibi bilgelik taslayan Gavroche:

(*) Aziz Martin: Dilenciye üstlüğünün yarısını verdikten sonra Tanrı onu ısıtmak için güneşi açtırır. Bizim «pastırma yazı» adını verdiğimiz döneme Fransızlar da «Aziz Martin Yazı» derler.

«Çoğu zaman bilmemek bilmekten daha iyi olur,» dedi.

Büyük oğlan anlattı:

«İki saattir yürüyoruz, direk altlarında, köşelerde bir şeyler arandık ama bulamadık.»

Gavroche yine bilgeliğini gösterdi:

«Bilirim, köpeklerden bize bir şey kalmaz ki.»

Biraz susup ekledi:

«Ya, demek ailemizi yitirdik, ne yapacağımızı da, onların nerede olduklarını da bilmiyoruz. Fakat hayır, yaşlıları böyle kaybetmek olmaz, yine de bazen oluyor işte.»

Çocuklara soru bile sormadı, barınaksız olmak Gavroche için epey sıradan bir durumdu.

Tam o sırada çocukluğun kaygısızlığına dönen büyük oğlan:

«Olacak iş değil! Fakat annemiz bizi pazar duası için kiliseye, kutsanmış şimşir dalı almaya götüreceğine söz vermişti, nasıl unutur?»

«Martaval,» dedi Gavroche.

Büyük oğlan sürdürdü:

«Annemiz Matmazel Miss'le oturur.»

Gavroche buna da bir karşılık buldu:

«Taş arabası.»

Bu arada durmuş ve birkaç dakikadan beri pılı pırtısının bütün ceplerini karıştırmaya başlamıştı.

Sonra başını kaldırdı, mutlu görünmek istemişti, ama utkulu bir tavırla:

«Haydi afacanlar sakinleşin bakalım, işte üçümüz için akşam yemeği.»

Ceplerinin birinden bir metelik çıkarmıştı.

Küçüklere düşünecek vakit bırakmadan, onları fırıncıya itti ve parasını tezgâhın üstüne atıp:

«Beş santimlik ekmek,» dedi.

Fırıncı, eline bir ekmekle bir bıçak aldı.

Gavroche muhteşem bir sesle:

«Üç parçaya ayır,» dedi ve aynı sesle ekledi:

«Üç kişiyiz.»

Onları izleyen fırıncının kara ekmek çıkardığını gören Gavroche parmağını burnuna soktu ve enfiye çeken Büyük Frederic'in(*) tavrıyla:

«O da nesi,» diye söylendi.

Gavroche'un bu sözünü Rusça ya Lehçe sanacak okurlarımıza anlatalım. Bu, yabancı bir kelime değildi, sadece «que c'est ce que c'est que ça,»nin kısaltılmışıydı.

«Ne olacak, ekmek, nefis bir şey, ama ikinci kalite bir ekmek.»

Gavroche:

«Fakat yine de kara ekmek,» dedi küçümseyen bir sesle. «Oysa ben şu yetimlere şölen veriyorum, beyaz ekmek birinci kalite.»

Fırıncı, gülümsemesini bastıramadı ve bir yandan beyaz ekmeği dilimlerken, beri yandan da onları da baştan ayağa süzdü, bakışlarında merhamet sezen Gavroche yine:

«Hey fırıncı, bizim didiklenecek neyimiz var?»

Üçünün boyu birbirlerine eklense bir buçuk metreyi zor bulurdu.

Ekmek kesilmişti, fırıncı parayı kasaya attı ve onlara:

«Zıkkımlanın,» dedi.

Çocuklar afallayarak baktılar.

Gavroche gülmeye başladı:

«Ah, nasıl da düşünemedim, bunlar henüz çok küçük, doğru dürüst konuşmayı pek bilmezler.»

«Haydi, yiyin,» diye yineledi.

Bu arada her birine irice birer dilim uzattı.

Gavroche büyük oğlanı ilgiye daha yaraşır görmüş ve ona cesaret vermek istemişti, bu nedenle en büyük parçayı ona verdikten sonra:

«Haydi şunu midene yolla,» dedi.

Kendisi en küçük parçayı aldı.

(*) Büyük Frederic: Prusya Kralı; düşünür ve yazar Voltaire'i himaye etmiştir.

Zavallı çocuklar da Gavroche gibi epeyce açtılar. Ekmeklerini yemeğe koyuldular. Bu arada dükkânda kalabalık ediyorlardı. Parasını alan fırıncı onlara aksice bakmaya başladı.

Gavroche çocukları uyardı:

«Haydi çıkalım.»

Bastille tarafına doğru ilerlemeye başladılar.

Işıklı bir dükkânın önünden geçtiklerinde, küçük oğlan bir boynuza iple asılı kurşun bir saati çıkarıp bakıyordu.

«Al sana ahmak bir çocuk!» diye mırıldanan Gavroche, sanki kendi kendine konuşur gibi ekledi:

«Benim çocuklarım olsa, onları çok daha iyi korurdum.»

Tam o sırada, ekmeklerini yiyen çocuklar Ballets Sokağının köşesine gelmişti. Ta uzakta, karşıda, La Force Cezaevinin sıkıntı veren gölgesi yükseliyordu. Derken bir ses duyuldu:

«Vay canına! Sen misin Gavroche?»

«Hey! Merhaba Montparnasse!»

Bir delikanlı Gavroche'ye yaklaşmıştı. Kılık değiştiren Montparnasse mavi camlı gözlükler takmıştı, fakat Gavroche onu tanımakta zorlanmadı.

Gavroche onunla eğlendi:

«Vay canına! Keten tohumu lapası rengi bir gömleğin var ve bir doktor gibi mavi gözlükler takmışsın. Epey cakalısın, emin ol.»

Montparnasse parmaklarını dudaklarına atıp:

«Sus,» dedi, «bu kadar bağırma!»

Delikanlı, Gavroche'u sokağın daha karanlık bir köşesine çekiştirdi. Küçükler el ele onları izliyorlardı.

Bir binanın kapısında durdular, yağmurdan ve meraklı gözlerden uzaklardı. Montparnasse sordu:

«Nereye gidiyoruz biliyor musun?»

Gavroche:

«Bunu bilmeyecek ne var,» diye yanıtladı, «ipe olmalı!»

«Alayı bırak!» diyen Montparnasse ekledi:

«Babet'le buluşacağım.»

Gavroche meraklanmıştı, sordu:

«Kızın adı Babet ha?»

Montparnasse başını eğdi:

«Babet karı değil, erkek.»

«Ha! Şu bizim Babet mi?»

«Evet, o.»

«Ben onu damda sanıyordum.»

«Tüydü,» dedi Montparnasse.

Gavroche'a olayı özetleyerek anlattı. Aynı günün sabahı Conciergerie Cezaevine nakledilen Babet, mahkeme koridorundan geçerken, sağa sapacağına, sola sapıp gardiyanı şaşırtmış ve tüymeyi başarmıştı.

Gavroche, hırsızın becerisene hayran kaldı:

«Bravo, kıyak iş yapmış!» dedi.

Montparnasse, Babet'in kaçışına dair birkaç ayrıntı daha verdikten sonra şunları ekledi: «Hepsi bu kadar da değil...»

Delikanlıyı dinleyen Gavroche, bir ara onun elindeki bastonu almıştı. Birden bastonun kulpunu çekti, bir kamanın ucu parladı.

Çocuk kamayı ona uzatıp:

«İnanılır gibi değil! Demek kılık değiştiren jandarmanı da yanına aldın, ha?»

Montparnasse göz kırptı.

Gavroche tekrar sordu:

«Vay canına! Demek zarbolarla başın belada?»

Montparnasse umursamaz bir sesle:

«Bilinmez, çıkarken şişimi hep yanıma alırım, ne olur ne olmaz.»

Gavroche üsteleyerek:

«Bu gece ne yapmak istiyorsun?»

Montparnasse heceleri yutarak: «Bazı işler...» Sonra konuyu değiştirdi:

«Hey laf arabası!»

«Ne?»

«Geçen akşam başıma garip bir şey geldi. Tenha bir mahallede bir kodamana rastladım, bana bir öğüt ve bir cüzdan verdi. Cüzdanı cebe indirdim. Bir dakika sonra baktım, yerinde yok. Buhar olup gitmişti.»

Gavroche, «Öğüt hariç,» dedi.
Montparnasse sordu:
«Peki sen nereye gidiyorsun?»
Gavroche, koruduğu çocukları gösterdi:
«Şu haylazları uyumaya götürüyorum.»
«Nerede uyutacaksın?»
«Evimde.»
«Ya, demek evin var ha?»
«Evet, oturduğum bir yer var.»
«Peki nerede oturuyorsun?»
«Filin içinde.»
Montparnasse kolay kolay şaşırmazdı, fakat yine de şaşırmaktan alamadı kendini, sordu:
«Filin içinde mi? Ne fili?»
Gavroche alaylı bir kahkahayla:
«Evet filin içinde,» diye üsteledi. «*Kekeça.*»
Bu da onun uydurması ve hiçbir dilde bulunmayan bir kelimeydi, «neden olmasın» demekti.
Afacanın bu ağırbaşlı yorumu Montparnasse'ın aklını başına getirdi. Çocuğun evine karşı saygı duymaya başladı, tekrar sordu:
«Rahatın nasıl orada?»
«Çok iyi! Keyfim yerinde. O köprüaltları gibi rüzgârlı değil, çok sıcak.»
«Peki oraya nasıl giriyorsun?»
«Giriyorum işte...»
Montparnasse sordu:
«Demek bir delik var?»
«Var ya, ama kimseye söyleme, sonra rahatım bozulur. Filin ön bacaklarının arasında, polisler bunu fark etmediler.»
«Ya, demek oraya tırmanıyorsun, evet anladım.»
«Bir el çabukluğu, okus pokus, iş tamam. Orada kendi başıma kalıyorum.»
Bir sessizlikten sonra ekledi:

«Ama şu küçükler için bir merdiven bulacağım.»

Montparnasse gülmeye başladı:

«Bunları da nereden buldun?»

Gavroche çok sıradan bir şeyden söz eder gibi:

«Bunlar bana bir berberin hediyesi,» dedi.

Montparnasse düşünmeye koyuldu:

«Evet ama, sen beni hemen tanıdın,» diye mırıldandı, cebinden pamuğa sarılı iki tüy çıkardı ve bunları burun deliklerine tıktı. Burun biçimi iyice değişmişti. Gavroche:

«İşte bu seni değiştirdi,» dedi. «Daha az çirkinsin.»

Montparnasse alımlı delikanlıydı, fakat Gavroche eğlenmeyi severdi.

Montparnasse sordu:

«Makarayı bırak, beni nasıl buluyorsun böyle?»

Sesi bile farklı çıkmıştı, Montparnasse çarçabuk tanınmaz hale gelmişti.

Gavroche bağırdı:

«Haydi bize kukla oynat.»

O zamana değin parmaklarını burunlarına sokmaktan başka iş yapmayan çocuklar, kukla sözünü duyunca yaklaştılar ve Montprnasse'a sevinçle ve beğeniyle baktılar.

Ama Montparnasse kaygılı gibiydi, kelimeleri vurgulayarak:

«Dinle çocuğum,» dedi, «eğer köpeğim, kamam ve karımla beraber olsam ve bana bir metelik verseydiniz, severek yapardım, ama karnavalda değiliz ki.»

Bu tuhaf cümle yumurcakta farklı bir etki bıraktı. Hemen başını çevirdi ve parlayan gözlerle çevresini taradı, tam karşılarında kendilerine sırt çeviren bir polis gördü. Gavroche: «İyi ya,» derken hemen dilini ısırdı ve Montparnass'la el sıkışıp:

«Haydi, iyi geceler, ben filime gidiyorum. Eğer bir gece benim yapacağım bir şey çıkarsa, beni orada bulursun. Ben girişteyim kapıcı yok. Bay Gavroche'u sorarsın.»

«Tamam,» dedi Montparnasse.

Ayrıldılar. Delikanlı Greve Meydanına, Gavroche da Bastille'e doğru gitti.

Ağabeyinin elinden tutup sürüdüğü beş yaşlarındaki çocuk, birkaç kez «kukla»yı görmek için başını çevirdi.

Montparnasse, Gavroche'a bir polisin varlığını haber vermek için büyülü bir cümle(*) kurmuştu. Farklı biçimlerde kullanılan bu cümlede yinelenen bir hece: «Dikkat edelim, rahat konuşamayız,» demekti. Hem Montparnasse'ın cümlesindeki o edebi güzellik Gavroche'un dikkatinden kaçmamıştı.

Moliere'in tiyatro oyunları yazdığı ve Callot'nun resimler çizdiği yıllarda palyaçoların epeyce kullandığı argo kelimelerdi bunlar.

Yirmi yıl öncesine değin, Bastille'in, güneydoğusundaki eski zindan kalenin hendeğinin içine kazılmış kanalın havuzunun yanında tuhaf bir anıt yükselirdi. Bu iz bırakmaya layık bir anıttı: «Mısır Ordusu Başkomutanı»nın bir yapıtıydı.

Aslında bu anıt değil, maket sayılırdı. Napoleon'un olağanüstü bir düşüncesinden doğan bu anıt, tarihsel bir değer kazanmıştı. Rüzgârdan bazı bölümleri parçalanan bu anıt yine de görkemli görünüyordu. Bu, kırk ayak yüksekliğinde, bir fildi. Tahta ve çimentodan yapılmış filin tam sırtında, zamanında herhangi bir boyacının yeşile boyadığı ufak bir evcik oturtulmuştu. Yağmur ve kar sonucu bu evcik, artık simsiyah haldeydi. Bu tenha alanda, dev gibi hayvanın kocaman alnı, hortumu, dişleri, kulesi ve o epey geniş böğrü, direklere benzeyen o devasa ayaklarıyla yıldızlı göklerde, şaşırtıcı ve korkunç bir gölge oluşturmuştu.

Bu anıtın ne anlama geldiğini bilen yoktu. Sözüm ona, halkın gücünün simgesiydi. Simsiyah, devasa bir yığındı. Bastille'in o görünmez hayaletinin yanında, ayakta dikilmiş, gizemli bir gücün hayaletiydi.

Çok az izleyici gelirdi burayı görmeye, gelip geçenler bile artık onunla ilgilenmezdi. Yıkılıyordu, her mevsim sıvaları dökülüyor ve bağrında derin yaralar açılıyordu. Asillerin dedikleri gibi, «belediyeciler» de 1814'ten beri unutmuşlardı onu. O bir köşe-

---

(*) *Mon dogue ma dague ma digue*: Köpeğim, bıçağım, karım.

de kederli, hasta, yıkık haldeydi. Sarhoş arabacıların kirlettiği bir tahta korkulukla çevrilmişti. Karnında yarıklar vardı, kuyruğundan bir tahta parçası sarkıyordu. Bacakları arasında otlar yeşermişti. Büyük şehirlerde toprak zamanla yükseldiğinden, fil de bir çukura gömülmüş gibiydi. Herkes tarafından küçümseniyor, fakat aynı zamanda da muhteşem manzarasını sürdürüyordu. Kenterlerin çirkin bulduğu bu heykel bir bilgeye hüzün verirdi. Onda temizlenecek bir çöplükle kellesi uçurulacak bir ihtişam ifadesi vardı.

Gece manzara değişirdi. Gece, karanlık olan her şeyin dostudur.

Gün batımıyla eski filin de manzarası değişir, sakin ve korkunç bir görüntüye bürünürdü. Geçmişe ait olan bu fil gecelerin de malı sayılırdı ve bu karanlık onun ihtişamını çoğaltıyordu.

Bu sade, bodur, ağır, neredeyse biçimsiz, fakat yine de vahşi bir güzelliğe sahip bu anıt, artık yok. Tıpkı kenterliğin feodaliteyi yenmesi gibi. Dokuz kuleli bu karanlık kalenin yerini süslü bir soba aldı. Bir kazanın güçlendirdiği bir sobanın bir dönemi simgelemesi çok alışıldık bir şeydir ama bu da geçer, çünkü bir kazanda güç varsa, bir beyinde daha üstün bir etki yapacağının anlaşılacağı gün yakındır. Yani dünyayı sürükleyenin lokomotifler değil de, düşünceler olduğu yakında belirlenecek. Evet lokomotifleri düşüncelere koşun, ama binicinin yerine atı koymayın.

Her neyse, biz Bastille Meydanına geri dönelim. Filin mimarı çimento ve sıvayla yüce bir şey yaratmıştı; soba borusunun mimarı tunçtan daha küçük bir şey yaptı.

Fiyakalı bir isim verdikleri ve Temmuz Sütunu denilen bu soba borusu, yarım kalmış bir devrimin anıtı sayılan bu anıt, 1832 yılında, ahşap bir iskeletle kaplanmıştı, etrafındaki tahtalar fili iyice yalnız bırakıyordu.

Gavroche yanındakileri, uzaktaki bir sokak feneriyle bir parça aydınlanmış olan bu file doğru sürükledi.

Burada bir parantez açalım, gerçekten söz ediyoruz, yirmi yıl önce, ceza mahkemeleri serserilik ve ulusal bir anıtın tahrip edilmesi suçuyla Bastille'deki filde yatan bir çocuğu tutuklamıştı.

Öykümüzü sürdürelim:

Dev filin yanına vardıklarında, Gavroche çocukların bu görkemden etkilendiklerini görerek onları rahatlatmak istedi:

«Hey afacanlar, sakın korkmayın.»

Daha sonra çitin bir deliğinden girdi ve çocuklara da yardım etti. Korkan çocuklar tek kelime etmeden onu izliyorlardı. Kendilerine ekmek yediren ve gece için barınak sözü veren bu kurtarıcıya bırakmışlardı kendilerini.

Tahta parmaklık boyunca yere yatık bir merdiven duruyordu. Bu yakın bir inşaattaki işçilerin bıraktıkları bir merdivendi. Gavroche merdiveni kaptı ve onu filin bacaklarından birine dayadı. Merdivenin baş tarafına yakın bir delik vardı.

Gavroche küçük arkadaşlarına merdiveni göstererek:

«Haydi tırmanın ve içeri girin,» dedi.

Çocuklar korkuyla birbirlerine baktılar.

Gavroche:

«Yoksa korkuyor musunuz?» diye sordu.

Sonra ekledi:

«Deneyin, çok kolay.»

Filin kalın bacağına yapıştı ve çarçabuk merdiveni kullanmaya gerek görmeden o kocaman deliğe vardı. Bir deliğe süzülen yılan gibi içeri süzüldü. Bir dakika sonra çocuklar gölgeler arasında onun solgun yüzünü gördüler.

«Haydi,» diye seslendi, «haydi, siz de çıkın çocuklar, ne bekliyorsunuz? Bakın burası ne rahat...» Sonra, büyük olana seslendi:

«Haydi, önce sen tırman, korkma, ben sana yardım ederim.»

Çocuklar birbirlerini dirseklediler. Yumurcaktan korkmuşlardı. Fakat yine de ona güveniyorlardı. Hem yağmur da şiddetlenmişti. Büyük oğlan, çıkmaya davrandı, küçük olan filin ayaklarının arasında yalnızdı, ağlamamak için kendisini zor tuttu.

Ağabeyi sendeleyerek merdivenleri çıktı. Bu arada Gavroche ona cesaret vermeye çalışıyordu. Öğrencilerini cesaretlendiren bir eskrim hocası ya da katırlarını sürmek isteyen bir katırcı gibi:

«Haydi, korkma, bravo!»

«Oluyor, devam et.»

«Ayağını şuraya koy.»

«Elini uzat.»

«Oluyor, tamam.»

Çocuk kendisine yaklaşınca bir hamlede onu koltuğunun altından tutup kendisine çekti:

«İşte, başardın.»

Çocuk file tırmanmış ve delikten içeri girmişti.

Gavroche ona:

«Haydi artık, beni bekle,» dedi. «Lütfen salona buyrunuz.»

Delikten süzülerek çıktı ve bir maymun gibi aşağı indi. Otların üzerine, küçük oğlanın yanına atladı. Beş yaşındaki çocuğu belinden tutup, merdivenin ortasına dikti, bir yandan onun ardından tırmanırken, yukarıdaki büyük oğlana şöyle seslendi:

«Ben onu arkadan iteceğim, sen de elini uzat ve yukarı çek tamam mı?»

Kısa bir an sonra, küçük de çıktı, yarı itilmiş, yarı çekilmişti. Çocuk neye uğradığını bilemeden, kendisini 'ev'de buldu. Gavroche da bir tekmeyle merdiveni otların üzerine attı ve el çırpıp şöyle haykırdı:

«İşte geldik, yaşasın General Lafayette!»

Bu sevinç gösterisinden sonra ekledi:

«Hey afacanlar, artık evimdesiniz.»

Sahiden Gavroche kendi evindeydi.

Ey gereksizin umulmayacak gerekliliği, yüce davranışların iyi sonu. İmparatorun bir düşüncesiyle oluşan bu anıt, bir sokak çocuğuna yuva olmuştu. Fil yumurcağı kabullenmiş ve barındırmıştı. Pazar gezmesine çıkan kenterler Bastille'deki o filin önünden geçerek, o pörtlek gözlerini ona diker ve aralarında konuşurlardı: «Şu anıt neye yarıyor ki?» Neye olacak, karlı kış gecelerinde, burası kimsesiz çocukları barındırmaya yarardı. Pılı pırtı içinde, karınları aç bu zavallı çocuklar çamurlarda uyuyup ateşlenmekten, karda yatıp donmaktan kurtulurlardı burada. Toplumun ittiği bir günahsızı bağrına basıyor, toplumun suçunu hafifletmeye yarıyordu. Bu fil, bütün kapılar kendilerine kapalı

olanların kulübesiydi. Bu eski, aşınmış fil, bu unutulmuş anıt, sefil böceklerin yaşadığı kabarcıklar, küf ve yosunla kaplı kurtyenikleri içindeki bu yıkıntı anıt, önünden geçenlerden insani bir bakışı bekleyen bu koca dilenci; çıplak ayak, parça parça giysilerin içinde titreşen, başında bir dam olmayan, donan parmaklarını üfleyerek ısıtmaya çalışan bir başka dilenciye acımış, ona kucak açmıştı. İşte Bastille'deki bu fil anıtı, böyle bir şeye yarıyordu. İnsanların iğrentiyle baktıkları Napoleon'dan kalma bu anıtı Tanrı benimsemişti. Ünlü olmak için yükseltilen bu fil, artık epey yüceleşmişti.

İmparatorun düşlediği gibi somaki mermer, tunç demir altın kullanılacaktı burası için, oysa Tanrı sadece tahta kalas ve çimentoyla yetinmişti. İmparator bir dâhi imgesine kapılmış, hortumu dikmiş ve dev fili yükseltirken halkın gücünü göstermek istemişti, oysa Tanrı daha yüce bir olay yaratmış, burada bir çocuğu konuk etmişti.

Gavroche'un girdiği delik dışarıdan görünmeyen bir yarıktı. Filin tam karnının altındaki bu dar yarıktan sadece epey sıska bir çocuk ya da bir kedi geçebilirdi.

Gavroche şen bir sesle:

«Kapıcıya kimseyi kabul etmeyeceğimizi bildirelim,» diye bağırdı.

İşbilir birinin ustalığıyla kaptığı bir tahta parçası ile deliği kapattı.

Gavroche karanlığa dalmıştı, çocuklar bir fosfor şişesine batırılan kibritin sesini duydular. O günlerde kimyasal kibrit henüz yoktu, Fumade çakmağı kullanırlardı.

Ansız bir ışıkla gözlerini kırptılar. Gavroche «mahzen faresi» denilen reçineli bir fitilin ucunu yakmıştı. Bu kandil ışıktan çok, ortalığı bir tütsü kokusu yaymıştı. Fakat yine de, filin içini belli belirsiz aydınlatıyordu.

Gavroche ve küçük ziyaretçileri, çevrelerine afallayarak baktılar. Kocaman bir bira fıçısına kapatılmış birinin ya da balinanın karnındaki Yunus peygamberin hissine kapıldılar. Dev gibi bir beton ve ahşap kendilerini sarmıştı. Tepelerinde kahverengi ko-

caman bir kiriş ve ondan oluşan belirli aralıkla bir omurgayı oluşturan kalın tahtalar iniyordu. İç organlarına benzeyen sıvadan sarkıtlar vardı, kaburgaların üstü örümcek ağlarıyla kaplanmıştı. Yer yer canlı görünen ve telaşla oradan oraya kaçışan kocaman, kara lekeler görünüyordu.

Filden dökülen tahta ve sıva kalıntıları, zemini o kadar doldurmuştu ki, orada tahta bir tabanda yürür gibi yürünürdü.

Küçük oğlan ağabeyine dayanıp kısık sesle:

«Burası fazla karanlık,» dedi.

Bu söz Gvroche'u öfkelendirdi. Çocukların dehşet içindeki hallerini görüp onları güçlendirmek için biraz azarlamayı denedi:

«O da ne!» diye bağırdı, «neler duyuyorum? Aman Tanrım! Beyefendiler hoşlanmadılar mı? Yoksa, Tuilleries Sarayını mı isterdiniz? Bu ne kabalık böyle. Dinleyin, haberiniz olsun, ben ahmaklardan değilim. Aman Tanrım, baksanıza yoksa sizler kendinizi Papa'nın torunları falan mı sanıyorsunuz?»

Korkanlara cesaret vermek için biraz çıkışmak iyi gelir. Bu onlara güven verir. Çocuklar Gavroche'a yaklaştılar.

Onların bu yakınlıklarıyla içlenen Gavroche, yumuşamayı denedi ve küçüğe tatlı bir sesle:

«Aptal,» dedi, «dışarısı karanlık, yağmur yağıyor, burada yağmur yok, dışarısı soğuk, burada hiç rüzgâr yok. Dışarısı kalabalık, burada sadece bizler varız, ay ışığı bile girmez buraya, sadece benim kandilim, başka bir şey yok, odun kafalı.»

Çocuklar içinde bulundukları yere daha rahatlamış gözlerle baktılar, ama Gavroche onlara fırsat vermedi.

Onları odaya doğru itti.

Orada yatağı vardı.

Gavroche'un yatağı tamamdı, yani bir şiltesi, bir örtüsü, bir de cibinliği... Hasır bir şilte örtü, epey sıcak tutan kalın yünlü kumaştandı. Cibinliği de anlatalım.

Filin karnında yükselen üç uzun sırık, ikisi önde biri arkada, tepede bir iple bağlı bu sırıklar, bir tür piramit oluşturmuşlardı. Bu üç sırık epey usturuplu yerleştirilmiş, telden kocaman bir ağ kafes gibi sırıkları içine almıştı. Aslında bu kafes, hayvanat bah-

çelerinde kümeslerin önündeki tel örgüden başka bir şey değildi. Devasa bir taş, bu telleri yere saplayıp sağlamlaştırmıştı. Gavroche'un yatağı, bu tel ağda tıpkı bir kafese benziyordu. Bu daha çok bir Eskimo çadırı gibiydi.

Perde yani cibinlik işlevini işte bu teller görüyordu.

Gavroche kafesi tutan, yerdeki taşları biraz araladı, bir ara oluşturdu. Çocuklara:

«Haydi çocuklar buraya emekleyerek gireceksiniz,» dedi.

Çocukları dikkatle kafesin içine soktu ve sonra kendisi de sürünerek girdi, taşları birleştirdi ve açığı kapattı.

Üçü de hasırın üstüne uzanmışlardı.

Üçü de epey küçük olmalarına rağmen, yine de bu kafes içinde ayakta duramazlardı. Gavroche kandilini elinde tutuyordu.

«Haydi artık yatın,» dedi. «Mumu söndüreceğim.»

Çocuklardan büyüğü tel örgüyü işaret ederek sordu:

«Efendim, bu ne için?»

Gavroche ağırbaşlıca anlattı:

«Farelerden korunmak için,» dedi.

Sonra çocuklara anlatma gereğini düşünüp ekledi:

«Bu tel kafesi Hayvanat Bahçesi'nden yürüttüm. Yabani hayvanları ayırmaya yarar, bundan epeyce var. Duvara tırmanıp bahçeye atlamak yeter, istediğin kadar alırsın.»

Bir yandan konuşuyor, bir yandan da küçük oğlanı örtüye sarıyordu. Çocuk rahat rahat göğüs geçirdi:

«Oh ne hoş, sıcacık,» diye mırıldandı.

Gavroche o kalın gümüş renkli örtüye sevinerek baktı:

«Bunu da aynı yerden aldım,» dedi. «Bu örtüyü maymunların kafesinden aldım.»

Daha sonra kardeşlerden büyüğüne, üzerinde yattıkları o epey güzel örülü hasırı göstererek:

«Bunu da zürafaların yanından aldım,» diye ekledi.

Bir anlık sessizlikten sonra sürdürdü:

«Evet, bütün bunları hayvanlardan aldım, onlar bir şeyler demesinler diye, bunları fil için aldığımı da söyledim.»

Yine sustu ve ekledi:

«Duvardan atlar, devlete boş verirsin, işte olancası bu.»

Çocuklar kendileri gibi hayta, kendileri gibi yetim, kendileri gibi sıska yaratığa afallayarak ama saygıyla baktılar. Çocuk sefil görünmesine rağmen, onda çok güçlü bir şey vardı, onu olağanüstü biri gibi görüyorlardı. Yüzünde ihtiyar bir palyaçonun yüz kırıştırmalarına benzeyen sevimli, cana yakın bir gülüş vardı. Cesur, işbilir, güçlü bir yaratıktı o.

Çocukların büyüğü ürkerek:

«Polisten korkmaz mısınız, efendim?» diye sordu.

«Hey çocuk, polis deme zarbo de!»

Küçük oğlan etrafına büyümüş gözlerle bakıyor, fakat konuşmuyordu. Ağabeyi ortada yattığı için Gavroche yorganı kayan çocuğun üstünü bir ana sevecenliğiyle örttü ve pılı pırtılardan bir yastık yaparak çocuğun başının altına yerleştirdi. Sonra büyük olana döndü:

«Hey nasıl, burası çok rahat değil mi?»

Çocuk kurtulmuş bir meleğin baktığı gibi bakıp:

«Ah, evet efendim,» dedi.

Islanan çocuklar, henüz ısınmaya başlamışlardı.

Gavroche sordu:

«Hey, size rastladığımda, niye ağlıyordunuz öyle?»

Daha sonra ağabeyine küçüğü gösterip:

«Haydi o çok küçük, fakat senin gibi bir delikanlıya ağlamak yaraşır mı? Olacak iş değil, böğüren bir dana gibiydin.»

Çocuk anlattı:

«Evet, fakat gidecek yerimiz yoktu da ondan.»

Gavroche aksilendi:

«Öyle denmez yumurcak damaltı denir.»

«Üstelik geceleyin yalnız kalmaktan epey korkmuştuk.»

«Gece değil ‘zindan’ diyeceksin.»

«Teşekkür ederim efendim,» diye yanıtladı çocuk.

Gavroche onu rahatlatmak istedi:

«Bana bak, artık öyle olur olmaz ağlama. Ben sizinle ilgilenirim. Ne çok eğleneceğiz göreceksiniz. Yazları benim bir arkadaşımla Navet ile Glaciere’ye gider yüzeriz, sonra Austerlitz Köp-

rüsünün üstünde trenlerin önünde çırılçıplak koşarız. Bilsen, çamaşırcı kadınlar buna ne çok kızarlar. Bağırırlar ellerini kollarını sallayıp, görsen ne komik olurlar. Daha sonra o iskelet adamı görmeye gideriz, o yurttaş bilsen, ne kadar zayıf. Daha sonra sizi tiyatroya götürürüm, Frederic Temaitre'in oyunlarını izlemeye gideriz. Bilet ayarlarım ben, oyuncuları iyi tanırım. Dahası bir keresinde bir oyunda rol da aldım. Aynı boyda birkaç çocuk bir örtü altında koşuyorduk, denize öykünmüş gibiydik. Size tiyatromda rol verdirtirim. Vahşileri görmeye götürürüm. Gerçek vahşi değiller. Kıvrımlar oluşturan pembe mayoları vardır onların ve dirseklerinde beyaz dikişler görünür. Daha sonra, operaya gideriz. Parayla tutulan şakşakçılarla beraber gireriz oraya. Opera şakşakçılığı çok iyidir. Ben bulvar tiyatrolarında şakşakçılara katılmam, fakat operada iyi para veriyorlar. Dün yirmi meteliğe kadar ödeyenler vardı, fakat aslında bunlar epey aptaldır, onlara miskinler denir... Daha sonra kellesi giyotinde uçurulanları izlemeye gideriz. Size celladı gösteririm, Marais Sokağında oturur, Mösyö Sansan. Kapısında bir posta kutusu da var. Bilseniz ne çok eğleniriz!»

Tam o sırada parmağına damlayan bir mum parçası Gavroche'u hayatın gerçeklerine döndürdü.

«Vay canına, fitil bitiyor, artık uyuyalım, aydınlanmak için ayda bir metelikten fazla veremem. Yatınca insan uyur. Bizim öyle paralı insanlar gibi Paul de Kock'ın romanlarını okuyacak halimiz yok. Üstelik filin çatlaklarından süzülen aydınlık dikkat çeker, zarboları kuşkulandırmanın gereği yok.»

Gavroche'la konuşmaya cesaret bulan büyük oğlan da fikrini söyledi:

«Haklısınız, hem bir kıvılcım da hasıra düşse, evin yanması işten bile değil.»

«Yanmak değil, 'fitillemek' diyeceksin.»

Dışarıda fırtına iyice şiddetleniyordu. Gökgürültüsü ve filin üstüne düşen yağmur damlalarının sesi duyuluyordu.

«Yağ yağmur, gönlünce yağ. Filin bacaklarından aşağı su kova-

larının boşalması ne kadar neşelendiriyor beni. Şu kış da çok enayi bir mevsim, malını boşa harcıyor. Bizi ıslatamadı ya, oh olsun, işte bu nedenle homur homur homurdanıyor, koca su hamalı.»

Homurdanıyor demekle Gavroche gökgörültüsünü erekliyordu. XIX. yüzyıl fesefesini böylece özetlemişti. Sonra gözleri kamaştıran bir şimşek çaktı, o kadar ki, o yarıktan filin karnına bir parçası girdi. Aynı zamanda yıldırımın gümbürtüsü öyle yakından geldi ki, çocuklar korkudan çığlık attılar ve birden öyle bir ürperdiler ki, neredeyse o telleri koparacaklardı.

Gavroche'un kılı kıpırdamamıştı, bilmiş yüzünü onlara çevirdi ve gökgürültüsünden faydalanıp tiz bir kahkaha attı.

«Ha, ha, ha... Sakin olun küçükler, binayı yıkmayalım. Bak ne güzel bir gökgürültüsü. Bravo Tanrım sana, emin ol tiyatrodaki kadar gösterişli oldu.»

Bu sözlerden sonra tel kafesi tekrar düzeltti, çocukları yatırdı ve üstlerini iyice sarıp sarmaladıktan sonra:

«Tanrı kandilini yaktığına göre, ben de bizim mumu söndüreyim bari. Hey çocuklar, artık uyumalısınız, uykusuzluk sağlığa epey zararlıdır. Yüksek sosyetede dedikleri gibi, dehlizin kötü kokmasına neden olur, yani nefesiniz kokar. Haydi şöyle rahatça uzanın, ışığı söndürüyorum, rahatsınız değil mi?»

Büyük oğlan:

«Hem de nasıl!» diye yanıtladı, «başımın altında kuştüyü yastık var gibi.»

Gavroche onu hemen eğitti:

«Baş değil, 'kütük' diyeceksin.»

İki kardeş birbirlerine sıkıca sarıldılar. Gavroche bir kez daha örtüyü onların çenelerine dek çektikten sonra yineledi:

«Haydi, yatın artık.»

Ve mumu üfledi.

Henüz ışık sönmüştü ki, içinde bulundukları o tel kafeste bir sarsılma duyuldu. Teller üzerinden dişler geçiyormuş gibi tuhaf sesler yükseliyordu. Yığınla sürtünme sesi duyuldu, bu arada tiz sesler de yükseliyordu.

Oğlanların küçüğü bu gürültüyü duyunca çok korktu, dirse-

ğiyle ağabeyini dürttü. Fakat büyük çocuk Gavroche'un emrine uyarak uyumuştu bile, o zaman küçük oğlan daha fazla dayanamadı ve Gavroche'a seslenecek cesareti gösterdi. Fakat yine de epey kısık sesli bir çağrıydı bu:

«Efendim,» diye başladı.

Tam o sırada gözlerini yuman Gavroche sordu:

«Yine ne oldu?»

«Bu gürültü de ne?»

Gavroche yanıtladı:

«Fareler.»

Başını yine hasıra koydu.

Filin içi farelerle doluydu, demin sözünü ettiğimiz o kocaman kara lekeler işte bu fareler yüzündendi. Kandil yandığı sürece, onlar deliklerinden çıkmayı göze alamamışlardı, fakat karanlık olduğunda, Masalcı Perrault'nun(*) «Taze et» diye adlandırdığı o kokuyu almışlardı. Sürüyle Gavroche'un çadırının altına koşmuş, telleri kemirmeye başlamışlardı.

Küçük oğlanı bir türlü uyku tutmuyordu, yine:

«Şey, efendim?»

«Yine ne oldu?»

«Şu fare dediğiniz nasıl bir şey?»

«Fare dediğin sıçandır.»

Bu yanıt çocuğu biraz ferahlattı. O daha önce beyaz sıçanları görmüş ve onlardan fazla korkmamıştı, fakat yine:

«Efendim?»

«Ne oldu?»

«Neden kedi almıyorsunuz?»

Gavroche:

«Bir kedi alıp buraya getirmiştim, fakat onu da yediler.»

Bu ikinci açıklama birincinin avutan etkisini yok etti. Küçük oğlan tekrar titremeye başladı, Gavroche'la aralarında dördüncü konuşma başladı.

(*) Perrault: Ünlü Fransız yazar.

«Şey, efendim...»
«Ha, ne oldu?»
«Kimi yediler?»
«Kediyi.»
«Kediyi kim yedi?»
«Fareler.»
«Yani sıçanlar mı?»
«Evet, onlar.»

Çocuk kediyi yiyen farelerden söz edildiğini ilk kez duyuyordu, epeyce sıkıntıyla sordu:

«Yoksa bizi de yerler mi?»

Gavroche:

«Çatır çatır!» dedi.

Çocuğun korkusu paniğe dönüşmüştü, fakat Gavroche onu yatıştırdı:

«Kaygılanma, buraya giremezler. ben de buradayım hem, elimi tut. Sus ve uyu.»

Gavroche kolunu uzatarak ortadaki ağabeyinin üzerinden küçüğün elini tuttu. Çocuk bu ele sarılarak kendisini daha güvende hissetti. Cesaret ve gücün böyle sır dolu bir etkisi olur. Çevreleri tekrar sessizleşmişti. Konuşma gürültüsü bir an için fareleri korkutup uzaklaştırdı, tekrar döndüklerinde üç çocuk da derin bir uykuya dalmışlardı.

Gece saatleri geçti. O devasa Bastille karanlığa gömülmüştü, sağanak yağan yağmuru kış rüzgârı üflüyor, karanlık yerleri arıyor ve sessizce filin önünden geçiriyordu. O hayalet, ayakta dikili, gözleri gölgelere açık, sanki ettiği iyiliğe sevinmiş gibi, dalmış karşısına bakıyor, kımıltısızca uyuyan üç yoksulu boşalan göklerden ve insanların alçaklıklarından koruyordu.

Birazdan anlatacaklarımızı, anlayabilmek için okurun, o yıllarda Bastille karakolunun meydanın öte ucunda bulunduğunu bilmesi gerekir. İşte bu yüzden, filin çevresinde olup bitenler nöbetçiler tarafından ne görülür, ne de duyulur.

Ortalık ağarmadan hemen önce Saint-Antoine Sokağından

fırlayan bir adam koşarak meydandan geçti ve o Temmuz sütunun çevresindeki tahta parmaklığın ta karnına dek süzüldü. Gece aydınlık olsa adamın yağmur altında kaldığı belli olurdu, sırılsıklamdı. Orada dikildi ve tuhaf bir ses çıkardı. Hiçbir dilde bulunmayan yalnızca bir dudukuşunun çıkarabileceği tuhaf çığlık:

«Kirkikikiou!»

Hemen yukarıdan genç ve şakrak bir ses duyuldu:

«Buradayım.»

Nihayet delik kapağı açıldı ve bir çocuk hemen filden yere atladı. Çocuk Gavroche, adam ise Montparnasse'tı.

Delikanlının deminki seslenişi, «Kirkikikiou» da herhalde Bay Gavroche evde mi anlamına geliyordu. Çocuk bu seslenişi duyar duymaz, sıçrayarak uyanmış ve hemen tel cibinliğinin altından çıkıp aşağıya inmişti. Gecenin karanlığında, delikanlı ve çocuk usulca bakıştılar. Montparnasse sadece:

«Sana ihtiyacımız var, bize yardım et,» dedi.

Yumurcak başka açıklama beklemedi, o da kısaca:

«Geliyorum,» dedi.

İkisi de Saint-Antoine Sokağına yöneldiler. O saatte Hale mal getiren sebzecilerin arabaları arasından geçip yollarına gittiler.

Salata ve sebze yağınlarına çömelmiş, henüz uykulu manavlar bu tuhaf yolculara bakmadılar bile.

3
KAÇIŞ HEYECANI

Aynı gece La Force Cezaevinde şunlar oluyordu:

Babet, Brujon, Gueulemer ve Hancı hepsi beraber bir firar planı hazırlamışlardı. Aslında Hancı hücredeydi, ancak Montparnasse'ın çocuğa anlattığı gibi, kaçış planını Babet kendi başına yapmıştı.

Montparnasse, dışarıdan kendilerine yardım edecekti.

Bütün bir ay, kendi başına ceza odasında kapalı kalan Brujon'un hem bir ip örmeye, hem de bir firar tasarısı hazırlamaya

vakti olacaktı. Cezaevinin disiplin suçlularını kapattığı bu oda eskiden dört taş duvar, bir tavan, taş zemin, portatif yatağı, kafesli bir penceresi olan bir hücreydi. Buraya «Ceza odası» ismi verilmişti. Öğlene doğru birazcık aydınlanırdı.

Ama bu odaya suçluları kapatmanın sakıncaları vardı. Tutuklu çalışmadığı sürece burada epeyce düşünecek vakit bulurdu.

İşte bizim şu Brujon da düşünmüş ve ceza odasından güzelce örülü bir iple çıkmıştı. Kendisini Charlemagne Avlusu için epey tehlikeli buldukları için, «Batiment-Neuf»e (Yeni Bina)ya yerleştirdiler.

Orada iki şey buldu: Gueulemer ve bir çivi. Gueulemer cinayet, çivi özgürlük.

Brujon'a dair bir fikir verme vakti geldiği için, onu tanımlamamız gerekiyor. Hastalıklı ve yorgun görünmesine rağmen terbiyeli, akıllı ve hırsızdı. Bakışları okşayıcı, fakat gülümseyişi sertti. Bakışını, istemi belirler, fakat gülümseyişi yapısından kaynaklanırdı. Uzmanlık eğitimini çatılar hakkında yapmıştı. Kiremit ve arduvaz kaplamada birinciydi. Bu işte o kadar beceri kazanmıştı ki, bu branşın en iyi işçileriyle yarışabilirdi.

Bir firar girişimi için en elverişli zamandı. Çünkü tam o sırada kaplamacılar çatıları aktarıp, onarım yapıyor, eski kiremit ya da arduvazları yeniliyorlardı. Saint-Bernand avlusu artık, Charlemagne ve Saint-Louis avlularından ayrılmış değildi. Yukarılarda tahta iskeleler, kurtuluşa açılan tahta merdivenler ve köprüler vardı.

Köhnemiş ve çatlaklarla dolu Yeni Bina, cezaevinin güvenliği en zayıf yeriydi. Duvarların sıvaları o kadar döküktü ki, yatakhane duvarlarını tahtayla kapatmak zorunda kalmışlardı. Çünkü tutuklular uyurken, tavandan başlarına sıva parçaları dökülüyordu. Fakat binanın bunca yıkıntı olmasına rağmen, nedense en azılı haydutları, en uğuursuz tutukluları, oraya kapatma yanlışını yapıyorlardı. Cezaevi diliyle oraya «Ağır cezalı davalar» kapatılırdı.

Yeni Bina art arda dört yatakhaneden ve «Havadar yer» ismini verdikleri bir çatı katından oluşurdu. Herhalde, eski «La

Force Dükleri»nin konaklarının mutfaklarından kalma bir ocak bacası, giriş katından çıkarak dört katı tırmanır ve bütün yatakhaneleri ikiye bölüp yassı bir direk oluşturduktan sonra, çatıyı delerdi.

Gueulemer ve Brujon, aynı koğuşta kalıyorlardı. Sözüm ona, tedbirli olma bahanesiyle onları alt kata yerleştirmişlerdi. Tesadüfen yataklarının baş yanlarını ocak bacasının direğine yaslamışlardı.

Hancı ise, o değindiğimiz «Havalı Yer»de kalıyordu.

Culture-Sainte-Catherine Sokağından geçen bir yaya, itfayeciler kışlasını geçtikten sonra, hamamın kapısı önünde durur, çiçek ve ağaç fideleriyle dolu bir avlu görür. Bu avlunun sonunda, yeşil panjurların şenlendirdiği yuvarlak beyaz bir bahçe köşkünü görür ki, bu Jean Jacques Rousseau'nun düşlediği kır evine benzer. On yıl öncesine değin, bu iki kanatlı değirmi köşkün hemen üzerinde simsiyah bir duvar yükselirdi. Evin yaslandığı bu kasvetli, devasa çıplak duvar La Force'un devriye karakolu duvarıydı.

Bu beyaz yuvarlak köşke yaslanmış görünen bu duvar, Berquin'in arkasından görülen Milton gibiydi.

Epey yüksek olmasına rağmen yine de, bu duvarın hemen arkasından daha yüksek ve daha siyah bir çatı görünürdü. Bu da Batiment-Neuf'un damıydı. Burada çatıda büyük demir çubuklarla kapalı dört pencere vardı. Bunlar da Bel-Air'in pencereleriydi. çatıyı bir baca deliyordu, koğuşlardan geçen baca...

Yeni Bina'nın çatı katı sayılan «Havalı Yer» kırma bir çatı katıydı. Devasa çivilerin parladığı ve sac kaplı simsiyah ve sağlam demir parmaklıklarla korunuyordu. Kuzey kapısından girildiğinde insan, solda dört pencereyi ve sağda pencerelerin hemen karşısında, epey geniş dörtköşe, birbirlerinden dar dehlizlerle ayrılmış dört kafes görürdü. Bu dört kafes çatıya kadar demir çubuklarla kapatılmıştı.

3 Şubat gecesinden beri Hancı Thénardier, hücrelerden birine kapatılmıştı. «Uyutucular» çetesinin ünlendirdiği ve Desrues

tarafından yapılan şaraptan bir şişeyi nasıl elde ettiği bir türlü açığa çıkarılamadı. Bu şaraba epey etkili bir uyku ilacı karıştırılmıştı.

Her cezaevinde, ihanet eden görevliler vardır. Bunlar biraz gardiyan, biraz suçlu olduklarından, kaçmak isteyenlere yardımcı olurlar. Görevine sadakatsizlik eden bu tür gardiyanlar ikitaraflı çalışırlar.

Gavroche'un o iki kimsesiz yavruyu koruduğu gece, Brujon ve Gueulemer usulca kalktılar ve ellerindeki çiviyle sessizce yataklarının yaslandığı o ocak borusunu delmeye başladılar. O sabah kaçan Babet'in Montparnasse'la beraber kendilerini sokakta bekleyeceğini biliyorlardı.

Sıvalar Brujon'un yatağının üstüne döküldüğü için hiç ses çıkmıyordu. Dışarıda kopan fırtına kapıların menteşelerini sarsıyor ve korkunç bir uğultu çıkartıyordu. Firariler için faydalı bir şeydi bu. Bazı tutuklular uyandı, fakat yine de uyumak için yattılar ve Guelemer ile Brujon'un işine karışmadılar. Brujon işbilir; Gueulemer ise güçlüydü. Koğuşa açılan bir kafesli odada uyanan nöbetçi küçük bir ses duyuncaya değin duvar delinmişti bile. Ocak geçildi, bacayı damdan ayıran o demir kafes kaldırıldı ve iki azılı hırsız, kendilerini çatıda buldular. Yağmur şiddetle yağıyor, rüzgâr esiyor ve çatı kayıyordu.

Brujon:

«Yüce Tanrım, sıvışmak için ne uygun bir gece,» dedi.

Seksen ayak boyunda ve altı ayak eninde bir uçurum onları devriye duvarından ayırıyordu. Bu uçurumun altında bir nöbetçinin tüfeğinin namlusunun parladığını gördüler. Demin bacanın demir çubuklarını bükmüşlerdi. Brujon'un hücrede ördüğü ipin bir ucunu oraya bağladılar, diğer ucunu duvardan geçirdiler ve ipe sarılarak çevik bir kayışla yakınlardaki o hamamın çatısına geçtiler. Vasistasını itip kordonunu çekip büyük kapıyı açtılar ve kendilerini sokakta buldular.

Bütün bu kaçışı, yaklaşık kırk beş dakikada gerçekleştirmişlerdi.

Birkaç dakika sonra, sokakta dolaşan Babet ile Montparnasse'a katıldılar.

İpi kendilerine çekip bir parçasını çatıdaki bacaya bağlı bırakmışlardı. Ellerinin avuçlarının derisinin sıyrılmasından başka zarar görmemişlerdi.

Kaçışı Hancı da duymuştu, bunun da nasıl olduğu bir türlü açıklanamadı. Fakat o uyumuyor, ortalığı kolluyordu.

Thenardier, gecenin epey karanlık olmasına karşın, sabahın birinde, fırtınada pencerenin önünde geçen iki karartıyı seçti. İçlerinden biri, bir saniye kadar pencerenin önünde durdu; Brujon'du. Hancı onu tanıdı ve anladı. Bu da ona yetti.

Hancıyı çok suçlu bulmuşlardı; silahlı soygun, gasp ve cinayet suçundan dolayı devamlı gözaltındaydı. Her iki saatte bir değiştirilen bir nöbetçi, omuzunda tüfek, onun kapalı kaldığı kafesin önünde dolaşırdı. Havalandırma bir duvar lambasıyla aydınlatılırdı. Tutuklunun ayaklarında elli libre ağırlığında zincirler vardı. Her gün, akşam üstü, saat dörtte ardında iki çoban köpeği bulunan bir gardiyan (o zamanlar böyle yaparlardı) hücresine girer, yatağının yanına iki librelik bir kara ekmek, bir testi su ve içinde birkaç kurtlu fasulyenin yüzdüğü bir etsuyu çorbasını bırakırdı.

Gardiyan onun zincirlerini inceler, demir çubukları elleriyle yoklar, sonra çekip giderdi. Bu köpekli adam, geceleyin de iki kez onu yoklamaya gelirdi.

Thenardier ekmeğini duvara çivilemek ve sözüm ona farelerden korumak için demir civata alıkoyma iznini koparabilmişti. Thenardier'yi nasıl olsa gözetim altında tuttuklarından, bunda bir sakınca görmemişlerdi. Daha sonraları bir gardiyanın şöyle bir yorumunu hatırlayacaklardı: «Keşke ona tahta bir cıvata verseydik!»

Sabah saat ikide nöbetçi değişti, ihtiyar askerin yerini, yeni askere alınan bir er aldı. Birkaç dakika sonra o köpekli adam yoklamasını bitirdi ve fazla bir şey fark etmedi. Sadece yeni nöbetçinin toyluğu ve köylü tavırlarından dolayı bir şey dikkatini

çekmemişti. İki saat sonra, sabahın dördünde, nöbetçinin yerine bir başkası geldiğinde onu Hancının hücresi önüne bir kütük gibi yığılı ve derin bir uykuda buldular. Thenardier kaçalı saatler olmuştu. Parçalanan zincirleri taşların üzerindeydi. Hücresinin tepesinde ve çatıda bir delik vardı. Yatağından bir tahta koparılmıştı. Bu tahta bir daha bulunmadığına göre onu haydutun götürdüğünü düşündüler. Yine hücrenin bir köşesinde yarısı boş bir şişe bulundu, bu da zavallı erin uyutulduğu uyku ilacı karıştırılmış şarap olmalıydı. Erin süngüsü de yoktu.

Bütün bunları buldukları sırada Hancının mutlaka kaçmış olduğuna emin oldular. Evet, sahiden o artık Yeni Bina'da değildi. Fakat henüz tehlikeyi atlatmış da değildi. Firarını bitirebilmiş değildi.

Yeni Bina'nın çatısına çıkan Hancı, Brujon'un ipinin bir parçasını buldu, ama yarıdan fazlası kopan bu ip epeyce kısaydı. O bununla Brujon ve Gueulemer'in yaptıkları gibi hamamın çatısına kadar inemezdi.

Baletler Sokağından Sicilya Kralı Sokağına sapıldığında, hemen sağda tiksinç bir yapı vardı. Geçen yüzyıldan kalma bir konağın yarı yıkık duvarıydı burası. Bu harabe duvar, bitişik binaların üçüncü katlarına değin yükselir. Buranın iki yıkık penceresi hâlâ durur. Orta pencere destek kirişlerine yerleşen kurt yenikleriyle dolu bir çatı merteğiyle örtülüdür. Önceleri bu pencereler, La Force devriye duvarının bir kısmı olan kasvetli bir duvara açılırdı.

Hancı, sabahın saat üçünde, bu yıkıntıların üstüne inebilmişti. Fakat oraya kadar nasıl inebildiğini de anlayan çıkmadı. Habire çakan şimşeğin kendisine yardımı ve zararı olmuştu. Dam aktaran işçilerin merdivenlerini kullanıp damdan dama, duvardan duvara buraya değin gelebilmişti.

Fakat Charlemagne avlusu binalarından Saint-Louis avlusu binalarına geçmek ve oradan da karakolun üstünden aşıp bu sokaktaki yıkık duvara varmak, o kadar kolay görünmüyordu. Yatağından kopardığı o tahtayı bir köprü gibi kullanıp mı, buralara değin gelebilmişti. Bu da mümkün değil gibi görünüyordu, hem

La Force Cezaevinin duvarı düz değildi, inip çıkan, diş diş bir çizgi oluşturur, itfayeciler kışlasında alçalır, hamam binasında yükselirdi. Lumignon konağıyla Pavée Sokağında, eşyükseklikte değildi, yer yer de düz açılar ve gedikler vardı. Üstelik silahlı nöbetçiler gece karanlığında bile, kaçan adamın gölgesini seçebilirlerdi. Bu nedenle, Hancının kullandığı yol akla ziyandı. Her iki yönden de kaçış imkânsız görünüyordu. İnsanın ruhunu kurutan o özgürlük susuzluğundan uçurumları hendek, demir parmaklıkları hasırdan çit, bir felçliden bir sporcu, bir topaldan bir kuş, ahmaklığı içgüdüye, içgüdüyü zekâya, zekâyı da dehaya tahvil eden bu olağanüstü güçten esinlenen bu adam kaçabilmeyi başarmıştı. Bu çatıları nasıl geçmişti?

Kaçışın tansıkları hemen anlaşılmaz. Kaçan insan esinlenmiş biridir. Kaçağın sırrında yıldızlar parlar ve şimşekler çakar. Kurtuluş, uçmak gibi şaşırtıcıdır. Ondan söz ederken, «şu çatıyı geçmek için ne yaptı?» dediğimizde, bunu sormak Corneille(*) için «Ölseydi» kelimesini nasıl akletti, nasıl buldu demek gibi bir şey!..

Uzatmayalım, terden ve yağmurdan ıslanan Thénardier üstü başı lime lime, elleri kanlar içinde, dirsekleri kanamış, dizleri yaralı, duvarın tepesine çıkmıştı. Kıpırdayacak hali kalmadığı için, oraya karınüstü serilmişti. Duvar, bitişik binanın üçüncü katının seviyesinde olduğundan, Thénardier hayli yükseklerdeydi. Yanındaki ip de onun sokağa inmesini sağlamayacak ölçüde kısaydı. Orada yüzü bembeyaz, bitkin, acılar içinde, karanlığa bürülü bekliyordu. Birazdan sabah olacağını düşünmek kanını donduruyordu. Az sonra Saint-Paul Kilisesindeki çan kulesinden saat sabahın dördünü çalacaktı. Thénardier acılı gözlerini sokak fenerlerindeki o uçuruma çevirmişti. Nemli ve karanlık kaldırım, ulaşmaya can attığı korkunç kaldırım, kendisi için ölüm ya da özgürlük demekti.

(*) Corneille: XVII. yüzyılda yaşamış, ünlü bir klasik oyun yazarı. «Ölseydi» kelimesi, *Horace* isimli eserinden alınmıştır.

Üç arkadaşının kaçmayı başarıp başarmadıklarını da kesin bilmiyordu, onu beklemişler miydi? Ona yardıma gelecekler miydi? Sade kulak kesilmiş, etrafı dinliyordu. Bir zaptiyeden başka kimsecikler görünmüyordu ortada. Montreuil, Charonne ve Vincennes'den gelen bütün sebzeciler Saint-Antoine Sokağından geçerler.

Saat dördü çaldı. Thénardier titredi. Birkaç saniye sonra, bir kaçağın bulunmasını izleyen o şamata patladı. Açılıp kapatılan kapıların gürültüleri, demir kapıların menteşe gıcırtıları, nöbetçilerin gürültüsü, gardiyanların uğultulu seslenmeleri, avlularda vurulan süngülerin sesi, ona kadar geliyordu. Koğuşların pencerelerinden süzülen ışıkları görüyordu. «Yeni Yapı»nın çatı arasında bir meşale vardı.

İlk kışladaki itfayecileri de çağırmışlardı. Meşalenin aydınlattığı miğferli neferler, çatıların üzerinde dolaşıyorlardı.

O sırada Hancı, Bastille tarafında göklerin solduğunu da seçer gibi oldu.

Ama kendisi bir karıştan azıcık daha geniş bir duvarın üstünde, yağmur altında karınüstü yatmış, sağ ve solunda iki uçurum, hareket etmeye bile korkuyordu.

Bir düşme ve yakalanma ihtimali, onun başını döndürüyordu. Beyni bir çancı gibi bu iki düşünce arasında kararsızdı: «Düşersem ölürüm, kalırsam yakalanırım!»

Bu işkenceyle bunaldığında, o karanlık sokaktan birinin duvar boyunca süzüldüğünü gördü. Pavée Sokağı tarafından gelen bu adam, Hancının asılı bulunduğu o duvarın altında durdu. Hemen sonra bir başka adam da kendisine katıldı, o da aynı dikkatle yürüyordu, derken bir üçüncü, sonra da bir dördüncü. Bu dört adam, birleştiklerinde, aralarında biri tahta perdenin kapısını mandalını kaldırdı ve aynı anda barakanın bulunduğu avluya girdiler. Hancının hemen altında duruyorlardı. Herhalde bu adamlar yoldan geçenlerdi ve nöbetçilerden korunmak için burayı seçmişlerdi. Aslında La Force Cezaevinin kapıcısının kulübesinden uzakta bulunmak için buraya sığınmışlardı. Neyse ki şiddetli yağmur da kapıcıyı kulübesinin içinde tutuyordu. Onların

yüzlerini seçemeyen Hancı sözlerine kulak verdi. Artık mahvolduğunu bilen bir adamın acısına kapılmıştı.

Thénardier birden umutlanır gibi oldu, adamlar argo konuşuyorlardı. Biri: «Tüyelim, ne avantamız var ki?» dedi.

Beriki ona şöyle dedi:

«Şeytanın ateşini bile söndürecek kadar yağmur var, aynasızlar şıp demeden bizi yakalar. Şuracıkta bir nöbetçi var. Dama tıkılmadan topuklayalım.

Hancının aklında bir ışık yandı, ilk adam konuşurken kullanmıştı, bu Şehir Kapısı bıçkınlarının argosuydu, diğeri ise bir başka kelimeyle Temple argosunu kullanmıştı. Thénardier göğüs geçirdi, şehir kapılarında sürekli dolaşan Brujon ile, bir zamanlar Temple cezaevinde kantincilik eden Babet'i konuşmalarından tanımıştı. Bu XVII. yüzyıl argosu sadece Temple civarında konuşulurdu. O anahtar kelimeyi söylemese Thénardier onu asla tanıyamazdı, adam sesini bile değiştirmişti. Sonra bir diğer ses duyuldu:

«Ne acelemiz var ki, birazcık bekleyelim. Kim bilir belki onun yardıma ihtiyacı olabilir?»

Thénardier, bu temiz Fransızca konuşanı da tanıdı. Montparnasse'tı, kibarlık budalası delikanlı, bütün argoları bilmesine rağmen, kullanmaz, bunu kendisine yakıştırmazdı. Dördüncü gölge sessizdi ama Hancı, onu o enli omuzlarından tanıdı, bu da Gueulemer olmalıydı. Brjuon telaşlı fakat yarım sesle:

«Sen neler geveliyorsun ahbap, hancı kaçmayı beceremedi işte, o bu işlerden ne anlar acemi çaylak, gömleğini çarşafını yırtıp ip örmeyi, kapılarda delik açmayı, maymuncuklar yapmasını, ipi dışarı sarkıtıp, sarılarak aşağı inmesini nasıl becersin? Kıyafet değiştirmeyi bilmez, o meslekten değil. Moruk, çalışmayı beceremedi.»

Babet eski yıllarda Poulailler ile Cartouche'un(*) kullandıkları o klasik argoyla:

(*) Cartouche: XVII. yüzyılın namlı bir suçlusu.

«Senin şu hancı suçüstü yakalanmıştır. Bu firarlar için kişi hem cin gibi, hem de cesur olmalı. Herhalde onu ya bir polis ya da bir koyun(*) bastırmıştır. Kendisine yardımcı olmaya söz veren bir koyun, o herifleri bilirsin, ikili oynar... Dinle Montparnasse, cezaevi tarafından gelen o seslenmeleri duyuyor musun? Yanan bütün o ışıkları? Hancı tekrar yakalandı bence, onun işi bitik, yirmi yıl daha yatar. Ben ödlek değilim, bunu bilirsiniz fakat yeniden yakalanmaya hiç niyetim yok. Haydi arkadaş, kızma da gel bizimle, gidip birer kadeh yıllanmış şarap içelim.»

Montparnasse üsteledi:

«Başı belada bir arkadaşa yardım etmek gerekir, onu yarı yolda bırakacak değiliz ya?»

Brujon konuştu:

«Emin ol, şu senin ahmak hancı kaçmak isterken enselendi. Şu anda onun işi tamam, beş kuruş etmez. Onun için yapacak bir şey yok. Haydi tüyelim, her an bir zarbonun nefesini ensemde duyar gibi oluyorum.»

Montparnasse artık üstelemeyi bırakmıştı, aslında dört hırsız birbirlerine gösterdikleri o bağlılık duygusuyla, bütün gece La Force Cezaevinin etrafında dolanmışlardı. Her riski göze almış ve bir duvar tepesinde hancıyı görürüz diye, oradan ayrılmamışlardı.

Fakat şiddetle yağan yağmur, sokakları ıssızlaştırmış, gecenin ciğerlere işleyen soğuğu onları titretmiş, sırılsıklam elbiseleri, su çeken ayakkabıları, şu anda cezaevinden yansıyan o gürültü, sabahın yakınlaşması ve içlerindeki o korku, onlara, oradan uzaklaşmalarını, bir yere sığınmalarını fısıldıyordu. Eponine'e gönül veren ve kendisini hancının bir parça damadı sayan Montparnasse bile, savsaklamak üzereydi.

Oysa duvarın tepesine ecel terleri döken firari bu sözleri duymuş ve ufukta geminin uzaklaştığını gören bir kazazede gibi korkmuştu.

(*) Koyun: Polis işbirlikçisi, ikili çalışan suçlu.

Onlara seslenecek cesareti yoktu. Duyulan sesi her şeyin elden gitmesine yol açardı. Birden zihni işledi, aklına gelen düşünceyi hemen uyguladı. Brujon'un o bacaya bağladığı ipin bir parçası cebindeydi, hemen bunu ayaklarının önüne fırlattı.

İp ayaklarının ucuna düştü.

Babet:

«Aman Tanrım, dul bir kadın!(*)» diye fısıldadı.

Brujon:

«Üstelik benim ördüğüm ip!» diye bitirdi.

Montparnasse:

«Adamımız burada,» dedi.

Hepsi başlarını yukarı çevirdi, Hancı olduğu yerden başını uzattı.

Montparnasse hemen eyleme geçmek istedi:

«Haydi, çabuk olalım, ipin diğer ucu sende mi Brujon?»

«Evet.»

«Haydi, bu iki parçayı birbirine bağlayalım, onun aşağı inmesine yeter.»

Firari sesini yükseltebildi:

«Sırılsıklam oldum.»

«İn, kuruturuz.»

«Kıpırdayamıyorum.»

«Sen sadece ipe tutun ve kendini aşağı bırak, biz seni tutarız.»

«Ellerim uyuştu.»

«Sadece ipleri birbirine bağla.»

«Yapamam, parmaklarım dondu.»

Montparnasse karar verdi:

«Birimizin yukarı tırmanması gerekiyor.»

Brujon:

«Evet ama üç kat,» dedi.

Bir zamanlar barakada yaktıkları bir sobanın alçıyla sıvalı bo-

---

(*) İp: (argo).

rusu duvar boyu uzayarak hancının bulunduğu yere kadar yükseliyordu. Bugünlerde bu boru da yıkık halde ama hâlâ izleri vardır. Epeyce dar bir boru.

Montparnasse:

«Buradan çıkılır,» dedi.

«Bu borudan bir erkek asla tırmanamaz, bunun için bir yumurcak gerek.»

Gueleumer de ilk kez söze karıştı:

«Böyle birini nereden bulmalı?»

Montparnasse aniden:

«Tamam,» dedi. «Ben bulurum.»

Tahtaperdenin kapısını usulca açtı, dikkatle bakınıp sokağa çıktı ve koşarak Bastille'e yöneldi.

Yedi-sekiz dakika geçti, Hancıya sekiz yüz yıl gibi gelen bir zaman, Babet, Brujon ve Gueuleumer ağızlarını açmıyorlardı. Sonra kapı tekrar açıldı ve Montparnasse göründü, delikanlı soluk soluğaydı, yanında Gavroche'u getirmişti. Şiddetli sağanak yüzünden sokaklar bomboştu.

Küçük Gavroche tahta perdeden içeri daldı ve haydutlara sakince baktı. Yağmur saçlarından sızıyordu. Biri sordu:

«Hey yumurcak sen erkek misin?»

Gavroche omuzlarını kaldırıp:

«Benim gibi yumurcak erkektir, fakat sizin gibi erkekler çocuktur.»

Babet:

«Ufaklığın dili çok sivri,» dedi.

Brujon da katıldı:

«Parisli sokak çocukları nemli hasırdan yapılmış değildir.»

Gavroche sordu:

«Benden ne istiyorsunuz?»

Montparnasse:

«Şu boruya tırmanmanı.»

Babet ise:

«Şu iple.»

Brujon tekrar:

«Duvarın tepesindeki sağlam taşa.»

«Daha sonra?» diye sordu Gavroche.

Gueulemer de tamamladı:

«Bu kadar.»

Yumurcak ipi, boruyu, duvarı, pencereleri uzun uzun inceledi ve dudak büktü. Küçümseyen bir sesle:

«Hepsi bu mu?» diye sordu.

Montparnasse:

«Yukarıda bir adam var, onu kurtaracaksın.»

Brujon:

«Bunu yapmak ister misin?»

Çocuk bu soruyu sanki epeyce saçma bulmuş gibi:

«Daha neler?» dedi ve pabuçlarını çıkarmaya başladı.

Gueulemer çocuğun belinden tuttu ve onu barakanın çatısına bıraktı. Çürük kalaslar çocuğun ağırlığıyla eğildi. Gueulemer daha sonra Brujon'un ördüğü ipi verdi. Montparnasse'ı beklerken, Brujon, ipleri birbirlerine bağlamıştı.

Çocuk ayağını bir çıkıntıya uydurdu, tam o sırada Hancı kurtuluşun ne kadar yaklaştığını görmek için, başını uzatmıştı. Günün ilk ışınları adamın o sivri burnunu, yabanıl ve cin suratını, gri sakalını ve nemli saçlarını aydınlatmıştı.

Gavroche, onu hemen tanıdı:

«Vay canına!» diye söylendi, «bu bizim babalık, ama önemi yok, çıkalım bakalım.»

İpi dişlerinin arasına alıp kararlıca tırmanmaya başladı. Bir kedi gibi rahat tırmanıyordu. Yıkıntının tepesine çıktı, ata biner gibi duvarı geçti ve ipi pencerelerden birinin demirine sıkıca bağlamaya girişti.

Bir an sonra hancı sokaktaydı.

Kendisini kaldırımda bulur bulmaz, tehlikeden kurtulduğunu anladığı an, artık soğuğu, ıslanmasını, yorgunluğunu hissetmedi. Tekrar doğmuş gibiydi. Birden o vahşi zekâsı işledi ve onu ilerlemeye zorladı. Şu fena adamın ilk sözü bakın ne oldu:

«Şimdi kimi yiyeceğiz acaba?»

Bu çok anlaşılır kelimenin içeriğini anlatmak gereksiz. Yemek hem soymak, hem de öldürmek demektir. Yemek, yani yutmak.

Brujon hemen plan kurdu:

«Birkaç kelimeyle anlaşalım, burada birbirimizden ayrılalım. Plumet Sokağında dişe dokunur bir iş vardı. Tenha bir yolda, harabe bir bahçe, çürük bir demir parmaklık, sadece kadınlar...»

Hancının gözleri parladı:

«Pekâlâ, niye olmasın?»

«Senin kız gitti, orayı inceledi,» diye söze başladı Babet. Gueulemer onun sözünü bitirdi:

«Evet ama Magnon'a bir bisküvi götürdü, iş yok.»

Hancı:

«Şu benim kız cin gibidir, fakat yine de görmek gerekiyor,» dedi.

Brujon onayladı:

«Evet, bakmalı bir.»

Adamların hiçbiri Gavroche'la ilgilenmemişti, çocuk bu süre içinde tahtaperdenin üstüne ilişmişti, birkaç dakika babasının kendisine bakmasını bekledi, daha sonra pabuçlarını giyip, söylendi:

«Hey yiğitler artık bana ihtiyacınız yok, değil mi? Ben de yoluma gideyim. Çocuklarımı kaldırmam gerekiyor.»

Çekip gitti.

O beş hırsız art arda tahtaperdeden dışarı çıktılar.

Gavroche, Ballet Sokağı köşesinde yokolduğunda Babet, Thenardier'yi bir kenara çekti:

«Çocuğa dikkatle baktın mı?»

«Hangi çocuk?»

«Canım şu duvara tırmanıp sana ip getiren çocuk?»

«Pek bakmadım, niye sordun?»

«İyice bilemeyeceğim, ama sanırım o senin oğlandı.»

«Gerçek mi? Öyle mi sandın?»

Ve çekip gitti.

YEDİNCİ KİTAP

ARGO

1

KAYNAK

Pigritia korkunç bir kelime. O bir dünya doğurur: «La Pegre» yani hırsızlık ve bir cehennem doğar: «La Pegrenne» yani açlık.

Bu da miskinliğin anne olduğunu gösteriyor.

Bir oğlu var hırsızlık, bir de kızı, açlık.

Şimdi hangi konudayız: argoda?

Argo ne demek, o bir ulus ve bir dildir; burada hırsızlık iki biçimde görünür, ulus ve dil.

Bundan otuz dört yıl önce, bu muhteşem ve kasvetli öykünün yazarı, aynı niyetle yazılı bir esere, argo konuşan bir hırsızı soktuğunda, kıyametler koptu. Aman nasıl olur, argo mu? Peki ama, bu dayı'ların, tulumbacıların Çingenelerin dili. Bu argo cezaevlerinde suçluların konuştukları dildir. Toplumun en çok ayıpladığı, en iğrenç bulduğu dil...

Fakat biz böylesi itirazların anlamını kavrayamadık.

Daha sonra, epey güçlü iki romancı, biri insan kalbinin çok şaşmaz bir gözlemcisi olan Balzac, diğeri de halkın cesur bir dostu olan Eugene Sue, romanlarında haydutları bu kendilerine has dille konuşturdular. Tıpkı 1828'de *Bir Mahkûmun Son Günü*'nün(*) yazarının yaptığı gibi. Yine itirazlar yükseldi. Sürekli aynı şeyler:

(*) *Bir Mahkûmun Son Günü* (Victor Hugo'nun bir eseri).

«Yazarlar da bu hevese kapıldılar, bu korkunç dili kullanarak, bizden ne istiyorlar? Argo korkunçtur, argo iğrençtir!»

Kimse bunu inkâr etmiyor, haklı olabilirler.

Fakat bir yarayı deşmek, bir uçurum ya da bir toplumu incelemek gerekirse, en alta inmek niye hatalı olsun? Bizler sürekli bunun bir cesaret gösterisi olduğunu, en azından sade ve faydalı bir tavır olduğunu düşündük. Bu da tamamlanan bir görevin gerektirdiği, cana yakın bir anlayışa yol açar. Her şeyi incelememek, yarı yolda durmak niye?

Durmak araştırmacının işi değil, sadece araştırma durabilir.

Gerçek şu ki, toplumun en altına inmek, toprağın bitip çamurun başladığı yere varıp, bu koyu dalgaları karıştırıp, çamur ve pisliğe batmış bu iğrenç bataklıkların ve karanlıkların canavarlarına ait iğrenç bir halkayı andıran her kelimeyi ortaya çıkarmak, bu iltihaplı dili kaldırımlara atmak cazip ve kolay bir iş değildir. Aslında düşüncenin ışığında, bu dilin müthiş kaynaşmasını görmek, duymak kadar üzücü bir şey düşünülemez. Argo lağımlı hendekten çıkarılmış, karanlıklar ve yeraltı dünyası için varedilmiş korkunçluk ve iğrençlik yayan bir hayvan gibidir. Sanki canlı ve dikenli, hışırdayan, devinen, titreyen korkunç bir çalıya benzer. Bu çalı ister kıpırdar, ister korkutur ve bakar. Bazen sözcük bir pençeye, bazen de sönük bir göze benzer, sönük ve kanlı bir göz. Bazen cümle, bir yengeç kıskacı gibi kıpırdar. Bütün bu kargaşada düzenlenen iğrenç diriliğini yaşar.

Evet, ama ne zamandır dehşet incelenmeye engel oldu? Ne zamandan beri, hastalık doktoru kovdu? Yılan, yarasa, akrep, kırkayak ve zehirli örümcekten kaçan, onlar için «Aman ne de kötü!» diyen bir doğa bilimcisi gördünüz mü? Argoya yüz çeviren bir düşünür, bir yaradan kaçan bir cerrah gibidir. Bu bir gramer kuralını incelemekten uzak duran bir dil bilgini, bir insanlık olgusunu incelemekten uzak duran bir filozoftur. Evet, bunu bilmeyenlere söylememiz gerekiyor, argo hem «edebi bir görüngü», hem de «toplumsal bir sonuç»tur. Aslında argo ne demek? Argo sefaletin dilidir.

Burada bizi susturup, konuya daha genel yanlarından bak-

sak, bu da zaman zaman onu yumuşatmanın bir başka yoludur, bize şöyle diyebilirler: «Her ustalığın, her işin, toplum merdiveninin neredeyse her basamağının, aklın bütün biçimlerinin kendince dilleri vardır.» Kullanıma hazır Montpellier, «İyi cins Marsilya» diyen satıcı; «yekûn», «Prim» «Ay sonu» diyen borsacı; «maça papazı», «Sanzatu», «ful kare» diyen kumarbaz; «İcra edilen ve tutanağa yazılan malların değişimi yasak» diyen İcra memuru; «Ayıyı eğlendirirken» diyen vodvil yazarı; «Oyunumu ıslığa aldılar» diyen oyuncu; «Kusursuz bir üçlü» diyen filozof; «kanat çırpıp gitti» diyen avcı; «sevme, savaşma, salgı becerisi» diyen o frenolog; «klarnetim» diyen piyade askeri, «Ah palaz atım,» diyen binici, «Üç, dört saldırın,» diyen eskrim eğitmeni; «Batio konuşalım» diyen matbaacı; bunların tümü de matbaacı, eskrim ustası, binici, piyade, frenolog, avcı, filozof, oyuncu, yazar, icra memuru, kumarbaz, borsacı, kendilerince bir dil konuşmaktalar. «Çırağım» diyen ressam, «dere atlayanın» diyen noter, «talebeyim» diyen berber, «cimcimem,» diyen ayakkabı tamircisi de aynen kendi mesleklerinin argolarını kullanmaktan çekinmezler. Yeri geldiğinde, sağ ve sol deyimler bile iyice renklenir. Tayfanın «İskele sancak,» makinistin «Avlu yanı, bahçe yanı»; zangoçun «havari yanı, İncil yanı» demeleri de argodur. XVII. yüzyılda salon kuran o yapmacıklı, bilmiş kadınların da kendilerince bir argoları olmuştu. Tıpkı yapmacıklı zarif hanımlarınki gibi. Rambouillet konağı argosu az çok, aylakların dilenci, külhanı ve katil yurdu olan Mucizeler Avlusu'ndan o kadar da farklı değildi. Düşeslerin bile kullandıkları argo vardır. Restorasyon zamanında, çok asil ve çok güzel bir kadının yazdığı şu pusuladan bir fikir edinebiliriz: «Şu dedikodulara bakılacak olursa, benim uçarılığıma sayısız nedenler bulunabilirmiş.» Diplomatik şifreler de argodur: Papa Bakanlığı Roma için 26; havale için «grkztntgzyal», Modene dükü için «abfxustrgrogrkstuxi» derken yine argo konuşurdu. Ortaçağ hekimleri de havuç, turp ve şalgam demek için; *opopinach, perforshium, reptialmus, drgatalactum, angelerum, postmegerum* diye argo dilini kullanırlardı. Ve *geoise* diyen şeker imalatçısı, küspe, tapa, yumru pis, tapon mal, yanık diyerek

apaşların diliyle konuşurlardı. Bundan yaklaşık yirmi yıl önceleri klasik bir ekol eleştirmeni: «Shakespeare'in eserlerinin neredeyse yarısı, kelime oyunları ve tekerlemelerdir» demiş ve o dilden konuşmuştu.

Şiir dizelerinden ve heykellerden anlamayan Mösyö de Montmorency'den söz eden şair ve sanatçı ondan «Kenter» diye söz ederken de argo kullanırdı. Çiçeklere «Flore», meyvelere «Pomone», denize «Neptune»,(*) aşka «ateşler», güzelliğe «hava,» bir at için «yarışçı», beyaz veya üç renkli fiyonklara «Bellone gülü», üç köşeli şapkaya «Mars üçgeni,» diyen klasik akademi uzmanı da argo kullanır. Matematiğin tıbbın ve botaniğin de kendince argosu vardır. Enginlerde kullanılan dil, denizin kusursuz dili, tamamlayıcı ve çok renkli dil Jean Bart, Duquesne, Suffren ve Duperre gibi namlı denizcilerin konuştukları o çok cazip dil de, kimi zaman yelkenlerin hışırtıları, rüzgârların ıslığı, ses borusunun yansımaları, yanaşma, baltaların vuruşu ve fırtına karışır ve ondan destansı ve çarpıcı bir argo yaratır ki bu da, sefillerin argosuyla karşılaştırıldığı zaman, aslan ile çakal arasındaki farkı gösterir.

Hiç kuşkusuz böyledir. Fakat ne denirse densin, argo kelimesini böyle anlamak, öyle herkesin kabul edemeyeceği bir anlam genişletmesidir. Biz bu kelimeye yine o eski belirli anlamını bırakacağız ve argoyu kendi yapısından dışarı çıkartmayacağız. Asıl argo, yani o kusursuz argo; eğer külhanbey dilinden söz ederken, bu iki nitem bağdaşabilirse. Bir zamanlar bir egemenlik oluşturan o unutulmaz argo, çirkin, alçak, hain, ağulu, acımasız, karanlık, tiksindirici ve kötü bir dildir ki, bu da sefaletin o horlanmış dilidir. Bütün horlanmaların, bütün yıkımların sonunda yine de, isyan eden son bir sefalet bulunur. İşte bu sefaletin son etabı, mutlu olaylara, haklara karşı çıkar, işte bu korkunç boğuşma da zaman zaman açıkgöz, zaman zaman saldırgan, zaman zaman da zalim olarak, toplumsal düzeni kendi silahlarıyla yen-

---

(*) Flore, Pomone, Neptüne: Çiçekler, Meyveler ve Deniz Tanrıçası.

meye çalışır. Onu fenalık ve suçla iğneler, cinayetleriyle tepeden inme darbeler indirir. İşte bu boğuşma için sefalet de savaş dili olan bir dil yaratır: Argo. Bir zamanlar insanların konuştukları ve artık kaybolmak üzere olan bir dili korumak, uygarlığın geliştiği iyi ya da kötü unsurlardan birini korumaya eştir. Bu da uygarlığa hizmet gibidir. Bu hizmeti Plaute isteyerek veya istemeyerek yerine getirdi. İki Kartacalı askere Fenike dilini konuşturmuştu. Moliere de levanten(*) dilini ve türlü lehçeleri bütün oyuncularına konuşturmuş ve o da topluma böyle dolaylı bir hizmette bulunmuştu. Yine burada itirazlar yükselecek. Fenikeliler'in dili olsun varsın diyelim; levanten dili de bravo, güzel icat, hatta taşra lehçelerin bile zararı yok, yine de bunlar uluslara ve eyaletlere mal olmuş diller, evet ama argoyu korumak niye gereksin ki? Neden sanki şu tiksinç argo yok olmasın?

Buna da tek bir kelimeyle karşılık vereceğiz: Mademki bir ulusun ya da bir eyaletin konuştuğu dil ilginçtir, bundan daha ilgi çekici ve incelemeye değer bir dil daha vardır, o da Sefaletin Dilidir.

Fransa'da dört yüz yıldan beri, sadece tek bir sefaletin değil, bütün sefaletin, bütün insan sefaletinin konuştuğu dildir argo.

Ayrıca şunu da eklemek isteriz ki, hata ve kabalıkları incelemek ve onları iyileştirmek için göstermek, tercih şansı bulunmayan bir görevdir. Töre ve düşüncelerin tarihçisinin olayların tarihçisi ölçüsünde zorlu bir görevi vardır. Biri uygarlığın yüzeysel olaylarını, tahtların çarpışmalarını, prenslerin doğumlarını, kralların evlenmelerini, savaşları, kurulları, önemli devlet adamlarını, oluşan devrimleri; tarihin bütün dış olaylarını kaydeder; diğerini; iç tarihçiyi daha zor bir iş bekler; o çalışan halkı, acı çekenleri, beklentiler içinde umut edenleri, ezilen kadını, zülum gören çocuğu, boğaz boğaza dövüşen adamları, gizli kalan baskıyı, önyargıları, edilen büyük haksızlıkları, kanunların geri tepişini, ruhların gizli gelişmelerini, kalabalığın belirsiz kımıltılarını, açlıktan ölenleri, yalın ayak, zavallı sefilleri, yetimleri, mutsuzları ve

(*) Levanten: Yakındoğu'daki tatlısu Frenklerine verilen isim.

lanetlenmiş gibi toplumda yer alan bütün horlanmışları konu alır. Bu iç tarihçinin ödevi hiç de kolay değildir, o bir kardeş merhametiyle yeraltına inip, kalbi acıma ve yargılarla dolu, orada hem kanayan, hem de öldürenlere, ağlayan ve lanetlenenlere, aç kalan ve her bulduklarını açgözlüce silip süpürenlere kadar inip, onlara ulaşmak, onlara omuz vermek zorundadır. Bu kalplerin ve ruhların tarihçilerinin ödevleri dış olayları yazan tarihçilerden daha rahat mıdır? Acaba Alghieri'nin(*) sözleri Machiavel'inkinden daha mı geriydi?

Uygarlığın etekleri, yukarı kısımdan daha derin ve daha karanlık olması nedeniyle, daha mı az önemlidir?

Mağarayı iyi tanımayan, bir dağı nasıl tanır?

Birkaç kelimeyle düşüncemizi özetleyelim: Ulusların ünlü hayatları hakkında bilgi veren bir tarihçi, aynı zamanda, o ulusun içten ve derin gizli yaşamı hakkında bilgi edinmemişse iyi bir tarihçi olamaz. Aynı zamanda, hiçbir iç tarihçi, yine o ulusun dış hayatını bilerek tarihçi değilse o da başarılı olamaz.

Gelenek ve göreneklerin tarihi olayların tarihiyle içten bir bağı vardır. Bu iki farklı dizge, birbirlerine yanıt vererek kenetlenir ve çoğu zaman bundan birçok olayın doğduğu da anlaşılır.

Tanrı'nın bir ulusun yüzeyine çizdiği her çizginin karanlık bir karşılığı vardır, en dipteki bu karanlık ve paralel çizgiler ve yeraltı dünyasının bütün devinimleri yüzeysel sarsıntılar oluşturur. Asıl tarih, her şeyle karışık olduğundan, asıl tarihçi de her şeye karışır.

İnsanoğlu eksenli bir daire değildir, iki eksenli bir ovaldir.

Argoyu bir vestiyer gibi görebiliriz; burada kötü bir iş yapacak dil kılık değiştirir. Maskeli kelimer ve lime lime öğretilmelerinin arkasında gizlidir.

Bu nedenle de korkunç ve iç kaldırıcı olur.

Bu dili tanımakta güçlük çekilir. Bu Fransızca mı? O evrensel, o insancıl dil mi? İşte sahneye çıkmaya hazırlanıyor; cinayete yanıt vermeye ve fenalık ambarının her eylemine yardımcı

(*) Alghieri: Dante, ünlü İtalyan yazarı.

olmaya hazır. O artık yürümüyor, topallıyor «Tansıklar Avlusun»nda,(*) koltuk değneklerine dayanıyor, o değnekler az sonra bir lobut olacak.

Burada başıboş dilencilik ismiyle, giydiricileri onu farklı kılıklara sokuyor, onun yüzünü boyuyorlar. O sürünüyor, hemen doğruluyor, tıpkı bir sürüngen gibi, çift rolüne hazır, pusuda bekliyor. Artık bütün oyunlara uygun, sahtekâr onu işkilli hale getirmiş, zehirleyici onu eskitti, kundakçı onu kömürle ve katil yüzünü kanla boyadı.

Toplumda dürüst kişilerin yanında dinleyenler, dışarıdakilerin konuşmalarını duyar. Sorular ve cevaplar duyulur. İyi anlayamadan bir mırıltı duyulur, bu aslında, insan sesini pek andırmayan bir homurtudur. Neredeyse sözü andıran ama uluma gibi gelen bir homurtu. İşte bu argodur. Sözcükler kılıksız bir ifadeye bürünmüştür. Sırtlanlar konuşuyor gibi gelir size...

Bu da karanlığın bilinmezidir. Bu diş gıcırdatan homurtusunu, gün batımına esnafı katarak tamamlar. Mutsuzluk cinayetten bile daha karanlıktır, bu karışan iki kara işte argoyu meydana getirir. Havada karanlık, tavırda karanlık, seslerde karanlık.

Bu müthiş dil gider gelir, sıçrar, sürünür, tükrük saçar ve usulca yağmur, gece, açlık ve günahkâr yalanlar ve haksızlık ve alkışla sürünen bir dil olup çıkar.

Ceza görenlere acıyalım. Fakat bizler kimiz ki? Size seslenen ben kimim? Beni dinleyen sizler kimlersiniz? Nereden geliyoruz? Acaba dünyaya gelmeden önce, neler yaptığımızı biliyor muyuz? Günaha girmediğimiz kesin mi? Dünya bir cezaevinden fazla farklı değildir. Kim bilir belki de insanoğlu ilahi adaletin bir tutuklusudur!

Yaşamı yakından inceleyelim. O öyle yapılmış ki, her yerde cezayı görürüz.

Siz kendinizi bahtiyar sayanlardan mısınız? Evet ama, nere-

(*) Tansıklar Avlusu: Ortaçağda, bütün dilencilerin, sakat öykünmesi yapanların, aylakların, Çingenelerin ve gayrı meşru kişilerin barındıkları bir avlu, büyük bir mahalle, krallıkla yönetilen küçük bir yerleşim.

deyse her gün kederlisiniz. Her günün büyük acıları ve önemsiz sıkıntıları var. Bugün bir sevdiğiniz, bir yakınınızın sağlığı için kaygılısınız, bugün kendi sağlığınızı merak ediyorsunuz. Yarın bir para darlığınız olacak, ertesi gün bir iftiraya uğramayacağınız nereden belli? Daha sonraki gün, bir ahbabın yıkımına gözyaşı dökersiniz; havanın fenalığı, kaybettiğiniz ya da kırılan, sevilen bir biblo, sonra bir şeyden haz alırken, nedenini bilmeden vicdanınızın ya da omurganızın acıması sizi tedirgin eder. Bir diğer gün, devlet sorunlarına üzülürsünüz. Hele o gönül işleri, o kalp üzüntüleri ve bu sürekli böyle gider. Bir bulut kaybolurken, bir diğeri oluşur. Yüz günün içinde, eksiksizce mutlu olabileceğiniz belki sadece bir gün vardır. Fakat siz bu dünyanın talihli insanları arasındasınız. Ya diğerleri? Onlar üzerlerine kapanan geceyle örtülüdürler.

Bilgeler için mutlu insanla mutsuz insan diye iki kavram bulunmaz. Başka bir dünyanın eşiği olan bu dünyada, bütüncül mutluluğa sık rastlanmaz.

En elverişli insancıl ikilik şudur: Işıkta olanlar, karanlıktakiler.

Karanlıkta kalanların sayısını düşürmek, ışıktakileri çoğaltmak. İşte gayemiz, bu yüzden, «Eğitim, bilim!» diye bağırıyoruz. Okumak, öğrenmek, ateş yakmaktır, her hece bir kıvılcım gibidir.

Ayrıca, aydınlık demek kesin olarak, keyif demek değildir. Aydınlıkta da acı çekilir, onun da fazlası yakar. Alev kanadın düşmanıdır, uçmayı sürdürerek yanabilmek, işte dehanın tansığı!

Tanıyıp sevdikten sonra, daha fazla acı çekeceksiniz. Şafak gözyaşlarıyla aydınlanır. Bilgeler ağlarlar, en azından karanlıktakiler için gözyaşı dökerler.

2
KÖKENLER

Argo karanlığın dilidir.

Aşağılanan ama aynı zamanda meydan okuyan bu sır dolu dilin karşısında düşünce, en derin karanlıklarına varasıya heyecanlanır. Toplum felsefesi bu hem lekeli, hem de isyankâr ve tu-

haf dil karşısında en yerinde düşüncelerle sarsılır. Ceza burada somutlanır. Her hece, işaretli ya da lekelidir. Celladın o kızıl sopasının altında, halk dilinin kelimeleri çarpılmış, taş gibi sertleşmiştir. Bazısı hâlâ tüter gibidir. Bazı cümleler, bir haydutun ansızın açılan omzundaki zambak etkisi yaratır. Zaman zaman eğretileme o kadar küstahlaşır ki, onun, boynunda bir zincir taşıdığını hissederiz.

Ama yine de bunlara rağmen ve özellikle bunlardan dolayı, bu garip dilin, «edebiyat» adını verdiğimiz ve içinde altın madalyayla paslı meteliğe bile yer ayıran bu büyük dosyada yeri vardır. Kabul edilsin ya da reddedilsin, argonun da kendince bir grameri ve şiiri vardır. O da bir dildir. Bazı sözcükler gerçi, şu ünlü haydut Mandarin tarafından çiğnenip yutuldu fakat parlak bazı sözlerden sonra Villon'ın konuşmasını tanırız.

Şu çok güzel ve tanıdık dizeler:

Ama eski çağların kralları hani?

Bu şiir argoyla yazılmıştır.

Otuz beş yıl öncesine kadar, 1827'de, forsaların Bictre'den geçişlerinde, oranın zindanlarının birinin kapısında pırangaya mahkûm edilen, bir Thunes Kralı tarafından yazılmış olan şu satırlar okunurdu:

Eski çağların kralları, sürekli kutsanmaya giderlerdi.

Fakat bu kralın kafasında kutsanmak, pırangaya yollanmak demektir.

Yüklü bir arabanın, doludizgin sürülmesi demek olan «decarade» kelimesinin Villon'a ait olduğu söylenir. Atın nallarından kıvılcımlar çıkartan bu kelime, olağanüstü bir ses öykünmesiyle La Fontaine'in şu güzel dizelerinde de görünür:

Six forts chevaux tiraient un cocbe.

(Altı güçlü, at bir koçuyu(*) çekiyordu.)

(*) Koçu: Yolcu arabası.

Aslında yazınsal açıdan, argo incelemeleri kadar ilginç ve verimli bir konu bulmak neredeyse imkânsız. Bu, dil içinde bir dil, hastalıklı bir ur, bir bitki oluşturmuş sağlıksız bir aşıdır. Kökleri eski bir Galya gövdesinden imal edilen bir parazit oluşturan bir bitki ve bunun o uğursuz yaprakları dilin her yanına tırmanır. Bu, ilk görünümüdür, yani argonun ilk sıradan görünümü. Fakat incelenmesi gerektiği gibi, üsteleyerek incelendiğinde, yani yerbilim uzmanlarının toprağı incelemeleri gibi incelenirse, argo gerçek bir alüvyon gibi görünür. Bu dilde kazılar yapıldıkça, eski çağlarda halkın konuştuğu Fransızcadan, Provence'da konuşulan lehçeden, İspanyolcadan, İtalyancadan ve Akdeniz limanlarında epeyce konuşulan Levanten dilden kelimeler bulursunuz. Ayrıca İngilizce-Almancadan esinlenmiştir. Hem üç farklı türde, roman dili, Fransız romanı, Roman romanı,(*) yani Latince ve nihayet Bask ve Kelt dilleri...

Köklü ve tuhaf bir kurum. Sefaletin bütün unsurlarının yan yana gelerek yükselttikleri bir yeraltı dünyası. Lanetlilerin her ırkı bir katman eklemiş, her acı bir taş, her kalp bir çakıltaşı atmıştır. Sayısız kötü yürek, hayatı bırakıp sonsuzluğa giden yığınlar, öfkeli ve alçak yürekler çoğu zaman canavar gibi bir kelime olarak kendilerini hissetirir.

İspanyolca mı dediniz, eski gotik argo bunlardan oluşmuştur. İşte tokat yerine geçen «boffette», brofeton sözcüğünden geldi. «Vantane» pencere anlamında; «gat»(**) kedi demek olan gato'dan oluştu. Zeytinyağı (acite) aceyte'den gelir.

İtalyanca mı dediniz, işte size *spada-epee*, bu *spada* kelimesinden gelen «kılıç»tır. Gemi anlamına *carvel*; bu da *caravella* kelimesinden gelir. İngilizce diyenler için işte «*bichot*» *bishop* (piskopos). Rascal kelimesinden bozma olan «*raille*» yani hafiye, *rascalion* yani hayta...

Almanca kelimeler, «erkek evlat» *caleur*, *hers* (efendiden)

(*) Roman: Latince kökenli diller için kullanılır.

(**) Gat: Chat-kedi: Bunlar Fransızcaya uyuyor. Dilimizde bunlara tam karşılık bulmak epey zor.

gelen *herzog* (dük). Latince diyenlere bol bol; *frangere*'den türeyen *frangir* «kırmak», «*affurer*» çalmak, «*fur*»dan türemiş, *catene*; Fransızca, «*chaines*» yani zincirler. Bütün Avrupa dillerinde birleşik bir Latince kelime vardır ki her ülke bundan kendince yararlanmıştır, *Magnus* kelimesi; İskoçya bundan *Mac*'ı(*) türetti, yani aşiret reisi MacFarlane, MacCallumore, yüce Farlane, yüce Callumore demektir. Argo bundan *meck* ve *meg* kelimelerini türetti; yani Tanrı'yı.

Baskça diyenleri de memnun edebiliriz. İşte *gahisto* (diable) şeytan, kötü anlamına gelen *gazitoa* kelimesinden gelir. *Sorgabon*, yani «iyi geceler», bu da *iyi akşam* anlamına gelen *Gabon*'dan gelir. Keltçeden bile kelimeler vardır. Mendil anlamı *blavia*, bu da fışkıran su demek olan *blavet*'den gelir. «*Menesse*», kadın ama kötü anlamda; «bu da taşlarla dolu demek olan «*meinec*» kelimesinden gelir. Çeşme demek olan *baranton* kelimesi, dere anlamına gelen, *barant*'ı doğurdu, *goffeur*, yani çilingir, bu da demirci demek olan *goff*'dan. Siyah-beyaz anlamına gelen *guenn* kelimesi ölüm sözüne yol açtı: «*Guedoze*». Tarih mi isterseniz, argo dilinde «*maltaises*», gümüş para, bu da Malta Adası küreklerinde kullanılan paranın anısınadır.

Az önce değindiğimiz ofilolojik kaynaklardan gelen kelimelerin yanı sıra, argonun daha doğal, daha olağan kökleri vardır ki, bunlar insan aklının doğrudan doğruya bulguladığı kelimelerdir.

Önce kelimelerin doğrudan var oluşunu ele alalım ki, bu da dillerin sırrıdır. Nasıl ve neden olduğunu bilmeden bir şeyi hayallere göre tanımlamak, bu insanlar tarafından konuşulan her dilin öntemeli sayılır ki, buna da o dilin temeli denir. Argoda bu türden sayısız kelime vardır. Hiçbir etimolojik kaynağı olmayan, kim tarafından ve nerede yaratıldığı meçhul kelimeler. Bu çoğu zaman yalnız, türevsiz, barbar, zaman zaman tuhaf kelimeler, fakat epey güçlü ifadeler ileten canlı sözcükler. Örneğin, *«le taule»* cellat; *«le sabri»*, orman; «*taf*», korkup kaçma; *«le larbin»*, uşak;

(*) Mac: Keltçe bu sözcük erkek evlat, oğul anlamındadır.

«pharos», general, vali, bakan; *«le rabuin»,* şeytan... Hem maskeleyen, hem de açığa çıkaran bu sözcükler, gerçekten epey gariptirler. Bazıları, örneğin; *le rabouin* (şeytan, hem komik, hem de ürkütücüdür, tıpkı bir canavar gülümseyişi gibi...

Diğer yol, eğretilemedir. Her şeyi söylemek, fakat yine de her şeyi gizlemek isteyen bir dilin özelliği epeyce tanım içermesidir.

Bu yol, bir vurguna hazırlanan hırsızın, kaçmayı planlayan katilin sığındığı bir bulmacadır. Hiçbir dilin, argo kadar eğretilemesi yoktur: «Hindistancevizinin vidalarını açmak», boynunu koparmak; «burma», yemek yemek; «paket haline getirilmek», yargılanmak; «bir fare», ekmek hırsızı; «mızrak düşüyor», yargılanmak; yağmur yağıyor, anlamındadır. Bu da epey eski bir Fransız benzetmesidir, tarihi bir deyim gibi, yağmurun inişlerini mızraklara benzetmekten oluşan, bir eğretileme *«İl pleut des halelebardes»* (Mızraklar yağıyor. Bazen yüzyıllarla) kelimeler ilkel durumlarında benzetilenle ilgili bir görünüm kazanır. Yıllar sonra, şeytan artık *«rabouin»* değildir, o *boulanger* oldu (fırıncı, yani fırına sokan, cehennemin fırınına).

Belki daha esprili, ama eski kelime ölçüsünde yüce değil. Tıpkı Corneille'den sonra gelen Racine,(*) Aischylos'tan(**) sonra gelen Euriupudes(***) gibi.

Her iki çağdan kaynaklanan, vahşi ve eğretilemeli anlamlar içeren bazı cümleler düşsel görüntülere benzer. «İpsiz sapsızlar bu gece at çalacaklar», «Gece işçileri, aydan binit yürütecekler. *(Les sorgues vont sollicier des gails a la lune)»*. Bu cümle insanda bir tür hayalet görüntü izlenimi verir. Kişi, ne göreceğini bilemez.

Diğer yol, çareler. Argodan geçinir, onu gönlünce kullanır, ondan istediğini alır ve çoğu zaman bu dili zamanı gelince özetleyerek kabaca değiştirir. Zaman zaman değiştirdiği, temiz argo sözcüklerinden, binbir renkli deyimler oluşturur ki, bunlar da da-

---

(*) Racine: XVII. Yüzyılın klasik yazarlarından.
(**) Aischlylos: Trajedyanın atası.
(***) Euriupudes: Tanınmış bir trajedi yazarı, üç ünlü Yunan yazarının sonuncusu.

ha önce değindiğimiz iki unsurun karışımıdır. Doğrudan yaradılış ve metafor: «*Le cab jaspine, je mourronne que la roulotte de Pantin trime dans le sebri*». «*Le cbien aboie, je soupçonne que la diliqence de Paris passe dans le bois*»(*). Burada Paris kelimesi Pantin olarak yazılmıştır: *«Oab est sinve, le dabuge est merloussiere, la fée est bative»*. Bu, şu demektir: «Kenter budala, hanım kurnaz, kız da çok güzel». Çoğu zaman dinleyenleri şaşırtmak için her kelimenin sonuna iğrenç bir kuyruk takar argo, «*aille, orgue iergue*» ya da «*ucbe*» ile biten bu takılar dili iyice değiştirip bir «kuşdiline» çevirir. Namlı eşkiya Cartouche, cezaevi gardiyanına, bir gün şöyle sormuştu: «*Vousiergue trouvaille bonargue ce gigotmuche*»; «*Trouvez vous ce gigot bon?*» (Bu kızarmış eti beğendiniz mi?)

Bu da farklı bir anlamdaydı, Cartouche adama, kaçması için önerdiği bedeli beğenip beğenmediğini soruyordu. «*Mar*» eki, sonradan eklendi.

Yoldan çıkmışların dili olan argo, bozulmaya yargılıdır. Hem, anlaşılır hale geldiğinde hep kaçmak istediğinden, aralıksız kılık değiştirir. Bitkilerin aksine, argo günışığına dokunduğu an ölür. Bu nedenle, yıllar içinde argo çözülerek tekrar oluşur. Bu karanlık ve zorlu çalışma, hiç durmaz, süregider. Argonun on yıllık yolunu, dil bir asır alamaz. Bunun sonrasında:

«*larton*», «*lartif*» olur (ekmek); «*gail*», «gaye»ye dönüşür *(at)*; «*fertanche*», «*fertille*» olur (hasır); «*les siques-frusques*» (pılı pırtı giysiler); «*chique, égrugeoir* (kilise)»; «*colabre colas*» (oyun) olur. Önce, «*gahisto*» olan şeytan sırayla «*rabouin*» ve «*boulanger*» (fırıncı) olur. Papaz önce «*ratichon*»dır, sonra yabandomuzu haline geldi; kama önce «yirmi iki» sonra «*surin*», daha sonra «*ingre*» oldu. Polisler önceleri «*railess,*» sonra «*roussins,*» derken «*rousses*» sonra «ayakkabıbağı satıcıları» olduktan sonra, nihayet «zarbo ya da aynasız» olarak anıldılar. Cellat, önceleri «*taule*», sonra «*charlot*» derken, «*atiguer*» oldu,

---

(*) Köpek havladı; Paris arabası ormandan geçti.

en son ona «*besquillard*» denildi. XVII. yüzyılda savaşmak, dövüşmek karşısındakine «sigara vermek»ti; XIX. yüzyılda «Çeneyi okşamak» dendi. Bu iki karşıtlar arasında belki yirmiden fazla değişken deyim yaşayıp geçti. Lacenaire'e(*) göre Cartouche İbranice konuşur. Argonun bütün sözcükleri onları dillendirenler gibi, habire firardalar.

Fakat arada ve özellikle, bu firardan dolayı eski argonun kelimeleri yeniden dağarcıklara alınıyor. Her yörenin kendince bir argosu vardır.

Temple civarı XVII. yüzyıl argosunu korur, cezaevinin bulunduğu zamanlarda, Bictre thunes argosu vardı. O ihtiyarların «*aches*»la bitirdikleri kelimeler duyulurdu. «*Boyanches-tu*» «*Bois-tu*»(**) yerine, «*il cooyanche-il croit*. O inanır. Fakat yine de değişme yasası hep korunur.

An be an buharlaşıp uçuşan bu dili saptama fırsatı olsa, bu işi yapacak bilge epey acıklı ve faydalı bir düşünceye kapılırdı. Çünkü bu dili incelemek kadar, eğitimde etkili ve verimli bir dil bulunamaz. Argoda her metafor, her etimoloji bir ders verir. Bu adamlar arasında, dövüşmek, yenmek kelimesini yinelemekle aynı anlama gelir. Bir hastalıkla savaşılır, cin gibi olmaktır onların gücü.

Onlar için kişioğlunun fikri gölge kavramından uzak duramaz. Gece için «*sorgue*», insan için, «*orgue*» derler: İnsan da, gecenin türevidir.

Söz konusu insanlar için toplum, onları öldüren bir ortam, tekinsiz bir güçtür. Şebekelerinden, sağlıklarından söz edercesine söz ederler. Yakalanan biri, bir «hasta»dır; yargılanan biri, «ölü»dür.

O, dört duvar arasındaki tutuklu için, en korkunç durum, bir tür kötü şöhrettir. O, artık zindana «*castus*»(***) der. Bu azaphanede dış yaşam tutukluya güler yüzle görünür. Belki siz onun

---

(*) Lacenaire: XIX. asrın bir hırsızı.
(**) Bois tu: İçiyor musun?
(***) Castus: Castre kelimesinden türemiştir; iğdiş etmek demektir.

ayaklarını, yürümek için kullanmak istediğini düşündüğünü sanabilirsiniz, ama hayır, o ayaklarını dans etmek için düşünür.

Pırangalarından testereyle kurtulduğunda, ilk yaptığı, dans etmeyi düşünmektir. O artık testereye «*bastringue*» der; bu da onların dilinde «kır meyhanesi» demektir. Bir isim, bir odaktır, esaslı bir benzetme. Kanundışı insanda iki kafa vardır; ilki, onun hal ve hareketlerini düzenleyen ve hayat boyu kendisine yol gösteren kafa; ikincisi, ecel saatinde omuzlarından yükselen kafa. Ona cinayeti öneren kafaya «*sorbon*» der, ölürkenki kafası, sadece «kütük»tür. Bir adamın üzerinde sadece pılı pırtı ve kalbinde fenalık dışında duygu olmadığında, şu alçak kelimeli, o ikili aşağılanmasına indiğinde, o artık cinayet için hazırdır, tam kıvamındadır. Güzel bilenmiş bir bıçağa benzer, keskin iki ağzı vardır, yoksulluğu ve fenalığı bundandır. Bu alçak kelimenin karşılığı olan «*gueux*»yu onun için kullanmaz, onu bir «*reguise*» olarak anar ki, bu da «iyi bilenmiş» anlamına gelir. Zindan nedir ki, lanetli bir ateş, bir cehennem. Orada «forsa»nın adı «*fagot*»; bu da «çalı» demektir. Yanmaya mahkum çalı. Suçlular cezaevini «okul» olarak tanımlar. Bu kelime bütün bir ceza sistemini içerir.

Hırsızın da kendince zayıf yanları vardır. Siz, ben, her geçen «*pantre*» (*pan*), herkes...

Özel sözlükte, «*lirfanfa*» olarak adlanan zindan ezgilerinin nereden kaynaklandığını bilir misiniz? Şu sözlerime kulak verin:

Châpetlet Cezaevinde, geniş ve uzun bir dehliz vardır. Burası Seine Nehrinin sekiz ayak altına kazılıdır. Ne penceresi vardır, ne de havalandırma delikleri. açık olan tek şey kapıdır. Buraya birileri girer, fakat havanın zerresi giremez. Buranın tavanı, taş bir tavan ve zemini on parmak boyunda çamurdur. Bir zamanlar zemin taş döşeliydi, fakat su sızıntısı yüzünden taşlar da çürümüştü.

Zeminin sekiz ayak yukarısında, irice bir kiriş baştan başa uzardı, bu kalastan zincirler sarkardı kimi yerlerde ve bu zincirlerin uçlarında halkalar vardı. Buraya kürek mahkûmları tıkılırdı. Toulon'a gidinceye değin burada tutulurlardı. Onları bu kalasın altına iter ve her birinin boynuna bir halka, el ve ayaklarına zin-

cirier takarlardı. O sefilleri böylece her yerlerinden zincire vururlardı. Zincir epey kısa olduğundan, yatamazlardı. Bu kalasa asılı gibi, sabah akşam ayakta beklerlerdi. Bu gece boyunca, ekmeğe ya da su testisine uzanmak için epeyce uğraşmak zorundaydılar. Tepelerinde taş kubbe, dizlerine kadar çamurda, baldırlarından kendi dışkıları akardı, yorgunluktan bitkin düşen bu zavallılar çoğu zaman, dinlenmek için elleriyle zincire tutunurlardı, çünkü sadece ayakta uyuyabiliyorlardı ve her an boyunlardaki o halkadan boğulur gibi sıçrayarak uyanırlardı. Bir lokma ekmek yiyebilmek için, ayak topuklarıyla, baldırlarına kadar yükselirlerdi; çamura atılan o ekmeği yemek için. Bu korkunç yerde ne kadar dayanabilirlerdi. Bir, iki ay, altı ay, dahası birini tam bir yıl bekletmişlerdi. Burası kürek zindanlarının önodası gibiydi. Kral arazisinden çalınan bir tavşan için buraya tıkılanlar vardı.

Bu cehennemsi mezarda ne yaparlardı? Bir mezarda ne yapılır, usul usul can çekişirlerdi. Ve bir cehennemde ne yapılır? Şarkı söylerlerdi. Çünkü umudun bile kaybolduğu yerde, şarkı kalır. Malta Adasına yaklaştıklarında, kürek seslerini duymadan önce, mahkûmların şarkıları duyulurdu. İzinsiz avlanan zavallı Survubcent de bir süre Châtelet zindanında misafir edilmişti; bu olay daha sonra şöyle anlatılmıştı: «Beni o dizeler kurtardı.»

Ey yararsız şiir! Dizelerin faydası ne? İşte aşağı yukarı bütün argo şarkıları bu mahzende bestelenmiştir. Montgomery prangasının o acıklı nakaratı da buradan yükseldi: *Timaloumisaine-Timaulamison*. Bu şarkıların çoğu epey kederli, epey karanlıktır. Bazı şarkılar neşelidir, ama biri de çok sevecendir:

İşte burada sahneye gelir o küçücük Okçu(*).

Ne yaparsanız yapın, insanın kalbinden, bu ölümsüz duyguyu koparıp atamazsınız: Aşk!

Bu dünyada o gizli kapaklı işlerin sırları korunur. Sırlar aslında her şeyi korur. Bu sefiller için sır, birliğin esasını oluşturan bir

(*) Okçu: Venüs'ün oğlu Aşk Tanrısı Cupidon. Okuyla aşk için kalpleri deler.

birleşmedir. Sırrı bozmak, bu yabanıl topluluklardan bir şeyler koparıp almaktır. Argoda ispiyonlamak: «parçayı yemektir». Sanki ispiyoncu her birinin etiyle besleniyormuş gibi.

Şamar yemek ne demektir? Yine o renkli benzetme bunu şöyle sunar: Şamar yemek «yanan otuz altı mum» görmektir. Burada argo araya girip mum «*chandelle*» yerine «*camoufle*» der ve Acem dili de şamara, «*camouflet*» der. Metaforlar yardımıyla argo mahzenden Akademi'ye değin uzanır. Poulailler mumu yaktım, derken, aynı metaforu kullanan Voltaire de «*Langleviel de Beaumuche* (yüz mum hak etti)» der.

Araştırmacılar argoda, her adımda başka bir yenilikle karşılaşır. Bu tuhaf işin incelemesi, insanı düzenli toplumla, lanetlenmiş sefiller toplumunun sır küpü kesişme noktasına taşır. Argo artık kürek mahkûmu bir kelimedir.

Ey sefillerin o biçare düşünüşleri.

Ne üzücü... Kimse karanlıkta kalan insan ruhunun yardımına koşmayacak mı? Onun kaderi her zaman beklemek mi? Göklerden inecek o kanatlı, şafak renkli savaşçıyı, geleceğin o ışık saçan şövalyesini yok yere mı çağıracak imdada? İdealin o parlak kılıcını boşuna mı çağıracak?

Uçurumlarda ölü başı gibi sırıtan o çeneyi, pençe ve tırnakların yılanımsı büklümlerini giderek yakınlaşan bir canavar gibi görmeye mecbur mu? Canavarı beklemeye mahkûm edilen gecenin kenarında zincirlenen o dağınık saçlı, çırılçıplak Andromede(*) gibi parçalanmayı mı bekleyecek?

3
GÖZÜ YAŞLI VE GÜLEN ARGO

Anlattığımız gibi, dört asır öncesinin argosu da günümüzdeki argo gibi, her kelimeye bazen kederli, bazen de ürkütücü bir

---

(*) Andromede: Mitolojide bir kral kızı, kendisini parçalamaya gelecek canavarı çıplak bir halde beklerken, Perseus kanatlı atıyla gelip onu kurtarmış, sonra da onunla evlenmiştir.

ifade ekleyen karanlık bir ruhla kaplıdır. Bu dilde insan, Mucizeler Avlusunda, birbirleriyle kâğıt oynayan, kocamış serseri ve hırsızların o vahşi kederini hisseder. Onlar kendilerine has oyunlar oynarlardı. Mesela, şu ispatinin üstünde büyücek yonca yaprakları olan bir ağaç resmi vardı ki, bu da ormanın karanlık bir tanımıdır. Ağaç önünde bir ateş yakılmıştı ve üç tavşan bir avcıyı kızartırdı, geri planda kaynayan bir tencereden bir köpeğin başı seçilirdi. Kaçak avcıların kızartılmalarını, kalpazanların kazanda kaynatılmalarını betimleyen resimler ceza almanın epey kederli bir görünümüydü. Bundan daha kötüsü olamaz. Düşüncenin argo krallığında girdiği kılık, şarkı ister alaylı ister ürkütücü olsun, tümünde o güçsüz ve harabe hava sezilir. Bazı şarkıların hâlâ koruduğu o şarkıların yaklaşık hepsi, ağlatacak kadar yürek parçalayıcıdır. Burada hırsız sürekli zavallı ve sürekli gizlenen o tavşan, sıvışan fare, kaçan kuş olur. Hiçbir istekte bulunamaz, sadece göğüs geçirir. Onun bu inlemeleri ta bizlere dek geliyor, mesela şu:

«İnsanların babası olan Yüce Tanrı'nın, çocuklarına ve torunlarına nasıl böyle azap çektirdiği ve onların çığlıklarını duyduğunda, kendisinin de içinin sızlamamasına şaşıyorum inanın.»

Düşkün suçlu, düşünme olanağı yakaladığında, kanun önünde eğilir; toplum karşısında güçsüzdür. O da yerlere kapanır, yalvarır, merhamet ister, suçlu olduğunun farkında olduğunu biliyoruz.

Geçen asrın ortalarına doğru, bir değişim yaşandı. O cezaevi şarkıları, nakaratlar, bilgiç ve şakrak bir hava kazandı. Artık yakınan Omalure yerini bir Larifa'ya bırakmıştı. XVIII. yüzyılda zincir ve kodeslerin yaklaşık her şarkısında, iblisçe bir neşe vardır. Sanki kaval çalan birinin fosforlu bir ışıkla aydınlattığı ve ormana üflediği şu ince ve neşeli nakarat:

Miralabi Suralabo
Mirliton ribon ribette
Surlababi mirlababo
Mirliton ribon ribo

Kanunsuz adam mahzende ya da ormanda bir adamı öldürürken bu şarkıyı söyledi.

Epey ağırbaşlı bir işaret, XVIII. yüzyılda bu kaygılı toplumun antik acısı artık kayboluyor. birden, gülmeye başlıyorlar.

Tanrı'yı ve Kralı bile makaraya alıyorlar. Mesela XV. Louis için «Pantin Markizi»(*) diyorlar.

İşte onlar hemen keyiflendiler. Sanki vicdanlarında hiçbir yük yokmuş gibi, alçaklardan bir tür ışık saçılıyor. Bu gölge kabileleri, sadece davranışlarının keder yüklü küstahlığıyla değil, bir de, ruhlarının kaygısız cüretine büründüler. Bu da onların suçluluk bilinçlerini kaybetmelerinin ve kendilerinin bilge insanlar olduklarına inanmalarının bir belirtisi belki. Bu da soygun ve hırsızlığın ve doktrinlerin ve bilgiciliklerin arasına süzüldüğünü ve bunlara karıştıktan sonra, çirkinliklerinden çoğunu sildiklerinin işaretidir. Herhangi bir oyalama görünmediği zaman, yakın ve olağanüstü bir şeyin belirmesi...

Bir an için duralım. Burada kimi suçluyoruz? XVIII. yüzyılı mı? Onun felsefesini mi? Hayır, hayır. XVIII. yüzyılın eseri zinde ve iyidir. Öncelikle Diderot gibi ansiklopedi yazarları, Turgot gibi iktisatçılar, Voltaire gibi filozoflar, başlarında Rousseau'nun olduğu ütopistler... Evet bunlar dört kutsal alay.

İnsanlığın ışığa yaklaşmasını onlara borçluyuz. Onlar insanlık öğesinin ilerlemesini sağlamak için, öne fırlayan dört öncüdür. Diderot güzele, Turgot faydalıya, Voltaire gerçeğe, Rousseau ise hakbilir olana. Fakat bu filozofların altında sophistler de vardı. Bunlar da tıpkı balta girmemiş bir ormanda sağlıklı bitkilerin gelişimine baltalayan zehirli sarmaşıklar gibiydi. Cellat adliye sarayının merdivenlerinde, çağın o kurtarıcı kitaplarını yakadursun, günümüzde adları unutulan bazı yazarlar, kralın izniyle, sefillerin okudukları epey fesat yazılarını basıyorlardı. Epey zor inanılır bir ayrıntı, bozguncuların yayınlarından birçoğu hâlâ Gizli Kitaplık'tadır. Bunların bir prens tarafından korunduklarını dü-

(*) Pantin: Paris

şünmek epey üzücü. Derin ama iyice bilinmeyen bu olaylar, henüz yüzeye çıkmamıştır. Fakat bazen, bir olayın karanlıkta kalması, onun daha da belalı olmasına neden olur. Bütün bu yazarlar arasında, yığınlara en zararlı ve en derin galeriyi kazan «Restif de la Bretonne»dir.

Avrupa'nın tamamına has bu uğraş, zararını en fazla Almanya'da gösterdi. Schiller'in o ünlü eseri *Haydutlar*'da özetlediği gibi Almanya'da uzun süredir soygun ve yağma kol geziyor, mülkiyetin ve emeğin karşısında dikiliyordu. Güya, görünüşte gerçeğe yakın fakat aslında aldatıcı ve mantıksız ve epey saçma fikirler, soyut bir isimle teoriye dönüşüyordu. Böylece, çalışan, acı çeken ve dürüst halkların dokusuna süzülüp, onları usulca zehirliyordu.

Böyle bir olgunun ortaya çıkması epey ağır sonuçlar doğurur. Acı, öfkeyi doğurur, bu arada bolluk bereket içinde yaşayan sınıf, hiçbir şeyin ayrımında olmadan uyuduğu süre boyunca, şu zavallı sınıfların kinlerinden oluşan bir meşale, mutsuz ya da hatalı düşünen bir aklı tutuşturuyor ve onun bir kenara çekilip, toplumu incelemesine neden oluyordu. Kinin incelenmesi, ne müthiş şey!

İşte o zaman devirlerin talihsizliğinden gelen kanlı isyanlar, (Jacqueries) denilen isyanlar her yerde patlak veriyordu. Bu kanlı isyanların yanı sıra, o siyasal devrimler çocuk oyuncağı gibidir. Onlar ezilenin zulmedene baş kaldırması değil, çok daha kötüsü, açların toklara baş kaldırmasıdır ki, önlerine gelen her şeyi yıkıp geçerler.

Böylesi isyanlar halk depremidir.

İşte XVIII. yüzyıl bitiminde, sivrilen bu korkunç beladan korunmak için oluşan Fransız İhtilali, bunların yanında eşsiz bir dürüstlük gösterisidir.

İdealin darbesi sayılan bu ihtilal, ansızın dikildi ve fenalık kapısını kapatıp iyilik kapısını açtı.

Meseleyi halletti, gerçeği kanunlaştırdı, çirkefi kovdu, çağı sağlığına kavuşturdu ve halkı baştacı edip, layık olduğu gibi ödüllendirdi.

İnsanı ikinci kez yarattığını söyleyebiliriz, ona ikinci ruhu sundu: İnsan Haklarını.

XIX. yüzyıl, onun bu eserine kondu ve yararlandı. Artık bugün, demin değindiğimiz toplumsal yıkım olanaksız. Bunun haberini veren kör; korkan aptaldır. İhtilal, bu kanlı isyanın sağlıklı ve şifalı aşısı oldu.

Onun yardımıyla toplumsal şartlar değişti.

Artık kanımız, feodaliteye ve monarşiye ait virüslerden arındı. Anayasamızda Ortaçağa ait hiçbir şey kalmadı. Artık yeraltı dünyasının da işine son verildi. O sıçan yuvalarının huzurumuzu bozan isyanları bastırıldı. Artık bastığımız toprak açılarak, korkunç dehlizleri ve mağaraları göz önüne sermiyor.

İhtilal kavramı epey ahlakçıdır. Hak kavramı, görev kavramının gelişmesine yarar. Özgürlük herkesin izin yasasıdır. Birinin özgürlüğünün bittiği yerde, bir diğerininki başlar. İşte Robespierre'in o kusursuz tanımı. 1789'dan beri, halk artık yüceleşen bireyde gelişiyor. En yoksul birey hakkının olduğunu bildiğinden, ruhunda bir ışığın varlığını seziyor, açlıktan ölen bile Fransa'nın tertemiz olduğunun farkında. Yurttaşın bilincinde oluşan bir zırh. Özgür olan vicdanlıdır, her oy veren egemendir.

İşte artık bundan dolayı sağlıksız, marazi hırslara, açgözlülüğe yer yok.

Yüzler kışkırtmaların uzağında. Devrimci sağlık o kadar güçlüdür ki, tıpkı bir kurtuluş günü gibidir, bir 14 Temmuz ya da 10 Ağustos. Bundan böyle yığınların çığlığı şöyle: «Kahrolsun hırsızlar! Yaşasın ilerleme! İdeal ve mutlak'ın kapkaçla ilgisi yok!»

1848'de Tuilleries Sarayının hazinelerini taşıyan yük arabaları kimler tarafından çekildi bilir misiniz, Saint-Antoine Mahallesinin çöpçüleri tarafından. Evet, pılı pırtı içindeki bu gözüpek adamlar, hazinenin önünde nöbet tuttular.

Erdem bu yoksul, bu kötü kılıklı insanları adeta parlattı.

Yük arabalarının yarı açık sandıklarında, o göz alıcı elmasların yanı sıra, eski Fransız krallığının tacı da vardı. Elmaslarıyla göz alan bu taç, hiç yoksa o günün değerlerine göre, otuz mil-

yon frank ederdi. Şu yalın ayak çöpçüler işte bu tacı beklediler ve çaldırmadılar.

Evet, demek artık o isyanların sonu gelmişti. Düzenbazlar için belki kötü oldu. Bu eski korku, artık son kez etkisini göstermiş ve bir daha kullanılmamıştır. Artık o kırmızı hortlağın zembereği kırıldı. Bunu bilmeyen yok. Artık korku, dehşete düşürmüyor. Kuşlar artık korkulukla oynaşıyor. Martılar korkuluklara konabiliyor.

Kenterler de sevinerek izliyor bunu.

4
İKİ GÖREV: UMUT ETMEK VE GÖZETMEK

Durum böyle, fakat yine de toplumsal tehlikenin büsbütün kaybolduğu söylenemez. Kanlı isyanlar bastırıldı. Toplum bu konuda rahat edebilir, artık başına kan çıkma, beyin kanamasından ölme riskinden kurtuldu diyelim, fakat soluk almasına dikkat edelim. Belki felçten bile tehlikeli olan ince hastalık pusuda. Toplumsal ince hastalığın ismi sefalet!

Beyin kanamasından, felçten nasıl ölünürse, bundan da ölünür.

Sürekli aynı sözleri söyleyeceğiz. Önce, acı çekenlere yardıma gitmek, onların acılarını dindirmek, onları aydınlatmak, onları sevmek, onlara ufuk açmak, eğitmek, çalışma şevki vermek... Uyuşukluğun zararlarını anlatmak, zenginliği sınırlamadan yoksulluğu sınırlamak, işte yeni görevler. Uzanabilecek yüz kola sahip olup, işlikler, fabrikalar açmak, bütün becerilere uygun okullar, bütün zekâları geliştirecek laboratuvarlar kurmak. İşgününü kısaltıp, ücreti artırmak, alacakla borcu dengelemek. Özetle, kazancı ihtiyaca göre ayarlamak. Toplumun karanlıklarında emekleyenlere bol ışık vermek, cahilleri eğitip, sefaleti ortadan kaldırmaya çalışmak. İşte sevecen ruhlara bir davet. Kardeşliğin ilk ihtiyacıdır bu. Bencil ruhların da bunu öğrenmeleri gerekli, bu politik bir görevdir de. Yine de, bütün bunların sadece bir giriş ol-

duğunu belirtmek gerek. Asıl mesele şu: Hak olmayan çalışma, yasa olmaz.

Bunda fazla üstelemeyeceğiz, yeri burası değil.

Doğa, kader adını alırsa, toplum da öngörü ya da öngörü adını almalıdır. Bilmek son anda verilen bir ilaç, ilk zorunluluk düşünmek. Gerçek de, has buğday gibi besler. Bilim ve bilgeyi perhizli bir mantıktan uzaklaştırır. Tıpkı boş mideler gibi, boş zihinlere de acıyalım. Açlıktan ölene bir beden kadar, dahası ondan daha acı olan, ışık açlığından ölen bir ruhtur.

İlerleme sorunların çözümlenmesine doğru gidiyor. Bir gün, herkes şaşakalacak. İnsanlık yükseldikçe o alt katmandaki sefiller de aydınlığa çıkacak. Sefaletin giderilmesi, bir seviye yükselmesiyle olacak.

Bu kutsal çözümden hiç şüphelenmeyin...

Aslında şu anda, geçmiş epey güçlü; toparlanıyor. Bir cesedin böyle gençleşmesi şaşırtıcı. Bakın canlandı, yürüyor, geliyor, sanki utkulu, evet bu ölü bir fatih. Arkasındaki yığınlarla geliyor; boşinançlar; kılıcı zülum, bayrağı bilisizlik. Ne zamandır, birkaç savaş kazandı, ilerliyor, korkutuyor, gülüyor, kapımıza dayandı. Biz, umut kesmeyelim, Annibal'ın kamp kurduğu alanı satalım.

Bizler inançlıyız, niye korkalım?

Nehirlerin gerilemeleri olmadığı gibi, zihnin de olamaz. Fakat geleceğe inanmayanlar, düşünsünler. İlerlemeye karşı çıkan bu adamlar, geleceği değil, kendilerini mahkûm ediyor. Kötü bir hastalık kaptılar, geçmişle aşılandılar. Yarına karşı çıkmanın sadece bir yolu var; ölüm!

Peki ama hiçbir ölümü istemiyoruz, bedenin ölümünü alabildiğine geç vakitte, ruhun ölümünü asla. Ruhumuzun ölmesine kesinlikle rıza gösteremeyiz.

Evet, bulmaca sözünü edecek, sfenks dile gelecek, mesele çözülecek. Evet XVIII. yüzyılın tasarladığı halka, XIX. yüzyılda tamamlanacak. Bundan kuşkusu olan gelişmemiş zekâlıdır. Gelecek çiçeklenmesi, evrensel refahın çiçeklenmesi, ilahi açıdan kaçınılmazdır.

Toplumların itilimleri, insani olayları, bir tür denge kurdurur,

buna «adalet» deriz. Yeryüzünden ve gökten gelen bu güç, insanlıktan kaynaklanıp onu yönetir. İşte bu güç mucizeler yaratır. Kusursuz sonuçlar, onun için epey olağanüstü sayılır. İnsanoğlundan gelen bilimin yardımı, bir diğer olaydan gelen bir yardımla birleşip, bu güç artık halkın olanaksız sandığı sorunlardan da neredeyse hiç yılmaz. Düşüncelerin birleşmesinden bir hal yolu yaratmakta hünerlidir, bir gün, Doğu ve Batı'yı birleştiren ve Müslüman imamlarıyla, Mısır'da bir piramitte Napoléon Bonaparte'ı karşılıklı konuşturan ilerlemenin, bu sır küpü gücünden her şey umulur.

Bütün bunları beklerken, boş durmayalım. Düşüncelerin ileri, görkemli yürüyüşlerine ara vermeyelim. Toplumsal felsefe, aslında barış bilimidir. Onun gayesi mücadeleleri ve öfkeleri yenmek ve bunun için de, uyuşmazlıkları gidermektir. İnceleyen, derine inen, çözümleyen bu felsefe, sonra bir daha oluşturur. Bütün kini yok ederek, indirgeme yoluyla işleri ele alır.

İnsanların üstünden esen rüzgârdan, bir toplumun zararlı uluslarını, imparatorlukların, töre, yasa, dinlerinden zarar gördüklerine kaç kez tanık oldu. Bir gün bu fırtına diner ve bütün bunları da yanı sıra götürür. Çin, Hint, Keldani, Acem, Asur ve Mısır medeniyetleri art arda silindi. Niye? Bilemıyoruz. Bu felaketlerin nedenleri ne? Meçhul. Bu toplumlar kurtulabilir miydi? Kabahat kimin? Kendi suçları mı bunun nedeni? Hangi lanetli fenalıkta ısrar ederek mahvoluşa gittiler? Bir ulusun ve bir ırkın böyle korkunç ölümlerinde, kaç intiharın payı vardır? Bütün bunlar cevapsız kalacak sorulardır. Bu mahkûm edilen medeniyetler artık, derin bir karanlığa gömülü. Boğulduklarına göre su alıyorlardı demek ki? Artık söyleyecek başka sözümüz yok. Mazi dediğimiz bu denizin, o kocaman dalgaların önüne ürkek bir şaşkınlıkla bakıyoruz. Evet işte, çağlar boyunca batan o güzel gemiler Babil, Ninova, Tars, Teb ve Roma... Gölgelerin üflediği o müthiş soluk onları yuttu. Fakat bir yerde, gölge olan başka yerde ışığa döner. Aslında antik medeniyetlerin hastalıklarını bilemeyiz fakat kendi arızalarımızın farkındayız. Kendi medeniyetimize ışık tutmak bizim için bir hak ve bir görev. Bu nedenle,

onun zayıf halkasını sezip, hastalığının nedenine göre gereken ilacı vermeliyiz. Yirmi yıllık bir mazisi olan medeniyetimiz, bu çağın hem canavarı, hem de harikasıdır. O kurtarılmaya değer. Kurtarılacak. Onun acısını azaltmak bile epey önemli ama onu aydınlatmak; işte, bu daha önemli. Çağdaş felsefenin gayesi buna yönelik olmlıdır. Günümüzün bilgelerine epey önemli bir görev düşüyor, medeniyetin nabzını dinlemek.

Evet, bir daha belirtelim; bu yürek dinleme epey rahatlatıcıdır. Aynı zamanda cesaret de verir ve bu cesaretle, bu acıklı olayların son sayfalarını çevirmek isteriz. Toplumun gelgeçliğinin karşısında insanlığın ölümsüzlüğünü hissediyoruz. Lavlarını fışkırtan bir volkan yaraları, krateri ve çatlaklarından saçılan bilisizlikten dolayı, evren ölümsüzdür. Ulusların hastalığı kişiyi öldürmez.

Toplumsal klinik her ne kadar baş sallasa bile, insanların en güçlülerinin, en şefkatlilerinin ve en mantıklılarının bile zayıf düştüğü zamanlar olur.

Peki, Gelecek nasıl olabilir? O müthiş gölgeyi gördükten sonra, böyle bir soruyu sorabiliriz. Egoist ve sefillerin, karanlık bir karşılaşması; ilkinde önyargılar, zengin eğitiminin gölgeleri, sarhoşlukla artan iştah, sağırlaştıran bir bereket sersemletmesi, acı çekme korkusu ki, bu da çoğunda onlara karşı düşmanlık yaratmaya gider, karşı çıkılmaz bir doyum, ruhu örten kof bir benlik. Sefillerde doymazlık, tutku, haset, başkalarının zevkine duyulan kin, insanlık hayvanının arzularını gidermeye yönelten o koyu sarsıntılar, sis çökmüş yürekler, yazgı, ihtiyaç, yazgıcılık, kötü ve yalın bir bilisizlik.

Bakışları yukarı kaldırmaya devam etmeli mi? Seçilen o parlak nokta, sönecek gibi midir?

Derinlere gömülü idealin manzarası korkunç, minicik, zor seçilen, parlak fakat yine de o karanlık tehditlerle kuşatılmış bir nokta. Ama yine de bulutlar içinde ışıldayan bir yıldız gibi, ondan daha tehlikeli sayılmaz.

SEKİZİNCİ KİTAP

MUTLULUKLAR VE ACILAR

1

KUSURSUZ AYDINLIK

Okurumuzun anladığını biliyoruz. Eponine parmaklığın arkasından bakıp, Plumet Sokağında oturan o alımlı kızı tanımış ve onu tehlikeden korumak için, kendisini oraya yollayan Magnon'a orada iş olmadığını söyleyerek haydutları oradan uzaklaştırmıştı. Daha sonra, kız sözünde durmuş ve Marius'ü oraya götürmüştü. Delikanlı, birkaç gün bu parmaklık önünde sevinçten kendinden geçmiş gibi, bakakalmış ve nihayet demiri mıknatısa çeken o güce boyun eğip, ne yapmış etmiş, Cosette'in bahçesine girmişti. Tıpkı Romeo'nun Juliette'in bahçesine girmesi gibi. Aslında bunu Romeo'dan bile daha kolayca yapmıştı. Romeo sevgilisine kavuşmak için, bir duvarı aşmak zorunda kalmıştı; oysa, Marius eski parmaklıkların bir çubuğunu çıkartıp içeri süzülmüştü. Marius epey ince yapılıydı, o aradan zorlanmadan geçti.

Sokak bomboş olduğu için ve delikanlı da geceleyin o bahçeye girdiğinden, hiçbir zaman görülme riski yoktu.

İki ruhu birbirine bağlayan o uğurlu ve kutsal öpücükten sonra, Marius neredeyse her gece geldi ve buluştular. Cosette, hayatının bu döneminde acımasız ve çıkarcı bir erkekle karşılaşmış olsa, yandığının resmiydi. Bonkör gönüller kendilerini bırakmaktan çekinmezler. Aslında kadının en büyük fazileti itaat etmektir. Aşk o kaçınılmaz yere eriştiğinde, bilmeden, utancın kut-

sal körleşmesiyle birleşir. Ah asil ruhlar, bilseniz sizleri ne tür tehlikeler bekliyor, çoğu zaman siz kalbinizi sunarken, bizler sizin bedeninizi alırız. Kalbiniz sizde kalır, siz de titreyişlerle yuvarlandığınız o karanlıkta ona bakakalırsınız. Aşk böyledir, ortası yoktur. Seveni ya kurtarır ya da yıkıma götürür. Bütün insanlığın kaderi bu ikilemdedir. Mahvoluş ya da kurtuluşu içeren bu ikilem, aşkın olmazsaolmaz sonucudur.

Ölüm yoksa, aşk hayattır. Hem beşik, hem de mezar olabilir.

Söz konusu duygu insan yüreğine «evet» ya da «hayır» der. Tanrı'nın yarattıkları arasında en fazla ışık saçan yürek, ne yazık ki, çoğu zaman en koyu karanlıklar beşiğidir.

Tanrı Cosette'e merhamet etmişti. Onun bulduğu aşkın kurtarıcı bir aşk olmasını diledi.

1832'nin o güzel mayısında, bakımsız ve yabanıl bahçe, dünya sevinçlerinin en güzelini tattı.

Her gün daha hoş kokan ve giderek gelişen o çalıların altında masumiyet ve ışıktan örülü bu iki ruh, insandan çok meleklere benzeyen bu iki varlık, gölgeler arasında, birbirleri için parladı. Birbirlerine tapıyorlardı. Cosette, Marius'ün başında bir hale görüyor, Marius Cosette saçlarının üzerindeki ışıltıyı seçiyor gibiydi: Birbirlerinin sadece ellerine dokunmakla yetiniyor, bakışıyor, konuşuyor; birbirlerine sokuluyorlardı. Fakat sürekli korudukları bir mesafe vardı aralarında.

Bunu isteyerek koymamışlardı, onun varlığından bile habersizdiler.

Marius aralarında bir parmaklık bulunduğunu hissediyordu: Cosette'in saflığı, temizliği. Cosette bir destek görüyordu: Marius'ün dürüstlüğü.

O ilk öpüşmeleri, son öpüşmeleriydi. O akşamdan sonra Marius, sadece Cosette'in parmaklarını, boynundaki şalı okşamak ya da bazen saçlarına dudaklarını dokundurmaktan öteye gitmemişti. Cosette onun için, bir koku gibiydi, bir kadın değil. O bu mis kokuyu, kana kana içine çekiyordu. Kız aslında ondan bir şey esirgemiyordu, ama delikanlı ondan bir şey istemiyordu. Co-

sette mutlu, Marius de memnundu. Bir ruhun başka bir ruhla yaşadığı bir esrimeydi onlarınki. İdealde buluşan iki temizliğin tanımsız bir kucaklaşması, bir göldeki iki beyaz kuğu.

Aşkın o döneminde, şehvetin sustuğu ve sarhoşluğa yenik düştüğü anda, o saf, temiz Marius, Cosette'in eteğini dizlerine değin açmaktansa bir kaldırım kadınına gitmeyi isterdi. Bir seferinde ay ışığının ortalığı aydınlattığı bir gece, Cosette yerden bir şey almak için eğildi, yakası açılmış, göğüslerinin birazı ortaya çıkmıştı. Marius hızla başını başka yöne çevirdi.

Bu iki varlık neler yaşıyordu? Hiç. Sadece birbirlerini tapar gibi seviyorlardı.

Gece, yan yana geldiklerinde, o bahçe onlara canlı ve ilahi bir yer olarak görünürdü. Çevrelerindeki çiçeklerin hepsi açılıp, onlara o baş döndürücü kokularını veriyorlardı, onlar da kendi ruhlarını açıp çiçeklere dağıtıyorlardı. Kendilerini kuşatan o tutkulu ve güçlü bitkiler, içerdikleri usare ve esrimeyle, bu iki günahsız sevgilinin çevresinde titrerdi. Onlar da ağaçları ürperten aşk sözcükleri söylerlerdi.

Bu sözler nelerdi? Nefes alma. Daha fazlası değil. Fakat bunlar da bu doğayı coşturmaya yetiyordu. Rüzgârın bir duman gibi üfleyeceği bu konuşmaların büyüsü epey güçlüydü. Sevgililerin bu fısıltılarına o içten yükselen ve bir lir gibi eşlik eden o ezgiyi çıkarıp olsak, ne kalır ki? Sadece bir gölge. Siz de o zaman, «Aman Tanrım hepsi bu?» diyerek şaşardınız... Evet, çocukluklar, aynı tekerlemeler, aynı sözler. Salt gülmek için gülmek, saçmalıklar, fakat bir yandan da, dünyanın en derin ve en yüce şeyi... Söylenmeye ve dinlenmeye değenler.

Bu boş, bu çocuksu sözleri duymayan ve bunları söylemeyen erkek, ahmağın biri olmanın yanı sıra, kötü bir adamdır da.

Cosette Marius'e:

«Biliyor musun?»

Bu ilahi bekâretlerinin içinde nasıl olduğunun ayrımında olmadan içlidışlı olmuş, birbirlerine «sen» demeye başlamışlardı.

«Biliyor musun, benim adım Euphrasie!»

«Euphraise mi? Hadi ordan, senin adın Cosette değil mi?»

«Hayır, o küçükken bana takılan epey kötü bir isim. Fakat benim asıl adım Euphrasie. Yoksa bu isimden hoşlanmadın mı?»

«Hoşlandım, fakat Cosette de hiç fena bir isim değil.»

«Cosette'i Euphrasie'den daha fazla mı seviyorsun?»

«Şey... Evet.»

«Peki, o zaman ben de sevdim. Doğru, hoş bir isim Cosette. Bana Cosette de.»

Bu sözlerden sonraki gülümseyişinin tatlılığı, bu konuşmayı bir cennet bahçesine uygun, saf bir aşka dönüştürüyordu.

Genç kız, bir diğer akşam, ona uzun uzun bakıyor ve sonra şöyle diyordu:

«Sen göz alıcısın, güzelsin ve akıllısın da, hiç de ahmak değilsin, benden epeyce bilgilisin, fakat yine de şu sözlerle meydan okuyorum: Seni seviyorum!»

Havalarda uçan Marius, bir yıldız şarkı söylüyor gibi bir izlenime kapıldı.

Bir diğer akşam Marius, öksürdüğü için Cosette usulca onun eline vuruyor ve şöyle diyordu:

«Öksürme, öksürme, lütfen. Burada, benden izinsiz öksürülmesine katlanamam. Öksürüp beni kaygılandırman çok kötü. Senin sağlıklı olmanı istiyorum, eğer sağlıklı olmazsan, ben de çok üzülürüm. Ne yaparım o zaman?»

Bunlar sadece meleklere yakışacak sözlerdi.

Birinde Marius, ona:

«Senin isminin Ursula olabileceğini düşünmüştüm,» dedi.

Gece boyunca buna güldüler.

Bir başka gün, Marius pat diye:

«Bir gün parkta, az daha bir gaziyi dövecektim...»

Sonra hemen sustu, başka bir şey konuşmadı, çünkü o zaman Cosette'e, rüzgârın havalandırdığı eteğinden ve görünen dizbağından söz etmesi gerekecekti ki, Marius buna cesareti yoktu.

Onun o lekesiz aşkı, tensel dokunuşları karşısında geriliyordu. Marius için Cosette'le yaşamak bu demekti, başka bir şey yapmadan, her akşam bu sokağa gelmek, eski demir çubuğu

oynatıp kendisine bir yol açmak, onunla dirsek dirseğe, aynı yere oturmak, ağaçların arasından yıldızlı geceyi izlemek, pantolonunun bir kıvrımını Cosette'in eteğinin bir kıvrımına değdirmek, onun ellerini okşamak, ona «sen» demek, onun kokladığı çiçeği koklamak ve sonsuza kadar aynı biçimde yaşamak...

Böyle zamanlarda bulutlar başlarının üstünden geçiyordu. Rüzgârın her esişi, havadaki bulutlardan çok, insanın düşlerini götürür.

Bu günahsız ve yabanıl aşkın bütün cilvelerden mahrum olduğu düşünülmesin. Sevilen kadına iltifat etmek, onu okşamak gibidir, bu da bir ataklık sayılır. İltifat bir gelinliğin üzerinden öpmeye benzer. Tutku buna inceliğini eklerken, bir yandan da saklanır. Tutkunun karşısında yürek daha fazla sevebilmek için geriler. Marius'ün iltifatları da gökler kadar saf ve temizdi. Meleklere yakışan uçan kuşlar herhalde böylesi şeyler duyarlar. Marius bir yandan da, buna yaşamı, insani duyguları ve olumlu özelliklerini katıyordu. Daha sonra yatakta söylenecek sözlerin, mağarada fısıldanan bir başlangıcını yani. Lirik bir coşku, şiir ve şarkı karışımı, kumru seslerine benzeyen tapınmanın bütün incelikleri, bütün bunlar bir bukette toparlanmış, ilahi güzellikte bir koku salarlardı: Kalplerin cıvıltıları.

Marius coşkuyla fısıldardı:

«Ah Cosette ne de güzelsin. Sana bakmaya doyamıyorum, bu nedenle seni sadece izliyorum. Sen bir peri gibisin. Senin yanında neler hissettiğimi anlatamam. Eteğinin altında görünen o minik ayağın beni heyecanlandırıyor. Kirpiklerin aralandığında, ne büyülü bir ışık yayılıyor gözlerinden. Sen o kadar mantıklı konuşuyorsun ki, çoğu zaman senin bir hayal olmandan korkuyorum. Konuş, seni dinliyorum, sana hayranım. Ah Cosette, bu ne denli güzel, ben sanırım iyice çıldırdım. Evet, hanımefendi, sen tapılmaya layıksın. Ben senin ayaklarını mikroskopta; ruhunu teleskopta inceliyorum.»

Cosette:

«Sabahtan beri, her geçen an seni daha çok sevdim.»

Bu aşk konuşmasında soru ve yanıtlar sürekli uyumla karşılaşırdı. Cosette'in bütün karakteri saflık, temizlik, saydamlık, beyazlık, masumiyet ve ışıktı.

Marius'ün ona tapınması epey olağandı. Fakat aslında ma-

nastırdan henüz çıkan kız, bazen, çok ince ve derin sözlerle, çok kibarca konuşurdu. Onun konuşması cıvıltı gibiydi. O hiçbir konuda yanılmazdı. Çok isabetli fikirleri vardı. Kadın, içgüdüsüne göre hisseder ve konuşur.

Hiç kimse bir kadınınki gibi tatlı ve derin sözler edemez. Sevimlilik ve derinlik: işte kadın, işte onun ilahi bir varlık olmasını sağlayan şeyler.

Bu eksiksiz mutluluk arasında bazen sevgiden gözlerinin yaşardığına da rastlanırdı. Ezilen bir cırcırböceği, yuvadan düşen bir tüy, çiğnenen bir çiçek sapı onların gözlerine yaşlar biriktirirdi. Aşkın bir diğer belirtisi de kalbi yumuşatıp merhamet duygusunu harekete geçirmesidir.

Onun başka bir belirtisine uyarak, çoğu zaman içtenlikle gülerlerdi. Öyle çocuksu ve rahat gülerlerdi ki, gören iki erkek arkadaş sanırdı.

Buna rağmen, en lekesiz yüreklerin bile farkında olmasına karşın, unutulmayan doğa her zaman pusuda, onların arasındaydı. Kaçınılmaz o yüce ve acıklı sonu oluşturmak içindi bu. Kaldı ki, ruhlar ne kadar temiz olursa olsun, en saf konuşmalardan bile iki erkek arkadaşla iki sevgiliyi ayırmak epey kolaydır. O ince ve esrarengiz bir farktır.

Birbirlerine tapıyorlardı.

Kökü olan ve değişmeyen şeyler her zaman yaşarlar.

Sevgililer birbirlerini sever, gülümser, el tutuşur, güler, birbirlerine «sen» der, gün batımında gizlenen kuşlar ve güller gibi bir yana çekilirler. Bakışlarının anlattıklarını yüreklerine saklayıp birbirlerini büyülerken fısıldaşırlar ve bütün bu zaman boyunca çok yıldızlı bir öbek gökyüzünü kaplar.

2
KUSURSUZ MUTLULUK

Mutluluktan büyülenmiş haldelerdi. O ay Paris'i mahveden kolera salgınının da farkında değillerdi. Birbirlerine içlerini alabildiğine dökmüşlerdi, fakat bu, isimlerini açıklamaktan öteye git-

memişti. Marius Cosette'e, anasının babasının olmadığını, adının Marius Pontmercy ve kendisinin avukat olduğunu, yayıncılar için çeviri yaparak geçimini kazandığını anlatmıştı. Babasının bir binbaşı, bir kahraman olduğunu, çok varsıl dedesiyle arasının iyi olmadığını eklemişti. Laf olsun diye, «Baron» olduğunu bile söylemişti ama Cosette, bununla o kadar ilgilenmemişti. Marius baron ha? İyi anlayamamıştı. O bir unvanın anlamını bilmezdi. Marius, Marius'tu, bu da ona yeterdi.

Cosette de, ona kendi geçmişini anlatmıştı. Yetiştiği küçük Picpus Manastırından söz etmiş, annesinin öldüğünü, onu hiç hatırlamadığını, babasının Mösyö Fauchelevent isimli çok iyi biri olduğunu, her şeyini yoksullara dağıttığını, kızından hiçbir şey esirgememesine rağmen, kendisini çok şeyden mahrum kıldığını da söylemişti.

Bunların en tuhaf tarafı şuydu: Cosette'le buluştuğu o senfonide yaşayan Marius için, en yakın geçmiş bile, bulanık ve uzak görünüyordu. O Cosette'i söyledikleriyle tatmin oldu. Harabedeki o gece baskınından genç kıza söz etmeyi bile aklından geçirmedi. Ne Thenardierler'in ismini andı, ne de babasının kolunu yakmasından, yiğitçe ama anlaşılmaz tavırlarından söz etti.

Esasen delikanlı bunları bir süreliğine unutmuştu. Akşamleyin, öğle yemeğini nerede yediğini, o gün kimlerle konuştuğunu bile hatırlamazdı. Onun kulaklarını çınlatan o ilahi ezgiler, onu diğer şeylere karşı ilgisizleştiriyordu. O sadece Cosette'i gördüğü anlarda yaşıyordu. O zamanlarda, kendisini cenette sandığından, dünyayı unutması olağandı. İkisi de, o manevi tutkuların ağır yükünü bitkince taşıyorlardı. İşte âşıklar bu halde yaşarlar.

Ne yazıktır böyle duyguları herkesin hissetmemesi! Neden bir gün bu göklerden inilir ve neden sanki daha sonraları hayat süregider?

Sevmek biraz da düşünmektir. Aşk öteki şeylerin hepsinin unutulması demektir. Tutkuda mantık var mıdır? İlahi mekanizmada kusursuz bir geometrik biçimin bulunamayacağı gibi, insan yüreğinde de, kesin mantık uyumu yoktur. Cosette ve Marius için birbirleri dışında hiçbir şey yoktu. Marius için Cosette,

Cosette için Marius yaratılmış ve birbirleri için yaşıyorlardı. Onları kuşatan dünya bile, bir çukura düşmüş gibiydi.

Altından örülü bu anlarda yaşıyor gibilerdi. Ne önlerinde bir engel vardı, ne de arkalarında. Delikanlı çoğu zaman Cosette'in bir babası olduğunu da unuturdu. Onun aklında o göz kamaşmasının unutuşu vardı. Peki bu sevgililer nelerden söz ederlerdi? Demin değindiğim gibi, çiçeklerden, kırlangıçlardan, batan güneşten, ayın doğuşundan ve böyle önemli şeylerden söz ederlerdi. Birbirlerine her şeyi anlatmışlardı. Sevgililerin her şeyi, hiçtir. Evet ama, ya Baba, gerçekler, o in, o macera, o hırsızlar, o baskın? Bütün bunlara ne gerek vardı ki? Üstelik bu kâbusun gerçekliğinden de emin değildi delikanlı. İki kişiydiler, birbirlerine tapıyorlardı, işte hepsi bu. Şurası kesin ki, ardımızdaki cehennemin silinmesi cennete gitmek demektir. İblisler görüldü mü? Onlar var mıdır? Kimse bir şey bilmez, bütün bunlar, pembe bir bulutla kaplıdır.

Evet, işte bu iki genç yürek, epey yükseklerde uçuyorlardı. Doğadaki bir inanılmazın içinde yaşıyorlardı; ne aşağılarda, ne de yukarılarda, insanla melek arası, çamur arasında, bulutların üstünde. Et ve kemikten olduklarının bile ayrımında değil gibilerdi, baştan ayağa ruh ve sarhoşluk kesilmişlerdi. Yerlerde yürüyemeyecek ölçüde yüce, ama mavilikte kaybolmayacak kadar da insanlıkla yüklüydüler.

Bu hengâme arasında yaşıyorlardı. Ah idealin yüklendiği o kusursuz uyuşma. Cosette bu kadar güzel olmasına rağmen, delikanlı çoğu zaman onun karşısında gözlerini kapatırdı. Kapalı gözlerle ruhların içleri daha iyi görülür.

İki genç bütün bunların kendilerini nereye götürdüğünü düşünmüyorlardı bile. Kendilerini arzu ettikleri yere varmış gibi görüyorlardı. Aşkın bir yere götürdüğünü düşünmek insanın en komik savıdır.

3
GÖLGELENMELER

İhtiyar adam hiçbir şeyden kuşkulanmıyordu.

Delikanlı kadar hayalperest olmayan Cosette neşeliydi, bu

bu da onun mutlu olmasına yetiyordu. Cosette'in ruh hali, onun o sevimli uğraşları, kalbini dolduran Marius'ün hayali, onun o güler yüzünün ve beyaz alnının pürüzsüzlüğünden bir şey götürmüyordu. O bakirenin aşkını, meleğin zambağı taşıdığı gibi, onurla taşıdığı çağdaydı.

Bu nedenle, Jean Valjean da huzur doluydu. Hem iki sevgilinin anlaşması her şeyin yolunda gitmesine yarar. Onların sevgilerini bulandıracak üçüncü kişi, çoğu zaman koyu bir körlükle kalır. Bu nedenle Cosette, babasının her söylediğine evet der, hiç karşı koymazdı. Babası yürümek mi istedi; Cosette ona: «Peki babacığım,» diyordu. Evde kalmak istediğinde genç kız, buna da gülerek evet derdi. Akşam vakitlerini kendisiyle geçirmek isterse Cosette, buna de sevinmiş görünürdü. İhtiyarcık gecenin onunda, kendi odasına çekildiğinde, tetikte bekleyen Marius, o geceler saat ondan sonra bahçeye girerdi. Cosette, balkon kapısını açıp kapatarak, ona işaret yollardı. Gündüzleri Marius'ün görmenin mümkün olmadığını biliyordu. Jean Valjean, Marius'ün varlığını bile unutmuştu. Fakat bir gün kahvaltıda kıza:

«Robunun arkasına kireç bulaşmış,» dedi.

Bir akşam önce, Marius heyecanlanıp Cosette'i duvara dayamıştı.

İşlerini yapar yapmaz uyumaya giden ve deliksiz uyuyan hizmetçi kadının da bir şey bildiği yoktu.

Marius, eve adımını hiç atmazdı. Cosette'le beraber olduklarında, yoldan görünmemek için genellikle, balkonun altındaki bir çıkıntıda saklanırlardı. Orada otururlar ve el ele tutuşarak belki yirmi kez birbirlerinin ellerini okşar ve ağaçları izlerlerdi. Böyle zamanlarda ayaklarının önüne yıldırım bile düşse umursamayacaklardı.

Safça bir temizlik. Kar gibi saatler, birbirinin aynısı saatler.

Böylesi aşklar zambaklar ve kumru tüylerinden yapılma bir koleksiyon gibidir.

Kendileriyle sokak arasında, büyük bir bahçe vardı. Marius her girip çıktığında, dikkat çekmemek için, o demir çubuğu iyice yerine oturtuyordu.

Gece yarısına doğru çıkardı genellikle ve birlikte oturduğu Courfeyrac'ın evine giderdi. Courfeyrac, Bahorel'e:

«İnanır mısın bilmem, Marius sabahın birinde eve dönüyor artık,» derdi.

Arkadaşı:

«Eh, ne yapalım her rahip çömezinin karanlık bir tarafı vardır.»

Courfeyrac bazen, kollarını göğsünde birleştirir ve Marius'e ağırbaşlıca çıkışırdı:

«Boşuna yoruluyorsunuz, delikanlı.»

Zeki bir genç olan Courfeyrac, Marius'ü aydınlatan o görünmez ilahi ışığa fazla anlam veremiyordu. O, böylesi aşklara alışkın değildi. Sabırsızlanıyor ve Marius'e hayallerden sıyrılmasının ve gerçeklere dönme vaktinin geldiğini söylüyordu.

Yine bir sabah, onu şöylece uyardı:

«Sevgili dostum, şu sıralar bana, ayda yaşayan, sabun köpüklerinden oluşma bir hayal dünyasındaki birinin izlenimini veriyorsun. Haydi uslu çocuk ol da, bana anlat, kızın ismi nedir?»

Fakat hiç kimse ve hiçbir şey onu konuşturamazdı. Onun tırnaklarını sökseler, ondan o ismi öğrenemezlerdi. O kusursuz ismi yabancılara nasıl telafuz ederdi? Özlü aşk, bir şafak kadar aydınlık fakat bir mezar kadar sessizdir. Ama Courfeyrac Marius'teki değişmeleri izliyordu, ışıklar saçan bir sessizlik...

Şu canım mayıs ayında Marius ve Cosette tarifsiz mutluluklar yaşadılar.

Birbirlerine sadece «siz» deyip sonra tekrar «sen» diyebilmek için girişilen âşıklar arası tartışmalara bile girdiler.

Kendilerini zerrece ilgilendirmeyen insanlardan en önemsiz ayrıntılara değin söz ettiler.

Delikanlı için en eşsiz zevk Cosette'in giyim kuşamdan söz etmesini beğeniyle dinlemekti.

Cosette, onun siyasal konuşmalarını ilgiyle dinlerdi.

Göklerdeki aynı yıldıza bakar, otlardaki aynı ateşböceğini uzun uzun izlerlerdi.

Birlikte susarlardı ki, bu konuşmaktan daha büyüleyiciydi.

Gelgelelim, kimi sorunlar çıkacaktı...

Bir akşam yine dalgınca buluşma yerine gelen Marius, İnvalidesler Caddesini çıkıyordu ki, Plumet Sokağına sapacağı sırada, birinin hemen arkasında:

«İyi akşamlar Bay Marius,» dediğini duydu.

Arkasına baktığında Eponine'i gördü.

Bu onda tuhaf bir izlenim bıraktı. Kendisini bu sokağa getirdiği günden beri, Marius bir kez bile onu düşünmemişti. Onu görmemişti de ve kız onun aklından iyice çıkmıştı. Aslında Marius'ün ona minnet borcu vardı, bugünkü mutluluğunu ona borçluydu, fakat yine de karşılaşmaktan rahatsızlık duydu.

Mutlu ve lekesiz bir tutkunun erkeği eni konu mükemmelleştireceğini düşünmek hatalıdır, tam aksine, onu unutmalara sürükler. İşte bu durumdaki erkek, kötü olmayı unutur, fakat daha önce de iyi olmayı unutur. Minnet, ödev, özlü anılar, her şey unutulur. Farklı bir zamanda olsa Marius onunla daha fazla ilgilenirdi. Fakat Cosette'le o kadar doluydu ki, kızın şu anda Eponine Thenardier olduğunu da unutmuştu. Aslında kız, Marius'ün babasının vasiyetinde yazılı adamın kızıydı. Marius birkaç ay öncesinde o adam için kendini ateşe bile atardı. Biz Marius'ü olduğu gibi tanımlıyoruz. Aşkının görkemiyle babasının anısı bile solmuştu.

Ürkerek:

«Siz miydiniz Eponine?» dedi.

«Niye bana siz dediniz, yoksa size bir şey mi yaptım? Bir fenalık mı?»

«Hayır, hayır,» dedi.

Ona hiçbir kini yoktu, aksine, fakat artık Cosette'le içlidışlı olduğundan, ona «sen» dediğinden, Eponine de «siz» diyordu.

Onun sustuğunu gören genç kız:

«Söylesenize?..»

Derken sustu, eskiden epey yırtık olan bu küstah kadın, şimdi sanki ürküyor gibi, sözler aranıyordu. Gülümsemek istedi, yapamadı, sonra:

«Yani, şey...» dedi.

Sonra tekrar sustu ve bakışlarını yere eğip:

«İyi akşamlar Bay Marius,» deyip gitti.

4
«CAB»(*) İNGİLİZCEDE TEKERLER ÜZERİNDE GİDER; ARGODA HAVLAR

Ertesi sabah 3 Haziran'dı. 1832'nin 3 Haziran günü önemli olayların eşiğini belirttiği için, bu tarihi üstüne basarak söylüyoruz. Çünkü o sıralarda Paris göklerine koyu bulutlar yığılıydı. Karanlık çökerken Marius, aynı yollardan yürüyerek, Plumet Sokağına yaklaşıyordu. Ağaçlar arasında ansızın görünen Eponine'nin kendisine yaklaştığını fark etti. Kız iki gündür karşısına çıkıyordu, bu kadarı da fazlaydı. Hızla yolunu değiştirdi ve buluştuğu sokağa girmek için Monsieur Sokağına saptı.

Tam o sırada Eponine Plumet Sokağına kadar ardından geldi. Şimdiye değin hiç yapmadığı bir şeydi bu. O genellikle caddede Marius'ü görmüş, fakat ona görünmeden gitmişti. Bir akşam önce sadece onunla konuşmak istemişti.

Marius'e sezdirmeden izledi onu; parmaklık demirini yerinden oynattığını ve bahçeye süzüldüğünü gördü:

«Vay canına,» diye söylendi, «eve giriyor artık.»

Parmaklığa yaklaştı, çubuklara sırayla dokundu. Marius'ün yerinden oynattığı demiri hemen buldu.

Kederle:

«İşte bu çok üzücü, Lissette,» diye söylendi.

Parmaklığın önüne geçip, içeriyi izlemek istercesine oturdu. Parmaklığın yan duvarda oluşturduğu bir çıkıntının karanlık bir yeri onu gözlerden gizliyordu.

Orada yaklaşık bir saat kaldı, soluksuz, derin derin düşünüyordu.

Gece saat on civarında, Plumet Sokağından geçen birinin yarım ve korkunç bir sesle:

«Buraya her akşam gelmesi aslında normal,» dediğini duydu, yolcu etrafına bakındı; kimseyi görmedi, o karanlık yere bakmayı göze alamadı ve epeyce korkarak yürümesini hızlandırdı.

(*) Cab: Araba (İngilizce).

Bu yolcu hemen uzaklaşmakla iyi etmişti, çünkü birkaç dakika sonra birbirlerinden belirli mesafelerle yürüyen altı kişi duvarlara sürünüp çıkageldiler. Bir polis ekibine benziyorlardı.

Bahçe kapısına ilk varan durdu ve diğerlerini bekledi. Bir an sonra altı kişi olmuşlardı.

Adamlar kısık sesle konuşmaya başladılar, biri:

«Burası mı?» dedi.

Bir diğeri:

«Bahçede Cab(*) var mı?» diye sordu.

«Bilemem, fakat yine de biraz et getirdim, ona veririm. Tedbirli olmak gerek.»

«Camı için macun(**) getirdin mi?»

«Getirdim.»

Genizden konuşuyor gibi ses çıkaran adamlardan biri:

«Parmaklık epeyce eski,» dedi.

Demin konuşmuş olan:

«Güzel,» dedi, «en azından testere fazla ses çıkarmaz ve rahat kesilir.»

Henüz konuşmamış olan altıncı adam, parmaklığa yaklaştı ve tıpkı bir saat önce Eponine'nin yaptığı gibi parmaklıkları sırayla denedi. Böylece Marius'ün yerinden oynattığı demire gelmişti ki, gölgelerden uzanan bir el, onun koluna sarıldı. Adam birinin midesine vurduğunu duydu, aynı anda uğultulu bir ses:

«Burada bir *Cab* var,» diyordu.

Aynı anda hemen karşısına solgun yüzlü bir kızın dikildiğini gördü.

Adam ummadığı bir sarsıntı geçiriyordu. Derken başını dikti, yabanıl bir hayvanın korkusunu görme ölçüsünde dehşet veren bir şey olmaz. Adam kekeleyerek geriledi:

«Bu sürtük de kim?»

«Kızınız!»

Evet Thenardier ile konuşan Eponine'di.

(*) Cab: Argoda köpek.

(**) Cama macun sürülünce, kırılan cam sessizce çıkarılır.

Onu görür görmez, diğer beş hırsız; Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon hiç ses çıkarmadan, usulca gece adamlarına has bir yavaşlıkla yaklaşmışlardı.

Ellerinde iş aletleri vardı, Gueulemer elinde serserilerin «fanchon» dedikleri bir tür kıskaç tutuyordu, anlaşılan, bunu maymuncuk niyetine kullanacaktı.

«Burada ne arıyorsun, delirdin mi, hay aptal kız! Bizden ne istiyorsun?» Thénardier kısık sesle konuşmasını sürdürdü:

«Ahmak kız, yoksa işimize engel olmaya mı geldin?»

Eponine gülerek onun boynuna atıldı:

«Babacığım, buraya gelmiş olduğum için, işte buradayım. Yoksa artık taşlar üstünde oturmak da mı bize yasak? Aslında sizin burada olmamanız gerekirdi, bu bir bisküvi. Ben bunu Magnon'a söylemiştim. Burada iş yok babacığım. Ama bana sarılsanıza babacığım, çoktandır sizi gördüğüm yok, çok özledim. Demek artık dışarıdasınız?»

Eponine'nin kollarından sıyrılmaya çalışan Hancı homurdandı:

«İyi, tamam, haydi beni kucakladın... Evet, gördüğün gibi dışarıdayım, artık buradan git.»

Fakat Eponine babasını sıkıca sarılmıştı ve onu öpücüklere boğuyordu.

«Ah benim akıllı babam, nasıl da başardınız? Oradan tüymek için insanın sizin gibi akıllı olması gerekir. Bana şu firarı anlatsanıza, annem nasıl? Bana ondan söz edin, onu da özledim.»

Thénardier:

«Annen sanırım iyidir, bilemeyeceğim. Haydi artık bırak beni, hemen git.»

Eponine şımarık bir çocuk gibi dudaklarını büküp:

«Ama ben yanınızdan ayrılmak istemiyorum. Ah babacığım, nasıl bana git dersiniz, oysa ben dört aydır sizi görmemiştim, size sadece sarılabildim.»

Babasının boynuna tekrar sarıldı.

Babet:

«Bu kadarı da fazla, kız habire yılışıyor.»

Gueulemer:

«Çabuk olalım, aynasızlar her an gelebilirler.»
Genizden konuşan adam:

Düğün değil, bayram değil,
Kız babasını neden kucaklar?

Eponine hemen o beş adama döndü:
«Vay canına! Mösyö Brujon nasılsınız? Merhaba Mösyö Babet. Vay canına! Mösyö Claquesous? Hey Mösyö Gueulemer beni tanımadınız mı? Montparnasse senin rahatın iyi mi?»
Babası:
«Uzatma!» diye parladı, «hepsi seni tanıdı ama, artık git ve bizi yalnız bırak!»
Montparnasse:
«Bu vakitte tilkiler çalışır, piliçler ortalıkta dolaşmaz.»
Babet:
«Buraya iş yapmaya geldik, gördüğün gibi.»
Eponine, Montparnasse'ın elini tuttu, adam uyardı:
«Hey sakin ol,» dedi, «elimde açık bir bıçak var.»
Eponine uysalca:
«Dostum,» diye başladı, «insan dostlarına güvenmeli, ben babamın kızıyım. Mösyö Babet, Mösyö Gueulemer, bu işi açığa çıkarma görevi benimdi.»
İşin tuhaf tarafı, Eponine argo konuşmuyordu. Marius'le tanıştıktan sonra, o bu korkunç dilden iğrenmiş gibiydi. Bir iskeletin eli gibi kemikli ve cılız parmaklarıyla Gueulemer'in irice pençesini tuttu ve sürdürdü:
«Bilirsiniz, o kadar ahmak sayılmam. Bana güvenilir. Kaç kez size yardım ettim. Mesele şu, ben bilgi topladım, yok yere kendinizi riske atmayın, emin olun, bu evde hiçbir şey yok ve...»
Gueulemer sözünü yarım bıraktı:
«Burada sadece kadınlar varmış.»
«Evet fakat onlar taşındı.»
Babet:
«Peki ama baksana mumlar daha yanıyor,» deyip, köşkün

üst katındaki bir ışığı gösterdi. Bu çatı katına çamaşır asan hizmetçiydi.

Eponine son çabasıyla:

«Hey çocuklar durun, bunlar çok sefil, çok yoksullar, orada beş kuruş bulamazsınız!»

Hancının tepesi atmıştı:

«Cehenneme git!» diye bağırdı, «evi iyice arayalım, sana kaç para bulduğumuzu söyleriz. Gör bak, neler bulacağız!»

Eponine başka bir çare denedi:

«Aziz dostum Mösyö Montparnasse, siz iyi bir adamsınız, ne olur girmeyin!»

Montparnasse:

«Dikkat et, elin kesilecek.»

Thenardier kararlı bir sesle:

«Hey salak kız, kirişi kır dedim, bırak da işimizi yapalım.»

Eponine, Montparnasse'ın elini bıraktı ve sordu:

«Ya, demek buraya kesin gireceksiniz?»

Genizden konuşan, sırıtarak:

«Eh biraz,» dedi.

İşte o zaman Eponine, gecenin iyice iblise benzettiği o silahlı altı hırsıza karşı koydu. Belini parmaklığa verip, karşılarına dikildi:

«Evet ama ben de girmenize izin vermeyeceğim!» dedi.

Tümü şaşkındı, birden oldukları yerde durdular, Eponine sürdürdü:

«Dostlar, beni dinleyin, mesele sandığınız gibi değil. Sizinle konuşuyorum, kararım kesin, şu parmaklığa dokunur, şu bahçeye girecek olursanız emin olun çığlık atar, herkesi ayağa kaldırırım. Kapıları yumruklar, uyuyanları uyandırırım, altınızı da tekrar içeri tıktırırım, devriyelere de haber veririm.»

Thenardier yarım sesle, Brujon'a:

«Bu kız yamandır, kesin yapar!»

Eponine başını salladı ve:

«Önce babamdan başlarım!»

Babası ona yaklaştı:

«Hey, o kadar yaklaşma babalık!»

Adam dişleri arasından:

«Aman Tanrım, buna ne oldu böyle?» diye homurdandı ve:

«Seni sürtük!»

Kız müthiş bir kahkahayla:

«Siz bilirsiniz ama buraya giremeyeceksiniz, bunu ben söylüyorum. Kurt kızı olduğuma göre köpek kızı değilim. Siz altı kişisiniz, fakat yine de umurumda değil. Beni korkutamazsınız, sizler güya erkeksiniz; ben ise kadın, ama emin olun hiçbirinizden korkmuyorum. Buraya girmeyeceksiniz dedim, çünkü böyle olmasını istiyorum. Yaklaşacak olursanız, havlarım. Size daha önce söyledim, köpek benim. Hiçbirinizi umursamıyorum, haydi çıkın yolumdan, kaybolun, hepiniz içimi sıkıyorsunuz. Nereye isterseniz gidin, fakat asla buraya girmeyin; bunu yasaklıyorum. Siz bıçakla, ben takunyayla, bana vız gelir, haydi toz olun bakayım.»

Adamların üstüne yürüdü; görünümü korkunçtu, tekrar gülmeye başladı:

«İnanın sizden korkmuyorum. Bu yaz yine aç kalacağım, bu kış yine soğuktan donacağım. Yüce Tanrım şu adamlar da ne matrak, bir kızı korkutacaklarını sanıyorlar. Sanırım bağırıp azarladığınızda, o züppe kapatmalarınız yatak altına saklanıyorlar diye, beni de onlardan mı sandınız? Evet ama ben hiçbir şeyden korkmam!»

Babasına aksice bakıp tıslarcasına:

«Sizden bile!»

Daha sonra o hayalet gözlerine benzeyen, delimsi bakışlı gözleriyle adamları inceledi:

«Yarın beni Plumet Sokağı köşesinde bıçaklanmış halde bulsalar, üstelik babamın sustalısıyla, ya da gelecek yıl, çürük tıpalar ve boğulmuş köpeklerle birlikte Saint-Cloud ya da kuğular adasında boğulmuş bulsalar ne yazar ki?»

Sonra susmak zorunda kaldı, kuru bir öksürüğe yakalanmıştı. O zayıf bağrı körük gibi inip kalkıyor, boğazından hırıltılar çıkıyordu.

«Bağırmam yeter, gelirler ve hepinizi yakalarlar, sonra yeniden girersiniz içeri, hoş, orası tam size uygun, keşke hiç kaçmasaydınız. Siz altı kişisiniz ama ben, ben de herkes sayılırım.»

Babası ona yaklaşacak oldu. Kız:

«Uzak dur!..»

Adam başka bir çare denedi, uysalca:

«Tamam canım, anladık, yaklaşmayacağım fakat bu kadar yüksek sesle konuşma. Neyin var senin kızım, yoksa çalışmamızı istemiyor musun? Ama para kazanmak zorundayız. Sen artık babanı hiç mi sevmiyorsun?»

Eponine:

«Çek git, canımı sıkıyorsun,» dedi.

«Evet ama yaşamak için yememiz gerek ve...»

«Geberin!»

Bu sözlerden sonra parmaklığın önüne oturdu ve neşeyle:

Ah şu etli kolum,
Şu biçimli bacağım,
Ve o boşa geçen yıllarım... diye bir şarkıya başladı.

Dirseğini dizine koymuş ve çenesini eline almıştı. Hiç kaygısı yok gibi, sol ayağını sallıyordu. Yırtık elbisesi onun zayıf kemiklerini ortada bırakıyordu. Sokak feneri, kızın yüzünü aydınlatmıştı. Epey kararlı görünüyordu.

Altı adam, bir kızın karşısında yenilmenin getirdiği eziklikle, sokak fenerinin gölgesine sığındılar. Orada dudak büküp, hışımla aralarında bir karara vardılar. Eponine'ye gelince, o huzurlu ve yabanıl onlara bakıyordu.

Babet başını kaşıyarak:

«Kıza olanlar olmuş, yoksa o ite mi tutuldu? Bu işi kaçırmaya hiç niyetim yok, yazık olur. İki kadın ve arka avludaki bir ihtiyar. Pencerelerdeki perdeler epey gösterişli. Bence iş iyiydi.»

Montparnasse:

«Ne duruyorsunuz, haydi siz girin, ben kızla kalıyorum, bir kıpırdasın görür gününü.»

Elinde tuttuğu o sustalıyı fenerin ışığına tuttu. Babası hiçbir şey demiyor, arkadaşlarının isteklerine hazır görünüyordu.

Biraz bilici sayılan ve işi ayarlayan Brujon, daha konuşma-

mıştı. Dalgın gibiydi. Onun hiçbir şeyden korkmadığını herkes bilirdi, dahası bir gün yalnızca kafa tutmak için bir jandarma karakolunu soymuştu. Hem epey okumuştu da, şiirler ve şarkılar yazardı, bu da arkadaşları arasında ona bir nitelik sağlıyordu.

Babet:

«Sen ne düşünüyorsun Brujon, henüz konuşmadın?»

Brujon biraz sessiz durdu, sonra birkaç kez başını salladı ve:

«Bu sabah dövüşen iki kirli adama rastladım, bu akşam da, yine kavgacı bir kadınla karşılaştım, bütün bunlar iyiye işaret sayılmaz. Haydi buradan gidelim.»

Çekip gittiler.

Montparnasse giderken:

«Keşke bıçağın ucuyla kızı biraz okşasaydım,» dedi.

Babet:

«Senin yerinde olsam lafını bile etmem, bir kadına el sürülmez.»

Uzaklaştılar, sokak köşesinde yarım sesle şöyle konuşuyorlardı:

«Bu gece nerede yatacağız?»

«Pantin'in altında.»

«Parmaklığın anahtarı sende mi Thenardier?»

«Evet.»

Onları bakışlarıyla izleyen Eponine, geldikleri yoldan uzaklaştıklarını gördü. Kalktı ve o da duvarlara sürünüp peşlerinden ta caddeye kadar izledi. Orada birbirlerinden ayrıldılar ve kız karanlıkta birden eriyen o adamların ardı sıra bakınıp durdu.

5
GECE NELER OLDU?

Hırsızlar ayrıldıktan sonra sokak, o sakin halini aldı. Orada yaşananlar bir ormanı şaşırtmazdı. Yüksek ağaçlar, kerestelikler, çalılıklar içiçe geçmiş dallar, adam boyu otlar, tümü de, kara bir örtüye bürünmüştü. Buradaki yabanıl kaynaşma insanın dikkatinden kaçanları görür. İnsandan geri olan bu ağaçlar sisin altından insanın ötesindekileri seçer ve bizler gibi canlıların bilemedikleri ve geceleyin savaşan güçlerin varlığını sezerler. Dikenli ve yabanıl doğa,

bu olağanüstü gücü sezip bazı yaklaşmalardan korkar. Gölgelerin sahipleri birbirlerini iyi tanır ve aralarında sır küpü dengeler oluştururlar. Dişler ve tırnaklar, ele gelmeyenden korkar. Vampir av peşinde o geçmek bilmeyen açlıklar, midelerini doyurmak dışında amaçları olmayan tırnaklı ve çeneli o içgüdüler, bakar ve koklar. Hepsi de bir kefene sarılı halde ve hortlağı andıran, düşsel çizgiye bakarlar. Sadece maddeden oluşan bütün bu hayvani yaratıklar, tek ve bilinmeyen bir yaratıkta koyulaşmış o karanlıktan çekinirler. Siyahlı bir gölge o yabani hayvanı durdurur. Vahşi, bilinmeyenden ürker, kurtlar karşılaştıkları hayaletlerin önünde geri adım atarlar.

6
DELİKANLI, GENÇ KIZA ADRESİNİ VERİYOR

İnsan suretindeki bu bekçi köpeği parmaklık önünde onların mutluluklarını korumak için beklerken, delikanlı, genç kızın yanındaydı.

Nefis bir geceydi, gökler hiç bu kadar yıldırımlarla ışıltılı, ağaçlar bu kadar ürpertili, çiçek kokuları hiç baş döndürücü olmamıştı.

Kuş cıvıltıları hiçbir zaman bu kadar tatlı olmamıştı. Dünyevi huzur hiçbir zaman aşkın içten müziğini bu kadar uyumla karşılamamıştı. Marius hiçbir zaman bunca âşık ve mutlu olmadığını düşündü. Fakat Cosette kederliydi. Ağlamaktan gözleri kızarmıştı.

İşte o olağanüstü hayali karartan ilk bulut.

Marius:

«Neyin var?»

Genç kız:

«İzin ver de, anlatayım,» dedi ve delikanlının yanına oturup, söze başladı:

«Babam bu sabah eşyalarımı toplamamı, hazırlanmamı söyledi, işleri varmış; buradan gidecekmişiz.»

Marius titredi.

Hayatın sonuna gelmişler için, ölmek, gitmek demektir, fakat henüz hayatın baharındakiler için, gitmek ölmektir.

Altı haftadır Marius, giderek Cosette'e sahip oluyordu. Esasen

bu tam olarak platonik bir sahiplenmeydi, fakat yine de içten bir sahiplenme. Değindiğimiz gibi, ilk aşkta önce ruh, sonra beden elde edilir, bazen ruha asla sahip olunamaz. Faublas ve Prudhomme gibi düşürler ruh yoktur derler, ama bu acı sözler bir sövgüdür.

Delikanlı, genç kıza sahipti, tıpkı ruhların birbirine sahip olmaları gibi, ama yine de onu iyice sarmıştı ve içtenlikle koruyordu. Onun gülüşüne, nefes alışına, kokusuna, o mavi gözlerinin parlaklığına, eli eline değdiğinde teninin ipeksiliğine, boynundaki o şirin etbenine sahipti. Onun bütün düşüncelerini bilirdi. Geceleri birbirlerini düşünmeden uyumamaya yeminliydiler. Bu nedenle onun hayallerine bile sahipti, sürekli ona bakar ve zaman zaman onun boynundan kıvrılan o ipince saçlara dudaklarını değdirirdi ve bu saçlarının kendisinin olmayan tek bir telinin olamayacağını düşünürdü.

Onun giyeceklerini inceler ve hayran kalırdı. Kurdelesini, eldivenlerini, dantel yenlerini, pabuçlarını kutsal şeyler olarak görürdü. Çoğu zaman, onun saçlarına iliştirdiği o güzel küçük tarakların sahibi olduğunu da düşünürdü ve artık usulca beliren o tutkulu fısıltıları arasında, robunun her kurdelesine, çorabının her ilmiğine, eteğinin her katına sahip olduğunu kendi kendisine söylerdi.

Onun yanında, efendi ve köle ilişkisi kurar gibi rahattı. Ruhlarını o kadar birleştirmişlerdi ki, bu ruhları geri almak olanaksız gibi geliyordu onlara. Kendi ruhlarını bile tanıyamayacaklar sanki: «Bu ruh benim... Hayır benim... Yemin ederim ki aldanıyorsun... Senin sen sandığın aslında benim işte...»

Genç kız, Marius'ten bir parça ve o da diğerinden bir parça gibiydi. Marius, Cosette'in içinde yaşadığını hissediyordu. Cosette'e sahip olmak, onun için soluk almakla aynıydı. Tam bu inanç, bu sarhoşluk arasında «yakında gidiyoruz» kelimeleri Marius'e bir gerçeği hatırlattı: «O artık senin değil!»

Marius uyandı, tam altı haftadır, gündelik hayatın dışındaydı, gerçek dışı bir hayatta. «Gidiyoruz» sözü ansızın onun tekrar gerçeğe dönmesine gerekçe oldu.

Tek kelime söyleyemedi, Cosette elleri arasında tuttuğu o elin hemen buz gibi kesildiğini duyumsadı, sordu:

«Neyin var senin?»

O kadar usul bir sesle yanıtladı ki, genç kız duymadı.

«Söylediğini anlayamadım?»

Sonra tekrarladı:

«Bu sabah babam bütün elbiselerimi toplamamı ve hazırlanmamı söyledi. Bir valize yerleştirmek için çamaşırlarını vereceğini ve bir yolculuğa çıkmak zorunda kaldığını, gideceğimizi söyledi. Kendim için büyük bir valiz, onun için daha küçük bir valiz almamı tembihledi. Bir haftaya kadar hazırlanmamı söyledi, İngiltere'ye gidebilirmişiz...»

Delikanlı:

«Bu korkunç,» diye bağırdı.

Tam o sırada Marius, kızını İngiltere'ye götüren Mösyö Fauchelevent'i en zorba adam olarak görüyordu. Tarihte acımasızlıklarıyla ünlenmiş kralların hiçbiri; ne Neron, ne Tiberus dahası eşlerinin kellesini uçuran VIII. Henry bile Cosette'in babası yanında merhametli kalırdı. Ölgünce:

«Ne zaman gidiyorsunuz?»

«Kesin tarihi belli değil.»

«Ne zaman döneceksiniz?»

«Bilmiyorum!»

Delikanlı yerinden kalktı ve dondurucu bir sesle:

«Siz de gidecek misiniz?»

Cosette endişeli ve güzel gözlerini ona çevirdi ve şaşkınca:

«Nereye?»

«İngiltere'ye.»

«Neden bana 'siz' dedin?»

«Size babanızla gidip gitmeyeceğinizi sordum?»

Kız sordu:

«Başka ne gelir elden?»

«Gideceksiniz yani?»

«Babam giderse ben de giderim.»

«Gideceksiniz?»

Cosette, Marius'ün elini tuttu ve sessizce bu eli sıktı.

Marius: «İyi,» dedi, «o zaman ben de nereye gideceğimi biliyorum.»

Bu sözün içeriğini kavrayamayan genç kız yine de, lanetli bir ifade sezdi. Bembeyaz kesildi. Kekeler gibi:

«Ne demek istedin?» diye sordu.

Marius önce ona uzun uzun baktı, sonra gözlerini yukarı kaldırıp:

«Hiç,» dedi.

Başını eğdiğinde, ansızın Cosette'in kendisine gülümsediğini gördü. Sevilen kadının gülümseyişi geceleyin bile görülen bir ışık gibidir.

«Ne kadar aptalım, Marius, bak aklıma ne geldi? Bir fikrim var.»

«Nedir? Söyle!»

«Biz gidersek, sen de gelirsin, sana gideceğimiz yerin adresini veririm. Sen de gelir beni ararsın.»

Marius artık kendine gelmişti. Gerçeğin ortasındaydı. Genç kıza bağırırcasına:

«Sizinle gelmek mi? Sen çıldırdın mı sevgilim? Bunun için para gerek, İngiltere'ye mi gitmek? Şu anda, senin tanımadığın bir arkadaşa, Courfeyrac'a on altından fazla borcum var. Sadece üç frank eden eski şapkamdan başka bir şeyim yok. Ceketimin düğmeleri eksik, gömleğim yırtık, dirseklerim yamalı, ayakkabılarım su alıyor. Tam altı haftadır senden başka hiçbir şey düşünmüyorum, sana söylemedim Cosette, ben çok yoksulum. Sen beni geceleri gördüğün için, yoksulluğumun derecesini bilemezsin. Beni gündüz gözüyle görsen elime sadaka sıkıştırırdın. İngiltere'ye gitmek mi! Benim pasaportu karşılayacak param bile yok.»

Kollarını başının üstüne kaldırıp, alnını bir ağaca dayadı. Derisini sıyıran ağacın kabuğunu bile hissediyor, şakaklarının attığını fark etmiyordu. Orda bir acı anıtı gibi kaldı.

Uzun zaman bu halde durdu, böyle uçurumlarda sonsuzluk vardır. Sonra başını çevirdi, tatlı ve uysal bir hıçkırık sesi duydu, Cosette ağlıyordu.

İki saattir düşünen Marius'ün, yanı başında o da hıçkırıyordu.

Delikanlı, ona yaklaştı ve eteğinden görünen o küçük ayağını alıp uzun uzun öptü.

Genç kız öylece bakakaldı. Öyle zamanlar olur ki, kadın boyun eğen acıklı bir ilahe gibi aşkın dinine girer.

Delikanlı: «Ağlama!» dedi.

Kız:

«Nasıl ağlamam, ben gidiyorum ve sen kalıyorsun!»

Delikanlı:

«Beni seviyor musun?»

Genç kız hıçkırıklar arasında:

«Sana tapıyorum.»

Delikanlı yumuşak bir sesle sürdürdü:

«Ağlama, bunu benim için yap, yalvarırım ağlama!»

«Beni seviyor musun?» diye sordu genç kız.

Marius onun elini tuttu:

«Cosette şimdiye dek kimseye namus sözü vermedim, çünkü o söz beni korkutur, sanki babamın yanı başımda olduğunu hissederim. Sana o kutsal namus sözünü veriyorum ki, eğer sen gidersen ölürüm!»

Onun bu sözlerinde o kadar büyük bir hüzün vardı ki, genç kız titredi.

Derken, yanından geçen karanlık ve gerçek bir şeyin soğukluğunu hissetmişti. O kadar perişan haldeydi ki, ağlaması kesildi. Delikanlı:

«Şimdi dinle beni, yarın beni bekleme!»

«Niye?»

«Beni ertesi gün bekle.»

«Ama neden?»

«Görürsün.»

«Fakat seni görmeden koca bir günü nasıl geçiririm? Yapamam!»

«Bütün hayatımızı yan yana geçirebilmek için bir günden vazgeçebiliriz.»

Marius usul sesle, kendi kendisiyle konuşurcasına:

«O, alışkanlıklarından vazgeçmeyen bir adamdır, konuklarını sürekli akşamları kabul eder.»

Cosette sordu:

«Kimden söz ediyorsun?»

«Ben mi? Hiç.»

«Peki ne bekliyorsun? Bir umudun mu var?»

«Ertesi güne kadar bekle.»

«İstiyor musun?»

«Evet, Cosette.»

Cosette elleriyle onun başını tuttu ve gözlerinin içinde, onun umudunu görmek istercesine baktı.

Delikanlı:

«Artık adresimi verme vakti geldi. Kötü şeyler olabilir, ben şu Courfeyrac isimli arkadaşın evinde oturuyorum: Verrerie Sokağı, No: 16.»

Cebini karıştırdı ve çıkardığı çakıyla, duvar sıvasının üstüne bu adresi kazıdı.

«Verrerie Sokağı, No: 16.»

Cosette tekrar onun gözlerine baktı.

«Ne düşünüyorsun sevgilim, aklına takılan bir şey mi var, anlat bana ki, ben de rahat uyuyayım.»

«Fikrimi mi öğrenmek istedin? Tanrı'nın bizi ayırmak istemesinin imkânsız olduğunu düşünüyorum. Beni ertesi gün bekle.»

Genç kız:

«Peki ama, ben ertesi güne kadar ne yapacağım? Sen dışarıdasın, gelirsin gidersin. Ah erkekler, ne kadar şanslı. Ben bir başıma kalacağım. Ne çok üzgünüm. Yarın akşam ne yapmak istiyorsun?»

«Bir şey deneyeceğim.»

«O zaman ben, Tanrı'ya dua edip seni düşüneceğim başarman için. Madem istemiyorsun, sana soru sormuyorum. Sen benim efendimsin. Yarın akşam geç vakte kadar, şu senin sevdiğin opera aryasını okurum. Fakat söz ver bana: Gece seni tam dokuzda bekleyeceğim. Yüce Tanrım, günlerin uzun olması ne kötü. Dinle, anladın değil mi? Saat tam dokuzda bahçede olacağım.»

«Ben de.»

İki sevgiliyi sessizce birbirine bağlayan düşüncenin akımına

kapılıp acılarına karışan tutkuya karşı çıkmayıp birbirlerinin kollarına atıldılar. Dudaklarının birleştiğinin bile ayrımında değillerdi, göklere çevrili o yaş dolu gözleriyle yıldızlara bakıyorlardı.

Delikanlı çıktığında, sokak tenhaydı. Bu tam Eponine'nin o hırsızları caddeye kadar izlediği zamandı.

Delikanlı başını duvara yaslayıp derin derin düşünürken, ansızın aklına bir çare gelmişti. Aslında kendisi de bu çarenin olanaksız olduğunu biliyordu, fakat şansını deneyecekti.

7
KOCAMIŞ VE GENÇ YÜREKLER

Gillenormand Baba, doksan bir yaşındaydı o sıralar. Sürekli aynı mahallede, Calvaire Kızları Sokağındaki konağında kızıyla beraber oturuyordu.

Okurumuzun hatırlayacağı gibi, o, ölümü ayakta bekleyen eski kurtlardandı. Yaşın yüklenmesine rağmen eğilmeyen ve acının bile ezemediği o güçlü adamdı.

Yine de ne zamandır, kızı ondan söz ederken «babam çöküyor» demeye başlamıştı. Mösyö Gillenormand, hizmetçileri artık tokatlamıyor, Basque kendisine kapıyı geç açtığında bastonuyla basamaklara seslice vurmuyordu. Hem şu Temmuz Devrimi bile, onu sadece altı ay oyalamıştı.

Moniteur'deki «Fransız Parlamento Üyesi Mösyö Humblot-Conte» ismini bile sakince okumuştu. Aslında ihtiyarcık epey sıkıntılıydı. Ama eğilmiyor ve teslim olmuyordu, çünkü yapısı buna izin vermezdi. Fiziksel olduğu kadar, moral açıdan da çabuk yıkılanlardan değildi, fakat içten içe çöktüğünü hissediyordu. Tam dört yıldır her gün Marius'ü beklemişti. Günün birinde, o lanet yumurcağın kapısını çalacağından emindi, fakat artık kendi kendisine Marius'ün epey geciktiğini söylüyordu. Aslında ölüm onu yıldıramazdı, fakat Marius'ü görmeden ölmek istemezdi. Marius'ü bir daha görememek: bunu hiç düşünmemişti, fakat bunu düşünmek bile onun kanını donduruyordu. Doğal ve içten duygularla olduğu gibi, yokluk adamın dedelik aşkını da kabart-

mıştı. Evinden çekip giden o vefasız torununu görmek için bir adım atmayı bile kendine yedirmiyordu. «Gebersem daha iyi» diyordu içinden. Delikanlıyı kabahatli bulmuyordu, fakat onu derin bir özlemle anıyordu, karanlıklara yönelen bir ihtiyar adam kederiyle onu düşünüyordu.

Dişleri de azalmaya başlamıştı ve bu da onu üzüyordu.

Mösyö Gillenormand kendi kendisine bile itiraf etmeyi istemese de, hiçbir kadını, hiçbir metresini Marius'ü sevdiğinin yarısı kadar bile sevmediğini biliyordu.

Uyanır uyanmaz ilk görmek isteyeceği resim olarak, ölen kızının portresini astırmıştı. Gencecikken ölen Madam de Pontmercy'nin. Resim onun on sekiz yaşındaki bir portresiydi. İhtiyarcık, gözlerini bu resimden alamazdı. Yine bir gün ona bakıp:

«O da annesine benziyor değil mi?» diye sordu.

Matmazel Gillenormand:

«Kız kardeşim değil mi, evet.»

İhtiyarcık:

«Fakat diğerine de, o adama da...»

Yine bir gün dizlerini bitiştirmiş halde, epey üzgün otururken, kızı sordu:

«Babacığım, ona hâlâ kızgın mısınız?»

Kadıncağız daha fazla konuşmaya cesaret edemeyerek sustu.

«Kimden söz ediyorsun?» diye sordu beriki.

«Şu zavallı Marius'ten.»

Baba o yaşlı başını dikti, zayıf ve kırışık yumruğunu masaya indirdi ve hışım dolu bir sesle:

«Zavallı Marius mü dediniz? O bir haylaz, yaramaz bir evlat, kibirli bir ukala, ödlek, ruhsuz ve nankör. Alçağın biri!»

Kızına, ağladığını göstermemek için başını çevirdi.

Üç gün, dört saat süren bir sessizlikten sonra:

«Matmazel Gillenormand'un bana ondan söz etmemesini istemiştim,» dedi.

Gillenormand Teyze barıştırma girişiminden caydı ve şu yargıya ulaştı: «Babam kaçmasından sonra zavallı kardeşimi de hiç affetmedi ve Marius'ten nefret ettiği de ortada!»

Kaçışla kız kardeşinin evliliğini erekliyordu.

Okurumuzun fark ettiği gibi Matmazel Gillenormand o aziz yeğeni Teğmen Theodule Gillenormand'ın Marius'ün yerine geçme planında başarısız olmuştu. Mösyö Gillenormand bunu kabul etmemişti. Kalbin boşluğu bir tıkaçla kapatılamaz. Theodule ise, paranın kokusunu aldığı için, ihtiyara dalkavukluk etmeyi seviyordu. Süvari subayı, o ihtiyar adamın yanında epey sıkılıyordu. Subay da ihtiyarı şaşırtıyordu. Neşeli bir gençti, fakat çok lafazandı. Uçarı olabilirdi, fakat epey bayağıydı. Yaşamayı bilirdi, fakat iyi bir arkadaş olamıyordu. Metresleri vardı; onlardan söz ederdi, ama onları aşağılayarak. Yani onun bütün bu yanları karşısında, daha belirgin kusurları vardı. Mösyö Gillenormand onun kışlasının olduğu Babil Sokağındaki maceralarını dinlemekten usanmıştı.

Bir de, Theodule üniformayla geliyordu, yakasında üç renkli kokartla. Bu da onu daha katlanılmaz yapıyordu. Bir gün, kızına:

«Şu Theodule beni öfkelendiriyor, istersen onunla görüş ama bana görünmesin. Barış zamanlarında, savaşçılarla görüşmekten hoşlanmam. Sanırım savaştaki kılıçlıları, yollarda kılıç taşıyanlara yeğliyorum. Savaşlarda kılıç sesi kulağa hoş gelir. Hem bir kabadayı gibi kasılmasına karşın, bir kadın gibi belini bir kemerle sıkması da ne? Zırh altına giyilen bir korse, bu çok komik. Yeterince erkek olan biri, ne böbürlenir, ne de bu kadar süslenir. Şu kahraman taslağı ve salon züppeleri, benim içimi bulandırır. Theodule senin olsun.»

Kızı ona birkaç kez, «Evet fakat o sizin yeğeninizin oğlu, amcası sayılırsınız,» diyecek oldu, fakat bu da faydasızdı. Her şeyiyle dede olmasını bilen Mösyö Gillenormand, hiç de amca gibi olamazdı.

Aslında kendisi kıyaslamalar yapmış ve Theodule'yle tanıştıktan sonra, Marius'ün değerinin farkına varmıştı.

4 Haziran akşamı hava güzel olmasına rağmen, yaşlı adam odasında büyük bir ateş yaktırmıştı. Orada dikiş diken kızını yan odaya göndermişti, kır manzarası işli halılarla kaplı odasına tek başına, elinde bir kitap, ayakları ocağın ızgarasına dayalı oturuyordu. Geniş bir paravanın ardında, üstünde iki şamdanın yan-

dığı masasının başındaki o rahat koltuğuna geçmişti. Elinde bir kitap vardı, fakat okumuyordu. Hiç aksatmadığı o Direktuvar biçemine göre giyinmiş bir Marat portresine benziyordu. Bu kılıkta sokağa çıktığında çocuklar ardına takılırdı, fakat kızı dışarı çıkarken, onun omuzlarına bir piskopos paltosu örterdi, giysilerini saklamak için. Mösyö Gillenormand, sabahlık giymeyi hiç sevmezdi, sabah uyanır uyanmaz, ve geceleyin yatarken giydiği sabahlığı hiç sevmezdi. «İnsana yaşlı bir hava veriyor,» derdi.

Gillenormand Baba derin düşüncelere dalmıştı. Yine her zamanki gibi Marius'ü düşünüyordu, onu sevgi ve özlemle arıyordu. Her zamanki gibi acı bir yargıya kapılmıştı: O artık gelmeyecekti, evine dönecek olsa şimdiye değin dönerdi. Artık her şeyin bittiğini ve onu görmeden öleceğini düşünüyordu. Fakat kişiliği buna başkalıdırıyordu, babalık duygusu bunu bir türlü kabullenmek istemiyordu. Başı göğsüne düşmüştü ve kederli bakışlarını ateşe çevirmişti.

Bu dalgınlık anında, ihtiyar uşağı Basque kapıda belirdi:

«Efendim, Mösyö Marius'ü kabul ederler mi acaba?»

Yaşlı adam birden canlanan bir ölü gibi solgun bir yüzle dirseği üstünde doğruldu, kekeleyerek:

«Kim dediniz?»

Şaşıran Basque:

«Bilemeyeceğim,» dedi, «beni Nicolette yolladı, 'Bir delikanlı geldi, efendiye bunun Mösyö Marius olduğunu söylersin' dedi.»

Gillenormand Baba mırıldandı:

«Getirin.»

Sürekli aynı durumda başını sallayarak, gözü kapıda bekledi.

Kapı açıldı, içeri bir genç girdi; oydu.

Abajurun kararttığı odada giyim kuşamının kötülüğü görünmüyordu, dedesi onun o ağırbaşlı, sakin, ama bitimsiz kederli yüzünü gördü.

Derken şaşkınlık ve sevinçten sersemleyen Gillenormand Baba, ilahi bir şeyler görür gibi çevresinin aydınlandığını gördü. Az daha bayılacaktı. Marius'ü bir göz kararması anında seçti. Evet, gelmişti, o, Marius.

Nihayet tam dört yıl sonra. Bir bakışla, onu tepeden tırnağa süzdü. Onu alımlı, asil, büyümüş, şirin ve buldu. Ona kollarını açıp, çağırmak istedi, boynuna sarılmamak için kendisini zor tuttu. O sevgi sözleri kalbini dolduruyordu, sonunda bütün şefkati dudaklarından döküldü.

Fakat alışkılarına ihanet edemezdi, ilk işi ona çıkışmak oldu:

«Burada ne arıyorsunuz, Mösyö?»

Beriki ürkerek:

«Şey, efendim...»

Mösyö Gillenormand Marius'ün aslında kollarına atılmasını isterdi. Marius'ten hoşnut kalmadığı gibi, kendi kendisine de içerliyordu. Kendisini aksi ve torununu soğuk buldu. İhtiyar adam yüreği sevecenlik ve merhamet dolu olmasına rağmen, dışardan bu kadar katı olmasına şaşıyor, kızıyordu. Sonra:

«Peki o halde neden geldiniz?» diye bağırdı.

«O zaman» sözü, «neden gelip bana sarılmıyorsun?» anlamındaydı. Fakat delikanlı anlamadı, solgun yüzü taş bir maskeye benzeyen dedesine baktı.

«Efendim...»

Yaşlıcık, katı bir sesle bir daha sordu:

«Benden af dilemeye mi geldiniz, hatanızı fark ettiniz mi?»

Sanki Marius'e el vermek istemişti, onun bu eli kapacağını düşündü.

Fakat delikanlı titredi, bunu kabullenmek, babasının anısına hakaretti.

Bakışlarını indirdi ve yarım sesle:

«Hayır, efendim,» dedi.

«Peki o halde benden ne istiyorsunuz?» diye sordu beriki. Marius ellerini birleştirdi, titrek bir sesle:

«Efendim, bana acıyın!» dedi.

Bu yalvarış, ihtiyarı duygulandırdı, daha önce söylese ona kollarını açardı, fakat artık çok geçti. Derken yerinden kalktı ve iki eliyle bastonuna yaslanıp torununa aksice baktı, dudakları beyazlaşmış, başı sallanıyordu, fakat dimdikti:

«Size acıyayım mı? Olacak iş değil, delikanlı doksan bir ya-

şındaki dedesinin kendisine acımasını mı istiyor? İnanılmaz, siz hayata yeni başlıyorsunuz, fakat ben bitirmek üzereyim, siz tiyatrolara, balolara, kahvelere gidiyor, bilardo oynuyorsunuz. Esprili bir gençsiniz, kadınlarca beğeniliyorsunuz, alımlısınız, ama ben yaz ortasında, ateş karşısında oturuyorum. Siz gençliğin servetleriyle zenginsiniz, ben ihtiyarlığın sefaletleriyle yoksulum. Hastalıklar, yalnızlıklar bende. Sizin otuz iki dişiniz olduğu gibi, mideniz sağlam, gözleriniz ışıltılı, güçlüsünüz, iştahlısınız, zinde ve neşelisiniz, gür saçlarınız var, ama ben ak saçlarımı bile yitirdim, dişlerim eksildi, dizlerim tutmuyor, belleğim eskidi, habire karıştırdığım üç sokak ismi var: Charlot Sokağı, du Chaumme Sokağı ve Saint-Claude Sokağı, işte durum böyle, sizin önünüzde güneşli günler var, ama benim gözlerim bile eskisi gibi görmüyor, karanlıkta ilerliyorum. Siz âşıksınız, oysa bu fani dünyada, beni seven kimse yok ve siz benden, Adliye Sarayı'nda da böyle savunmalar yapıyorsanız delikanlı, kutlarım. Çok komiksiniz...»

Ve ihtiyar o öfkeli sesiyle bir daha sordu:

«Benden ne istiyorsunuz?»

Marius:

«Efendim,» diye başladı, «varlığımın sizi huzursuz ettiğinin farkındayım ama sizden tek bir şey isteyecek ve hemen gideceğim.»

İhtiyar:

«Aptalsınız, size git diyen oldu mu?»

Aslında bu sözler şöyle çevrilebilirdi: «Benden özür dile, boynuma sarıl, kucakla beni.»

Gillenormand Baba, onun gideceğinden korktu.

O, delikanlının birazdan gideceğini, bu kötü karşılanmadan hiç memnun kalmadığını biliyordu ve üzüntüsü öfkeye dönüşüyor, daha kırıcı, daha katı oluyordu. Marius'ün kendisini anlamasını istiyordu, fakat onun anlamaması adamı çileden çıkartmıştı. Tekrar konuşmaya başladı:

«Bana karşı çıktınız, terbiyesizlik ederek, evimden çıkıp kim bilir nerelere gittiniz, teyzenizi de üzdünüz, sanırım çapkın deli-

kanlı rolü istediniz. Dilediğiniz zaman, girip çıkacağınız bir eviniz olsun istediniz, gönlünüzce eğlendiniz, bana hiç haber vermediniz, benden ödemeyi bile düşünmediğiniz borçlar aldınız. Zamparalık ettiniz ve dört yıl sonra gelip size acımamı mı istiyorsunuz?»

Torununu sevgiye yöneltmek için kullandığı bu çareye delikanlı rağbet etmedi, sustu. Mösyö Gillenormand kollarını çaprazladı, bu onun için korkunç bir öfke işaretiydi ve Marius'e çıkıştı:

«Artık bitirelim, benden bir şey istemeye geldiniz, söyleyin de bitsin.»

Marius uçurumdaki birisinin bakışıyla:

«Efendim, evlenebilmek için izin istemeye geldim,» dedi.

Mösyö Gillenormand zili çaldı, Basque göründü:

«Kızım gelsin.»

Bir an sonra kapı açıldı ve Matmazel Gillenormand belirdi. Kadıncağız önce, içeri girmeye cesaret edemedi, kapıda durdu. Marius ayakta, bir katil gibi bekliyordu. Mösyö Gillenormand odada dolanıyordu, kızına:

«Mösyö Marius geldiler evlenmek istiyor, ona merhaba deyin, sonra da odanıza gidin.»

İhtiyarın o uğultulu sesi korkunç bir öfkenin eşiğinde olduğunu anlatıyordu. Teyze, şaşkınca Marius'e baktı. Onu güç bela tanımıştı, ne bir hareket yaptı, ne konuştu ve fırtınanın üflediği bir saman parçası gibi babasının öfkesi önünde, hemen kayboluverdi.

Gillenormand Baba gelip ocağa dayanmıştı:

«Evlenmek mi? Henüz yirmi birinde... Demek buna karar verdiniz? Sadece benden izin istemeye geldiniz, yani nezaketen geldiniz? Oturun Mösyö, sizinle görüştüğümüzden beri, bir ihtilal daha oldu. Jakobenler kazandılar. Sanırım bundan gurur duyuyorsunuz? Baron olduğunuzdan beri, Cumhuriyetçi değil misiniz? Bütün bunları nasıl bağdaştırdınız! Temmuz olayından sonra nişan almadınız mı? Louvre Sarayı'nı aldınız mı Mösyö? Buraya epey yakında bir yerde, Saint-Antoine Sokağında, şöyle bir

yazı kazılı bir top var: 29 Temmuz 1830. Haydi hemen gidip görün bunu, doğrusu güzel bir manzara. Ha, yeri gelmişken, galiba Mösyö Le Dük de Perry'nin heykelinin olduğu yerde bir çeşme yapıyorlar. Demek evlenmek niyetindesiniz? Peki kiminle, o şanslı hanımın ismini sorabilir miyiz?»

Sustu ve Marius'ün konuşmasına olanak vermeden, sertçe:

«Söz aramızda, bir mesleğiniz var mı? Şu avukatlıktan ne kadar kazanıyorsunuz?»

Marius yabanılca:

«Hiç!» dedi.

«Demek yalnız size gönderdiğimiz bin iki yüz frankla yaşıyorsunuz?»

Marius yanıt vermedi, ihtiyar sürdürdü:

«Demek kız zengin?»

«Benim gibi.»

«Ne, drahoması yok mu?»

«Hayır.»

«Beklentileri?»

«Bilmiyorum.»

«Yani o da baldırıçıplağın biri, babası kimin nesi?»

«Bilmiyorum.»

«Kızın ismi ne?»

«Matmazel Fauchelevent.»

«Fauche ne?»

«Fauchelevent.»

Beriki:

«Aman Tanrım,» dedi.

«Efendim,» diye bağırdı delikanlı.

Mösyö Gillenormand kendi kendine konuşurcasına:

«İnanılır gibi değil, yirmi bir yaşında, mesleği yok, yılda benim verdiğim o bin iki yüz frankla geçiniyor. Demek Barones yani, Madam Pontmercy manavdan iki meteliğe bir demet maydanoz alacak...»

Son umudunun da söndüğünü sezen Marius çılgın gibi:

«Efendim, ne olur bu evliliğe izin verin, ne olur. Tanrı aşkına

size ellerimi birleştirip yalvarıyorum, dizlerinizi öpeyim ne olur, izin verin bana.»

Yaşlı adam berbat bir kahkaha attı, öksürük nöbeti tutmuştu, ama sürdürdü:

«Öyle ya, kendi kendinize kararlar aldınız. Şu yaşlı bunağı, şu ahmağı bulup ondan şu izni alayım. Ah şimdi yirmi beş yaşında olmadığıma ne kadar üzülüyorum. Sizden bu izni almaya gerek de olmazdı, ona şöyle derdim: 'Aptal ihtiyar, sen beni gördüğüne çok sevindin, ben evlenmek istiyorum, üstelik Mösyö bilmem kimin kızı Matmazel falanca ile, benim ayağımda ayakkabı yok, onun üzerinde gömleği ama ne olur ki, ben mesleğimi, geleceğimi, gençliğimi, hayatımı bir kenara atarak sefalete düşmek istiyorum. Hem de üzerimde bir kadının yüküyle; işte arzum, sen de buna evet demek zorundasın ve ihtiyar enkaz da sevinerek evet derdi. Haydi oğlum git, boynuna o kaldırım taşını al, o Pousselevent mi yoksa, Coupelevent mi, her neyse, evlen. Asla efendim, asla!..»

«Babacığım!»

«Hayır!»

Dedesinin bu «asla» demesindeki kararlılığı sezen Marius bittiğini anladı, bütün umutları suya düşmüştü. Yavaş adımlarla başı önüne eğik, odadan çıktı. Şu anda o giden birine değil, can veren birine benziyordu. Mösyö Gillenormand onu izliyordu, tam Marius kapıyı açacağı sırada, adam birden birkaç adım atarak ona yetişti. Torununu yakasından tutup, onu bir koltuğa oturttu ve:

«Haydi, anlat olanı biteni!..»

Marius'ün ağzından kaçırdığı o «Babacığım» sözü onda bir değişime neden olmuştu.

Marius şaşkınca baktı. Gillenormand Baba'nın, yüzü şimdi o kadar tatlı, o kadar babacandı ki, torununu çok seven bir dedeydi artık.

«Haydi, anlat bakalım, her şeyi, aşklarından söz et. Aman Tanrım şu gençler ne de aptallar!..»

Marius bir daha:

«Babacığım,» dedi.

İhtiyarın yüzü tanımsız bir sevinçle aydınlandı:

«Tamam işte, bana Baba de, gör, neler oluyor...»

Adamın bu seferki konuşmasında o kadar iyimser, o kadar sevecen, o kadar tatlı bir baba ifadesi taşıyordu ki, acıdan sevince bu geçiş Marius'ü sersemletti. Masanın önünde oturduğundan, mum ışığında giyiminin kötülüğü ortaya çıktı.

«Babacığım,» diye başladı.

Mösyö Gillenormand onun sözünü kesti:

«Bu ne hal, bu ne kılık, demek hiç paran yok? Bir dilenciye benziyorsun, bu giydiklerinle.»

Cebinden çıkarttığı bir keseyi delikanlıya verdi:

«Al şunu, kendine adam gibi bir şapka al.»

Marius söze başladı:

«Babacığım, iyi kalpli babacığım, ah bir bilseniz, onu seviyorum. Bilemezsiniz, onu ilk kez parkta gördüm, babasıyla geliyordu. Fakat o sıra ona dikkat etmedim, ama sonra nasıl oldu bilmiyorum, âşık oldum. Neyse, artık onu her gün görüyorum, kendi bahçesinde fakat babasından gizli, onun haberi yok, düşünebiliyor musunuz, gidecekler, babası onu İngiltere'ye götürmek istiyor. İşte o zaman gider, dedeme her şeyi anlatırım, dedim. Onunla evlenemezsem önce çıldırır, sonra ölürüm. Aşkımdan hastalanırım, kendimi nehre atarım. Onunla kesinlikle evlenmem gerekiyor, yoksa sonum kötü olacak... İşte hepsi bu, bir şey unutmadım galiba. O demir parmaklıklı bir bahçedeki köşkte oturuyor; İnvalides Mahallesi civarında, Plumet Sokağı...»

Gillenormand Baba, mutluluktan esrimiş gibi, Marius'ün yanında oturuyor, bir yandan dinliyor, bir yandan da burnuna enfiye çekiyordu. Plumet Sokağı ismini duyunca, elinde tuttuğu o bir tutam enfiyeyi yere düşürdü.

«Plumet Sokağı mı dedin? Dur biraz. Şey, orada bir kışla yok mu? Ya öyle ya, senin şu kuzenin Theodule. Evet şu Plumet Sokağındaki bahçedeki o küçük kızdan söz edildiğini duydum. Bahçede, peri kadar güzelmiş. Evet, eskiden Plumet Sokağı Blomet Sokağıydı. İnce beğenilisin Marius. Duyduğum kadarıy-

la çok hanım hanımcık bir kızmış. Söz aramızda, şu züppe subay ona biraz kur yapmış... Nereye kadar doğru bilmiyorum, şu subay aptalı çok abartır. Her sözüne inanmam. Marius senin yaşında bir gencin âşık olması çok güzel, bravo. Seni Jakoben görmektense âşık görmeyi isterim. Bir etekliğe, yirmi etekliğe âşık ol da, şu Mösyö Robespierre'in sözünü etme. Bana gelince şu donsuzlar arasında yalnızca kadınları sevdim, hay aksi şeytan, güzel kızlardır, onlara hemen karşı konamaz. Benim buna bir sözüm yok. O küçük kıza gelince, demek babadan izinsiz seninle görüşüyor. Bu da olağan, ah benim de böyle çok maceram oldu. Sayısız aşklarım... Fakat bu ciddiye alınamaz, hemen işi drama dönüştürmenin ne gereği var? Evlenme kararı verip hemen nikâh dairesine koşmak ne ahmaklık. İnsan böyle anlarda aklını kullanmalı, sağduyudan ayrılmamalı. Ey faniler asla acele evlenmeyin. Delikanlı gider dedesini görür, her şeyi ona anlatır. Babacan bir ihtiyar olan dedenin kenarda biriktirdiği birkaç yüz altını vardır. Delikanlı dedeye 'mesele böyle' deyince, adam da ona: 'Olağan, gençlik bu yoldan geçer ve yaşlılıkta, artık kendi köşesinde oturur. Tamam çocuğum, bugün sana yaptığımı sen de ileride torununa yaparsın. Al şu iki yüz altını git gönül eğlendir, işte böyle olur. Evlenilmez fakat bu da sevişmemek değildir... Anlıyorsun değil mi?»

Marius donakalmıştı, bembeyaz yüzünde, sade gözleri parlıyordu, başıyla hayır dedi.

İhtiyar çınlayan bir kahkaha attı, göz kırptı eliyle dizini okşadı ve gözlerinin içine bakıp:

«Ahmak, onu kendine kapatma yap!» dedi.

Marius iyice sarardı. Dedesinin sözlerinden hiçbir şey çıkaramamıştı. Şu Blomet Sokağı, şu kışla, şu bahçedeki güzel kız, süvari subayı delikanlının kafasından birer masal kahramanı gibi gelip geçmişti. Bunlardan hiçbirinin Cosette'le ilgisi olamazdı, o zambaklar kadar lekesizdi. İhtiyar bunamıştı herhalde, fakat bunama öyle bir sözle sonuçlanmıştı ki, Marius artık bunu da duymamazlıktan gelemezdi. Dede, Cosette'i aşağılamıştı. Şu «Onu kendine kapatma yap» sözleri kalbini hançer gibi deldi.

Yerinden kalktı ve şapkasını alıp, kararlı adımlarla kapıya yürüdü, orada başını çevirdi, dedesini derin bir saygıyla selamladı ve başını dikleştirip:

«Efendim, beş yıl önce babama hakaret etmiştiniz, bugün de müstakbel karıma hakaret ediyorsunuz, artık sizden hiçbir şey istemiyorum, hoşça kalın!»

Gillenormand Baba, şaşkındı, kollarını uzattı, yerinden kalkmak istedi, fakat tek kelime edemeden kapı kapandı, delikanlı gitmişti.

Yaşlı adam bir anda yıldırım çarpmış gibi hareketsiz kaldı. Sanki gırtlağını bir el sıkıyordu, ne konuşabildi, ne de nefes alabildi.

Sonunda koltuğundan kalkabildi. Doksan bir yaşındaki yaşlı nasıl koşabilirse, kapıya koştu ve avazı çıktığınca:

«İmdat! İmdat!» diye bağırdı.

Önce kızı, daha sonra uşakları geldiler. Adam hırıltıyla yalvardı:

«Onun ardından koşun, gidin, geri getirin onu!.. Aman Tanrım, ona ne yaptım, ne dedim? O çıldırmış, yine gitti! Ah Tanrım! Artık bir daha geri gelmez!»

Pencereye koştu o cılız ihtiyar elleriyle camı açtı ve düşecek gibi ta beline dek dışarı sarktı. Basque ve Nicolette onun ceketinin eteğinden tutuyorlardı. İhtiyar üzüntüyle:

«Marius! Marius! Marius! Marius!» diye haykırdı.

İhtiyar adam, yorgun bir hareketle ellerini şakaklarına götürdü, sendeleyerek geriledi ve bir koltuğa yıkıldı. Soluksuz, sessiz ve kupkuru gözlerle başını sallıyor ve dudaklarını bön bön kımıldatıyordu. Gözleri ve kalbi bomboştu, geceye ve ölüme benzeyen bir karanlıkla kuşatıldı.

DOKUZUNCU KİTAP

YOLCULUK

1

JEAN VALJEAN

Aynı gün akşam üstü, saat dört civarında, işçi kılığındaki Jean Valjean, kendi başına Jean de Mars bayırının bir köşesinde oturmuş düşünüyordu. Ya önlemli davranma isteğinden ya da yalnız kalmak istediğinden olmalı, her nedense, şu son günlerde sokağa çıkarken genç kızı yanına almıyor, kendi başına çıkıyordu. O uzun yürüyüşlerini kendisi yapıyordu. Cosette açısından artık rahattı; o eski kaygıları iyice geçmişti. Fakat birkaç haftadır, başka kaygıları vardı. Bir gün caddede dolaşırken, öteden hancıyı görmüştü. Kılık değiştiren adamı tanımamıştı, fakat o günden sonra birkaç kez daha mahallede dolaşan Thénardier'yi görmüş ve kaygıları yoğunlaşmıştı. Bu da onun kesin bir karar almasını gerektirdi. Thénardier'nin serbest kalması ve çevrede dolaşması, bütün tehlikelerin saldırıya geçmesi anlamına geliyordu.

Hem Paris'in havasında da bir tedirginlik vardı. Hayatında herhangi bir sır olan, polisten uzak durmak isteyenler için şehir epeyce riskliydi. Sürekli uyanık olan polis, evleri arıyordu. Pépin ve Morey gibi bir şüpheliyi ararken, Jean Valjean'ı bulması olmayacak şey değildi.

Evet, dostumuz endişeliydi.

Bütün bunlar az gibi, çok yeni bir olay, onu iyice telaşlandırmıştı. O sabah erkenden kalkmış, bahçede geziniyordu. Genç kızın yaşadığı köşkün pencereleri kapalıydı. Derken parmaklığa yakın duvarda, bir çakıyla kazılı şu sözleri okudu:

Verreire Sokağı, No: 16.

Yazı yeni yazılmıştı, kara sıvanın içindeki çizikler sırıtıyordu. Duvar önündeki bir ısırganotu alçıya bulanmıştı. Bunu geceleyin biri yazmış olmalıydı. Bu başkaları için bir adres miydi, yoksa kendisi için bir uyarı mıydı? Bahçeye birilerinin girdiği belliydi. Daha önceki haftalardaki Cosette'in kaygılarını düşündü. Aklını bunlarla yordu. Cosette'i korkutmamak için, duvardaki yazıdan söz etmedi.

Bütün bunları aklında evirip çeviren Jean Valjean, bir karar aldı. Paris'ten, dahası Fransa'dan ayrılacak ve İngiltere'ye geçecekti. Cosette'e söylemişti, bir hafta içinde ülke dışına çıkmaları gerekiyordu. Şu sırada otlar üzerine oturmuş bunları düşünüyordu. Hancı, polis, duvardaki tuhaf yazı, yolculuk ve bir pasaport almanın zorluğu.

O bu sorunları düşünürken, güneşin yansıttığı gölgeden birinin bayıra tırmanıp, hemen arkasına dikildiğini sezdi.

Tam başını çevirecekti ki, dörde katlanmış bir kâğıt başının üstünden fırlatılmış gibi dizlerine düştü. Kâğıdı açtı ve büyük harflerle yazılı şu kelimeyi okudu:

Buradan taşının.

Jean Valjean hemen ayağa fırladı, bayırda kendisinden başka kimseyi göremedi, uzaklara baktı, bir çocuktan biraz büyük, bir erkekten biraz küçük bir gölgenin parmaklığı geçtiğini gördü. Gri bir gömlek ve toz renkli kadife pantolonlu karartı Champ de Mars'ın hendeğine atlamıştı.

Jean Valjean düşünceye dalmıştı, eve dalgınca döndü.

2
AŞIK GENÇ

Delikanlı, keder içinde, dedesinin yanından ayrıldı. Zayıf bir umutla girdiği bu evden, dinmeyecek bir üzüntüyle ayrılıyordu.

İnsan merhametinin sır dolu uyanışlarını izleyen okurlarımız,

bilirler; Marius dedesinin sözlerinin yarısını dinlememişti bile. Şu subay, züppe kuzen Theodule, onuda hiçbir iz bırakmamıştı.

Hüzünlü şiirler yazan bir şair, dedenin torununa anlattıklarından kendisine bir pay biçer ve böylesi bir tablo hazırlayabilirdi. Fakat dramda kazanabilir, ama gerçekte kaybederdi. Marius delikanlılığının kötü şeylere fırsat vermeyeceği yaştaydı. Daha ilerki yaşlarda insan her söze inanır. Kuşkular da kırışmalar gibi yaşla gelir. İlkgençlik pürüzsüzdür Othello'yu(*) yıkan şüphenin, Candide(**) üzerinde etkisi olmaz. Genç kızdan kuşkulanmak? Marius için en ağır cinayet gibiydi...

Yollarda rastgele yürümeye başladı. Acılı insanların tek çaresi... Bir şey hatırlamıyor, düşünemiyordu. Sabah saat ikide eve döndü ve giysileriyle yatağının üstüne bıraktı kendini. Aklı düşüncelerle dolu olanların o ağır uykusuyla uyuduğunda, güneş çoktan yükselmişti.

Uyandığında arkadaşını giyinmiş halde, odanın ortasında gördü. Onun yanında, diğer arkadaşları da vardı: Enjolras, Feuilly ve Combeferre. Courfeyrac sordu:

«General Lemarque'ın cenaze törenine geliyor musun?»

Marius bu sözlerden bir şey anlamadı, sanki Courfeyrac başka bir dilde konuşmuştu. Hemen sonra o da çıktı. 3 Şubat baskınında Javert'in kendisine verdiği o küçük tabancaları cebine attı. Tabancalar doluydu. Onları alırken ne tür bir karanlık düşüncenin etkisiyle yaptığını anlamak kolay değildi.

Gün boyunca hayaletler gibi gezindi durdu. Hiçbir şeyin ayrımında değildi, akşam yemeği için bir meteliğe fırından bir ekmek aldı, cebine koydu ve unuttu. Daha sonraları farkında olmadan, Seine Nehrinde yıkandığını hatırlayacaktı. Öyle anlar olur ki insan, beyninde cehennem kazanlarının yandığını hisseder. İşte o da böyle bir ruh halindeydi. Hiçbir beklentisi ve hiçbir korkusu yoktu.

Akşam olmasını koyu bir sabırsızlıkla bekliyordu. Aklındaki tek belirli fikir, saat dokuzda Cosette'i göreceğiydi. Bu son mut-

---

(*) Othello: Kıskançlık sembolü. Shakespeare'in bir kahramanı.
(**) Candide: Voltaire'in kahramanı.

luluk onun bütün geleceği gibiydi. Sonrası karanlık. Caddede yürürken, kimi zaman şehrin tuhaf gürültüsünü duyuyordu, işte o anlar, dalgınlığından sıyrılıp:

«Yoksa birileri dövüşüyorlar mı?» diye sordu kendisine.

Karanlık çökünce, saat tam dokuzda Cosette'e verdiği sözde durdu. Plumet Sokağına geldi. Parmaklığa yaklaştığında, her şeyi unuttu. Onu görmeyeli kırk sekiz saat oluyordu, onu tekrar görecekti, bu mutluluk karşısında diğer düşünceleri silindi. Sadece derin bir sevinç duydu. Asırlara bedel bu anların en ilginç yönleri onların kalbi tastamam doldurmasıdır.

Delikanlı çubuğu oynattı ve bahçeye girdi. Sevgilisi her zamanki yerinde değildi. Çalılığı geçip evin önündeki balkonun altına yürüdü.

«Beni orada bekliyordur,» diye düşündü. Fakat Cosette orada da değildi.

Başını yukarı kaldırdı, evin panjurlarının kapalı olduğunu gördü, bahçeyi dolaştı, orası bile ıssızdı. İşte o zaman eve geri döndü, acıdan kendisini yitirmiş halde, panjurları yumruklamaya başladı. Kötü bir vakitte evine dönen bir efendi, bir koca gibi yumrukladı; pencerenin açılmasını, babanın yüzünü göstermesini, sert bir sesle: «Ne istiyorsunuz?» diye sormasını bile göze almıştı. Bütün bunlar onun gönlünü dolduran o korkunun yanında önemsiz kalırdı. Yumrukladıktan sonra bu kez de sesini yükseltip: «Cosette!» diye bağırdı. «Cosette!» diye tekrarladı, karşılık yok. Demek her şeyin sonu gelmişti. Ev de bahçe gibi kimsesizdi.

Marius kederli gözlerini bir mezar kadar sıkıntılı, sessiz ve boş olan bu eve çevirdi. Cosette'in yanında, o paha biçilmez saatler geçirdiği o sevgili taş sıraya baktı. Sonra merdivenlere oturdu. İçi tatlı hayaller ve en kutsal duygularla dolu halde, Cosette'i anıyordu. Sonra bir karara vardı, Cosette gittiğine göre, kendisi de ölmeliydi, başka ne yapabilirdi ki?

Derken ağaçların arasından gelen bir sesle irkildi.

«Mösyö Marius!»

Delikanlı yerinden fırladı.

«Kimsiniz?» diye seslendi.

«Mösyö Marius orada mısınız?»

«Evet.»

«Mösyö Marius, arkadaşlarınız sizi Chanverrie Sokağındaki barikatta bekliyorlar!..»

Bu sesi tanımıştı, Eponine'nin o uğultulu sesine benziyordu. Marius parmaklığa koştu ve çubuğu attı, başını dışarı çıkardığında, ta ötelerde gün batımının karanlığında bir gencin koşarak uzaklaştığını gördü.

3
MABEUF BABA

Jean Valjean'ın cüzdanı Mabeuf Baba'ya yaramamıştı. Bir çocuk kadar temiz olan yaşlı adam, yıldızlardan düşen bu hediyeyi kabul etmedi. Bir yıldızdan altın para düşeceğine inanmıyordu. Bu göklerden gelen parayı Gavroche'un attığını nereden bilecekti? Cüzdanı semt karakoluna götürdü ve para kayıp mallar arasındaki yerini aldı. Paranın sahiden kaybolduğunu söylemeye gerek yok, çünkü sahibi olmadığından, kimse almaya gelmemişti. Bu nedenle Mabeuf Baba'ya yararı dokunmadı.

Aslında Mösyö Mabeuf giderek hayat yokuşunu bitiriyordu.

Çivit hakkındaki deneyleri başarısızdı Bitki bahçesindeki o küçük tarla da Austerlitz'deki bahçe gibi fiyaskoydu. Bir yıldır hizmetçisinin parasını ödeyemeyen Mabeuf Baba ev kirasını da veremiyordu. Aradan on üç ay geçtiğine göre «Cautertz Flore»nin bakır klişeleri de rehinde satılmıştı. Herhalde herhangi bir demirci bunlardan kazan, tencere yapacaktı. Klişeler yok olunca kitabının eksik fasiküllerini bir daha bastıramayan Mösyö Mabeuf derin bir kedere boğuldu ve yok pahasına elinde kalan birkaç broşürü de bir eskiciye sattı. Hayatının yapıtından hiçbir şey kazanamamıştı. Bundan sonra bu kitaplardan aldığı parayı harcamaya başladı. Bu önemsiz kaynak da kesilince bahçesiyle uğraşmayı da bıraktı. Aslında çok uzun süredir arada bir yediği iki yumurtayı ve sığır etini de alamadığından kuru ekmek ve pata-

tesle besleniyordu. Eşyalarını sırayla sattı. Yatağına, battaniyelerine kadar bir şeylerini sattı, ipince bir şilteyle tek bir örtü bıraktı kendisine. Sonra sıra ot koleksiyonuna ve baskı bitki resimlerine geldi. Fakat değerli kitaplarına henüz ilişmemişti.

Bu koleksiyonda çok eski baskılar vardı. Örneğin, 1560'da basılmış «*Quadrains historiques de la bible*». Pierre de Bessein'in yazdığı «*La Concordance des Bibles*»(*) Navarre Kraliçesine bir ithafla «*Les Marguerite de la Marguerite*»(**) yapıtı, Jean da La Haye tarafından yazılmıştı. *Change et dignité* de L»Ambassadeur, Williers-Hotman tarafından yazılan enteresan bir eser, 1644'ten kalma bir «*Florilegium Rabbinicum.*» Yine çok eski 1567'den kalan bir *Tibulle* ve en son ve en sevdiği eser olan Lyon'da 1644'te basılan bir «*Diogéne Laerte.*» Bu son esrede XIII. yüzyılın Vatikan el yazılarının farklı metinleri vardı. Bu da Henri Estienne'in epey yararlı bulduğu, bir eserdi. Bu kitap XII. yüzyıldaki Napoli kütüphanesinde, Dor(***) dilinde yazılı el yazılarında bulunan bölümleri kapsıyordu. Mösyö Mabeuf'un tek tesellisi hâlâ bu eşsiz kitaplardı. Yaşlı adam odasında hiç ateş yakmaz ve mum gitmesin diye akşam gün batımında yatardı. Komşuları yok gibiydi. Ona rastlayanlar yollarını değiştirirlerdi. Bir çocuğun sefaleti anneleri üzer, bir delikanlının sefaleti kızları ilgilendirir, fakat kimse ihtiyar birinin sefaletine aldırmaz. Sefaletlerin en kötüsü de aslında bu!

Mösyö Mabeuf yine de o çocuksu huzurundan sıyrılmamıştı. Kitaplarına baktığında gözleri parlardı ve tek bir baskısı olan şu çok değerli «Diogene Laerte»ye bakarken hoş biçimde gülümserdi. Bütün eşyalarını satmış, sadece o camlı kitaplığını alıkoymuştu.

Plutarque Ana, ona şöyle dedi bir gün:

«Akşam yemeği pişirecek para yok.»

(*) Concordance des Bibles: Tevrat'ın kelime dizisi.

(**) Marguerites de la Marguerite: Marguerite'in Papatyaları. Marguerite: papatya demektir, fakat burada kraliçenin ismi olarak geçiyor.

(***) Dor: Eski yunan lehçesi.

Onun yemek dediği bir ekmekle dört, beş patatesti.

Mösyö Mabeuf:

«Borç yazdırın.»

«Artık kimsenin borca vermediğini biliyorsunuz...»

Mösyö Mabeuf kitaplığını açtı, bütün kitaplarına uzun uzun baktı. Tıpkı çocuklarından birini kurban etmek zorunda kalan ve aralarında bir tercih yapmaya mecbur bir babanın kederli bakışlarıyla, onları inceledi. Birini aldı, ve çekip gitti. İki saat sonra eli boş döndü ve masaya otuz metelik bırakıp:

«Bununla yemek pişirin,» dedi.

O günden sonra Plutarque Ana, adamın o çocuksu yüzüne siyah bir endişenin düştüğünü gördü. Bu kederli ifade hep kalacaktı.

Ertesi gün ve onu izleyen her gün, aynı şeyler yaşandı. İhtiyarcık, koltuğunda bir kitapla çıkıyor, elinde gümüş bir parayla dönüyordu. Kitapçılar onun yoksulluğunun sınırını bildiklerinden, yirmi franga sattıkları bir kitaba sadece yirmi metelik ödüyordu.

Şanssız adam kimi zaman: «Yine de seksen yaşındayım» diye söylenirdi, için için kitaplarının hepsini bitirmeden, öleceğini düşünmek onu bir parçacık avutuyordu. Bir gün, küçük bir sevince kapıldı, kolunun altında bir Robert Eatienne'le çıkmıştı, geri döndüğünde, elinde bir «*Alde*» vardı. Malaquais rıhtımındaki kitapçıya otuz beş meteliğe sattığı o kitabın yerine Grés Sokağındaki bir kitapçıdan kırk meteliğe bir *Alde* almıştı. Yüzünde o çocuksu sevinçle:

«Beş metelik borçlandım...»

O akşam yemek yenmedi.

Bahçıvanlar Derneğine üyeydi. Onun sefaletini hepsi bilirdi. Bir gün, dernek başkanı, kendisini ziyarete geldi ve Tarım Bakanına onun yaptıklarından söz etmeyi vaat etti. Sahiden de söylediğini yaptı. Bakan:

«Ne! Elbette, nasıl olur, onun gibi bir bilim adamı, yaşlı bir botanikçi zararsız bir adamcağız, kuşkusuz kendisi için bir şeyler yapmalı.»

Ertesi sabah, Mösyö Mabeuf, Tarım Bakanından akşam yemeğine bir davet aldı.

Sevinçten titreyerek mektubu Plutarque Ana'ya gösterdi: «Kurtulduk, kurtulduk,» diye kekeliyordu.

Davet akşamı Mösyö Mabeuf bakanın evine gitti. Ama kırışık kravatı, yıpranmış giysileri ve eski ayakkabıları, uşakları şaşırtmıştı. Yemekte onunla konuşan olmadı, dahası bakan bile. Yaklaşmaya cesaret edemediği, o elmaslı güzel kadının, bakanın eşinin kendisi için «Şu yaşlı adam kim?» dediğini duydu... Gece yarısı sağanak yağmur altında, evine yürüyerek geldi. Araba kiralamak için en sevdiği kitaplarından biri olan *Elzevir*'i elden çıkarmıştı.

Her akşam uyumadan önce o «*Diogéne Laerte*»den birkaç sayfa okumayı alışkanlık edinmişti. Elindeki o kusursuz kitabın tadını çıkaracak kadar Grekçe bilirdi. Zaten başka hiçbir keyfi yoktu. Birkaç hafta daha geçti, sonra ansızın, hizmetçisi hastalandı. Fırıncıdan ekmek alamamaktan daha kötüsü de var; eczaneden ilaç alamamak. Hem doktor epey pahalı bir reçete yazmıştı. Hastalık giderek ağırlaşıyordu, bir hemşire gerekliydi. Mösyö Mabeuf kitaplığının kapısını açtı. Son kitabı da yok olmuştu. Elinde kalan tek kitabı «*Diogéne Laerte*» idi.

Kitabı aldı ve çıktı, 1832 yılının 4 Haziran günüydü. Ölen kitapçı arkadaşı, Royol'un yerini alan Saint-Jacques Caddesindeki sahafa kitabı bıraktı ve yüz frankla geri döndü.

İhtiyar kadının baş ucuna beş franklık metal paraları bıraktı ve usulca odasına döndü.

Ertesi gün uykusuz bir geceden sonra, Mabeuf Baba bahçesindeki taşın üzerine oturmuş, anlamsız gözlerle bakınıyordu. Yağmur çiseliyordu fakat bunun farkında değildi.

Akşam üstüne kadar kımıltısız oturdu. İkindi saatlerinde, şehirden epeyce ürkütücü sesler duyuldu. Silah sesleri ve bir kalabalığın bağrışmaları...

Mabeuf Baba başını kaldırdı, tam o sırada yoldan geçen birine sordu:

«Ne oluyor?»

Adam, çapası omuzunda, çok olağan bir şeymiş gibi:

«Paris'te çarpışma var, kargaşa başladı!»

«Ne kargaşası?»

«Birbirlerini öldürüyorlar.»

«Neden?»

Adam omuz silkti:

«Bilmiyorum, çarpışıyorlar işte.»

Mösyö Mabeuf tekrar sordu:

«Ne yanda?»

«Arsenal'deki barikatlarda.»

Mösyö Mabeuf evine girdi, şapkasını giydi, her zamanki gibi koltuğunun altına almak için kitap aradı, bulamadı; kendi kendisine, «Tabii ya!» dedi ve dalgınca çıktı evinden.

ONUNCU KİTAP

5 HAZİRAN 1832

1

İSYANLAR

İsyan neden çıkar? Hiçten ve her şeyden. Usulca yayılan elektriklenme, birden fışkıran bir alev, gezgin bir güç, geçen bir nefes işte bütün bunlardan oluşur. Bu renksiz düşünen kafalara, düşçülere, acı çeken ruhlara, tutuşan tutkulara, inleyen sefaletlere denk gelir ve hepsini alıp sürükler.

Nereye?

Öylesine sürükler. Devleti, yasaları, başkalarının refahını, birilerinin küstahlıklarını sürükler.

Kışkırtılan inançlar, bastırılamayan coşkular, kırgınlıklar, baskı altında tutulan savaş arzusu, eliaçık bir körlük, beklenti susuzluğu, kişiyi yeni bir oyunun ilanını okutmaya götüren o heves, makinistin düdüğü, belirsiz kinler, hayal kırıklıkları, yazgının kendisine kötü davrandığını düşünenin batıl inancı, boş düşler, hiç gerçekleşmeyen ve tatmin olmayan tutkular, bütün bunlar, ve yeraltı dünyası ve alevler, işte isyan nedenleri...

En büyük ve en önemsiz, fırsat kollayarak her şeyin dışında kalan yaratıklar, aylaklar takımı, inançsızlar, serseriler, köprü altlarında kalanlar, her gün rastgele birinden ekmek dilenenler, işsizler, sefaletin o adsız ordusu, çıplak kollar, çıplak ayaklar, işte bütün bunlar isyandır.

İçinde gizli bir isyan taşıyan neredeyse herkes durumundan,

hayatından, yazgısından memnun olmayan her adam isyana katılır ve kargaşa başlayınca, titreyerek bu fırtınada sürüklenir.

İsyan, toplumun havasında esen bir hortum gibidir, zaman zaman, uygun olmayan hava koşullarında kendisini gösterir, dönerek yükselir, koparır, sarsar, çiğner, yerle yeksan eder; bütün yaratıkları, insanı ve çocuğu, o kocaman ağaçları, saman çöpleri gibi alır götürür.

Onun bu müthiş soluğuna yakalanan yandı, onun sarsıp yerinden oynattığı yandı. Eline geçirdiğini parçalar.

O avcuna aldıklarını olağanüstü bir güçle iletir. İlk karşılaştığını akışının gücüyle doldurur, her tuttuğundan kurşunlar yapar. Sıradan kaldırım taşından bir gülle yapması gibi, bir hamalı da bir general haline getirir.

Haince politikaların bazı bilicilerine kulak vermek gerekirse, küçük bir isyan hükümetin istediği bir olaydır. Bunun da epey geçerli nedenleri olduğundan, isyanlar deviremediği idareleri pekiştirir. Orduyu dener, kenterliği sağlam hale getirir, polisin kaslarını geliştirir, toplum iskeletinin gücünü meydana çıkarır. Bu bir egzersiz, bir sağlık koruması gibidir. Bir isyandan sonra hükümet bir masajla rahatlamış gibi, geniş bir soluk alır.

Oysa otuz yıl kadar önceleri isyanlar farklı incelenirdi.

Her şeyde, kendisini sağduyulu bulan bir yan vardır, Alceste'ye(*) karşı Philinte(**). Doğru ile yanlış arasında bir anlaşma, açıklama, azar, biraz üstten bakan bir anlayış ki, bu da çoğu zaman kendisini bilge sanır, fakat uzun bir süre sadece bilmişliktir. Ilımlılık denilen teori de böyle çıktı ortaya. Soğuk suyla sıcak arası ılık sudur. Sahte derinliği olan bu ekol olguları, sadece üstünkörü inceler, nedenleriyle ilgilenmez ve o yalapşap bilgisiyle, sokak kargaşasına ket vurur.

Söz konusu ekole göre 1830 Ayaklanması'nda kargaşa yol açan isyanlar bu olayın temizliğini bırakmadılar. Temmuz Devri-

---

(*) Alceste: Moliere'in bir kahramanı, özü sözü bir kahraman.

(**) Philinte: Alceste'in karşıtı, kibarlık yoluna gerçeklerden bile vazgeçmeye razı olan bir kahraman.

mi halkın estirdiği bir rüzgârdı. Daha sonra gökler masmavi kesildi. Ama sonraki isyanlar gökleri bulutlu gösterdi, bu devrimi bir savaşa dönüştürüp onun karakterini kirletti. Her ilerlemede olduğu gibi, Temmuz Devriminde de, gizli kırıklar oluşmuştu. İsyan bunları pekiştirdi. Hatta bunlar kırıldı, denebilir. Temmuz Devriminden sonra kurtuluş sezildi, fakat o isyanlardan sonra, herkes yıkımı hissetti. Her kargaşada dükkânlar kapanır, anamal değer yitirir. Borsa zarar görür, ticaret durur, iflaslar artar, para azalır, özel servet sahipleri meraklanırlar, halkın saygınlığı zarar görür, sanayi duraklar.

Her yerde ve her insanda bir korku başlar. Tüm şehirler bunun sarsıntısını yaşar, bu yüzden, uçurumlar oluşur. Bir isyanın ilk gününün Fransa'ya tam yirmi milyona mal olduğu, ikinci günün kırk, üçüncüsünün altmış milyona kadar yükseldiği kaydedildi. Üç günlük bir isyan tam yüz yirmi milyona patlıyor. Maddi zarar bir yana, bu bir hafta, bir deniz faciasına ya da kaybedilen bir savaşa eş zarar oluşturuyor. Sanki altmış gemilik bir donanmanın batması gibi, derin bir yıkım.

Tarihte isyanların güzel yanları da olmuştur. Sokak savaşları da hiç değilse kır savaşları kadar yüce olabilir. Birinde ormanların ruhu, diğerinde şehirlerin kalbi atar. Birinde Jean Chouan, diğerinde Jeanne bulunur. İsyanlar kırmızı alevlerle kusursuz bir ışık yayarlar. Paris kişiliğinin en has yanlarını eliaçıklık ve özveri, uğultulu bir neşe, yenilmez Muhafız Alayı, köşelerde yakılan ateşler, cesaretin zekâdan beslendiğini kanıtlamak isteyen öğrenciler, Paris afacanlarının yükselttikleri barikatlar, yoldan geçenlerin ölüme kafa tutması!

Okullarla, askeri alayların savaşları. Aslında savaşlar arasında sadece yaş farkı vardı, aynı ırk, hepsi yirmi yaşında bir ideal yoluna ölen o cesur gençler, kırk yaşında aileleri için ölen erkekler. İç savaşlarda her zaman üzüntüye kapılan ordu, gençlerin atılganlığına önlemle yanıt veriyordu. Halkın cesaretini gösteren bu isyanlar, aynı zamanda, kenterlerin cesaret eğitimlerini de bitiriyordu.

Peki ama bütün bunlar için kan akıtmaya değer mi? Bu az gi-

bi bütün bu ölümlerle kararan geleceği, riske giren ilerlemeyi, en iyi en namuslu vatandaşların acılarını, umutlarını kaybeden dürüst liberalleri... Devrimin kendi kendisini yaralamasından hoşnutluk duyan monarşi yandaşları, 1830'un yenik düşenlerinin utkuları, «Biz söylemiştik» demeleri. Belki Paris'in yücelmesi, fakat buna rağmen Fransa'nın küçülmesi...

Her şeyi açık açık söylediğimizden dolayı buna, çoğu zaman düzenin utkusunu lekeleyen o korkunç kılıçtan geçirmeler. Özgürlüğün delirmesine karşın, düzenin acımasızlığı. Evet tek kelimeyle isyanların tekinsiz olduklarını ifade etmeliyiz.

Evet rastgele bir bilim böyle der, kendisini halktan sayan kenterler de buna katılır.

Bize gelince, çok yaygınlaşan isyan kelimesini yadsıyoruz. Bir halk isyanıyla, bir diğer halk isyanı arasında bir fark gözetiyoruz. Bir isyanın savaş kadar pahalıya mal olup olamayacağını düşünmüyoruz bile. Niye bir savaş? Farklı bir sorun. Bir savaş da tıpkı bir isyan kadar büyük bir yıkım değil midir? Hem, her kargaşa bir yıkıma yol açmaz mı? 14 Temmuz, Fransa'ya yüz yirmi milyona patladı, fakat İspanya'da V. Philippe'in tahta geçmesi Fransa'ya iki milyara gelmişti. Aynı rakamlar arasında 14 Temmuz'u seçeriz. Hem, birer neden gibi görünen, sadece birer kelime olan şu rakamları da yadsıyoruz. Bir isyan başladığına, biz onu tek başına inceleriz. Değindiğimiz o itirazlarda sadece sonuç aranıyor, fakat biz nedenler arıyoruz. Biraz daha dikkat...

2
MESELENİN ASLI

İsyan farklı, başkaldırma farklıdır. İkisi de öfke yüklüdür ama biri haksız, diğeri haklıdır. Demokratik yönetimlerde zaman zaman devletin bir kısmı, diğerlerinin malını, haklarını gasp etmek ister, işte o zaman, her şey ayaklanır ve hakkın davası silahlara başvurmaya götürür.

Birleşik egemenlikte, herkesin başka bir bölüme saldırısı is-

yan, diğer bölümün bütüne başkaldırısı ayaklanmadır. Tuilleries Sarayı ister kralı, ister Konvansiyonu barındırsın, saray haklı ya da haksız bir saldırıya uğrar. Halka karşı saldıran aynı top, 10 Ağustos'ta haklı, ama 14 Vendemiari'de(*) haksızdı. Görünümler benziyor, fakat işin özü farklıdır. İsviçreli askerler(**) hatayı koruyorlardı.

Bonaparte gerçeği korudu. Genel seçimlerin getirdiği özgürlük ve egemenlik sokaktakiler tarafından bozulmaz. Sadece uygarlığa mal olan şeyler için geçerli bu. Yığınların bir gün önce şeffaf olan içgüdüsü ertesi gün bulanabilir... Terray'a yasal olan şiddet, Turgat için geçersizdir. Makineleri parçalamaz, ambarları yağmalamak, demiryollarını parçalamak, dokları yıkmak, öğrencilerin Ramus'yu öldürmeleri, linç korkusuyla İsviçre'den kovulan Rousesseau... İşte ayaklanmaların karakteristiği... İsa'ya karşı İsrail, Phokion'a karşı Atina; Scipion'a karşı Roma; bunlar da ayaklanmalar. Üstelik günahkâr ayaklanmalar.

Bastille'e saldıran Parislilerin bu eylemi bir isyandır. Büyük İskender'e karşı askerlerin tutumu, Christopher Colombos'a karşı tayfanın isyanı da öyledir. Çünkü Colombos bir kıta, yeni bir dünya keşfetti, İskender de Colombos gibi, bir dünya buldu. Biri pusulasıyla, beriki kılıcıyla. Uygarlığa böyle bir dünya kazandırmak o kadar göz alıcı ışıklar yayar ki, bunların karşısındaki her karşı koyma suçlu olur. Zaman zaman, halk kendi kendisine ihanet eder.

Mesela, şu tuz kaçakçılarının uzun ve kanlı direnişleri ne kadar şaşırtıcıydı. Aslında bu olağan bir isyana benzerken, ve tam kesin sonuç alınacağı ve utkuya ulaşılacağında, tahtla birleşip kralcı kesilmişlerdi. Başkaldırma bu nedenle ayaklanmaya dönüştü.

Bu da bilisizliğin en belirgin örneğidir. Kralın ipinden kurtuluyor ve boynundaki iple, yakasına krallık işareti olan beyaz kokar-

---

(*) Vendemiari: Fransız İhtilalinde değiştirilen bir ay adı, 22 Eylül ile 21 Ekim arası.

(**) İsviçreli asker: Fransız ordusu için kiralanan askerler Her zaman kralcıdırlar.

tı iliştiriyor. «Kahrolsun tuz vergisi!» diye bağıranlar, bir anda saf değiştirip «Yaşasın Kral!» diye haykırdılar. Saint-Barthelemy(*) katilleri, Eylül cellatları, Avignon canileri, Colingy'nin(**) ve Madam de Lamballa'in(***) katilleri. İşte ayaklanma Vendee'deki kalkışma büyük bir Katolik ayaklanması oldu.

Devinen hakkın sesi kendisini duyurur, her zaman da yığınların sarsıntılarından oluşmaz. Delice öfkelerin tiz çan seslerine karıştığı bu kalkışmalarda bütün ölüm çanları bronz titreşimler yansıtmaz. Tutkular ve cehaletin savaş hazırlıkları gelişme sarsıntısından başka bir şey değildir. Evet, doğrulun, kalkın ayağa, fakat bu yükselmek için olsun. Ne yana gittiğinizi bana gösterin. Başkaldırmalar sadece geleceği güzelleştirmek amacıyla yapılır. Diğer isyanların hepsi de kötüdür. Geriya atılan her adım bir ayaklanmadır, gerilemek insanlığa karşı durmaktır.

Başkaldırma gerçekle mayalanmış bir öfke gösterisidir. Bununla sarsılan kaldırım taşları hak ve doğruluğun kıvılcımlarını saçar. XVI. Louis'ye karşı Danton, işte isyan! Danton'a karşı Hebert, bu da öyle.

İşte bu nedenle Lafayette'in dediği gibi, belirli şartlarda başkaldırma görevlerin en kutsalı ise, ayaklanma da suikastların en beteri olabilir. Isıda bile bazı ayrımlar bulunur. Başkaldırma genellikle bir yanardağdır; ayaklanma ise ne yazık ki sadece saman alevidir.

Değindiğimiz gibi isyan bazen iktidarda da oluşur. Polignac bir kışkırtıcı, Camille Desmoulins yöneticiydi.

Başkaldırma zaman zaman yeniden canlanmadır.

Her sorunun oylamalarla halledilmesi epey çağdaş bir olgudur.

Daha önceleri, dört bin yıldır, eski tarih gasp edilen haklarla

---

(*) Saint-Barthelemy: 16. yüzyılın Protestan soykırımı. Yüz binlerce Protestanın öldürüldüğü kanlı ağustos gecesi.

(**) Colingy: Protestan bir amiral olduğu için o kanlı gecede öldürüldü.

(***) Madam de Lamballa: Kral XVI. Louis'nin yakın akrabası ve Kraliçe Marie-Antuyanette'in dostu. Devrim'de kesilen kellesini Paris sokaklarında teşhir ettiler.

doluydu. İşte bu nedenle tarihin her dönemi kendi gücüne uygun bir direniş oluşturmuştur. Juvenal bunun en belirgin örneğidir, Sezar döneminde sesini yükseltti.

Sezar zamanında Syenes'e sürülenler oldu, ama bu arada, tarihçi Tacitus gibi *Annales*leri yazanlar da vardı.

O büyük Pathomos'un sürgününe, gerçek dünyaya, ideal dünya adına başkaldıran o ünlü adam, Roma'yı Ninova, Roma'yı Babil'e ve Roma'yı Sodome'ye benzetip o yüce satırı yükseltmiş, mahşerin göz alıcı alevlerini yaymıştı.

Kayadaki Jean, bir kürsüdeki sfenkstir, kimse onu anlayamaz; o bir Yahudidir, İbranice konuşur. Fakat o ünlü *Annales*leri kaleme alan bir Latın tarihçisiydi, daha doğrusu bir Romalı.

Neronlar karanlık bir egemenlik sürmeleri yüzünden kara bir dille tanımlanmalıdırlar. Kazı kalemiyle yazmak yeter, o oyuğa epey ısırıcı ve koyu bir düzyazı eklemeli.

Zorbalar, bilgelerin oluşmasına meydan verirler. Zincirlenen söz, korkunç bir sözdür. Bir idareci, ulusa susma buyruğu verdiğinde, yazar, yazma stilini birkaç kat güçlendirir.

Dizginlenen, sessizleşen düşünceye, süzülen bronzdan yapılmış bir çan gibi, sır dolu bir bütün oluşturur. Verres için biraz yeterli olan Ciceron devri, Kaligula'da körelmişti, daha kısa tümceler, daha yerinde darbeler. Tacitus bütün gücünü özetleyip düşünür.

Temiz bir kalp yoğunlaşıp adalet gibi, yıldırım gibi çarpar. Şunu da eklemeli ki, Tacitus tarihsel bakımdan Sezar'a karşı çıkmış değildir. O kendisine Tiberius gibileri seçti. Tacitus'la Cesar ardışık iki güçtür.

Tanrı bu güçleri esirgemiş, savaşmalarını önlemişti.

Tacitus gerçekleri yazmak için, Sezar'a katı davranır, harcayabilirdi. Tanrı onun adaletsiz davranmasına izin vermedi. Afrika ve İspanya savaşlarında, bozguna uğratılan Kilikya korsanları, Galya, Brötonya ve Germanya'ya götürülen uygarlık, bütün bu görkem ve utku Rubicon'u kaplar.

Bu halde ilahi adetin bir inceliğiyle karşılaşırız. Tanrı, ünlü tarihçinin o zorbaya saldırmasını önleyip, Sezar'ı Tacitus'tan esirgedi.

Zorba deha bile olsa, zorbalık zorbalıktır. Ünlü zorbaların dö-

nemlerinde ahlak yozlaşmaları oldu, ama hain ruhlu zorbalar zamanında çok daha derin ve tiksindirici manevi yaralar görülmüştür. Böylesi saltanatlarda utanç ortadan kaldırılmıştır, günah olanca çıplaklığıyla belirir. Tacitus'la Juvenal bu rezalete çok ağır ve öldürücü darbeler indirdiler.

Viteluis zamanında Roma, Gulla zamanındakinden daha kötü kokar. Claude ve Domitien devirlerinde, zorbalık çirkinle uyum sağlayıp biçimsizleşir. Esaretin kötülüğü, doğrudan doğruya zorbaların baskısıyla oluşmuştur. Efendinin zulmüyle inleyen o çürümüş vicdanlar, kötü kokular yayar, halkın gücü kirletilmiş, kalbi küçültülmüş, vicdanları kabuk bağlamıştır. Ruhlar da kötü kokar. Ruhları tahtakurularına dönüşmüştür. Evet Caracella ve Commode devrinde, bu böylece yaşanıp gitti. Heliogabale devrinde de böyleydi. Fakat Sezar'ın egemenliğinde, Roma Senatosu kartal yuvalarından yükselen o kartal dışkısı kokusuyla yükseldi.

İşte bu nedenle Tacituslar ve Juvenaller görünüşte geciktiler. Gerçek kanıtlar hemen meydana çıkar, fakat Tacitus ve Juvenal peygamberler zamanındaki İsaie de ortaçağdaki Dante gibi bir insandır. Bazen başkaldırı, bazen ayaklanma, bazen haklı, bazen haksız olan halkın kendisidir.

Genelde ayaklanma somut olaylar sonucu oluşur, oysa başkaldırma genellikle soyut nedenlere dayanır. Başkaldırma beyne, ayaklanma mideye yakındır. Fakat şu da belirtmeli ki, öfkelenen mide her zaman haksız sayılmaz. Kıtlık dönemlerinde, Bizans'ta olduğu gibi, ayaklanmalar gerçek ve haklı nedenlere dayanır. Fakat yine de, bir ayaklanmayı aşamaz, neden mi? Çünkü, genelde haklı olsa da, eylemde haksızdır. Namuslu ama yabanıl, güçlü ama şiddetlidir. Rastgele vurur. Kör bir fil gibi önüne çıkanı çiğner geçer. Ardında yaşlıların kadın ve çocukların cesetlerini bırakıp gider. Nedenini bilmeden günahsızların da kanlarını akıtır. Halkı beslemek iyidir, fakat onu öldürmek kötüdür.

Bütün silahlı başkaldırmalar, 10 Ağustos ve 14 Temmuz gibi en yasal olanları bile, aynı kargaşayla başlar. Halk kendini göstermeden karışıklık doğar ve her yere köpüklerini saçar. Başkaldırma önce bir ayaklanmadır, ırmağın seller sonucu oluşması gi-

bi. Bazen de, Devrim dediğimiz şey okyanusa dökülür. Yine de zaman zaman ahlak ufuklarını sınırlayan şu adalet, bilge, hak gibi en temiz karlardan oluşan ve şeffaflığında gök mavisini yansıtan bu ırmak, utkunun o kusursuz yolunda ilerlerken, karşılaştığı sularlar kabararak kenterliğin çukurunda yok olur, tıpkı bir bataklıkta kaybolan Rhîn Irmağı gibi.

Bütün bunlar mazide kaldı, gelecek çok daha farklı. Evrensel oylamanın en iyi yanı ayaklanmayı ortadan kaldırıp başkaldırıya neden olmasıdır, onun elinden silahını alır. Savaşların, sınır savaşları gibi sokak savaşlarının da bitmeleri; işte karşı çıkılamayan ilerleme. Bugün ne olursa olsun, yarın barış olacaktır. Aslında ister başkaldırma ya da ayaklanma, birinin diğerinden farkı ne? Kenterler bu farkların inceliğini pek kavramaz, ona göre ikisi de isyan sayılır. Köpeğin efendisine saldırısı ve ısırması onunda onun kulübesine zincirlenmesiyle cezalandırılması. Fakat günün birinde o köpeğin başı aslan başı gibi büyüyüp gölgelerden çıktığında, kenterler «Yaşasın Halk!» diye bağıracaklardır.

Bütün bu sözleri özetleyelim: 1832 Hareketi halk için nasıl bir ifade taşıdı, bir ayaklanma mı, bir başkaldırı mı? Korkunç olaylarına bakıp, buna ayaklanma diyebiliriz, fakat bu bir başkaldırmadır. Yüzeysel olaylar ayaklanma olabilir, fakat şekli ayaklanma ise, temeli başkaldırmaydı.

Şu 1832 Hareketi o kadar yoğun bir yücelik göstermiştir ki, bunu bir ayaklanma olarak görenler bile, bundan saygıyla söz ettiler. Onlar için bu isyan 1830 isyanının arada kalışı gibidir. Onlar taşkın coşkuların bir tek günde huzur bulmayacağına, yatışmayacağına, inanmışlardır. Bir devrim dikey haldeyken kesilmez. Dalgalanıp yumuşaması gerekir, tıpkı dağlardaki gibi. Düze inmek için, dağlarda bayırları kullanmazlar mı?

Parislilerin «Ayaklanmalar Çağı» ismini verdikleri ve çağdaş tarihte bir buhran oluşturan bu süre, çağımızın fırtınalı saatleri arasında yer almıştır.

Hikâyemize geri dönmeden ekleyelim:

Anlatılacaklar, tarihçinin genellikle zaman ve mekân yokluğundan savsakladığı bu acıklı olgu gerçeğe aittir. Fakat biz bu-

nu anlatmayı gerekli buluyoruz, sanki bunda yaşam, belli belirsiz titremeler var. İnsan ruhunun devinimleri. Sıradan ayrıntılar, değindiğimiz gibi, önemli olayların o uzak sayfalarında kayboldu. Ayaklanmalar çağı denilen o süreç, tarihin çoğu zaman açıklamadığı ve derinleştirmediği pek çok cesaret örneğine tanık oldu. Bilinmeyen ve henüz yazılmayan bazı detayları ortaya çıkarmak isteriz. Kahramanların bir bölümü unutuldu, kalanı da öldü. Bu tarihsel sahnelerin oyuncularının çoğu kayboldu, ertesi gün sustular, fakat biz anlatacaklarımızı kendimiz gördük. Bazı isimleri değiştireceğiz, çünkü tarih anlatır, ama ispiyonlamaz. Biz sadece gerçekleri tanımlayacağız. Yazdığımız kitaba ters düşmemek için sadece 5-6 Haziran 1832 tarihlerinden söz edeceğiz. Okurun o kara duvak arkasında, şu müthiş serüvenin aslını görmesini sağlamaya gayret etmek istiyoruz.

3
YENİDEN DİRİLİŞE NEDEN OLACAK BİR ÖLÜM

1832'nin bahar aylarında Paris içten içe sarsılıyordu. Üç ay süren kolera salgını bu sarsıntıların bir parça gerilemesine neden olmuştu. Fakat yine de şehir patlamaya hazır bomba gibiydi. Değindiğimiz gibi, büyük şehir bir bombaya benzer, onu ateşlek için bir kıvılcım yeter. 1832'nin Haziran ayında, bu kıvılcım General Lamarque'ın ölümüne neden oldu.

Lamarque tanınmış ve eylemci biriydi. İmparatorlukta ve Restorasyon zamanında gereken cesarete sahip olduğunu göstermişti. Savaş meydanlarının cesaretinin yanı sıra, bir de Senato kürsüsünün cesareti. Atak ve cesur olduğu kadar da ustaca konuşurdu. Sözleri kılıç gibi keser geçerdi, kendinden önce gelen Foy gibi, komuta etmekteki ustalığı kadar, özgürlüğü de önemsiyordu.

Senatodaki yeri, aşırı sağ ile aşırı sol arasındaydı.

Geleceğe şans vermek istediği için, halk tarafından sayılır, imparatora iyi hizmet ettiği için de sevilirdi. Kont Gérard ve Drouet gibi, Napoléon'un biçimiyle söylemeden atadığı mareşallerden biriydi. 1815 Anlaşmalarını bir aşağılanma gibi görür, bun-

dan utanırdı. Wellington'dan nefret etmesi yüzünden, on yedi yıldır, ara zaman olaylarını bile umursamadan, kalbinde hâlâ Waterloo'nun acısını koruması yüzünden halkın gözbebeğiydi.

Can çekişirken, Yüz Gün subaylarının kendisine verdikleri bir kılıcı bağrına bastırmıştı. Napoléon ölürken son sözü, «Ordu» olmuştu, Lamarque'ın son sözü de «Vatan» oldu.

Beklenilen ölümü halk için yeri doldurulmaz bir kayıp, hükümet için de bir olanak oldu. Bu ölüm bir yasa neden oldu. Her acıda olduğu gibi yas da isyana dönüşebilir. İşte olanlar oldu.

Lamarque'ın cenaze töreni için belirlenen tarih olan, 5 Haziran sabahı, cenaze alayının geçeceği Saint-Antoine Mahallesi müthiş bir görünüme büründü.

Bu sokaklar, gürültüye boğuldu. Dülgerler kapıları kırmak için gereçlerini yanlarına almışlardı. Aralarından biri, bir çengelin kancasını kırmış ve demiri eğeleyip bir kama yapmıştı. Bir diğeri, ayaklanma coşkusuyla üç günden beri giysileriyle yatıyordu, soyunmaya bile vakti yoktu. Lombier isimli bir dülger yolda karşılaştığı bir arkadaşının, «Nereye gidiyorsun?» sorusunu yanıtlıyordu: «İsyana katılmaya, fakat silahım yok!»

Adam:

«Yani?» diye sorduğunda ona şöyle diyordu:

«Şantiyeye uğrayıp pergelimi alacağım.»

«Ne yapacaksın?»

«Bilmiyorum.»

Jacqueline isimli işbilir biri, karşılaştığı her işçiye yanaşıp, «Hey, sen gel benimle,» diyor, ona on meteliklik şarap ikram ediyor ve sonra:

«İşin var mı?» diye soruyordu.

«Hayır» karşılığını alan adam işçiye şöyle diyordu: «Montreuil ile Charonne kapısı arasındaki Filspierre'ye git, o sana bol bol iş verir.»

Filspierre'de fişek ve silah vardı. Ünlü birkaç lider «Pastacılık yapıyor», yani ahaliyi toplamak için sağa sola seyirtiyordu. Trone kapısının yanında, Barthelemy, Capel, Petit-Chapeau meyhanelerinde müşteriler, ağırbaşlıca görüşürlerdi. Şöylesi sözler edilirdi: «Silahın nerede?», «Koynumda.» Roland'ın işliğinin

önünde, Traversiere Sokağında ve Maison Brulee'nin avlusunda toplanan kalabalık fısıldaşırdı. Mavot en coşkulu adam olarak dikkat çekerdi. Fakat bu cesur genç patronlarca sevilmezdi. Her gün bir hır çıkardığından, aynı yerde bir haftadan fazla çalışamaz, her yerden kovulurdu. Ayaklanmanın ertesi sabahı, Mavot, Menilmontant kapısı önündeki barikatta öldü.

Çarpışmada onun gibi ölecek olan Pretot da Mavot'ya yardımcı olur ve kendisine «Ne yapmak istiyorsun?» diye sorduklarında, «İsyan etmek!» derdi.

Percy Sokağı sapağında toplanan işçiler, Lemanrin isimli birini bekliyorlardı. O, Saint-Marceau Mahallesinin devrimci ajanıydı. Parolaları ortaya söylemekten çekinmiyorlardı.

Hem yağmurlu, hem güneşli bir gün olan 5 Haziran günü, General Lemarque'ın cenaze alayı görkemli bir askeri törenle sokaklardan geçti. Önlem almak istedikleri için, asker sayısı epey fazlaydı. İki alay, davullar matem tülleriyle örtülü, tüfekler başaşağı, belde kılıç on beş muhafız ve ulusal muhafız alayının top arabalarıyla beraber, tabutun arkasından gidiyorlardı.

Cenazeyi atlar değil, gençler taşıyordu, çoğu da üniversite öğrencileriydi. Subaylar ve ellerinde defne dalı tutan gaziler geriden yürüyorlardı. Daha sonra epey kalabalık ve heyecanlı bir yığın «Halkın Dostları» birliğine bağlı bir müfreze, hukuk fakültesi, tıp fakültesi, bütün uluslardan göçmenler, İspanyol, İtalyan, Alman ve Polonya bayrakları, yatay haldeki o üç renkli bayraklar, flamalar göründü. Çocuklar yeşil dallar sallıyor, o sırada grevdeki taş işçileri ve dülgerler, başlarındaki kâğıt şapkalarla ayırt edilen matbaa işçileri ve yayıncılar ellerinde sopalar, ikişer-üçer yürüyerek geliyorlardı.

Bütün bu yığın karışık fakat tek bir ruha sahip gibi zaman zaman kitle halinde, zaman zaman sıralı halde ilerliyordu. Bölükler kendilerine bir lider seçiyor, tabancaları açık seçik görünen bir adam, denetlemede gibi, halkın önünden geçiyor, saflar önünde ayrılıyordu. Yol kıyılarındaki ağaç dallarında, balkon ve pencerelerde insanlar vardı. Erkek, kadın ve çocuklar kaygılı bakışlarla, bu heyecan dolu insanlara ürkekçe bakıyorlardı.

Öte yandan, hükümet görevlileri de izliyordu. Görevliler kılıç el-

de, tetiktelerdi. Yürümeye hazır, mermiler dolu, tüfek ve süngüler hazır. Başlarında askeri bando, at binmiş, süngülü bir binici bölüğü XV. Louis Meydanında hazırdı. Quartier Latin'de, Botanik Bahçesinde Belediye muhafızları sokakbaşlarını tutmuştu. Şarap Hali'nde, bir dragon birliği, Greve'de, on iki süvari birliğinin bir yarısı, diğer yarısı ise Bastille'de ve altı birlik de Celestinler'de. Topçular Louvre'un avlusunu kaplamıştı. Bu arada Paris civarındaki alayları da unutmayalım. Telaşa kapılan hükümet, kendisini huzursuz edip korkutan ahalinin karşısında şehre yirmi dört bin askeri, Paris banliyösüne de otuz bin askeri saldırıya hazır tutuyordu.

Cenaze alayında çeşitli sesler yükseliyordu. Şu sırada tahtta oturma hakkı olan birinden söz ediliyor, kalabalık onu imparatorluğun başına getirmekte duraksamayacağını belirtiyordu.

Tanrı'nın alnına ölüm damgasını vurduğu Reichstadt Dükü şimdi halkın, imparatorluğun başına getirmek istediği adamdı. İsmi asla öğrenilmeyecek biri, işaret verildiğinde, satın alınan iki ustabaşının, kararlaştırılan vakitte halka bir silah fabrikasının kapılarını açacağını söyledi. Orada bulunanların çoğunda, kederle karışık bir heyecan okunuyordu. Şiddet yüklü olsa da, asil coşkuların pençesindeki bu kalabalık arasında, hırsız yüzleri seçiliyordu. «Talan!» diye bağıran çirkin ağızlar. Gölleri bulandıran bazı dalgalar, su yüzeyine çamurun çıkmasını sağlar.

Kalabalık, ölünün evinden Bastille'e dek hummalı bir hızla gidiyordu. Arada yağmur çiseliyordu. Fakat kalabalık yağmuru umursamıyordu. Birkaç olay olmuştu. Tabut, Vendome sütunu etrafında dolaştırıldı. Balkonda, başında şapkasıyla görünen Fits-James Dükü(*), taşlandı. Ulusal bir bayrak, üzerindeki Galya horozu kopartılıp atıldı. Saint-Martin kapısında bir belediye çavuşu başından yaralandı. 12. Bölükten bir subay avazı çıktığınca, «Ben Cumhuriyetçiyim!» diyordu. Cezalandırılmasına rağmen, çıkıp gelen Politeknik Fakültesi: «Yaşasın Politeknik,

---

(*) Reichtast Dükü: Napoleon'un Marie Louise'den olan oğlu, o günlerde Viyana'da dedesinin yanında ölmek üzereydi, verem olduğu için, gencecikken öldü.

Yaşasın Cumhuriyet» sloganlarıyla kalabalığa eşlik ediyordu. Bastille'de, Saint-Antoine Mahallesinden inen bir meraklı kalabalığı onlara katıldı ve müthiş bir kaynaşma halkı iyice coşturdu.

Adamlardan birinin bir diğerine şöyle dediğini duydular:

«Şu kırmızı sakallıyı gördün mü? Ateş işaretini verecekmiş?»

Söylenenlere göre, bir diğer ayaklanmada, Quenisset olayında, aynı adama rastlanacaktı.

Cenaze arabası Bastille'den geçti, kanal boyunca ilerledi ve Austerlitz Köprüsünün önündeki küçük meydana vardı, orada durdu. Bu kalabalığın başı Austerlitz Köprüsünün önünde, kuyruğu ise Bourbon rıhtımını kaplayarak Bastille'de, ta Saint-Martin kapısına değin uzayan bir kuyrukluyıldıza benziyordu. Cenaze alayının çevresini aldılar, o büyük kalabalık sustu. Lafayette konuştu ve Lamarque'a veda etti. Bu epey etkili ve eşsiz bir andı. Şapkalar çıkarıldı, bütün başlar eğildi, yürekler coşkuyla atıyordu. Derken, siyahlar giymiş bir atlı, grubun ortasında belirdi, elinde kırmızı bayrak vardı. Bazıları onun bir mızrağın ucunda kırmızı şapka sallandırdığını görmüştü. Lafayette başını çevirdi, Exelmans kafileden ayrıldı.

Bir kasırga başlatan bu kızıl bayrak, çarçabuk kayboldu. Sonra kalabalıktan iki çığlık yükseldi: «Lamarque Pantheon'a!»(*) «Lafayette Belediye Sarayı'na!» Kalabalığın alkışlarıyla gençler cenaze arabasına koşuldular ve Lamarque'i Austerlitz Köprüsü üzerinde taşımaya başladılar, bu arada Lafayette'yi de arabada Morland rıhtımı üzerinde taşıyorlardı.

Lafayette'i kuşatan ve alkışlayan topluluk arasında, parmakla herkes birbirine, çok daha sonraları yüz yaşına kadar yaşayacak bir Alman'ı işaret ediyordu. Ludwig Snyder isimli bu adam, 1776 savaşına katılmış, Washington'un komutası altında Trenton'da, Lafayette'in yönetiminde Mrandywine savaşlarında çarpışmıştı.

Belediyeciiler, sol yanda köprüyü kapatmak için ilerlemişlerdi, sağda dragonlar, Célestinsler'den çıkıp Morland rıhtımını baştan başa kapladılar. Lafayette'e eşlik eden kalabalık, bir anda onları gördü ve «Dragonlar! Dragonlar!» diye bağırdı.

(*) Panthéon: Ünlülerin gömüldüğü anıt mezarlık.

Dragonlar, usulca ilerliyorlardı, tabancaları eyer çukurunda, kılıçları kınlarında, süngüleri tüfeklikte, ağırbaşlı bir bekleyiş içindelerdi. Küçük köprüye iki yüz adım kadar yaklaşınca hemen oldukları yerde durdular.

Lafayette'in içinde bulunduğu araba onlara dek geldi, dragonlar saflarını açıp ona yol verdiler, onun geçmesini beklemişlerdi, daha sonra yine düzenli sıralarını oluşturdular. O sırada dragonlar halka epey yakındılar, neredeyse birbirlerine değiyorlardı. Kadınlar korkuyla dağıldı.

O lanetli anda neler oldu? Bunu bilen yok. İki bulutun karşılaştığı karanlık bir an. Bazılarının anlattığına göre, Arsenal yönünden saldırı işareti olan şifrelerin çalındığını duymuşlar, bazıları da bir çocuğun dragonlardan birine bir bıçakla saldırdığını söylemişlerdi. Fakat gerçek şu ki, birden üç silah sesi geldi. Silahlardan biri bölükbaşı Cholet'yi öldürdü, diğeri Contrescarpe Sokağındaki evinin penceresini kapatan sağır bir kadını öldürdü, üçüncü kurşun da bir subayın apoletini yaktı. Bir kadın «Erkenden başladılar!» diye bağırdı ve birden Morland rıhtımının ters yönündeki bir kışladan, epey kalabalık bir dragon birliğinin, yalın kılıç, doludizgin Bassompiere ve Bourbon caddelerinden fırlayıp, önlerine geçeni silip süpürdükleri görüldü.

Son söz o anda söylendi. Fırtına koptu, taşlar yağdı, kurşunlar ıslıklar çaldı, birçokları bayırdan atlayıp, bugün kurumuş ve doldurulmuş olan Seine Irmağının o küçük kolundan geçtiler.

Louviers Adasındaki, doğal bir kaleye benzeyen şantiye, bir anda savaşçılarla doldu. Kazıklar yerlerinden söküldü, mermiler sıkıldı, hemen bir barikat kuruldu. Püskürtülen gençler, cenaze kortejiyle koşaradım Austerlitz Köprüsünü geçtiler. Şehir muhafızlarına ateş açtılar. Jandarmalar, elde süngü, yardıma koştu, dragonlar önlerine geçeni kılıçtan geçirdi. Kalabalık çarçabuk dağıldı. Bir savaş gürültüsü şehrin her yanına yayıldı. Her ağızda aynı çığlık vardı:

«Silahlara! Silahlara!»

Bir koşturma, bir çarpışma, bir direniş başlatıldı. Rüzgârın ateşi canlandırması gibi, hışım da isyanı pekiştirdi.

4
ESKİ ZAMANLARIN KAYNAŞMASI

Hiçbir şey bir isyanın bir kaynaşması ölçüsünde güzel değildir. Her şey her yerde, aynı anda başlar. Bu bekleniyor muydu? Evet. Bu hazırlanmış mıydı? Hayır. Bu fırtına nereden çıktı? Kaldırımlardan. Nereden düştü? Bulutlardan. Başkaldırmada bir komplo havası var gibidir: Şurada bir kendiliğinden eylem, ön hazırlıksız bir eylem. Herhangi biri, bir kalabalığa liderlik eder ve onu istediği gibi sürükler. Ayaklanmanın başlangıcı, koyu bir sevincin karıştığı korkularla doludur. Önce uğultular olur, işyerleri kapatılır, gezgin satıcıların tezgâhları yok edilir, daha sonra tek tük tüfek sesleri: İnsanlar her bir yere seyirtir, sokak kapıları dipçikle kırılır. Konak avlularında hizmetçiler gülüşerek birbirlerine; «Çıngar çıkacak!» derler.

Daha on beş dakika geçmemişti ki, Paris'in yirmi farklı noktasında böylesi olaylar çıkıyordu.

Sainte-Croux-de-la Bretonnerie Sokağında, sakallı ve uzun saçlı yirmi kadar genç bir meyhaneye dalıyor ve yirmi dakika sonra ellerinde üç renkli bayrakla çıkıyorlardı. Bayrak siyah bir örtüyle kapatılmıştı, bu gençlerin başlarında üç kişi vardı, silahlıydılar. Birinde bir kılıç, diğerinde bir tüfek, üçüncüsünde de bir mızrak...

Nonnains- d'Hyeres Sokağında şık giyimli bir kenter, göbekli, gür sesli, saçları dökük, geniş alınlı ve siyah sakallı biri, kabadayı tavırlı biri, gelip geçenlere mermi dağıtıyordu.

Saint-Pierre-Montmarte Sokağında çıplak kollu adamlar ellerindeki kara bayrağı dalgalandırıp ilerliyordu. Bayrağın üzerinde «Ya Cumhuriyet, ya Ölüm!» sözleri beyaz harflerle yazılmıştı.

Jeuneurs, Cadran, Montorgueil, Mandar sokaklarında bazı gruplar dikkat çekiyordu. Bunlar de ellerinde, üzerinde yaldızlı harflerle «Şube» yazılı ve numaralı flamalar taşıyordu. Bu flamalardan bazısı kırmızı ve maviydi, tam ortalarına beyaz bir çizgi çekilmişti.

Saint-Martin Sokağında bir silah deposunu talan ediyorlardı. Üç silahçıydı talan edilen. İlki Braubourg Sokağında, ikincisi Michel-le Conte Sokağında, diğeri ise Temple Sokağında. Birkaç dakikada bin bir elli kalabalık, iki yüz otuz tüfeği alıp götür-

müştü. Bunun yanı sıra, altmış dört kılıç, seksen üç tabanca çalmışlardı. Neredeyse herkesi silahlandırmak için, birileri tüfeği alırken, bir diğeri süngüyü alıyordu.

Tam karşıda, Gréve Rıhtımında süngülü delikanlılar, ıskalamadan isabetli atış edebilmek için, önlerine gelen ve içlerinde sadece kadınların olduğu evlere yerleşiyorlardı. İçlerinde birinin elinde çakmaklı bir tüfek vardı. Gençler kapı tokmaklarına asılıyor, içeri girip hemen fişek hazırlamaya girişiyorlardı. Kadınlardan biri buna şöyle değindi:

«Ben bunların fişek olduğunu bile bilmiyordum, kocam söyledi.»

Bir diğer topluluk Vieilles-Haudriettes Sokağındaki bir antikacının kapısını kırıp, oradan yatağanları ve Türk silahlarını almıştı.

Pierle Sokağının bir yerine, tüfekle vurulan bir duvarcı uzanmıştı. Daha sonra Seine Irmağının, sağ ve solunda, caddelerde, Latin Mahallesinde, çarşılarda soluk soluğa kalan adamlar, işçiler, öğrenciler, militanlar, ellerinde bildiriler, bağırarak: «Silah başına!» diyorlardı.

Bu gençler sokak lambalarını kırıyor, arabaların atlarını salıyor, kaldırımları söküyor, evlerin kapılarını deviriyor, ağaçları köklerinden kopartıp, dehlizler araştırıyor, fıçıları yuvarlıyor, taşları, molozları, eşya ve tahta kalasları yığıp barikatlar kuruyorlardı.

Kenterleri de kendilerine yardım etmeye zorluyorlardı. Evlere dalıyor, sadece kadınlara eşlerinin yokluğunda tüfek ve mermi dağıtıp, kapının üstüne «Silahlandırılmıştır» yazıyorlardı. Bunları onlara teslim edenlere «Yarın belediyeden aldırın» diyorlardı. Sokak köşelerinde kendi başına nöbet tutan jandarmaların silahlarını alıyor, subayların rütbelerini söküyorlardı. Saint-Nicolas Mezarlığı Sokağında, sopalı ve kılıçlı bir kalabalıkça kovalanan bir muhafız subayı, bir eve güç bela girmiş ve geceleyin oradan farklı bir kılıkla çıkıp, yakayı kurtarabilmişti.

Saint-Jacques Mahallesinde üniversiteliler, kaldıkları pansiyonlardan gruplar halinde çıkıp, Saint-Hyacinhe Sokağındaki Progrés Cafesi'nde buluşuyor veya yokuş altındaki Mathurins Sokağındaki Spet-Biliards lokalinde buluşuyorlardı.

Transnonain Sokağındaki şantiyeler talan edilmiş, barikatlar

kurulmuştu. Yerlerini değiştirmeyenler hâlâ direnişteydi. Bunlar Sainte-Avoye ve Simon Le-Franc sokaklarının sakinleriydi. Kurulan barikatları deviriyorlar ve asileri püskürtüyorlardı. Asiler Temple Sokağında başlattıkları bir barikatı da yarım bırakıp gerilemeye mecbur kalmışlardı.

Bu devrimci delikanlılar, ulusal muhafız alayına ateş açıp Corderie Sokağına doğru kaçmışlardı. Müfreze barikatta kırmızı bir bayrak, bir paket mermi ve üç yüz kadar tabanca mermisi buldu. Muhafızlar o kızıl bayrağı parçalayıp süngülerine taktılar.

Bizim yavaş yavaş anlattıklarımız o sırada şehrin her yerinde yaşanıyordu. Yayılmış bir şamatayla tıpkı tek bir gök gürültüsünde çakan şimşekler gibi.

Bir saat dolmadan sadece Çarşılar Mahallesinde sanki yerden fışkırırcasına tam yirmi yedi barikat kuruldu. Tam ortada, 50 numaralı ünlü ev yükseliyordu ki, bu da Jeanne(*) ile altı yüz arkadaşının kalesiydi. Bu kalenin bir yanında Saint-Merry barikatı, diğer yanında Maubuee Sokağı barikatları üç sokağı kendi kontorolleri altına almışlardı. Arcis, Saint-Martin ve Aubry-Le-Bourcher sokakları.

İletki biçimli iki barikattan biri, Montorgueil Sokağına, Grande-Truanderie üzerine, diğeri ise Geoffrye-Longevin sokaklarına doğru devriliyordu. Paris'in diğer mahallelerindeki o sayısı belirsiz barikatlardan daha söz etmedik. Marais Mahallesinde, Sainte-Genevieve Tepesi Mahallesinde bir de Menilmontant Sokağına kurulmuştu. Orada bir konak kapısının menteşelerinin söküldüğü söyleniyordu. Polis karakolunun üç yüz adım berisinde, bir başka kapı, atları çözülü bir İskoç arabasınca devrilmişti.

Menetriers Sokağındaki barikatta, şık giyimli bir kenter, işçilere para dağıtıyordu. Derken bir süvari göründü ve barikat şefine benzeyen bir gence, para tomarı gibi bir deste uzattı. «İşte,» dedi, «harcamaları karşılamak için, şarap ve diğer şeyler için.» Kravatı kopuk sarışın bir genç barikattan barikata seyirtip parola bildiriyordu. Bir diğeri yalın kılıç, başında mavi bir polis şapkası, köşelere nöbetçiler koyuyordu.

(*) Jeanne: 1832 isyanında cesaret gösteren bir kız.

Barikatların içleri, meyhanelere ve kapıcı odaları ve karakollara dönüştürülmüştü. Aslında bu isyan, yetkince bir askeri sistemle oluşturulmuştu.

Söylenenlere göre Sainte-Avoye Sokağında «Halkın Dostları Derneği» yönetimi ele almıştı. Ponceau Sokağında öldürülen birinin üzerinde bir plan bulundu. Paris'in şehir haritası.

Aslında ayaklanmayı coşturup alevlendiren, havada sezilen ve kimsenin bilmediği bir heyecandı. Bu şiddetle karışık heyecana karşı konulamıyordu. Başkaldırma bir eliyle barikatları yükseltmiş, ve diğeriyle de bütün kışlalara el koymuştu. Henüz üç saat olmuştu ki, bir barut un yayılması gibi isyancılar sağdaki Arsenal'i, Krallık Meydanındaki Vali Konağını, bütün Marais Mahallesini, Popincourt'daki silah fabrikasını, Chateau d'eau'yu ve çarşı civarındaki bütün sokakları işgal etmişlerdi. Solda ise Véteranslar kışlasını, Sainte-Pélagie'yi, Maubert Meydanını, Deux Moulins Barut Fabrikasını ve bütün barikatları ele geçirmişlerdi. Akşam saat beşte Bastille'e el koydular. Öncüleri Victoires Meydanına yaklaşmıştı ve Bankayı tehdit ediyordu. Petits-Péres kışlası ile Posta binası da tehlikedeydi. Paris'in üçte biri bu isyana katılmıştı.

Her yerde müthiş bir çarpışma başlamıştı. Askerlerin silahsızlandırılmalarından, isyancıların evleri işgal etmelerinden, silahçıların talan edilişinden önce, taşla başlatılan bu çarpışmanın, artık silahla süreceği belliydi.

Akşam saat altı civarında, Saumon Geçidi, bir savaş meydanına döndü. İsyan bir uçta, askeri birlikler öte uçtaydı. Bir parmaklıktan diğerine ateş açılıyordu. Bir gözlemci, bu kitabın yazarı, bu volkanı yakından görmeye gitmiş ve iki ateş arasında kalmıştı. Mermilerden sakınmak için, dükkânları birbirlerinden ayıran sütunların arasına girmişti.

Yaklaşık yarım saat kadar, bu halde kaldı.

Bu arada silaha davet borusu duyuldu. Ulusal muhafızlar hemen hazırlanıp göreve koştular, valilik binalarından alaylar, kışlalardan ordular çıkıyordu. Çapa Geçidinin hemen karşısında, bir trampetçi hançerle öldürüldü. Kuğu Sokağında bir diğeri onun davulunu parçalayan yirmi kadar gencin saldırısına uğra-

dı. Kılıcını da elinden almışlardı. Bir diğer mızıkacı, Grenier-Saint-Lazare Sokağında öldürüldü. Michel Le-Comte Sokağında tam üç subay öldü. Lombardlar Caddesinde yaralanan birkaç belediye bekçisi geriye çekiliyorlardı.

Cour-Batave Meydanı önünde, ulusal muhafızlar yerde kırmızı bir bayrak buldular; üzerinde şunlar yazıyordu: «Cumhuriyetçi Devrim No. 127» Bu sahiden bir Devrim miydi?

İsyan Paris'in ortasında başlamıştı, ele geçemeyecek kadar zorlu bir kaleye dönüştürmüştü orayı. Merkez orası sayılırdı; diğer çatışmalar daha sıradandı. Her şeyin orada kararlaştırıldığının en belirgin kanıtı, daha önceden, orada henüz çatışmaya başlamamış olmalarıydı.

Bazı alayların askerleri, bocalar gibiydi; bu da buhranın daha şaşırtıcı ve korkutucu bir havaya bürünmesine neden oluyordu. Bu askerler 1830'un Temmuz ayında, 53. Alayın yansızlığının nasıl alkışlarla karşılandığını hatırlamıştı. İki cesur adam, savaş kahramanları Mareşal Lobau ve General Bugeau komuta ediyordu. Bugeau, Lobaeau'nun buyruğu altındaydı.

Şehir muhafızlarıyla sarılmış olan taburların devriye kolları başlarında bir polis komiseri, isyancı sokaklarda keşfe çıkmışlardı. Beri yandan isyancılar sapaklara nöbetçiler koymaya başlamıştı. Bu cesur adamlar eşsiz bir cesaretle barikatların dış kısımlarına devriyeler gönderiyorlardı. Her iki taraf birbirini izliyorlardı. Elindeki orduya rağmen, hükümet henüz hareket etmeye cesaret edemiyor, kararsızca bekliyordu.

Gün bitmiş, gece gölgeleri şehrin üstünü kaplamıştı. Derken Saint-Merry Kilisesinden tehlike çanları çalındı. Devrim Savunma Bakanı, Austerlitz'de Napoleon'un emri altında savaşmış olan Mareşal Soult, endişeyle olanı biteni seyrediyordu. Düzenli manevralara alışkın savaş pusulasından başka rehber tanımayan bu yiğitler, «halkın öfkesi» isimli bu korkunç kükreyişle afallamıştı. Devrimlerin rüzgârı kolayca yönlendirilemez.

Banliyödeki muhafızlar, telaşlı ve karışık sıralar oluşturmuşlardı. Saint-Denis askeri okulundan, 12. Hafif Süvari Alayından bir tabur dörtnala gelmişti. Courbevoie'dan 14. Alay geldi. Aske-

ri Okul birlikleri Carrousel'de yerlerine geçtiler. Vincennes'den toplar getirtilmişti.

Tuilleries Sarayı bomboş gibiydi. Fakat Louis Philippe kaygısız görünüyordu.

5
PARİS'İN KENDİNE HAS YANLARI

Değindiğimiz gibi, şu son iki yılda Paris, birden fazla isyan görmüştü. Bir isyan sırasında ayaklanan mahalleler dışında, Paris her zamanki gibi sakindir. Paris hemen her şeye alışır. Şehrin o kadar yoğun uğraşları vardır ki, böyle sıradan şeyler için kılını bile oynatmaz. Sadece Paris gibi koca şehirler sürekli farklı manzaralar sergileyebilir. Bu uçsuz bucaksız yerler hem sivil savaşa, hem de savaşta anlaşılmaz bir huzura ev sahipliği eder.

Genellikle davul ya da silah başına borusu duyulduğunda, esnaf o sırada yanında bulunan herhangi birine:

«Galiba Saint-Martin'de kavga var!» der.

Ya da «Saint-Antoine Mahallesinde çıngar koptu!»

Bazen de hiç umursamadan:

«Oralarda bir şeyler oldu!» der.

Çok daha sonraları gürültü ve silah sesleri daha net duyulduğunda esnaf:

«Vay canına, işler karıştı, çok karıştı!» demekle kalır.

Birkaç dakika sonra isyan yol aldığında ve yaklaştığında sadece işyerinin kepenklerini kapatır ve hemen formasını giyer, yani mallarını güvenceye alır ve dışarı çıkmayı cesaret eder.

Bir mahallede, bir geçitte, bir çıkmazda silahlar sıkılır, barikatlar alınır, yitirilir, tekrar ele geçirilir, kan dökülür, kurşunlar evlerin önyüzlerini döver, aynı kurbanlar evlerindeki insanları öldürür, cesetler kaldırıma atılır... Birkaç adım beride, bir kahvede, bilardo toplarının birbirine vurmasından çıkan sesler duyulur.

İzleyiciler bu çatışan sokaklardan gülerek söz ederler. Tiyatrolar kapılarını açıp, vodvillerini oynatır. Kira arabaları yollarda

ilerler, şehirliler akşam yemeği için lokantalara gider. Çoğu zaman, çatışılan mahallede bile böylesi sahnelere rastlanır.

1831 yılında bir düğün alayına yol açmak için, isyancıların bir süre ateş kestikleri söylenirdi.

1839 yılının 12 Mayıs isyanında, üstü üç renkli bir bezle örtülü ve içi belirsiz sıvılarla dolu sürahilerin bulunduğu bir el arabasını taşıyan engelli bir ihtiyar, barikatla askerler arasında gidip geliyordu. Zaman zaman hükümete, zaman zaman isyancılara bardak bardak meyankökü şerbeti dağıtıyordu. Bundan daha afallatıcı ne olabilir? İşte Paris'e has ayaklanmaların karakteristik bir örneği. Dünyanın hiçbir yerinde, böylesi bir şeyle karşılaşılamaz. Bunun için de iki eleman gerekli: Paris'in yüceliği ve neşesi!

O hem Voltaire'in, hem de Napoleon'un şehri oldu.

Fakat bu kez, şu 5 Haziran 1832 tarihindeki silahlı isyanda, koca şehir bir şeyler hissetti. Kendisinden bile daha büyük bir şeyin varlığından korktu. Her yerde, isyanın en uzak noktalarında bile, isyanla hiç ilgisi olmayan mahallelerde bile, kapı ve pencereler kapatıldı, kepenkler çekildi.

Gözüpekler silahlandı, korkaklar gizlendi. Kaygısız ve işbilir adamlar yok oldu.

Sokakların çoğu geceleyin, çok geç vakitte ve sabahın en erken vaktinde olduğu gibi boşaldı. Korkunç ayrıntılar, lanetli haberler dilden dile gezdi. İsyancıların bankayı ele geçirdikleri, Saint-Meryy Kilisesinde altı yüz militanın silahlı halde barındıkları, yolların emin olmadığı, işte böylesi söylentiler yayıldı. Arman Carrel'in, Mareşal Clauzel'i zayirete gittiğini, mareşalin kendisine: «Siz önce bir alay hazırlayın» dediğini, Lafayette'in rahatsızlandığını, fakat yine de isyancılarla birlik olduğu söyleniyordu. Lafeyette'in isyancılara: «Sizinleyim, bana bir sandalye bulun, her yerde sizinleyim» dediği kulaktan kulağa söyleniyordu. Önlemli olma zorunluluğundan, geceleyin tenha mahallelerdeki evlerin talan tehlikesinden (bunda polisin hayal gücü de vardı), hükümet karışan şu Anna Radcliffe(*) Aubry Le Boucher Sokağına

(*) Hayal gücü epey geniş bir İngiliz kadın yazar.

bir batarya yerleştirildiğinden, Lobeau ve Bugeaud'nun omuz omuza verdiklerinden, bir karara varmak üzere olduklarından söz ediliyordu. Gece yarısı ya da sabah erken vakit, dört asker dizisinin isyanın üstüne yürüyeceği söyleniyordu. Kimse ne olacağını kesin olarak bilmiyor, fakat durumun nazik olduğunu seziyordu. Yine şöyle söylentiler:

«Neden Mareşal Soult vakit yitirmeden saldırmıyordu, ne bekliyordu ki? Herhalde bir şeylerden çekiniyordu. Yoksa savaş meydanlarının koca aslanı şu karanlıkta sezilen fakat görünmeyen canavarın kokusunu mu almıştı?»

Karanlık çöktü, tiyatrolar kapılarını açmadılar. Polisler kaygıyla sokakları tarıyorlardı, gelip geçenlerin üstleri aranıyordu. Kuşku çekenler tutuklanıyordu. Akşam saat dokuzda, sekiz yüz kişi tutuklanmıştı, Conciergerie ve La Force Cezaevleri hınca hınç doluydu.

Özellikle Conciergerie Cezaevinde, Paris Sokağı diye bilinen o uzun galeri saman yığınlarıyla örtülmüştü. Orada üstüste atılmış tutuklulara Lyonlu Lagrange, çok cesurca ve etkili bir nutuk atıyordu. Adamların hışırdattıkları bu saman yığınları, bir sağanak gürültüsü çıkarıyordu. Zaten tutukluların çoğu, açık havada, avlularda yatmışlardı. Her yerde kaygı ve merak vardı.

Evlerde kapılar sürgüleniyor. Eşler ve anneler: «Aman Tanrım! Hâlâ gelmedi. Acaba başına bir iş mi geldi?» diye endişeyle fısıldıyorlardı. Kapılar, uzaklardan gelen belli belirsiz sesleri dinleyip: «Süvariler ya da cephane arabaları!» diye fikir yürütüyorlardı. Saint-Merry Kilisesinin içler acısı yas çanını, titreyerek dinliyorlar, ilk top sesini bekliyorlardı. Silahlı adamlar sokak köşelerinde görünüyor ve: «Evlerinizden çıkmayın, kapılarınızı kapatın!» diye uyarıyordu.

Herkes kapısını sürgülüyordu. Birbirlerine sürekli aynı şeyi soruyorlardı:

«Yüce Tanrım! Acaba bütün bunlar, nasıl bitecek, bunun sonu nereye varacak?» Her an, gece yaklaştıkça, Paris ayaklanmanın o korkunç parıltısı daha sıkıntı verici bir kızıllığa bürünür gibi oluyordu.

ON BİRİNCİ KİTAP

ATOMUN KASIRGAYLA KARDEŞLİĞİ

1

GAVROCHE'UN ŞİİR KAYNAKLARINA İLİŞKİN BAZI AÇIKLAMALAR VE BİR AKADEMİSYENİN BU ŞİİRE ETKİLERİ

İsyan halkla askerin çatışmasıyla bir sarsıntı geçirip geriye bir adım attığında, cenaze arabasını izleyen o kalabalıkta müthiş bir dalgalanma oldu. Bu beklenmeyen bir kabarmaydı. Kalabalık yarıldı, saflar bozuldu, bazıları koşup gittiler, kaçıp kurtuldular. Bazıları saldırı çığlıklarıyla, diğerleri panikle. Caddeyi kaplayan büyük ırmak, göz açıp kapayıncaya dek ikiye ayrıldı, her yana taştı ve yıkılan bir setten akan seller gibi iki yüz sokağa dağıldı. Tam o sırada pılı pırtı içindeki bir çocuk, elinde çiçekli bir dal, bir eskici vitrininde tabanca gördü. Elindeki o çiçekli dalı kaldırıma atarak:

«Hanımcığım, sizden şu şeyi ödünç alıyorum» deyip tabancayı aldığı gibi kaçtı.

İki dakika sonra Amelot ve Basse sokaklarından kaçan korkuya kapılmış bir kenter, silahını yukarı kaldırıp şarkı söyleyen çocukla karşılaştı:

Karanlıkta hiçbir şey seçilmez,
Gündüz her şey seçilir.
Kenter sahte bir yazdan korkar.
Her zaman erdemli olun,
Güzel bir şapkayla.

Bu, çatışmaya giden küçük Gavroche'un şarkısıydı. Tam yola çıkmıştı ki, elindeki tabancanın horozu olmadığını fark edip, işe yaramayacağını düşündü.

Yürüyüşüne eşlik eden bu şarkıyı kim yazmıştı? Kimi zaman, seve seve okuduğu bütün diğer şarkılar kimlerindi? Bilemeyeceğiz. Belki de kendisi yazmıştı bunu? Aslında Gavroche moda olan bütün şarkıları bilirdi. Çoğu zaman da, bunlara kendi cıvıltısını eklerdi.

Açıkgöz ve külhanbey etkiler taşıyan bu çocuk, doğanın sesleriyle, şehir seslerinin karışımlarından bir dağarcık yaratmıştı. Kuşların sesiyle, işliklerin seslerinden bir sentez. Kendi arkadaşlarına yakın biri olan ressam çıraklarını yakından tanırdı. Sözde, kendisi de üç ay kadar bir matbaada çıraklık etmişti. O kırk akademi üyesinden biri olan Mösyö Bamur-Lormian için bir gün bir iyilik yapmıştı. Gavroche edebiyatsever bir yumurcaktı.

İşin en tuhaf yanı, o yağmurlu ve soğuk bahar gecesinde filin karnında bıraktığı iki çocuğun kendi kardeşi olduğunu da bilmiyordu. Kendi kardeşlerine ne büyük bir iyilik ettiğinin ayrımında bile değildi. Geceleyin kardeşleri, sabahleyin babası, işte o böyle bir gece geçirmişti. Gün doğarken Balet Sokağından ayrılan çocuk, hemen kardeşlerini filden indirmiş, çok sade bir kahvaltıyı paylaşmış, daha sonra onları, kendisini de yetiştirmiş olan o iyi kalpli anneye, «Sokağa» emanet edip, ayrılmıştı. Son anda, aynı günün akşamı onlara aynı sokakta buluşma saati vermiş ve şunları söylemişti:

«Çocuklar, ben sıvışıyorum, eğer anne ve babanızı bulamayacak olursanız, akşamleyin burada buluşalım, sizi doyurur ve erkenden yatırırım.» Fakat çocukları bir daha görmemişti. Ya bir polis onları yakalayıp karakola götürmüş ya da bir sirk sahibi tarafından çalınmışlardı. Çözümü imkânsız bir Çin bulmacasına benzeyen çocuklara bir daha rastlanmamıştı. Bugün, toplumun yeraltı dünyaları böyle kayıplarla doludur. Gavroche kardeşlerini bir daha göremedi. Aslında o gecenin üstünden on ya da on iki hafta geçmişti. Çok özlü bir çocuk olan Gavroche, çoğu zaman başını kaşıyıp: «Yüce Tanrım, şu benim çocuklara ne oldu?» diye söylenirdi.

Elinde o işe yaramaz tabanca, Pont aux Choux Sokağına

geldi. Sokakta tek bir dükkânın açık olduğunu gördü ve bu bir pastacıydı. Bilinmeze dalmadan önce, elmalı bir tatlı yemek için, bundan daha hoş bir fırsat olamazdı. Gavroche durdu, ceplerini arandı, yelek cebinin içini dışarıya çıkardı, bir şey bulamadı. Tek kuruşu yoktu ve işte o zaman: «İmdat!» diye bağırdı.

Son kez tatlı yiyememek ne beter bir şeydi!

Gavroche yürümeyi sürdürdü. Saint-Louis-Sokağındaydı. Parc-Royal'dan geçerken o alamadığı elmalı taatlı yerine, sokak afişlerini yırtmayı istedi.

Az beride kanlı canlı kenterlerin geçtiklerini gördü ve omuzlarını kaldırdı, yürek sızlatan o acı safrasını dışarı tükürdü:

«Şu mal sahipleri, ne talihli adamlar! Etli ve yağlı adamlar. Patlayıncaya dek yediklerine eminim. Paralarını nasıl harcarlar ki, onlar da bilmez. Herhalde her şeylerini doymayan midelerine harcarlar. Midelerine ne sığarsa artık.»

2
GAVROCHE YÜRÜYOR

Horozu olmamasına karşın, elinde tabanca olması Gavroche için öyle büyük bir başarıydı ki, her adımda coşkusunun çoğaldığını hissediyordu. 'Marseillaise' marşını bağırarak söylüyor, bir yandan da söyleniyordu:

«İşler gıcır, gerçi sol elim çok acıyor, romatizmalarım da azdı ama yakınmıyorum, yurttaşlar. Şu kenterler hadlerini bilsinler, onların yüzlerine yakıcı dizeler okuyacağım. Ajanlar de neyin nesi? Hepsi de it soyu. Kahrolası fakat yine de itlere hakaret etmeyelim. Ah yine de şu hergelelerden birini tabancamla haklamak isterdim. Arkadaşlar ben caddeler tarafından geliyorum. Hava orada eni konu kızıştı, tıpkı et suyu çorbası gibi kaynamaya başladı. Bunu tabağa koyma vakti geldi. Haydi arkadaşlar ileri! Pis bir kan yollarımızı sulasın!.. Ben vatanım için seve seve canımı veririm. Aslında bundan dolayı sevdiğim kızı belki göremem, fakat ne fark eder, yaşasın mutluluk! Hey, şu zorbalıktan bıktım usandım!»

Tam o sırada ulusal bir muhafızın atı yere düşmüştü. Gavroche tabancasını kaldırıma bıraktı, adamı kaldırdı, daha sonra atın kalkmasına yardım etti ve tabancasını alıp yoluna gitti.

Thoringny Sokağı tenhaydı. Marais Mahallesine has bu miskinlik çevredeki gürültüyle bir karşıtlık yaratmıştı. Bir kapıda, dört mahalle kadını konuşuyorlardı. İskoçya'nın ünlü üç büyücüsü vardır(*). Paris de geri kalmaz, onun da hiç yoksa sayıları dördü bulan mahalle kadınları, sokakbaşlarında gevezelik eden kocakarıları bulunur.

Şu «Kral Olacaksın» kehanetini Armuyr çalılığında Macbeth'e söyleyen büyücülere benzeyen, Paris kocakarıları da aynı sözleri aynı sesle Baudoyer sapağında Napoleon'a(**) fısıldar. Aynı lanet bilicilik...

Thoringny Sokağındaki mahalle kadınları sadece kendi işlerinden söz ediyorlardı. Bunlardan üçü mahallenin kapıcı kadınlarıyla, dördüncü kadın ise üzerinde sepeti ve elinde kancası olan bir çöpçü kadındı.

Hepsi de, kocamışlığın dört aşamasını, ihtiyarlık, yıkıntı, düşkünlük ve acıyı simgeliyordu. Çöpçü kadın, haddini bilen, kibirsiz biriydi. Çöpçü kadın selamlar, kapıcı kadın onu korur. Çöpçünün kazancı kapıcı kadının süpürgesine bağlıdır, zaman zaman süpürge de merhametli olabilir.

Çöpçü kadın kıymetbilen biri olduğundan, kendisine yardımcı olan üç kapıcı kadına gülümseyerek baktı. Aralarında çoğu zaman şöylesi konuşmalar olurdu:

«Sizin şu kedi eskisi gibi nankör mü?»

«Yok canım, siz de bilirsiniz ki, eskiden beri kediler köpeklere düşmandır. Köpekler yakınır.»

«Bazen insanlar da.»

«Evet ama kedi pireleri insanlara geçmez ki!»

(*) İskoçyalı Büyücüler: Yazar, Shakespeare'in *Macbeth* eserindeki ünlü üç büyücüye değiniyor.

(**) Roma Kralı: Napoleon'un oğlu, sonraları Reichtast Dükü olacaktı.

«Sorun değil, aslında köpekler tehlikelidir. Hiç unutmam bir yıl köpeklerin sayısı öyle bir artmıştı ki, gazetelere de geçti. O zamanlar Tuilleries Sarayı bahçesinde kocaman koyunlar Roma Kralının arabasını çekerlerdi.»

«Siz şu küçük Roma Kralını hatırlıyor musunuz?»

«Ben, Bordaux Dükünü, daha çok sevmiştim.»

«Ben de XVII. Louis'yi tanıdım. Onu epeyce severdim.»

«Ah Madam Patagon, et ne de pahalı!»

«Sormayın, kasaplar felaket. Hem de ne felaket. Hiçbir şeyin tadı tuzu yok. Et yerine bize kemikleri kakalıyorlar.»

Sözün burasında çöpçü kadın da lafa karıştı:

«Ah hanımlar. İşler çok kötü. Bizim işin de keyfi kalmadı artık. Hiçbir şeyi çöpe atmıyorlar ki, her şeyi yiyorlar.»

«Sizden daha da kötüleri var, Vargoulme Ana...»

Çöpçü kadın kibirsizce:

«Haklısınız, en azından bir işim var,» dedi.

Bir sessizlik oldu. Çöpçü kadın insanın o kibir duygusunu yenemeyip:

«Sabah evime gelir gelmez, sepete bakarım. Hemen bir şeyler ayıklarım. Odamda bir yığın oluşuyor. Bezleri bir sepette, sebze koçanlarını bir kovada, çamaşırları dolabımda, yünlüleri çekmecemde saklarım. O eski gazeteleri, kâğıtları, pencere pervazına ve yenmeye değer yiyecekleri tabağıma koyarım. Ocak içine cam kırıklarını, pabuçları kapı arkasına, kemikleri de yatak altına koyarım.»

Orada dikilen Gavroche kulak veriyordu:

«Baksanıza nineler, niye politikadan konuşuyorsunuz?»

Aşağılamayla karışık bir sövgü sağanağına yakalandı. Dört ağız da açılmıştı:

«İşte bir haylaz daha!»

«Şuna bak, elinde ne var? Bir silah!»

«İnanılır gibi değil, şu haylaz ne de hain.»

«Bunların hepsi bozguncu, devlet düşmanları ne olacak...»

Gavroche onları umursamadı, elini burnuna atıp onlara nanik yaptı.

Çöpçü kadın kendisinden daha fakir biriyle konuşmanın verdiği gururla:

«Seni gidi baldırıçıplak!» diye bağırdı.

Madam Patagon isimli kapıcı kadın, ellerini birbirine vurup:

«Bir şeyler olacak! Başımızda bir felaket var. Komşu, şu sakallı genç hoş, o da bir serseri ama, her sabah onu koluna taktığı mavi başlıklı bir kızla görürdüm. Bugün de onu gördüm, fakat kız yoktu, kolunun altında bir tüfek vardı. Madam Bacheux, bana geçen hafta, bir isyan çıktığını söylemişti, dur bakayım dilimin ucunda, hani dananın geldiği yer, ha, buldum Pontoise'da. Baksanıza şu afacana, o kırılası elinde bir tabanca! Bu gidişle başımıza taş yağsa şaşmam. Söylenenlere göre Célestinsler Meydanında, her yer top doluymuş. Hükümet şu aylaklarla nasıl baş etsin? Başımıza gelen bunca acıdan sonra tam rahat bir soluk alıp oh diyeceğimiz sırada, al sana!.. Ah o kanlı eski günleri nasıl unuturum, o kağnıda gördüğüm, o tutuklanmış güzel kraliçe, hâlâ tüylerim diken diken oluyor, emin olun. Bütün bunlardan sonra, tütünün fiyatı artacak. Ne rezalet, Tanrım. Hey alçak bacaksız, umarım kelleni giyotinde görürüm!»

Gavroche:

«Sümüklerin akıyor cadı, o koca burnunu temizle!» deyip geçti.

Pavée Sokağını geçiyordu ki, çöpçü kadının sözleri geldi aklına:

«Sen isyancılara hakaret ediyordun kaldırım tozu cadı, şu elimdeki tabanca senin iyiliğin için alındı. Midene yemek girsin diye çaldım bunu.»

Derken, hemen arkasında bir ses duyup başını çevirdi. Ardından gelen kapıcı kadın Patagon, ona öteden yumruk sallayıp haykırıyordu:

«Seni gidi şeytanın piçi!..»

«O lafları kendine sakla, bana vız gelir!»

Hemen sonra Lamoignon Konağının önünden geçiyordu. Orada şöyle seslenmeyi uygun buldu:

«Haydi çatışmaya! Silah başına!..»

Sonra içi kederle doldu, elindeki o horozsuz tabancaya sevgiyle baktı. «Ben gidiyorum fakat sen kalıyorsun,» dedi.

Bir köpek bir diğerini oyalar. Tam o sırada çok zayıf bir köpek geçiyordu, Gavrohce ona çok acıdı:

«Vah biçare,» diye sevecen bir sesle konuştu. «Kemiklerin sayılıyor, bir çember mi yuttun?»

Bu sözlerden sonra hayvanın başını okşadı ve Orme-Saint-Gervais yönüne doğru gitti.

3
BİR BERBERİN ÖFKESİ

Gavroche'un, filde barındırdığı o iki çocuğu acımasızca kovan berber, dükkânında, imparatorluğa hizmet etmiş ihtiyar bir askeri tıraş ediyordu. Bu arada sohbeti koyulaştırmıştı. Berber, müşterisine isyandan sonra General Lamarque'dan söz etmiş, sonra konu imparatora gelmişti. Bu da berberle asker arasında epey coşkulu bir sohbet konusu oluşturdu. Prudhomme orada olsa, bunu süsler ve «Bir usturayla kılıcın diyalogu!» derdi.

Berber:

«Efendim, İmparator ata nasıl binerdi?»

«Kötü. Düşmeyi bilmezdi. Bu nedenle hiç düşmezdi.»

«Atları cins miydi? Çok güzel atlardı herhalde?»

«Bana madalya taktığı gün, onun bindiği at ilgimi çekmişti. Epey seri koşan beyaz bir kısraktı; kısrağın kulakları aralı ve beli çöküktü. Alnında siyah bir yıldız var gibiydi, boynu bembeyaz, diz eklemleri epey biçimli duruyordu, kemikleri çıkık, omuzları inik, sağrısı haşmetliydi. Boyu on beş karıştan bile yüksekti.»

Berber:

«Vay canına!» dedi.

«Majeste'nin atıydı.»

Berber bu muhteşem sözden sonra, biraz susmanın iyi olacağını düşündü. Bir süre sonra:

«İmparator sadece bir kez yaralanmış değil mi, efendim?»

İhtiyar asker, olayı gören birinin o dingin ve tartışma götürmeyen sesiyle:

«Ratisbonne'da topuğundan vurulmuştu. O gün o kadar şık giyinmişti ki, gümüş bir para gibi ışıl ışıldı.»

«Ya siz efendim, herhalde, siz de birkaç yara aldınız?»

Asker umursamazca:

«Ben mi, hayır, pek fazla sayılmaz. İki kılıç yarası aldım boyundan... Austerlitz'de sağ kolumu bir mermi deldi, léna'da sol kalçamdan yaralandım, Friedland'da bir süngü yarası aldım... Sonra... şey... Moskova'daydı, sekiz kılıç yarası öylesine, Lutzen'de bir mermi parmaklarımdan birini aldı. Waterloo'da da kalçama bir süngü geldi. Olancası bu!»

Berber:

«Ah savaşta ölenlere ne mutlu!» diye bağırdı. «İnanın ben, yatağımda hastalıktan inleyerek ölmektense, karnıma bir kurşun yemeyi isterdim. O ilaçlar, o lapalar, şırınga, doktorlar, yavaş yavaş ölmektense vatan için ölmek, ne güzel!..»

Asker:

«Ne kadar cesursunuz,» diyecek oldu.

Sözünü yeni bitirmişti ki, müthiş bir gürültü dükkânın camlarını sarstı. Bir camı un ufak olmuştu.

Berber bembeyaz oldu:

«Aman Tanrım, işte bir tane!»

«Ne?»

«Ne olacak, top mermisi.»

Asker yerden aldığı şeyi berbere uzattı:

Yerden aldığı yalnızca çakıltaşıydı.

Berber camlara koştu ve oradan hızla uzaklaşan Gavroche'u gördü. Çocuk bütün hızıyla Saint-Jean Çarşısına doğru koşuyordu. Gavroche berberin önünden geçerken, birden adamı hatırlamış ve aylar önce o biçare çocuklara kötü davranmasının öcünü almak istemişti. İşte Gavroche bu haklı gerekçeyle adamın camına taş atmıştı.

Berberin demen bembeyaz kesilen yüzü hemen mora döndü. Homurdandı:

«Piç kurusu! Efendim gördünüz işte. Bunu yalnızca zarar vermek için yaptı, ah ne haşarı şeyler!.. Halbuki ben o haylazı tanımam bile, ona fenalığım dokundu ki?»

4
YAŞLI ADAMIN ŞAŞIRTTIĞI ÇOCUK

Gavroche bu sırada, Saint-Jean Çarşısına doğru yürüyordu. Oranın karakolu az önce silahsızlandırılmıştı. Çocuk yolda Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly'nin komuta ettiği bir çeteyle karşılaştı. Hepsi de silahlıydı. Hemen sonra Bahorel ile Jean Prouvaire de katıldı onlara ve böylece grup biraz daha büyüdü. Enjolras elinde bir çifte tutuyor, Comferre üzerinde alay numarası yazılı bir muhafız tüfeğini havada sallıyordu. Bir de önü açılan ceketi belindeki iki tabancayı ortaya çıkarmıştı. Jean Prouvaire eski zamanlardan kalan bir süngü, Bahorel de bir karabina kuşanmıştı. Courfeyrac bastonun içine saklı bir meçi kınından çıkartmış, tutuyordu. Feuilly elinde kılıç «Yaşasın Polonya!» diye bağırıp önden gidiyordu.

Şapkasız, kravatsız dahası soluksuz sayılan bu gençler yağmurdan sırılsıklam, gözleri alev alev Morland rıhtımına geldiler. Gavroche da onlara katıldı, sakin görünüyordu, sordu:

«Nereye gidiyorsunuz?»

Courfeyrac: «Gel bizimle,» dedi.

Feully'nin hemen ardı sıra Bahorel yürüyordu. Ayaklanma suyunda zıplayan bir balık gibi, sıçrayarak yürüyordu. Üzerinde kırmızı yelek, dilinde inciten sözler vardı. Kırmızı yelekle karşılaşınca birden ürken bir kenter:

«Aman Tanrım, kızıllar!» dedi.

Bahorel:

«Ne oldu? Neden kırmızıdan bunca korkuyorsunuz? Bu bana çok tuhaf geliyor. Bana gelince, ben bir gelincik karşısında korkuyla titremem. Şu kırmızı kız, beni hiç korkutmaz, kenter kardeş, korkma. Bırak, kırmızıdan o boynuzlu hayvanlar korksunlar.»

Tam o sırada, afişlerle dolu bir duvarın önündeydiler. Burada alabildiğine barışçı bir afiş vardı. Paris piskoposu, cemaatine, Büyük Perhiz sırasında yumurta yeme izni veriyordu.

Bahorel:

«Aman Tanrım, Piskopos efendi inananları aptal yerine mi koyuyor?»

Duvardaki ilanı yırttı. Gavroche onun bu hareketine hayran kaldı ve o andan başlayıp olanca dikkatini ona verdi.

Enjolras çıkıştı:

«Saçmalık bu, Bahorel, piskopos bizim düşmanımız değil ki! Öfkeni boşa harcama. Yedekte sakla, tüketme. Senin yaptığın saf dışında ateş açmak gibi, bunu silahla yapamayacağın gibi, ruhunla da yapamazsın.»

Bahorel:

«Herkesin bir tarzı var, Enjolras, o rahip ağzı sinirimi bozuyor. Yumurta yemek için ondan izin isteyecek halim yok. Senin tarzın buz gibi soğuk, ateş gibi yakıcı; bense, daha farklı biçimde eğlenirim. Kaygılanma boşa soluk tüketmiyorum, aksine, bu iş iştahımı açmak için antrenman gibi. Daha rahat çarpışabilmek için o ilanı yırttım, *Hercle.*»

Bu sözcük Gavroche'un ilgisini çekti. Bilgisini çoğaltmak, bir şeyler öğrenmek için fırsat kollardı. İlanı yırtan onun saygısını kazanmıştı, hemen sordu:

«Şu *Hercle* de ne?»

Baherol:

«Latince bir söz 'lanet olsun' demektir.»

Tam o sırada Bahorel pencereden bakan solgun yüzlü siyah sakallı birini tanıdı. Bu herhalde ABC Dostları'ndan bir arkadaşıydı:

«Hemen bize mermi ver, *Para Bellum.*»

Artık Latince bildiğine inanan Gavroche:

«Evet, sahiden havalı adam!»(*) dedi.

(*) Fransızca bir kelime oyunu: Latince «savaş» demek olan kelimenin söylenişiyle ,«Bel homme la» «havalı adam»ın söylenişi eştir.

Yoldan katılanlarla sayıları artan kafile epey gürültülü bir konvoydu. Üniversiteliler, sanatçılar, Aix'deki Cougourde'a yazılı delikanlılar, işçiler, rıhtımcılar... Kiminde sopa ve süngü, kiminde de bellerinde Combeferre'deki gibi tabancalar asılıydı. Çok yaşlı görünen bir adam da bu kalabalığa katılmıştı. Silahsızdı ve arkada kalmamak için telaşla yürüyordu, çok da dalgındı. Gavroche onu gördü, Courfeyrac'a sordu:

«Kekekça?»

«Yaşlı bir adam.»

Bu, Bay Mabeuf'tü.

5
İHTİYARCIK

Olanlardan söz edelim:

Dragonlar saldırıya geçtiğinde, Enjolras ve ahbapları Bourbon Sokağındaki yiyecek ambarlarının yanındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre, Bassompierre Sokağından çıkıp «Barikatlara!» diye seslenerek ilerlerken, ağır adımlarla yürüyen bir ihtiyarla karşılaşmışlardı.

İlgilerini çeken şey, ihtiyarın sarhoş gibi sendeleyerek yürümesi oldu. Hem, sabahtan beri yağan yağmura karşın, adam şapkasını elinde taşıyordu. Courfeyrac bir bakışta Mabeuf Baba'yı tanıdı. Birkaç kez onu Marius'le gördüğünden ve birkaç kez Marius'le ihtiyar adamın evine dek eşlik ettiğinden tanırdı onu. Kilise idarecisi ve kitap düşkünü ihtiyar adamın ne kadar çekingen ve ürkek olduğunu bilen delikanlı, onu bu kalabalık arasında görünce hayret etti. Adam yağmur gibi yağan merimlerin arasında dolaşıyordu. Ona yaklaştı ve yirmi beş yaşındaki asiyle o seksenlik ihtiyar arasında şu konuşma başladı:

«Mösyö Mabeuf evinize gidin.»

«Niye?»

«Çünkü çıngar çıkacak.»

«İyi ya.»

«Kılıçlar çekilecek, mermiler patlayacak!»

«Bu da iyi.»
«Top da atılacak.»
«Pekâlâ. Sizler nereye gidiyorsunuz böyle?»
«Hükümeti devirmeye.»
«İyi.»

Onların ardı sıra yürümeye başlamıştı. O andan başlayarak, tek kelime etmedi. Derken adımları güçlendi. İşçiler ona yardım için kollarını uzattılar, adam istemedi. Topluluğun ön sıralarında yürüyordu. Onda, yürüyen birinin kımıltısı, fakat uykudaki birinin yüzü vardı.

Üniversiteliler ona bakıp:

«Müthiş adam!» diye mırıldandılar.

Kalabalıkta bir söylenti oldu, onun eski bir «konvansiyonel», «yaşlı bir kral katili» olduğu söyleniyordu.

Kafile Verrerie Sokağına varmıştı. Küçük Gavroche, en önde yürüyor ve bağırarak şarkı söylüyordu, sesi bir borazan gibi çıkarıyordu.

Okuduğu şarkının sözleri:

İşte yükseliyor ay,
Ne vakit varırız ormanlara?
Diye sordu Charlot, Charlotte'ye!
Tu tu tu ya
Varalım Ghatu'ya(*).
Tek bir ilah var, bir tek egemen,
Bir tek çizme, bir tek para.
Kekiklerin şebnemini erkenden içen.
İki serçe hır çıkardı kafayı bulup,
Güldü buna kaplanlar.
Zi, zi, zi, ye,
Varalım Passy'e.
Tek bir ilah, tek bir egemen,
Tek bir çizme, tek bir para.

(*) Chatu: Şato.

Biri yeminler içti, diğeri sövüp saydı,
Evet ama, ormana ne zaman varacağız?
Diye Charlotte'ye soruyordu Charlot.
Tin, tin, tin e.
Varalım Pantin'e(*),
Tek bir ilahım, tek bir egemenim var,
Tek bir çizme, tek bir para...

Saint-Merry'ye doğru yollandılar.

6
GÖNÜLLÜLER

Topluluk giderek kalabalıklaşıyordu. Billets Sokağına yeni girmişlerdi ki, saçlarına ak düşmüş, bilmiş yüzlü, boylu boslu bir adam aralarına katıldı. Onu tanıyan yoktu. Gavroche, en önde yürüyor, şarkı söylüyor, ıslık çalıyor elindeki horozsuz tabancasıyla dükkân camlarına vuruyordu, o da bu adama dikkat etmedi.

Verrerie Sokağından geçiyorlardı ki, birden Courfeyrac'ın oturduğu evin önünde durdular. Courfeyrac yanındakilere:

«Dostlar, ne hoş tesadüf, yukarıda cüzdanımı unutmuştum, alayım, şapka da bulayım.»

Arkadaşlarından ayrıldı ve merdivenleri dörder dörder çıkarak yukarı koştu. Eski şapkasıyla, bir cüzdan aldı. Sonra, kirli çamaşırlarının içinde duran bir bavul büyüklüğündeki sandığı aldı. Aşağı iniyordu ki, kapıcı kadın seslendi:

«Mösyö de Courfeyrac?»(**)

«Adınız ne sizin?» diye sordu delikanlı, kapıcıya.

Beriki şaşkın gibiydi:

«Bana Veuvain Ana derler!»

«İyi, bir daha beni Mösyö de Courfeyrac diye çağırırsanız,

(*) Pantin: Kukla.

(**) De: Fransızcada soyadları önüne konulan bir soyluluk eki. Daha önceki kitapta aslında Courfeyrac'ın adının de Courfeyrac olduğunu ancak kendisinin bu soyluluk ekini kullanmadığını söylemiştik.

ben de sizi de Veuvain Ana, diye çağırırım. Peki ne oldu? Benden bir şey mi isteyecektiniz?»

«Bir ziyaretçiniz var.»

«Kim?»

«Bilmiyorum.»

«Nerede?»

«Odamda bekliyor.»

Courfeyrac vakit yitirmek istemiyordu: «Hay kör şeytan!» dedi.

Kapıcı:

«Tam bir saattir sizi bekliyor.»

Tam o sırada sıskacık bir işçi göründü. Solgun yüzünde çiller vardı, üzerinde eski bir gömlek ve dizleri yamalı kadife bir pantolon vardı. Aslında erkek kılığına girmiş bir kıza benziyordu. Kapıcının odasından çıkan bu işçi kılıklı gencin sesi de kadın sesine benzemiyordu.

«Mösyö Marius'le görüşmek istiyorum.»

«Burada değil.»

«Akşama döner mi?»

«Bilemiyorum,» diyen Courfeyrac ekledi:

«Ben asla dönmeyeceğim.»

Ziyaretçi ona aksice bakarak:

«Neden?»

«Çünkü...»

«Nereye gidiyorsunuz?»

«Size ne?»

«Sizin şu bavulunuzu taşımamı ister misiniz?»

«Ben barikatlara gidiyorum.»

«Ben de gelebilir miyim?»

«Sen bilirsin. Sokak serbest, kaldırımlar da herkesin.»

Koşarak arkadaşlarının yanına gitti. Onlara yetiştiğinde, elindeki sandığı taşıması için, içlerinden birine uzattı. On beş dakika sonra o zayıf delikanlının da ardı sıra geldiğini gördü.

Böyle bir topluluk her yere gidemez, onlar rüzgârın üflediği yaprak kümeleridir. Saint-Merry'yi geçtiler ve nasıl olduğunu bilmeden kendilerini Saint-Denis Sokağında buldular.,

ON İKİNCİ KİTAP

CORİNTHE

1

CORİNTHE'İN KURULUŞU

Bugün, Rambuteau Sokağına Heller tarafından giren Parisliler, tam sağda, Mondetour Sokağının karşısında, bir sepetçi dükkânı görür. Kapısının üstüne levha yerine, İmparator Napoleon'a benzeyen biri ve şu yazı vardır:

Napoleon tamamen kamıştandır.

Bunu görenler, aynı dükkânın otuz yıl kadar önce tanık olduğu o müthiş sahneleri hayal edemezler.

Corinthe isimli ünlü meyhane, işte bu sokaktaydı.

Burada kurulan ve Saint-Merry barikatının kurulmasından sonra gözden düşen o barikata dair söylenenlerin çoğu hâlâ belleklerdedir. Bugün tam bir karanlığa gömülen o barikattan, Chanverrie Sokağı barikatından biraz söz etmek istiyorum.

Söyleyeceklerimizin anlaşılması için, Vaterloo konusunda kullandığımız o basit çareye başvuracağız. O yıllarda, Saint-Hustache burnuna yakın evleri gözünde canlandırmak isteyen ler, üst yanı Saint-Denis, alt yanı Hallere inen Grande-Truandrie Sokağıyla Chanverrie sokakları arasındaki «N» harfini göz önüne getirsinler. Eski Mondetour, bu üç çizgiyi dikine kesiyordu. O kadar ki dört sokağın oluşturduğu labirent hal ile Saint-Denis Sokağı arasındaki yüz kulaçlık (metre hesabıyla iki yüz metre) bir

alanda yedi evden oluşan adacıkları içeriyordu. Her biri diğerinden farklı büyüklükte olan bu evler, bir inşaaat alanına yığılmış taşlar gibi birbirlerinden epey dar aralıklarla ayrılmıştı.

Küçük aralık demeliyiz, çünkü burası için başka sözcük bulmak çok zor. Sekiz katlı yıkıntılarla çevrili bulunurdu buralar. Evler o kadar virandı ki, Chanverrie ve Petite-Truandrerie sokaklarındaki bu harabelerde evlerin önyüzleri bir evden diğerine kalaslarla desteklenmişti. Sokak epey dar ve kenardan akan o çamurlu dere o kadar genişti ki, oradan geçenler, sürekli ıslak kaldırımlarda dikkatle yürümek zorunda kalırlardı. Buradaki dükkânlar da sıkıntı verici oldukları için, mahzenlere benzerdi, demir çemberli irice parke taşları, bir sürü moloz, çok eski demir parmaklıklı kapılar, bu yolu çok eski zamanlardan kalmış gibi gösterirdi. Fakat Rambuteau Sokağı bütün bunları sildi.

Şu Mondetour ismi da buraya epey uygundu doğrusu (dönemeç). Yolun büklümlerini hiçbir isim bu kadar iyi tanımlayamazdı.

Biraz ilerde, bu büklümlere, Pirpuette Sokağında tekrar rastlardınız. Bu sokak da, Mondetour Sokağıyla kesişirdi.

Saint-Denis Sokağından Chanverrie Sokağına giren herhangi biri, yolun daraldığını fark eder ve bir huniye girmiş gibi olurdu.

Epey kısa olan bu sokağın diğer ucunda geçidin karşı taraftan kesildiği görülürdü. Sayısız evler yolunu keser ve yaya kendisini bir çıkmazda hissederdi.

Fakat solda, gireceği yerleri görüp, rahat bir soluk alırdı. Bu iki karanlık aradan biri Prencheurs, diğeri ise Mondetour sokaklarına açılırdı. Bu çıkmaza benzeyen sokak bitiminde, sağdaki hendekte, ev yüzeyinden daha basık bir sokakta, burun gibi sivri bir ev görülürdü.

İki katlı olan bu evde, üç asırdan beri, bir meyhane vardı. Bu sıkıntılı izbede, meyhane mutluluk içinde varlığını sürdürürdü. O kadar ki ünlü ozan, koca Theophile, meyhanenin tarihinden şu hüzünlü dizelerle söz eder:

Orada görülür kemikleri
İntihar eden biçare âşığın.

İşleri iyi giden bu meyhanede çağlar boyunca, babalar burayı oğullarına devretmişti.

Mathurin Régnier(*) zamanında, buranın ismi «Pot Aux Roses»(**) idi, yani «gül saksısı». O zamanlarda kelime oyunları ve bulmacalar moda olduğundan, levhada pembe boyalı bir direk resmi vardı. Geçen asırda, günümüzün zorlu eleştirmenleri tarafından küçümsenmiş fantastik bir ressam olan Notorie, ozan Regnier'nin sarhoş olduğu o masada kaç kez sarhoş olmuş ve meyhaneciye beslediği sevgiyi göstermek için, pembe direğe bir üzüm salkımı resmi çizmişti. Bu buluştan gururlanan meyhaneci hemen levhayı değiştirmiş ve salkımın altına şunları çizdirmişti: «Corinthe Üzümü»(***) Yunanistan'da Corinthe şehri, nefis üzümler yetiştirmekle ünlenmişti. O günden sonra, meyhanenin ismi «Corinthe» oldu. Sarhoşlar için bazı kelimelerin yarısını yutmak epey alışıldıktır. Bu nedenle, oraya bir daha *Poteau Rose* denmedi.

Meyhanenin ismi bir daha değişmemek üzere Corinthe olacaktı. Ailenin son meyhanecisi olan Hucheloup Baba geleneği bilmemekle birlikte, direği maviye boyamıştı.

Aşağı salonda tezgâh, ilk katta bilardo salonu vardı. Tavanı delen sarmal tahta bir merdiven, masalarda şarap, duvarlara sinen tütün dumanı, güpegündüz yanan mumlar, işte meyhane. Alt salondan mahzene, zeminden açılan bir kapıyla inilirdi. İkinci katta, meyhane sahibi Hucheloup ailesi yaşardı. Buraya, inşaatlarda kullanılan taşınabilir bir merdivenle çıkılırdı. Buranın tek kapısı salona açılan büyük kapıydı. Çatı altında iki küçük oda hizmetçi kızlar odasıydı. Mutfak da büyük salon gibi girişteydi.

(*) Mathurin Régnier: Fransız şair ve eleştirmen.
(**) Fransızcaya has bir kelime oyunu: *Pot Aux roses* ile *Roteau rose* (pembe direk)in okunuşu aynıdır.
(***) Corinthe Üzümü: Fransızca, *Au raisin de Corinthe.*

Hucheloup Baba, belki bir kimyager olarak doğmuştu. Gerçek şu ki o çok iyi bir aşçıydı. Onun yerinde sadece içilmez, çok da nefis yemekler yenilirdi. Hucheloup sadece kendi meyhanesinde yenilen nefis bir yemek bulmuştu. Sazanbalığı dolması, tüten bir mum ya da XIV. Louis zamanından kalan bir gaz lambası ışığında, örtü yerine muşambayla kaplı bir masada yenirdi yemekler. Usta Hucheloup'un bu yemeğini tatmak için çok uzaklardan kalkıp gelirlerdi. Meyhane patronu bir gün, yoldan geçenleri de bu yemeğinden haberdar etmek amacıyla, ince bir fırça ve siyah boya ve kötü bir gramerler, duvarına şunu yazmıştı:

Carpers Hogras: (Yağlı sazandolması)

Epey yağmurlu bir kış, sağanaklar ilk kelimedeki son harf olan «S»yi ve ikinci kelimedeki «G»yi silince geriye şu kaldı: *Carpe ho ras*(*)

Kış ve yağmurların yardımıyla bir duyuru, düşündürücü bir teklife dönüştü.

Fransızcayı iyi bilemeyen Hucheloup Baba, Latince öğrenmiş ve kendisi de ayrımında olmadan, mutfaktan çıkma bir felsefe oluşturmuştu. İşin en hoş yanı ise, bu sözler bir de: «Meyhaneye gelin» anlamındaydı.

Bugün artık bunların izi bile yok. 1847 yılında Mondetour labirenti kazılmış ve o kadar değiştirilmişti ki, artık belki de yok olmuştu. Burası, Corinthe de Rambuteau Sokağının kazılarına gömüldü.

Değindiğimiz gibi, Corinthe dostlarımız olan gençlerin, Courfeyrac ile arkadaşlarının buluştukları yerdi. Burayı keşfeden Grantaire oldu. Şu sazandolması duyuruyla heveslenip girmiş ve oraya alışmıştı. Burada yenir, içilir, bağırılır, çok az para verilir, bazen de ödenmezdi. Hucheloup Baba, iyi biriydi.

İyi biri dediğimiz Hucheloup Baba, pos bıyıklı bir meyhaneciydi. Şamatacı ve eğlendirici biri.

Çoğu zaman somurtan meyhaneci, sanki müşterilerini kor-

(*) Latin şair Horatius'un (Horace-Horas, MÖ.658) sözleri. *Carpe diem*: Günü yaşa.

kutmak ister gibi bir yüz ifadesi takınır ve onlara bir şeyler sunarak değil de, onlarla hır çıkarmak istercesine hizmet ederdi. Fakat vurgulamak isteriz ki, oraya giren herkes konukseverce karşılanırdı. Onun bu tuhaf davranışları, en etkili reklamıydı. Gençler arkadaşlarını oraya sürüklerken: «Gel, gidip Hucheloup Baba'nın homurdanmalarını dinleyelim,» derlerdi.

Meyhaneci, gençliğinde eskrim hocalığı etmişti. Durup dururken çınlayan kahkahalar atardı. Gür sesliydi, sevimliydi. Aslında o acıklı görünümü altında komikti. En sevdiği şey çevresindekileri korkutmaktı. Tıpkı tabanca şeklindeki tabaklar gibi.

Aksıran bir gümbürtü.

Karısı Madam Hucheloup bıyıklı, alabildiğine çirkin bir kadındı.

Hucheloup Baba 1830'da öldü, sazanbalığı dolmalarının sırrı da onunla gömüldü. Zor avunan eşi meyhaneyi işletmeyi sürdürdü. Fakat mutfak bozuldu ve giderek mide bulandırıcı oldu. Aslında her zaman berbat olan şarap artık ağza sürülmezleşti. Yine de Courfeyrac ile dostları, Corinthe'den el ayak çekmemişlerdi. Bossuet bunu, Hucheloup Baba'ya olan saygılarından yaptıklarını söylerdi.

Köylü bir kadın olan Hucheloup Ana, sürekli tıknefes, kılıksız ve korkunç bir kadındı. Köylü konuşmasını farklı diyalekle konuşuyordu. O köy anılarını ve kırlardaki anılarını anlatmak için öyle kelimeler kullanırdı ki, dinleyenler sözlerinden bir şeyler çıkarmak için epeyce düşünürlerdi.

Meyhanenin bulunduğu kat, tabureler, arkalıksız oturaklar, sıralar ve masalarla dolu bir yerdi. Yetmez gibi, kırık dökük bir bilardo masası da vardı. O tavanı delen sarmal merdivenle çıkılırdı oraya. Tek ve dar bir pencereden ışık alan bu salon sürekli yanan gaz lambasına rağmen, yine de bir kümes kadar loştu. Alçı sıvalı duvarlarının tek süsü Madam Hucheloup'nun onuruna yazılı bir dörtlüktü:

On adımda afallatır, iki adımda korkutur,
O büyük burnunda sivri bir sivilce,
Her an düşecek gibi korkutur insanı.
Bir gün ağzına düşecek olması ne feci!

Karakalemle duvara yazılarlar bunlardı.

Bu tanıma uyan Hucheloup Ana, gün boyunca kadar bu dörtlüğü izler, sakin davranırdı. Başka isimleri bilinmeyen iki hizmetçi, Matelote ile Gibelote ona yardım ederlerdi. Masalara mavi şarap testilerini dizer ve aç gelen müşterilere farklı farklı yemekler taşırlardı.

Matelote tombul, eli maşalı ve kızıl saçlıydı. Hucheloup Baba'nın eski gözdesi olan Matelote mitolojik yaratıklar kadar çirkindi. Fakat hizmetçisinin her zaman hanımından sonra gelmesi gerektiğinden, daha az çirkindi.

Diğer hizmetçi Gibelotte ise, bembeyaz yüzlü, kırılacak kadar ince, gözleri mor halkalarla çevrili, göz kapakları şiş ve sürekli yorgun gibi dururdu. Sabah erken kalkan, en geç yatan da oydu. Herkese hizmet ederdi, diğer hizmetçiye bile, sessizce ve tatlı bir gülümseyişle, uyurgezer gibi gülümserdi.

Tezgâhın önünde bir ayna vardı.

Buraya girmeden önce, kapının üstüne Courfeyrac'ın tebeşirle yazdığı şu dize okunurdu:

«Gücün varsa dostlarına yemek ısmarla, cesaretin varsa kendine.»

2
SEVİNÇLERİN BAŞLANGICI

Değindiğimiz gibi «Laigle de Meaux» yani Bossuet, daha çok Joly'nin evinde kalırdı. Kuşun bir dala konması gibi, o da orada bir yuva bulmuştu. İki arkadaş beraber yiyor, içiyor, uyuyorlardı. Her şeylerini paylaşıyorlardı, hatta Jolly'nin sevgilisi olan Muschetta'yı bile bir parça bölüşür gibiydiler. 5 Haziran sabahı her zamanki gibi, Corinthe'e kahvaltı etmeye gittiler. Joly nezle olmuştu, Bossuet'nin paylaşmaya hazırlandığı bir nezle. Laigle'nin giyecekleri eskimişti fakat Joly iyi giyinmişti.

Sabahın dokuzunda meyhanenin kapısından içeri dalıp ilk kata çıktılar.

Matelote (Balık yahnisi) ve Gibelote (Tavşan yahnisi) karşıladı onları.

Laigle yemekleri söyledi:

İstiridye, peynir ve jambon.

Masaya geçtiler.

Meyhane bomboştu; ikisinden başka müşteri yoktu.

Joly ile Laigle'yi hemen tanıyan Gibolette, masaya bir şişe şarap koşturdu.

Henüz istiridyelerini yemeye başlamışlardı ki, merdivende bir müşteri daha göründü ve bir ses:

«Geçerken mis gibi Brie peynirinin kokusunu aldım. Geliyorum.»

Grantaire idi bu.

Gibolette onu da görünce iki şişe şarap daha koşturdu.

Masada üç şişe şarap vardı.

Laigle, Grantaire'ye:

«Bu iki şişeyle ne yapacaksın?»

«Bu da soru mu dostum? Ne de safsın. Ne mi yapacağım, içeceğim tabii ki. Hiç kimse iki şişe şaraba şaşırmaz...»

Diğerleri yemeye başlamışlardı, Grantaire içmeye başladı. Yarım şişe hemen boşaldı.

Laigle tekrar sordu:

«Midende bir delik mi var acaba?»

Grantaire:

«Neden olmasın?» dedi. «Senin dirseğinde var ya.»

Şarabını son yudumuna dek içtikten sonra ekledi:

«Hey, baksana ağıtlar kartalı, elbisen çok eski.»

Bossuet:

«İyi ya, elbisemle ben daha rahat geçiniyoruz. Hiçbir şey eski bir elbise kadar rahat olamaz, o benim bütün kıvrımlarımı aldı, hiçbir hareketimi engellemiyor, ağırlığını bile hissetmiyorum, beni ısıttığında fark ediyorum onu sadece. Eski elbiseler de tıpkı eski arkadaşlar gibidir.»

Joly de söze katılıp:

«Tabii ya eski elbise, eski dost demek.»

Laigle:

«Grantaire sen caddeden mi geldin?»

«Hayır.»

«Joly ve ben kafilenin geçişini gördük de.»
Joly:
«Çok güzeldi.»
Laigle:
«Aman Tanrım! Bu sokak ne kadar tenha. Burada insan Paris'in allak bullak olduğundan nasıl kuşkulanabilir? Boşuna değil, eski yıllarda burası Manastırlar Mahallesiymiş. Manastırlar sanki ot gibi yerden yükselmişlerdi. Her tarikatın manastırı vardı, Ayakkabılı gezenler, yalınayak gezenler, başları traşlılar, sakallılar, gri, kara ya da beyaz cüppeliler, papazlar. Fransiskenler, Minimler, Gaqucinler, Carmelar, Küçük Augustinler, Büyük Augustinler, Yaşlı Augustinler. Breul ve Sauval bunun listesini çıkarmışlardı. Evet Rahip Labeuf de... Karınca yuvaları gibi manastırlar!..»
Grantaire onu susturdu:
«Aman papazları boş ver, kaşındırıyorlar.»
Daha sonra:
«Eyvah! Kokmuş bir istiridye yuttum, yine sinirlerim gerildi. İstiridyeler bayat, hizmetçiler çirkin, insan denilen yaratıktan iğreniyorum. A, demin, Richelieu Caddesinden, kütüphanenin önünden geçtim. Ah Tanrım, kitaplık dediğimiz şu istiridye kabukları yığını da iç kaldırıcı. Düşünmesi bile korkunç. Kâğıt ve mürekkep bolluğu, sayısız taslak. Bütün bunları kim kaleme almış olabilir? İnsanın tüysüz, iki bacaklı bir yaratık olduğunu hangi aptal söyledi?
«Daha sonra, rastgele tanıdığım, hoş bir kıza rastladım. Bahar gibi iç açıcı bu kız, Floreal (mayıs ayı) ismini taşımaya layıktı. Bir de baktım ki, güzel kızın bu sabah başı göklere yükselmiş... Niye mi? Çünkü bir banker, göbekli ve çiçekbozuğu yüzlü, zengin bir banker, ona yardım etme yüceliğinde bulunmuştu. Ah ne yazık, kadın denen yaratık, kedilerin kuş ve farelere tuzak kurması gibi, paralı adamların yolunu bekler! Bu sürtük, iki ay öncesine kadar, iffetli, aklı başında bir kızdı. Çatı katındaki odasında şarkılarla uyanır, gün boyu dikiş diker, korse imalatçıları için, bakırdan halkaları korse iliklerine takardı. İğnesiyle geçimini kazanır, küçük bir somyada yatar, çiçeklerini sular, kafesteki kuşunu beslerdi. Bu küçük mutluluklarla kalırdı. Fakat ansızın

müthiş bir değişim, tek bir gecede bu uslu kız, dişi bir banker haline gelmiş. Ona bu sabah rasladım. Beni epeyce üzen şey, onda hiçbir değişimin olmaması. Yine eskisi gibi güzel ve masumdu. Şu bankerin geçişi, onda en küçük bir iz bile bırakmamış. Bu bakımdan çiçekler, kadınlar kadar talihli değil. Tırtıllar onların taç yapraklarını bozar. Ah Tanrım, artık dünyada namus kavramı da mı kalmadı? Aşkı simgeleyen mersin çiçeğini, savaş simgesi defne dalını, barış simgesi zeytin dalını, Adem Baba'yı çekirdeğiyle neredeyse boğacak olan elmayı, etekliğin dedesi olan incir yapraklarını, sözlerime kanıt olarak gösterebilirim...

«İnsan hakları ise, hak nedir bilir misiniz? Kuru gürültü. Galyalar Cluse'ye göz koymuşlardı, Romalılar Cluse'yi korudular, Galyalılara Cluse'den ne fenalık gördüklerini sordular. Brennus: 'Albe'nin size ne zararı dokkundu ki, Fidene ne yaptı? Volsquelaının, Sabinlerin, ne kötülüklerini gördünüz? Onlar komşularınızdı, tıpkı Cluse'nin bize komşu olması gibi. Biz de komşuluk kavramını sizin gibi anlıyoruz. Siz Albe'yi aldınız, biz Cluse'yi neden almayalım?' Roma kükredi: 'Hayır Cluse'yi alamazsınız!..' Brennus Roma'yı aldı ve onlara kahrolsun yenilenler diye haykırdı. İşte Hak bu. Şu fani dünyada gökler bile av kuşlarıyla dolu.»

Grantaire kadehini Joly'ye verdi, delikanlı doldurdu, Grantaire tek yudumda içti ve sanki hiçbir şey olmamış gibi sürdürdü:

«Romayı alan Brennus bir kartal, şu alımlı işçi kıza sahip çıkan banker de bir kartal. Her ikisinin de de utançtan haberi yok. Bu nedenle hiçbir şeye inanma, tek gerçek: İçmek. Siyasal inançlarınız ne olursa olsun, ister şu Uri kantonunun cılız horozundan yana olun, ya da Gloris Kantonunun besili horozunu tutun, önemi yok. İçin, işte tek gerçek. Siz demin caddeden kafileden filan söz ediyordunuz ya, demek, yine bir ihtilal olacak. Yüce Tanrı'nın buna bir çare bulamamasına ne yalan söyleyeyim epeyce şaşıyorum. Hiç usanmadan olayların akışını kolaylaştıracak. Bir terslik çıktı, bir sorun belirdi, haydi hemen bir devrim. Tanrı'nın elleri, bu yağlıkaraya mı bulanacak? Onun yerinde olsam, daha kısa yoldan giderdim. Her dakika makineyi kurmaz, insanları daha sertçe yönetirdim. Olayları ilmiklerle örüp, her an ipliğin kopması-

na izin vermezdim. Yedek parça bulunduracağım gibi, o kadar olağanüstü yücelikte bir program da istemezdim. Sizin gibilerinin şu gelişme olarak adlandırdıkları kavram, bir motorla yürür, insanlar ve olaylar. Fakat ne yazık ki, arada bir kayırma da gerekli oluyor. İnsanlarda olduğu gibi, olaylarda da olduğu gibi, sıradan bir tabur yetişmez. İnsanların arasında dâhilerin olmaları, ne kadar gerekliyse, olayların içinde zaman zaman devrimler oluşmalı. Büyük olgular kanundur, olaylar dizgesi bunsuz yapamaz. Kuyruklu yıldızların, arada sırada görünmelerinden, göklerin de arada bir sahnede oyunculara ihtiyaç duyduğu izlenimine kapılırız. Yukarıda ve aşağıda bunca sıkıntı, göklerde ve yeryüzünde bunca pintilik, tek bir arpa tanesi bulunmayan kuştan tut da, yüz bin franklık geliri olmayan bana kadar. Çok eskiyen insanlık yazgısını, ipliği eksik ve yırtılmaya hazır krallık yazgısını bile, örneğin, Conde Prensi. Zenith'in bir yırtığından oluşan o kış aylarında, buz gibi rüzgârların estiği günlerde pılı pırtı arasında görülen o kalabalık, yalancı incilere benzeyen o çiğdemleri, yapay elmaslara eş o şebnem, insanlığı kopuk, olayların yamalı oluşlarını görmek, güneşte bunca fazla leke görmek, her yerde bu kadar yoksulluk görmek beni kuşkulandırıyor. Evet dostlar, korkarım, Tanrı da varsıl değil. Evet tanrıları da görünüşlerine göre tanımlamalı. Gökyüzünün o altın yaldızları altında, epey döküntü bir evrimin uzandığına eminim. Evet yaradılışta da iflas var. Sabahtan beri, günün doğmasını bekliyorum. Güneş görünmedi ve bütün gün görünmeyeceğine iddiaya girerim. Her şey bozuk, her şey kötü, hiçbir şey âhenkli değil. Ben de şu alçak dünyada, karşıt olmaktan yanayım. Her şey kötüye gidiyor, dünya çok kötü. Tanrı isteyene vermez, istemeyenlerde gani gani. Şu kel Laigle de Meaux'yu görmek de beni üzüyor. Bu kel kafayla akran olmak beni utandırıyor. Aslında ben eleştiriyor, fakat aşağılamıyorum. Yüce Tanrı, saygılar sana. Ey Olympos'un bütün azizleri, cennetin bütün ilahları, size yemin ederim ki, ben Paris'te yaşayacak biri değildim. İki raket arasında habire fırlatılan bir top gibi olan bu hayatı ben istemedim. Ben bir Türk olmayı isterdim. bütün günü dansözlerin şu Mısır'ın ayartıcı rakslarını izlemekle geçirmek is-

terdim. namuslu bir erkeğin hayallerini süsleyen, Doğu danslarını izlemek için yaratılmak isterdim. Ya da Beauceli bir köylü, Venedikli bir asil, çevresi güzel kızlarla dolu genç bir asil olabilirdim.

«Çitlerinin üstünde, yani sınırları üzerinde çoraplarını kurutmakla vakit geçiren önemsiz bir Alman prensi de olabilirdim. İşte ben böylesi yazgılar için doğmuştum. Evet, Türk olmak isterdim dedim, ah güzel kadınlarla dolu saraylar, odalıkların hizmet ettikleri cennet. Evet, işte bu sözlerden sonra bir daha içmek için üsteleyeceğim. Dünya bir zırvalık toplamı, duyduğuma göre çarpışacaklarmış. Bütün aptallar yaralanıp burunlarını ve dişlerini kırdıracaklar. Yılın bu en hoş zamanında, bunun ne anlamı var ki? Halbuki kollarına alımlı bir kız alıp, kırlarda o mis gibi kekik kokularını içine çekmek varken. Yüce Tanrım, şu insanoğlu ne kadar ahmak. Demincek bir antikacıda gördüğüm kırık bir fenerden esinlendim. İnsanlığa ışık verme vakti geldi geçiyor. Ah işte yeniden üzüldüm. Bütün bunlar bayat bir istiridye yemek ve bir devrimi hazmedememekten kaynaklanıyor. Ah şu fani dünya, şu köhne, çürük dünya. İnsan çalışır çabalar, kendini ve başkalarını öldürür ve her şeye alışır bir gün...»

Bu uzun sözlerden sonra Grantaire hak ettiği bir öksürük krizine tutuldu.

Joly bir şey söylemiş olmak amacıyla:

«Ha,» dedi, «yeri gelmişken, Marius âşıkmış.»

Laigle:

«Kime?» diye sordu. «Tanıyor musun?»

«Hayır.»

«Hayır mı?»

«Hayır dedim ya!»

Grantaire bir konu daha bulmuştu:

«Marius'ün aşkları. Bunu tahmin etmek kolay. Marius bir sis olduğuna göre, kendisine bir buhar bulmuştur. Marius şairler kuşağından. Şair demek ise kaçık demektir. Marius ve onun Marie'si, Maria, ya da Mariette veya Marion'u, kim bilir ne eğlenceli bir ikili olurlar. Bunu görür gibiyim. Öpüşmeyi bile unuttukları dalgınlıklar. Dünyada epey terbiyeli, fakat sonsuzlukta birleşen ruhlar. Onlar duyuları olan ruhlardır. Yıldızlarda sevişebilirler.»

Grantaire ikinci şişeye başlamıştı ve sonraki söylevine başlayacaktı ki, merdivenden başka birinin çıktığı görüldü. Bu on yaşından küçük, pılı pırtı içinde, narin yapılı, solgun yüzlü bir tilki gibi sivri burunlu, parlak gözlü, gür saçlı, neşeli görünen bir çocuktu. Siyah saçları yağmurdan ıslaktı.

Onlardan birini tanımayan çocuk, rastgele Laigle'e dönüp:

«Mösyö Bossuet siz misiniz?»

«Evet, ismim bu, ne istiyorsun?»

«Demin yolda gördüğüm uzun boylu sarışın bir genç, bana Hucheloup Ana'yı tanır mısın diye sordu. Evet dedim. Charvrerie Sokağındaki meyhanecinin dul eşi. Bana şöyle dedi: Oraya git ve orada bulacağın Mösyö Bossuet'ye: ABC de. Bu size edilen bir şaka değil mi? O delikanlı, bana on metelik verdi.»

Laigle yanındakine döndü:

«Joly bana on metelik ver. Haydi Grantaire sen de on meteliği çıkar.»

Genç adam topladığı o yirmi meteliği çocuğun eline bıraktı.

Çocuk:

«Teşekkür ederim, efendim,» dedi.

Laigle:

«İsmin ne?»

«Navet, Gavroche'un arkadaşıyım.»

Laigle:

«Bizimle kal,» dedi.

Grantaire:

«Bir şeyler ye.»

Çocuk teklifi geri çevirdi:

«Hayır, kafilenin başındayım. 'Kahrolsun Polignac!' diye bağıran benim.»

Epey saygılı bir selam vermeye öykünmek ister gibi, ayağını usulca arkaya uzattı ve sürüyerek gitti:

O gider gitmez, Grantaire:

«İşte tipik bir haylaz. Onlar çeşit çeşittir. Noter yumurcak, ona yardımcı yazman denilir, fakat esasen getir-götür işlerine bakar. Aşçı yumurcak, fırıncı yumurcak, uşak yumurcak, gemici yumur-

cak, asker yumurcak; ressam yumurcak; alsatçı yumurcak; saraylı yumurcak; Kral yumurcak; bir de ilahi yumurcak.»

Bu arada Laigle, çocuğun sözlerini yorumladı:

«ABC, yani Lemarque'ın cenazesi.»

Grantaire:

«O uzun boylu sarışın, hani şu bizim Enjolras, sana haber veren o olmalı!»

«Gidecek miyiz?» diye sordu Bossuet.

Joly:

«Baksana, aralıksız yağmur yağıyor, aslında ateşe girmeye yemin içtim fakat suya değil. Nezlemi de ağırlaştırmak istemem.»

Grantaire:

«Ben de kalıyorum,» dedi. «Cenazeye gitmektense öğle yemeğini tercih ederim.»

Lagile:

«Yani, kalıyoruz. O zaman içelim. Zaten cenazeye gitmemek isyana katılmamak değil ki.»

Joly:

«Kuşkusuz, onu asla kaçırmam!»

Laigle:

«Ya, demek şu 1830 Devrimi'ne biraz rötuş yapılacak, aslında ahali de sıkılmaya başlamıştı, koltukaltı hayli daralmıştı.»

Grantaire:

«Sizin devrimleriniz vız gelir tırıs gider. Aslında benim hükümetle çekişmem yok. Pamuklu bir başlığa sarılı bir taç, şemsiyeye dönüşen krallık asası. Baksanıza, aklıma iyi bir benzetme geldi. Gün, tam Louis-Philippe'e uygun, krallığını iki biçimde kullanır, halka asasını gösterir, yağmurdan korunmak için göklere şemsiye açar.»

Meyhane kararmıştı, gökyüzünü dolduran koyu bulutlar gündüzü geceye çevirmişti. Meyhanede kendilerinden başka müşteri olmadığı gibi, sokaklar da tenhaydı, herkes olanı biteni izlemeye gitmişti.

Bossuet:

«Yüce Tanrım zindan gibi karanlık! Gece mi gündüz mü? Göz gözü görmüyor, he Gibelotte bize mum getir,» diye bağırdı.

Grantaire epey endişeli görünüyor ve ara vermeden içiyordu.

«Enjolras fikirlerimi ciddiye almıyor, beni yok sayıyor, kendi kendine Joly hasta, Grantaire de alkolik dedi ve Bosseut'yi çağırdı. Navet'yi bu nedenle ona gönderdi. Ama beni almaya gelse, severek giderdim, onun ardı sıra. Keyfi bilir, oh olsun ona, ben de onun törenine katılmıyorum.»

Bu karara varıldıktan sonra, Bossuet, Joly ve Grantaire yerlerinde kaldılar. Akşam üstü saat ikide masa boşalan şişelerle doluydu. İki mum yanıyordu; biri küflü bir bakır şamdanda, diğeri çatlak bir şişede. Grantaire Joly ile Bossuet'ye habire içiriyordu. Bossuet ve Joly de onu keyiflendirmeye uğraşıyordu.

Grantaire şimdi, ölü bir hayal pınarı olan şarabın ötesine geçmişti. Ciddi sarhoşların katında şarap bir değer taşır. Sarhoşluk döneminde bir «karabüyü», bir de «beyazbüyü» vardır. Şarap sadece beyazbüyüdür. Grantaire cesur bir hayalciydi. Önünde açılan bir sarhoşluk uçurumunun karanlığını, onu korkutacağına büyülerdi.

Artık şişeleri bırakmış, o irice kupayı kavramıştı. Kupa da uçurum demektir. Elinin altında ne afyon, ne de haşhaş olan genç adam, kafasını gölgelerle doldurmak için ispirtonun, İngiliz birası ve absent karışımına yönelmişti ki, bu da korkutucu ve abartılı miskinliğe neden olur.

Evet, ruhun mermisi bu üç karışımla oluşur, bu üç karanlık ilahi kelebekleri boğar ve zarlardan oluşma bir sisten meydana gelen o belirsiz yarasa kanadında üç sessiz cadı belirtrir: Kâbus, Karanlık ve Ölüm. Bunlar deliksiz uyuyan Psychee'nin(*) üstüne abanırlar. Fakat Bosseut hazin hale henüz düşmemişti. Bossuet ile Joly de ona keyifle karşılık veriyorlardı. Kadeh tokuşturuyorlardı. Grantaire düşüncelerinin ve sözlerinin abartısına hareketlerinin saçmalığını da katıyordu. Sol yumruğunu dizine koyuyor ve iskemlesinde ata biner gibi oturup, koluyla bir açı oluşturmuş, boyunbağı çözülmüş, dolu kadehi bir elinde, o tombul hizmetçiye, Matelote'a şu muhteşem söylevi verdi:

(*) Pyschee: Aşk ilahı «Amor» tarafından sevilen saf kız. Sayısız yıkımın ardından, ilahi aşkla birleşen insan ruhunu simgeler.

«Saray kapıları açılsın ve herkes Fransız akademi üyesi olsun ve Madam Hucheloup'a sarılmaya hak kazansın.»

Sonra Madam Hucheloup'ya döndü :

«Ey antik ve adanmış kadın, yaklaş, yaklaş da seni izleyeyim!»

Joly hizmetçilere:

«Hey Gibelotte ve Matelote artık Grantaire'ye içki getirmeyin. Korkunç para harcadı, bu sabahtan beri, iki frank seksen santimlik içti.»

Grantaire:

«Kim benden izin almadan göklerdeki yıldızlarla masayı donattı?»

Bossuet epey kafayı bulmuş olmasına karşın, sakindi. Pencere pervazına ilişmiş, başını ve sırtını yağmura verip arkadaşlarına bakıyordu.

Derken sokakta bir gürültü ve ayak sesleri duyuldu. «Silah başına!» denildi ve Saint-Denis Sokağıyla, Chanvrerie Sokağının tam sapağından gelen Enjolras'ı gördü. Elinde bir tüfekle, önden yürüyordu, ardından eli silahlı Gavroche göründü. Feuilly kılıcını yukarıda sallayarak göründü. Courfeyrac da kılıcını kaldırmıştı, Jean Prouvaire de süngüsünü yukarı kaldırmıştı. Combeferre elinde tüfek ve Bahorel de karabinası omuzunda ve artlarında silahlı ve öfkeli bir kalabalık.

Meyhaneye epeyce yaklaşmışlardı, aralarında birkaç metrelik mesafe vardı. Bossuet elini boru yapıp:

«Courfeyrac! Courfeyrac!» diye seslendi.

Seslenmeyi duyan Courfeyrac, Chanvrerie Sokağına birkaç adımda geldi ve ona, «Ne istiyorsun?» dedi. Beriki: «Nereye gidiyorsun?» diye sordu.

Courfeyrac:

«Barikat kurmaya!»

«Öyle mi? O zaman barikatını buraya kur, yer epey uygun.»

Courfeyrac:

«Haklısın,» dedi.

Courfeyrac'in işaretiyle kafile Chanvrerie Sokağına seyirtti.

3
GRANTAİRE'YE KARANLIK ÇÖKÜYOR

Sahiden daha elverişli bir yer bulunamazdı. Genişleyen sokak ağzı ve çıkmaz gibi daralan sokağın nihayeti. Corinthe Meyhanesi orada bir daralmaya meydan verdiğinden, Mondetour Sokağı sağ ve soldan kapatılmaya uygundu, buradan hiçbir saldırı gelemezdi, ama tam karşılarına gelen Saint-Denis Sokağı açıktaydı. Bossuet sarhoş olmasına rağmen, savaşta pişmiş bir Annibal gibi, epey isabetli bir yorum yapmıştı.

Topluluğun görünmesi, sokakta bir korku havası estirdi. Bütün yayalar çarçabuk kayboldular. Dipteki dükkân ve tezgâhlar, kapılar ve panjurlar hemen kapatıldı. Yaşlı bir kadın o kadar korkmuştu ki, çamaşır asmak için önünde iki direk olan penceresini bir yatakla kapattı. Sadece meyhanenin kapısı açıktı, bu da kalabalık oraya saldırdığı içindi.

Madam Hucheloup:

«Yüce Tanrım!» diye göğüs geçirdi.

Bossuet aşağıya, Courfeyrac'ın yanına seyirtti.

Joly pencereden sarkıp:

«Hey Courfeyrac, şemsiyeni alsaydın keşke, hastalanacaksın!» dedi.

Bu arada, birkaç dakikada, meyhane cephesindeki demir parmaklıktan, belki yirmi çubuk çıkarılmış, sokakta on kulaçlık bir yerden kaldırımlar sökülmüştü. Gavroche ve Bahorel yoldan geçen ve Anceau isimli bir kireç fabrikatörünün arabasını devirmişlerdi. Arabanın içinde üç fıçı kireç vardı, bunları da taşlar arasına yerleştirip, bir duvar yaptılar.

Enjolras, şarap mahzeninin kapağını açmıştı ve dul Madam Hucheloup'nün bütün boş şarap fıçılarıyla, o alçı barikatı pekiştirdi. İnce işlerin ustası olan Feuill, yelpazelerin incecik çubuklarını tutturmaya alışkın parmaklarıyla, fıçıları arabayı, kocaman taş yığınlarını alçıya bulayıp desteklemeye çalıştı. Bu kaldırım taşları, nereden ve nasıl alınmıştı, bilen yoktu. Yandaki bir evin pencerelerinin destekleri olan birkaç kalas da çıkarıldı, fıçıların

üstüne kapatıldı. Bossuet ile Courfeyrac başlarını geriye döndürdüklerinde, yolun yarısının adam boyundan yüksek bir duvarla kapatıldığını gördüler. Yıkarak bina kurmakta hiçbir el, halkın eli ölçüsünde hünerli değildir.

Matelote ile Gibelote da çalışanlara katılmışlardı. Gibelote o süprüntüleri taşıyarak yardım ediyordu. Yorgunluğunun barikata faydası vardı. Tıpkı müşterilere hizmet eder gibi, o mahmur haliyle harç ve moloz taşıyordu.

İki kır atın koşulduğu bir omnibüs yolun ucundan geçti. Bossuet o duvardan atlayıp, arabacının ardından gitti ve yolcuları kaldırıma indirip, kadınlara el uzatarak yardım etti, arabacıyı savdı ve arabayla atları dizginlerinden çekip barikatın önüne geldi.

«Yolcu arabaları Corinthe önünden geçmemeli,» dedi.

Bir an sonra serbest kalan atlar, Mondetour Sokağında kayboldular. Yere yatırılan araba, yolu kapattı.

Neye uğradığını şaşıran Hucheloup Ana birinci kata sığınmıştı. Etrafına görmeyen gözlerle bakıyor ve dudaklarına gelen bir sesle yineliyordu:

«Aman Tanrım! Nedir bunlar! Dünyanın sonu geldi!»

Joly kadının o tombul, kırmızı ve kırışık boynuna bir öpücük kondurdu ve Grantaire'ye dönüp:

«Dostum, bence bir kadının boynu en hoş yanıdır.»

O sırada heyecanın sınırlarını aşmak üzere olan Grantaire yukarı çıkan Matelote'yu elinden tutup beline sarıldı ve pencereden aşağı kahkahayla karışık şu sözleri söyledi:

«Matelote çirkin, o hayal edilen bir çirkinlikte, Matelote bir evham, bir hayal. İşte size onun doğuş sırrını bildireyim, gotik bir Pygamalion(*), katedral olukları yapardı. Üstleri canavar başlarıyla süslü bu oluklardan birine, bir gün âşık oldu ve aşk ilahından onu canlandırmasını istedi. Hey vatandaşlar ona yakından bakın, saçlarının rengi Titien'in sevgilisinin saçları gibi kurşun renginde, fakat yine de o çok iyi kızdır. Ona kefilim. Her

(*) Pygamalion: Antik çağların yontucusu. Yaptığı bir heykele âşık oldu, Venüs tarafından canlandırılan Galatée isimli bu heykelle daha sonra evlendi

iyi kızda bir yiğit vardır. Hucheloup Ana ise, ihtiyar bir savaşçı. Bakın şu gür bıyıklarına, bunlar kocasından miras. Pos bıyıklı. O bir dişi atlıdır. Çok yiğitçe çarpışacaktır. Şu ikisi Hucheloup Ana ile Matelote bütün mahalleye nal toplatır. Evet, dostlar. Asitmargarik ile asitformik arasında, on beş aracı asitin bulunduğu ne kadar doğruysa, hükümeti devireceğimiz de o kadar doğru. Hem bu bana vız gelir. Matematik derslerine aklım hiç çalışmaz.

«Babam benden sürekli nefret etti. Ben yalnızca aşktan ve özgürlükten anlardım. Param olmadığından (böyle bir alışkanlığım olmadı hiç), ve yine bu nedenle hiçbir zaman da parasız kalmadım. Ama emin olun, eğer paralı biri olsaydım, dünyada yoksul kimse kalmazdı. Ah, dünya görürdü. Yüce Tanrım, neden sanki iyi kalpli insanlarla dolu keselere sahip olmazlar? Rostchild'in servetine sahip bir İsa peygamberi düşünün... Ne kadar iyilik yapardı? Matelote, sarılın bana. Siz hem tutkulu, hem de çekingensiniz. Bir kız kardeş öpüşünü bekleyen yanaklarınız ve bir sevgilinin öpüşlerini davet eden dudaklarınız var.»

Courfeyrac:

«Kapa çeneni, şarap fıçısına dönmüşsün!..»

Grantaire:

«Ben Toulouse Belediye Başkanı ve Toulouse Akademi üyelerindenim.»

Barikatın üzerinde ve elde silahla çevresini izleyen Enjolras o güzel ve ağırbaşlı yüzünü kaldırdı. Daha önce tanımlarken, onun bir kahraman ve dindar biri olduğunu söylemiştik.

O, eski zamanların kahramanı Leonidas ile Thermopyles savaşında öleceği gibi, tutucu Cromwel'le beraber Katoliklerin bulunduğu Drogheda şehrini hemen yakardı. Bağırdı:

«Hey dostum, git başka yerde sız. Burada sarhoşluğa izin yok, yalnızca coşkuya izin var. Barikatın onurunu kirletme!»

Onun bu hışmı Grantaire'de umulmadık bir etki bıraktı. Sonra, başından aşağı bir bardak soğuk su dökülmüş gibi hemen ayıldı. Kalkıp oturdu. Pencerenin önündeki masaya dirseğini koyup, Enjolras'ın yüzüne çok sevecen bakışlarla baktı ve:

«Sözlerini ciddiye aldığımı biliyorsun,» dedi.
«Çek git buradan!»
«İzin ver de burada uyuyayım.»
Enjolras:
«Başka yerde uyu,» dedi.
Grantaire sevgi dolu, bulanık gözlerini ona çevirip:
«Bırak da ölünceye değin burada kalayım,» dedi.
Enjolras küçümseyerek:
«Grantaire sen inanç nedir bilmediğin gibi, düşünmek, istemek, yaşamak ve ölmek becerilerinden de mahrumsun!»
Grantaire ağıbaşlıca:
«Bekle ve gör!» dedi.
Anlaşılmaz birkaç şey daha geveledi, sonra başı masanın üstüne düştü. Deliksiz bir uykuya daldı.

4
HUCHELOUP ANA'YI AVUTMAK

Barikata hayran olan Bahorel:
«Oh, ne iyi oldu, sokağı baştan sona kapattık...»
Bir yandan meyhaneyi yıkıp, bir yandan, dul Madam Hucheloup'yu avutmak isteyen Courfeyrac:
«Madam Hucheloup, geçen gün belediyenin size ceza verdiğinden şikâyet etmediniz mi? Gibelote pencereden bir battaniye silkeledi diye size ceza vermediler mi?»
«Ah benim iyi kalpli efendim, yoksa şu canım masamı da o korkunç setin içine mi atacaksınız... Evet, haklısınız hem o örtü, hem de çatı katından sokağa düşen bir çiçek saksısı yüzünden hükümet benden yüz frank aldı. Bu ne katlanılmaz bir haksızlık değil mi?»
«Hucheloup Ana, biz de sizin öcünüzü alacağız onlardan.»
Hucheloup Ana, bu sözlerden ne kazandığını iyi anlayamadı. Şu Arap kadın gibi, hoşnut olabilirdi sadece. Kocasından yok yere dayak yiyen kadın, ağlayarak babasına koşmuş ve gözyaşlarıyla, ondan intikam almasını istemişti. «Baba, göze göz, dişe

diş, sen de buna karşılık ver!» Baba: «Kocan hangi yanağına vurdu?» «Sol yanağıma.» Baba o zaman kızının sağ yanağına bir tokat atıp: «Artık sevinebilirsin, git kocana söyle, o benim kızıma vurdu, fakat ben de onun karısını tokatladım!»

Yağmur kesilmiş, yeni gönüllüler gelmişti. İşçiler önlüklerinin altında bir fıçı barut, asit şişeleriyle dolu bir sepet, iki ya da üç karnaval meşalesi, bir küfe dolusu da kralın şenliğinden kalan şenlik lambalarından getirmişlerdi. Bu şölen mayıs ayında verildiğine göre aradan fazla zaman geçmemişti.

Bu cephanelerin ve gereçlerin Saint-Antoine Mahallesindeki bir bakkal tarafından gönderildiği konuşuluyordu. Chanvrerie Sokağının o tek fenerini kırdılar. Saint-Denis Sokağındaki çevreye yakın bütün sokakların da fenerlerinin başına aynı şey geldi.

Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac, kumandayı ele almıştı. Şu sırada Corinthe evine dayalı ve bir üçgen oluşturan iki barikat daha kurulmaya başlamışlardı. Barikatlardan iri olanı Chanvrerie Sokağını kapatıyor, diğeri Cygne Sokağı yönünden Mondetour Sokağını kapatıyordu. Epeyce dar olan bu son barikat sadece fıçılar ve kaldırım taşlarıyla yükseltilmişti. Yaklaşık elli işçi çalışıyordu, onlardan otuzu silahlıydı. Çünkü yoldan geçerken bir silahçıya girip ödünç almışlardı.

Bu grup ölçüsünde tuhaf görünümlü bir grup daha olamaz. Kimi yeleği andırır bir ceket giymiş, elinde bir süvari kılıcıyla iki eyer tabancası tutuyor, bir diğeri gömlekle çalışıyor, kolları sıvalı bu delikanlının başında yuvarlak bir şapka ve omuzlarından birinde de bir barutluk duruyordu. Bir diğeri dokuz yapraklı gri renkli kâğıttan bir göğüs zırhı oluşturmuş ve bir derici önlüğüyle silahlanmıştı. Aralarından biri avazı çıktığınca: «Sonuncusuna kadar öldürelim, sonra biz de süngü ucunda ölelim!» diye bağırıyordu. Bazıları süngüsüzdü. Başka biri ceketinin üzerine kırmızı iplikle: «kamu düzeni» örülmüş bir mermi çantası takmıştı. Çoğunda alay numarası olan tüfekler, birkaç şapka, iki-üç mızrak da hazırdı. Hepsi kravatsızdı. Her yaşta, her yüzde erkekler vardı. Solgun benizli gencecik delikanlılardan tutun, güneş yanığı liman işçilerine kadar. Hepsi arı gibi çalışıyor, bir yandan da,

yorumlar yapıyorlardı. «Sabahın üçüne doğru yardım beklediklerini; bir alaya çok güvendiklerini... Paris'in isyan edeceğini...» anlatıyorlardı. Yalansız bir neşenin karıştığı bu konuşmalarla birbirlerine bağlanmışlardı. Kardeş gibilerdi, ama henüz birbirlerinin isimlerini bile bilmiyorlardı. Büyük tehlikelerin en güzel tarafı, yabancılar arasında bile bir kardeşlik oluşturmasıdır.

Mutfakta ateş yakılmıştı ve bir kalıpta güğümler, kaşıklar, çatallar meyhanenin gümüş ve kalaylarını eritiyorlardı. Bu arada içmekten de geri durmuyorlardı. Kapsüllerle iri domuz saçmaları şarap kadehleriyle masaları allak bullaktı.

Bilardo salonunda, Hucheloup Ana, Matelote ve Gibelote eski paçavraları yırtıp sargıbezleri yapıyorlardı. Korkan kadınların her biri farklı yüz ifadelerine bürünmüşlerdi. Biri sersemlemiş, diğerinin soluğu kesilmiş, üçüncüsü ise uyanık halde, ara vermeden çalışıyorlardı.

Onlara üç erkek de yardımcı oluyordu, saçlı sakallı bu güçlü üç isyancı, çamaşırcı kadınların parmakları gibi usta ellerle bezleri ellemeleri, meyhane kadınlarını titretmişti.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın ilgisini çeken, Billets Sokağı köşesinde gruplarına katılan o boylu boslu adam küçük barikatta çalışıyor ve epey yararı dokunuyordu. Gavrohce o büyük barikattaydı. Courfeyrac'ın evine gidip Marius'ü soran delikanlı ise yolcu arabasını durdurup yıktıkları anda kaybolmuştu.

Gavroche mutluluktan uçuyordu ve herkesi heveslendirmeye çalışıyordu. Geliyor, gidiyor, çıkıyor, iniyordu. Bir içgüdüsü mü vardı? Evet, sefaleti. Kanatları mı? Evet, sevinci. Gavroche, fırtına gibiydi. Her an onu görüyor, her yerden sesini duyuyorlardı. Havayı dolduruyor, her yanda beliriyordu. Onun bu her yerdeliği sıkıcı olmaya bile başlamıştı, ona durak yoktu. O büyük barikat onu sırtında hissediyordu. İpsiz sapsızları tedirgin ediyor, uyuşukları kışkırtıyor, yorulanları güçlendiriyordu. Düşünenlerin sabırlarını taşırıyordu fakat bazısını keyiflendiriyor, bazısını güçlendiriyor ve öfkelendiriyordu. Bir öğrenciyi eleştiriyor, bir işçiyi ısırıyor, duruyor, bekliyor ve tekrar oradan buraya seyirtiyordu... Gürültü ve gayretin üzerinde uçaşarak vızıldıyor, herkesi kışkır-

tıyor, herkesi sarsıyordu. Devrim isimli o posta arabasının sineği gibiydi.

O sonsuz hareketlilik, onun o küçük kollarında ve küçük ciğerlerinde gibiydi...

«Haydi, biraz daha moloz taşıyın, daha fazla fıçı, biraz da şeyden, hani var ya şu sıvadan, deliği kapatmak için. Şu sizin barikat epeyce küçük, yükselmesi gerekiyor. Üstüne bir şeyler daha getirin, her bulduğunuzu tıkın, evi yerle yeksan edebilirsiniz. Bir barikat, Gibou Ana için bir bardak çay gibi. Vay canına, işte camlı bir kapı.»

İşçiler:

«Delirdin mi? Cam kapı gerekmez.»

«Herkül bozmaları, camlı bir kapı bir barikatın en iyi şeyidir. Gerçi saldırmalarını önlemez fakat yine de, almak isteyenleri engeller. Siz hiç cam kırıklarıyla dolu bir duvardan elma aşırmayı denediniz mi? Camdan bir kapıdan barikata tırmanmak, bunu yapmak isteyenlere duman attırır, ayaklarını yaralar. İşte cam bu kadar haindir. Haydi, hayal gücünüz sıfırmış dostlar!»

Bir yandan elindeki o horozsuz tabancaya yazıklanıyordu. Çalışanlara yalvarıyordu: «Bir tüfek, ne olur bana bir tüfek bulun! Neden kimse bana tüfek vermmiyor ki?..»

Combeferre:

«Tüfek istiyorsun ha?»

Yumurcak hemen:

«Neden olmasın? X. Charles'ın tahttan indirilişinde, benim de bir tüfeğim vardı.»

Enjolras:

«Erkeklerin fazladan silahı olduğunda sana veririz.»

Gavroche ona döndü ve gururla:

«Ölürsen seninkini alırım,» dedi.

Enjolras:

«Haylaz!» dedi.

Gavroche:

«Acemi çaylak!»

Bu arada yolunu kaybettiği için oralarda dolanan züppe kılıklı birini gözüne kestiren çocuk:

«Haydi yiğidim buraya gelsenize, şu köhne Vatan Ana için bir şeyler yapmak istemez misiniz?»

Züppe koşarak uzaklaştı.

5
HAZIRLIK BAŞLIYOR

Zamanın gazeteleri Chanvrerie Sokağının «alınamayacak barikatı» için bir binanın ilk katına kadar yükseldiğini söylemişlerdi, aslında aldanıyorlardı. Barikatın boyu iki metreyi geçmiyordu ya da en fazla iki buçuk metreydi. Çarpışanların zaman zaman siperlenip saklanacakları veya üstten etrafı kolaçan edecekleri biçimde yapılmıştı. İçerde yükselen basamaklar yardımıyla, tepeye çıkma yolu da vardı. Dışarıda sökülüp dizilmiş kaldırım taşları ve de devrilmiş fıçılar, kalaslar ve birbirine geçmiş parçalar üstüne yığılıp bir süre önce ele geçirilen o araba tekerlekleri üstüne istiflenmişti, bu da epey zorlu ve geçit vermez bir görüntü ekliyordu. Evlerin duvarları ve barikatın meyhaneye en uzak yerinde açılan bir geçitten bir adam kolayca girip çıkabilirdi.

Posta arabasının dikine yerleştirilen ok iplerle bağlıydı. Bir direk üstünde kırmızı bir bayrak vardı.

Meyhanenin hemen arkasındaki o küçük barikat, arkalara gizlenmiş olduğundan, gelip geçenler tarafından görülmüyordu. Birleşen iki barikat tam metristi. Enjolras ve Courfeyrac Mondetour Sokağının, Precheurs Sokağıyla çatışan diğer yanında barikatla kapatmayı gerekli görmemişlerdi. Herhalde böylece dışarıyla bir haberleşme aracını korumak istemişlerdi. Riskli ve aşılması zor Precheurs Sokağında bir saldırı ihtimali görmüyorlardı.

Folard'in askeri terimlerle, «hortum» diyebileceği ve serbest kalan bu hortumu Chanvrerie Sokağına açılan o dar geçidi dikkate alırsak, barikatın içi her tarafı kapalı bir dörtgen halindeydi.

Meyhane bu dörtgenin içindeki bir çıkıntı gibiydi. Sokağın nihayetindeki yüksek evlerle barikat arasında yirmi adımlık bir mesafe vardı ki, böylece barikat öteden bakıldığında, evlere dayalı gibi görünüyordu. Evlerde birileri vardı, fakat yine de kapı ve pencereler örtülüydü.

Bütün bu didinme, bir saatten daha kısa sürede tamamlanmıştı. Bir avuç cesur adam, bu arada, ne bir asker şapkası, ne de bir süngü görmüştü. İsyanın o döneminde Saint-Denis Sokağından geçecek olan şehirliler Chanvrerie Sokağındaki barikatı görür görmez, hemen adımlarını hızlandırıp yollarını değiştiriyorlardı.

O iki barikata bayrak asılıydı. Dışarı bir masa çıkarıldı ve Courfeyrac masaya çıktı. Enjolras, delikanlının evinden getirdiği küçük valizi getirdi, Courfeyrac açtı; mermi doluydu. Bunları gören en cesurları arasında bile bir titreme oldu ve bir an herkes sessizleşti. Courfeyrac gülümseyerek dağıttı bunları. Her biri otuzar tane aldı. Birçoklarında baruttozu olduğundan, eritilen kurşunlarla karıştırıp, yenilerini yaptılar.

O barut fıçısı ise, kapının yanında, bir masadaydı, yedek olarak sakladılar.

Asker çağırma trampeti ara vermeden çalıyordu, ama bu artık şehri kuşatan monoton bir ses gibiydi, bunu önemseyen çıkmadı. Bu ses hüzünlü titreşimlerle uzaklaşıyor, yaklaşıyordu.

Muhteşem bir ciddiyetle tüfek ve karabinaları doldurdular. Enjolras barikatın üstüne üç nöbetçi bıraktı. Biri Chanvrerie Sokağına, diğeri, Prencheurs Sokağına, üçüncüsü ise Petite-Trunderie Sokağına.

Daha sonra barikatlar yapılıp, karakollar belirlenip, silahlar doldurulup nöbetçiler de bırakıldıktan sonra, artık hiç kimsenin geçmeyi denemeyeceği ve kimsenin geçmediği ve hiçbir insan devinimi görülmeyen o ölü gibi sessiz evlerle kuşatılmış korkunç sokakta, inen akşam karartıları arasında bir şeylerin ilerlediği hissedildi. Acıklı ama korkunç bir şey giderek yakınlaşıyordu. Hepsi de silahlı ve yalnız, kararlı ve sakin bekliyorladı.

6
BEKLEYİŞ

Bu bekleyiş anlarında neler yaptılar?

Bu da tarihe geçtiği için, anlatmak istiyoruz.

Erkeklerin çoğu mermi hazırlar, kadınlar sargıbezleri keserken, ateşteki tencerede harlı bir maltızda kurşun eritirken, nöbetçiler elde silah barikatın üzerinde çevreyi izlerken, Combeferre, Courfeyrac, Jean Frouvaire, Feully, Bossuet, Joly, Bahorel ve daha birkaçı yan yana geldiler ve okuldaki o huzurlu günlerinin gevezeliklerine dalıp kışlaya dönüştürülen o meyhanede toplandılar. Son saatleri yaklaşan bu adamlar silahlarını iskemlelerinin ardına koyup aşk şiirleri okumaya koyuldular:

Aklında mı o güzel hayatımız?
Delikanlıydık ikimiz de,
Kaygımız yoktu dünyada,
Şık giysiler ve sevişmek dışında.

Yaşlarımız uç uça eklense,
Zor bela bulurdu kırkı,
O yalın evimizde, kış aylarında,
Bahar rüzgârlar yollardı bizlere.

Ah o güzel günler. Onurlu ve zeki Manuel,
Şehir kusursuz şölenler verirdi bize,
Şimşek gibi çakardı Foy,
Bluzunun iğnesi batarken elime.

Herkes ona bakardı, aylak avukatlar da.
Prado'ya yemeğe götürürdüm seni,
O kadar güzeldin ki, kıskanırdı herkes seni,
Çiçekler bile, oradan geçtiğimizde.

Ne de alımlı derlerdi, sana,
Mis gibi kokuyor, ya o kıvırcık saçları,
İpekli mantosu kanatlarını mı saklıyor?
Pembe şapkası henüz açmış gül gibi.

Kolun kolumda, dolaşırdık yollarda,
Gelip geçenler, büyülenip gözlerinle,
Canım Nisan ayının Mayıs'la,
Vuslata erdiğini düşünürlerdi hep...

Uzaklardı yaşardık, kötü gözlerden uzaklarda,
Zevkine varırdık aşkın yasak meyvesinin,
Tek kelime konuşmazdık,
Karşılamasın diye yüreğimizin sesi onu.

Sorbonne, sana taptığım,
O kırsal yöre gibiydi,
İşte böylece aşkla ruh,
İzlerdi Latin kentlerinin aşk rotasını.

Ey Maubert, ey Dauphin meydanları,
Serin ve çiçekli o sade evde,
İnce bacağına giydiğinde çoraplarını,
Bir yıldız görürdün evinin damında.

Okudum Platon'u fakat unuttum ne varsa,
Malebranche ve Lamenais nal topladı,
Yanında senin. İyiliği bellettin bana,
Sunduğun çiçeklerle açtın Cennet kapılarını.

Uyardık birbirimize, sen eğilirken önümde,
O süslü odamızda seni görmek,
Tez vakit, üzerinde gömleğin,
İzlerdin güzel yüzünü o köhne aynada.

Ah unutulur mu, böyle acılar?
Altına boyalı o gökyüzü,
Kurdeleler, çiçekler ve tüller,
Aşkın o doyulmaz mırıltıları.

Bir lale saksısıydı bizim bahçemiz,
Etekliğinle kapatırdın pencereni,
Alırdım pipoyu, toprak kabı,
Sana sunardım porselen kâseyi.

Bizi ne çok güldürdü o koyu acılar,
Yanan manşonun, yiten şalın,
Bir akşam yemek parası için sattığımız,
İlahi Shakespeare'in resmini hatırla.

Dilenirdim ben, fakat sen hep verirdin,
Dudaklarım aranırdı o dolgun kolunu,
Dante'nin forması olurdu bizim için tabak,
Yüz gramlık kestane yemek uğruna.

O fakir odama ilk geldiğinde,
Alev dudağından aldığım öpücük,
Kaçıp gittin, saçların darmadağın,
Gelincik gibi yüzünle inandırdın Tanrı'ya beni.

Unutma o benzersiz mutluluğumuzu,
Hayal oldu artık o canım günler,
Gölgeli kalplerden yükseldi,
Sayısız soluklar göklerin yüceliğinde...

Yaşadıkları o coşkulu anlar, bulundukları o tekinsiz yer, hatırlanan bu gençlik ve gökte parlayan birkaç yıldız, bu tenha sokakların hüzünlü huzuru, giderek yakınlaşan o kaçınılmaz sonun yakınlığı, Jean Prouvaire'in yarım sesle okuduğu bu aşk dizelerine daha da etkili bir güzellik, bir büyü eklemişti. Daha önceleri değindiğimiz gibi, Jean Prouvaire güzel dizelerin yazarıydı.

Bu sırada küçük barikatta, bir fener yakmışlardı ve büyük barikatta karnaval eğlencelerinde sokaklarda gezdirilen ve maskeli adamlarla dolu arabalarda yakılan meşalelerden biri yanıyordu. Bu meşaleler Saint-Antoine Mahallesinden gelmeydi.

Rüzgârdan korumak için meşaleyi kapalı taşlardan yapılı ve üç yanı örtülü bir kafese koymuşlardı. O kadar ki bütün ışık bayrağa yansıyordu. Sokak ve barikat karanlıktaydı. Dışarıdan bakana yalnızca bu kırmızı bayrak görünüyordu.

Bu yetersiz ışık, kızıl bayrağı müthiş bir renkle kaplamıştı.

7
BİLLETS SOKAĞINDAN GELEN BİR GÖNÜLLÜ

Karanlık iyice çökmüştü, çıt yoktu, kimsecikler görünmüyordu. Epey uzaktan belli belirsiz sesler geliyordu. Arada bir de birkaç tüfek patlıyordu. Bu beklenti, hükümet güçlerini toplamak için vakit kazandığını gösteriyordu. Barikattaki elli kişi saldıracak altmış bin kişiye direneceklerdi.

Enjolras sabırsızdı. Korkunç olaylar arefesinde güçlü ruhlara dolan o coşkuya kapılmıştı. Basık salonda mermi yaparak oyalanan Gavroche'un yanına gitti. Mermi masasından uzağa, tezgâha konulan mumlar epey loş bir ışık yayıyordu, dışarıdan asla görülmezlerdi. Zaten asiler evin üst katında ışık yakmamışlardı.

Mermi dolduran Gavroche kaygılı gibiydi. Bakışları Billets Sokağında kendilerine katılan adama çevriliydi.

Adam içeri girip, karanlıktaki bir masaya geçmişti. Silahı bacaklarının arasında, cephaneliği önündeki masadaydı. O zamana değin binbir işle oyalanan Gavroche, adamı yeni görüyordu. Adam girince onun silahına beğeni dolu gözlerle bakan çocuk, bir süre onun oturmasını izledi, fakat adam oturunca, hemen yerinden fırladı. Adamı, o zamana değin biri incelemiş olsa, onun barikattaki isyancıları nasıl derin bir merakla incelediğini fark ederdi. Fakat salona girdiğinden beri adam, sanki derin düşüncelere dalmış, çevresindekilerin farkında değilmiş gibiydi. Haylaz çocuk, adama yaklaştı ve uyuyan birine gösterilen

özenle sesizce, onun etrafında dolandı. O sırada, onun küstah ve ağırbaşlı, hem uyanık, hem de mana yükü yüzünde, epey farklı bir şaşkınlık belirmişti. Kendi kendisine söylenir gibiydi.

«Hayır, inanılır gibi değil! Amma yaptım! Yanlış görüyorum. Evet. Hayır! Olamaz! Yoksa rüya mı görüyorum?» diye art arda düşünceler geçiriyordu aklından. Gavroche topukları üstünde sallanıyor, yumrukları cebinde, bir kuş gibi boynunu uzatıyor, alt dudağını sarkıtıp, şaşkınca duruyordu. Köle pazarında o tombul çirkin kadınlar arasında bir Venüs bulan bir haremağasına benzemişti. Ya da anlamsız taslaklar arasında değerli bir tablo, mesela, Raphael'in bir resmini bulan bir antikacı gibiydi. Aklı hızla çalıştı, zekâsı, içgüdüsü uyanmıştı. Gavroche'a epey tuhaf şeyler olduğu belliydi. O sırada Enjolras yaklaştı:

«Baksana ufaklık, sen epey küçüksün, seni fark etmezler, senden bir iyilik isteyeceğim, barikattan çık, evler boyunca sürünüp duvar önlerinden yürü, sokakları şöyle bir kontrol et ve gel, sonra gördüklerini anlat.»

Gavroche parmak uçlarına basıp boyunu yükseltti ve:

«Ya! Demek küçükler de işe yarıyor!» diye söylendi. «Oh, ne iyi! Buna sevindim. Hemen giderim. Bu arada dinleyin beni, siz küçüklere güvenin, fakat büyüklerden uzak durun!» Sonra başını kaldırıp, o köşede oturan ve Billets Sokağında gelip aralarına katılan adamı gösterdi:

«Şu adamı iyice gördünüz mü?»

«Evet, ne varmış. Kim o?»

«O bir polis.»

«Vay canına! Emin misin?»

«Daha on beş gün olmadı, Royal köprüsünde hava alıyordum ki, beni kulağımdan çektiği gibi yukarı kaldırdı.»

Enjolras onun yanından ayrıldı, orada bulunan şarap rıhtımı işçilerinden birinin kulağına bir şeyler fısıldadı. İşçi salondan ayrıldı ve hemen yanında üç kişiyle içeri girdi. Bu geniş omuzlu dört hamal, masaya oturmuş adama sezdirmeden arkasına geçtiler. Onun üzerine atılmaya hazır beklediler.

O zaman Enjolras yaklaşıp:

«Kimsiniz siz?» diye sordu.

Bu soru adamı ürpertti ve bakışlarını Enjolras'ın güzel gözlerinin içine dikip onun aklındakini okur gibi oldu. Sonra da gülümsedi. Bu gülümseyiş dünyada görülenlerin en küçümseyeni, en kararlısı ve en korkuncuydu. Ağırbaşlıca:

«Sözlerinizi anladım. Haklısınız.»

«Yani bir polissiniz ha?»

«Hayır, ben sadece otoritenin görevlisiyim. Bir güvenlik memuruyum.»

«İsminiz nedir?»

«Javert!»

Enjolras masanın arkasındaki dört kişiye işaret verdi. Çarçabuk, Javert daha arkasına dönmeye fırsat bulamadan yakalandı, yere yatırıldı, eli ayağı bağlandı ve üzeri arandı.

Ceplerinde iki cam arasına yapışık, yuvarlak bir karton bulundu. Bir yüzünde Fransa'nın armasıyla «İzleme ve Uyanıklık» kelimeleri kazılıydı. Bu madalyanın diğer yüzünde «Javert, Polis Müfettişi, 52 yaşında» yazılıydı ve zamanın Polis Müdürü Mösyö Gisquet'nin imzasını taşıyordu.

Altın bir saati ve biraz paranın bulduğu bir cüzdanı bile vardı. Cüzdanı ve saati ona bıraktılar, saat kapağının hemen arkasında dörde katlı bir kâğıt buldular. Kâğıtta şunlar vardı:

Siyasi görevini yaptıktan sonra Polis Müfettişi Javert, özel bir görevle, lena Köprüsü civarındaki Seine Irmağının sağ kıyısında arananlarla ilgilenecek.

Üstünün aranması bitince onu ayağa kaldırdılar ve kollarını arkasına bağlayıp, onu salon direğine, bir zamanlar adını meyhaneye veren Corinthe salkımının direğine bağladılar.

Bu sahneyi izleyen Gavroche, başını sallayarak olanları onaylamıştı. Javert'e yaklaştı ve:

«Bu kez kediyi fare enseledi,» dedi.

Bütün bunlar o kadar seri olmuştu ki, meyhane çevresinde bulunanlar, neden sonra, bunu fark ettiler. Onlar geldiğinde her şey olup bitmişti. Bütün bu işler sırasında Javert çıt bile çıkarmamıştı.

Javert'in direğe bağlı olduğunu gören Courfeyrac, Joly, Bossuet ve Combeferre ve iki barikata dağılmış adamlar koşaradım geldiler.

Direğe sıkıca bağlanan Javert, hayatı boyunca yalan söylememiş, cesur bir adamın rahatlığıyla başını kaldırmıştı.

Enjolras arkadaşlarına onu gösterip:

«İşte size bir işbirlikçi,» dedi.

Daha sonra polise dönüp, «Barikat ele geçmeden iki dakika önce kurşuna dizileceksiniz!» dedi.

Javert tepeden bir sesle sordu:

«Neden şimdi öldürmüyorsunuz?»

«Mermi harcamamak için.»

«O zaman işinizi bıçakla yapın, beni öldürün.»

Alımlı Enjolras:

«Biz katil değiliz, yargılarız ve sonra gerekirse öldürürüz. Biz cani değil yargıcız.»

Daha sonra bunları izleyen Gavroche'a seslendi:

«Ne bekliyorsun, gitsene!»

Gavroche:

«Hemen!» diye bağırdı, sonra tam çıkacağı zaman durdu ve seslendi:

«Aklıma takılan bir şey var, onun silahını bana versenize, çalgısı sizin olsun, fakat klarnetini bana verin.»

Haylaz onları keyifle selamladı ve barikatın aralığından dışarı çıktı.

8
«LE CABUC» İSİMLİ FAKAT «LE CABUC» DA OLMAYACAK BİRİNE DAİR BİLİNMEYENLER

Gavroche'un ayrılmasından hemen sonra yaşanan bir olayı anlatmazsak, demin çizdiğimiz o acıklı tablo eksik kalır. Okurun bu isyanın en zorlu anlarında emeğe karışan titremeleri daha iyi anlayabilmesi için, müthiş bir olaydan da söz etmeyi gerekli gördük.

Bilindiği gibi, böylesi isyanlarda toplanmalar bir kartopu gibi

kabarır. Birden toplanan ve nereden geldiği bilinmeyen bu adamlar birbirlerine kimlik sormazlar. ABC Dostlarının yönettikleri gruba katılanlar arasında, üzerinde bir hamal küfesi taşıyan çam yarması bir adam da vardı. El kol işaretleriyle giden bu hamal kılıklı adam, sarhoşa benziyordu. Bu adam pek çoklarının iyi tanıdığı Le Cabuc isimli biriydi. Pek çoklarının tanıdıklarını söylemelerine rağmen, kimse onu yeterince tanımazdı. O ya epey sarhoştu ya da özellikle sarhoş taklidi yapıyordu. Birçoklarıyla beraber meyhane dışına çıkarılan bir masaya oturmuştu. Bütün sokağa hâkim görünen ve Saint-Denis Sokağının karşısındaki bu eve dalgın bir dikkatle bakıyordu. Sonra arkadaşlarına:

«Hey dostlar, bakın ben ne diyeceğim, biz bu eve yerleşip pencerelerinden ateş açmalıyız, oraya çıktığımız zaman düşman asla buraya adım atamaz.»

Biri:

«Haklısın fakat ev kapalı,» dedi.

«Açtırırız.»

«Açmazlar.»

«Kırarız.»

Le Cabuc, bu sözlerle hemen kapıya koştu ve o bronz tokmağı kapıp bütün gücüyle vurdu. Kapı açılmadı, bir daha vurdu. Yanıt veren çıkmadı. Bir daha vurdu:

«Burada kimse yok mu?» diye bağırdı Le Cabuc.

Yanıt veren olmadı.

O zaman bir silah kaptı ve dipçikle vurmaya başladı. Meşe kapı, içeriden bir sacla sağlamlaştırılmış ve demir çubuklarla kaplı olan bu kapı, bir zindan kapısına benziyordu. O dipçik vuruşları evi inletmiş, fakat kapıcıyı yerinden oynatamamıştı.

Fakat herhalde evde oturanlar korkmuş olmalıydı ki, nihayet üçüncü katta aralanan bir pencereden bir baş uzandı. Bu kapıcının başı olabilirdi. Ürkek bir baş. Kapıyı döven adam durdu. Kapıcı sordu:

«Ne istiyorsunuz?»

Le Cabuc:

«Aç kapıyı.»

«Açamam.»

Le Cabuc tüfeğini omuzlayıp kapıcıya nişan aldı, fakat kendisi hem aşağıda, hem de karanlıkta olduğundan, kapıcı onu iyi seçemedi.

«Açacak mısın açmayacak mısın, evet mi hayır mı?»

«Açamam, efendim.»

«Hayır mı dedin?»

«Evet, hayır dedim, benim iyi...»

Kapıcı sözlerini tamamlayamadı, ansızın patlayan tüfek, onu hakladı. Çenesinden giren mermi boynundan çıkmıştı. Şahdamarı parçalandıktan sonra, yaşlı adam inlemeye bile vakit bulamadan olduğu yere devrildi. Mum sönmüştü. Pencere pervazına dayalı bir başla usulca dama yükselen beyaz bir dumandan başka bir şey seçemediler.

Le Cabuc tüfeğini yere koydu:

«İşte bu kadar,» dedi.

Bu sözleri yeni söylemişti ki, kartal pençesini andıran bir el omuzunu tuttu ve kulağının dibinde bir ses duydu:

«Diz çök.»

Katil başını çevirdi ve hemen karşısında Enjolras'ın beyaz ve kayıtsız yüzünü gördü. Elinde bir silah vardı.

Silah sesini duyan Enjolras koşup gelmişti.

Sol eliyle Le Cabuc'un yakasına, gömleğine ve askısına yapışmıştı:

«Diz çök!»

Güçlü eliyle yirmi yaşındaki narin delikanlı, tıknaz ve güçlü katili bir çubuk gibi büktü ve onu çamurlarda diz çöktürdü. Le Cabuc, karşı çıkmak istedi, fakat insanüstü bir güç tarafından yakalanmıştı.

Enjolras solgun yüzü, saçları perişan, o kız yüzünü andıran alımlı yüzüyle, şu anda Antik Themis'e benzemişti. Açılmış burun delikleri, yere eğik gözleri, onun o alımlı Grek profilinde öfkeyle ahlakı birleştiriyordu. Şu anda, Antik Adaletin simgesiydi.

Barikattakilerin hepsi koştular, ötede bir halka oluşturup beklediler. Şu anda, görmeye hazırlandıkları şeye karşı tek kelime edemeyeceklerini anlamışlardı.

Yerlere düşen Le Cabuc direnmeyi bile denemedi. Bütün bedeni zangırdıyordu.

Enjolras:

«Bir saniyen var,» dedi. «Ya düşün ya da son duanı et.»

Adam:

«Affedin,» dedi, sonra başını eğip anlaşılmayan birkaç sövgü savurdu.

Enjolras bakışlarını elindeki saate dikmişti, süre tamamlandı, saatini cebine koydu. Bu da bittikten sonra Le Cabuc'yu saçlarından kavradı. Adam uluyarak onun bacaklarına sarılmıştı. Enjolras tabancanın namlusunu onun kulağına dayadı. Serüvenlerin en korkuncuna bilerek atılan şu cesur adamların çoğu, başlarını çevirdiler.

Patlama duyuldu ve katil kaldırıma düştü. Enjolras başını geriye attı ve etarfına sert gözlerle bakıp:

«Şunu barikat dışına sürükleyin,» dedi.

Üç kişi o alçak adamın leşini kaldırıp sürüklediler ve onu küçük barikattan Mondetour Sokağına attılar.

Enjolras dalgınca bekliyordu. Onun o korkunç huzuru meçhul gölgelerle kaplanmıştı. Derken sesini yükseltti:

Onu dinlemek için hepsi sustu.

«Yurttaşlar,» diye başladı. «Şu adamın yaptığı korkunçtu. Fakat benim yaptığım da öyle. O da öldürdü, ben de. Bunu yapmak zorundaydım, çünkü isyanın bir disiplini olmalıdır. Adam öldürme, burada da başka yerde olduğu gibi, cinayettir. Bizler Devrim'in gözetimi altındayız. Bizler görevin kurbanları, Cumhuriyetin rahipleriyiz ve işte bu nedenle, kimse bizim savaşımıza kara sürmemeli. Ben de, o adamı yargıladım ve öldürdüm. Fakat bunu yapmak zorunda olmama rağmen, yine bu yaptığımdan iğrendiğim için, kendime bir ceza hazırladım, birazdan kendimi nasıl cezalandıracağımı göreceksiniz.»

Onu dinleyenler titredi. Combeferre:

«Hepimiz yazgını paylaşıyoruz.»

Enjolras sürdürdü:

«Peki. Birkaç söz daha. Bu adamı öldürmekle ben zorunlulu-

ğa uydum, ama zorunluluk eski dünyadan kalan bir canavar, zorunluluğun diğer adı kader. Oysa ilerlemenin kanunları meleklerin önünde canavarların yok olmalarını gerektirir ve kaderin de kardeşliğin önünde kaybolması gerek. Şu anda sevgi sözünü açıklamanın yeri ve vakti değil belki, fakat yine de ben onu hem seslendirmek, hem de onurlandırmak isterim. Ey sevgi sen geleceğimizsin! Ölüm seni kullandım, fakat senden iğreniyorum! Evet yurttaşlar gelecekte ne karanlıklar olacak, ne de gökgürültüleri. Şeytan olmayacağı gibi Michel(*) de olmayacak. Gelecekte kimse kimseyi öldürmeyecek, dünya aydınlanacak, insanoğlu sevecek. Evet yurttaşlar, her şeyin huzur dolu olacağı o gün de gelecek. Uyum ve ışık, sevinç ve hayat, evet o gün epey yakın. O günün gelmesi için bizler de ölüme hazırlandık ya!..»

Enjolras sustu, kız dudaklarına benzeyen o kırmızı dudakları kapandı. Bir süre, kan döktüğü o yerde, mermer kımıltısızlığıyla durdu. Gözleri bir yere çevriliydi, arkadaşları ou tedirgin etmemek için yarım sesle konuştu.

Jean Prouvaire ile Combeferre usulca birbirlerinin elini sıktılar ve birbirlerine dayanarak, merhamet dolu bir beğeniyle, hem katil, hem de rahip olan, su gibi saydam, fakat kaya gibi sert o delikanlıya bakakaldılar.

Şunu da belirtelim ki, çok daha sonra Le Cabuc'un cesedi morga alındığında, üzeri aranmış ve cebinde bir polisin kimliği bulunmuştu. Bu kitabın yazarı 1848'de, buna dair 1832'de polise sunulan raporu okudu.

Yine bir diğer polis dedikodusuna bakılacak olursa, Le Cabuc aslında hırsız Claquesous'dan başkası değildi. Mesele şu ki Le Cabuc'un ölümünden sonra kimse Claquesous'dan söz etmedi. Hayatı gizlerle doluydu, ölümü de bir geceyle gerçekleşti.

Delikanlıların neredeyse hepsi, bu acıklı olayın etkisindeydiler; derken Courfeyrac evine uğrayıp Marius'ü soran adamı gördü.

Küstah ve rahat görünen bu adam, geceleyin barikata katılmıştı.

(*) Saint Michel: Şeytanı alt eden evliya.

ON ÜÇÜNCÜ KİTAP

MARIUS GÖLGELER İÇİNDE

1

PLUMET SOKAĞINDAN SAINT-DENIS'E

Gün batımında gelen ses, kendisini Chanvrerie Sokağındaki barikata davet ses Marius için, kaderin sesi gibi oldu. Ölmek istiyordu ya, işte fırsat. Tam mezar kapısına yaklaştığında, bir el kendisine anahtarı vermişti. Çaresizce bunalan kişinin önünde açılan bu kasvetli açıklık epey çekici görünür. Marius, kaç kez bahçeye girmesini sağlayan o parmaklığı itip dışarı fırladı ve «Gidelim!» diyerek sokakta yürümeye başladı.

Çektiği acıyla çılgına dönmüştü, aklında sağlam ve kalıcı tek bir şey yoktu; hiçbir şey düşünmüyor, hiçbir şey kabul edemiyordu. En büyük mutluluk, tatlı bir esrime içinde geçirdiği o iki aylık güzel süreden sonra, koyu bir acıya boğulmuştu, artık tek gayesi ölmekti.

Epey telaşla yürüyordu, ceplerinde Javert'in aylar önce verdiği iki silah vardı.

Plumet Sokağından çıktı ve cadde boyunca gidip, Esplanade, İnvalidesler Köprüsü ve Champs Elyées'den uçarcasına geçti. XV. Louis meydanından geçip Rivoli Caddesine saptı. Mağazalar açıktı, kemerler altında gaz fenerleri ışıltıyla yanıyordu, kadınlar alışveriş ediyor, Parisliler Laiter'de dondurma yiyor, bazıları da İngiliz pastanesinden pasta alıyordu. Prince ve Meurice otellerinin önünden uçar gibi geçti.

Marius, Saint-Honoré Sokağındaki Delorme Geçidine daldı.

Dükkânlar açık değildi, satıcılar kapılarda konuşuyorlardı. Yürüyenler de vardı. Sokak lambaları yanmıştı. Evlerin ilk katlarından başlayarak bütün ışıkları yanıyordu. Palais Royal Meydanında süvari alayları vardı.

Marius, Saint-Honoré Sokağından adımladı. Palais Royal'dan uzaklaştıkça, ışıklı pencerelerin azaldıklarını fark etti. Dükkânların kepenkleri çekilmişti ve kapı önleri boştu. Sokaklar karardıkça, kalabalık artıyordu. Çünkü artık yoldan geçenler, bir topluluk halindeydi. Bu kalabalıkta kimsenin konuştuğu duyulmuyor, fakat kalabalıktan kısık ve yoğun bir gürültü yükseliyordu.

Kuru Ağaç Sokağındaki çeşmenin önünden gelip geçenler arasında, hareketsiz gölgeler görülüyordu. Bunlar sokaklara dizili taşlara benziyorlardı. Prouvaire Sokağının girişinde kalabalık durmuştu. Burada dayanıklı ve neredeyse aşılmaz bir blok oluşturulmuştu. Bunlar arasında siyah elbiseler ve değirmi şapkalar görünüyordu. İşçi gömlekleri, şapkalar ve karmakarışık başlar. Bu kalabalık günbatımında dalgalanıyordu.

Bu koyu kalabalıkta, Roule Sokağında, Prouvaire ve Saint-Honoré sokaklarının sonunda ışıklı tek bir pencere bile yoktu. Ne bir lamba, ne bir mum. Burada sokak fenerlerinin bile giderek azaldığı belliydi.

O eski zamanlarda sokak fenerleri, iplerden sarkan büyücek ve kırmızı yıldızlara benzerlerdi. Bunlar kaldırıma kocaman bir örümceğin gölgesini verirdi. Bu yollar tenha değildi. Orada tüfek çatıları, kıpırdayan süngüler, üs kurmuş taburlar vardı. Hiçbir şehirli, ne kadar meraklı olsa da, bu sınırı geçmiyordu. Trafik orada tıkanmıştı. Kalabalık bitiyor, ordu başlıyordu.

Marius artık umutsuz bir adamın iradesiyle gidiyordu. Kendisini çağırmışlardı, gitmeliydi. Kalabalığı yarıp askerler arasından geçmenin çaresini buldu. Devriye ve nöbetçilerden uzak kaldı. Bir ara yolunu değiştirip Bthisy Caddesine daldı ve ordan Haller yönüne geçti. Bourdonnais Sokağında, sokak fenerleri bile yoktu.

Kalabalığı yardığı gibi taburların da arasından geçmişti. Müthiş bir şeyin içindeydi. Ne bir yaya, ne de bir asker, ne bir ışık,

kimse yoktu. Yalnızlık, tenhalık ve gece. İnsanı saran buz gibi bir şey. Bir sokağa girmek bir dehlize girmektir.

Yürümeyi sürdürdü. Birkaç adım attı, biri koşarak önünden geçti. Bir erkek mi? Bir kadın mı? Birkaç kişi mi? Bilemiyordu, görünüp kaybolmuştu.

Dolanarak Poterie Sokağı sandığı bir yere daldı. Bu sokağın ortasında bir engele çarptı. Ellerini uzatarak yokladı: Bu, ters çevrilmiş bir yük arabasıydı. Ayağı bir su birikintisini, yol çukurlarını ve istiflenmiş kaldırım taşlarını fark etti.

Burada başlanmış ve yarım bırakılmış bir barikat vardı. Kaldırım taşlarını geçip, barikatın diğer yanına geçti. Zemin taşlarına yakın yürüyor ve evlerin duvarlarına bakıp, yolunu buluyordu. Bir ara, az ötede, barikatın dışında beyaz gölgeler seçer gibi oldu. Yaklaştı; beyazlık biçimlendi. Bunlar iki kırattı. O sabah Bossuet'nin yolcu arabasından çözdüğü atlardı. Hayvanlar öylesine koşarak, sokak sokak dolaştıktan sonra, durmuşlardı. İnsanoğlunun kaderi anlamaması gibi, bu biçare hayvanlar da insanın davranışlarına akıl erdiremiyordu.

Marius atları geride bıraktı. O arada Contrat-Social (Toplum Sözleşmesi) Sokağına benzettiği bir sokağa girmişti ki, ansızın nereden geldiğini bilemediği bir silah sesiyle irkildi ve yanından ıslık çalan bir mermi, bir berberin kapısına asılı bakır bir tıraş kabına saplandı. 1846'da Contrat-Social Sokağında, Hal direklerinin köşesinde hâlâ bu delik görülürdü.

Bu silah sesi de en azından bir canlılık belirtisiydi, bundan sonra hiçbir şeyle karşılaşmadı.

Geçtiği bu yollar, kara merdivenlerin inişine benzemişti. Marius yine de yürümeyi bırakmadı.

2
PARİS GECESİ

O sırada, yarasa ya da baykuş kanatları takıp, Paris üzerinde uçarak süzülen bir yaratık çok sıkıntı verici şeyler görürdü.

Şehir içinde bir şehir sayılan bütün bu eski Hal Çarşısı Ma-

hallesi Saint-Denis ile Saint-Martin sokaklarıyla kesilen ve sayısız dar sokağı kesiştikleri o mahalle ona Paris'in ortasındaki büyük ve karanlık bir çukur gibi gelirdi. İsyancılar bu mahallede kendilerine barikatlar kurmuşlardı. Orada, gözler bir uçuruma bakar gibiydi. Kırılan fenerler ve kapalı pencerelerden dolayı, ne ışıklar vardı, ne de hayat izi. Her ses, her hareket durmuştu. Ayaklanmanın o meçhul polisi her yerde gezintisini sürdürüp, düzeni, yani geceyi sağlamıştı. Sayısı az insanları karanlığa boğmak, her savaşçıyı bu karanlığın içerdiği olanaklarla çoğaltmak, bu da isyanın kaçınılmaz taktiğidir. Gün batar batmaz, bir mumla ışık alan pencereye ateş edilmişti. Bazen, evde oturan öldürüldüğünden ışık sönmüştü. İşte bu nedenle hiçbir şey devinmiyordu.

Burada sadece korku, matem ve şaşkınlık vardı. Sokaklarda kutsal bir korku kol geziyordu. Pencere ve kat sıraları, ocak bacaları damlardan gelen o nemli parıltılar, ıslak kaldırımlar bile seçilmiyordu bu koyu karanlıkta. Tepeden bakacak bir göz bu gölgeler arasında belki kimi zaman çeşitli aralıklarla zor bela seçebilirdi. Bunlar barikatların ışıklarıydı.

Arkalarda sisli, koyu, matemli bir karanlık gördü. Bu sıkıntı gölünün üstünde yer yer karanlık ve kımıltısız gölgeler oluşturan Saint-Jacques Kulesi ve Saint-Mery Kilisesi vardı. İnsan elinin devler oluşturduğu ve gecelerin hortlaklar yarattığı birkaç kusursuz yapı...

Bu tenha ve sıkıntılı dehlizin etrafında, Paris trafiğinin henüz yok etmediği yerlerde, birkaç sokak fenerinin parladığı yerde, yükseklerde bulunan o gözlemci süngü ve mızrakların parıltısını seçebilirdi. Buna top arabalarının uğultulu seslerini ve her an kabaran taburların kaynaşmalarının sesleri de ekleniyordu.

Kuşatılan mahalle, artık korkunç bir yerdi. Burada her şey uyumuş ya da hareketsiz görünüyor ve sokaklarda gölgeler dışında bir şey seçilmiyordu.

Tuzaklar, bilinmeyen ve korkunç şeylerle dolu yabanıl bir karanlık. Buraya girmek ve içinde bulunmak, epey korkunç oluyordu. Buraya girenler kendilerini bekleyenlerin karşısında titrerdi,

bekleyenlerse olacakların dehşetiyle ürperiyorlardı. Her sokak köşesinde dikilmiş savaşçılar, tuzaklar, gece karanlığında gizli sayısız uğursuzluk. Her şey bitmişti. Artık bu yerlerde tüfeklerin ışıltısından başka ışık umulmazdı. Ölümün birden ve hızla görünmesinden başka ne umulurdu ki?.. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunu bilen yoktu fakat bu kesin ve kaçınılmazdı. Mücadeleye adanmış bu yerde, hükümet ve isyan, Muhafız Alayı ve halk, kenterler ve isyancılar karşılaşacak ve kapışacaklardı. Hepsi için aynı şey geçerliydi. Orada ya ölüm ya da utkun halde kurtulmak, başka yol yoktu. Bu o kadar zor bir durum, o kadar kesif bir karanlıktı ki, en cesurlar da ürkekleşiyorlardı.

Aslında her iki taraftakiler de aynı ölçüde saldırgan, hırslı ve kararlıydı. Bazıları için ilerlemek ölüm demekti ve kimse gerilemeyi istemiyordu. Bazıları için de kalmak ölüm demekti ve kimse de kaçmıyordu.

Ertesi sabaha kadar her şeyin bitmiş olması ve yenginin şu ve bu yanda olması da kaçınılmazdı. İsyan ya bir devrim ya da önemsiz sokak savaşı olacaktı. Hükümet de, partiler gibi bunun farkındaydı. En silik kenter bile bunu hissediyordu. İşte bu nedenle kararların alınacağı bu mahallenin gölgelerine koyu bir kaygı çöreklenmişti.

Bir yıkıma kaynak olacak bu sessizlik, epey yoğun dertlerle doluydu. Tek bir ses, bir can çekişin hırıltısı gibi acı bir ses, bir kargış gibi korkutucu, Saint-Mery Kilisesinin matem çanı. Karanlıklarda yakınan bu çanın kederli sesi kadar yürek paralayıcı bir ses olamaz.

Çoğu zaman olduğu gibi, doğa da sanki insanların yapıp ettikleriyle uyum içindeydi. Bu birliğin lanetli uyumunu hiçbir şey bozmuyordu. Yıldızlar silinmiş, kesif bulutlar ufuklarda kederli kıvrımlarını yaymıştı. Gökler karanlık ve sokaklar cansızdı.

Şimdiye diğin nice siyasal olayların sanığı olan o meydanda bir savaş hazırlanırken, gençlik, gizli gruplar, çıkarlar adına orta sınıfın çatışmak için yaklaştığı şu anda, herkesin son vakti sabırsızca beklediği şu anda, bu tekinsiz mahallenin dışında,

uzaklarda o mutlu ve pırıltılı Paris'in altında yol alan o sefil Paris'te halkın korkunç homurtusu yayılıyordu.

Yabanıl hayvan kükremeleriyle Tanrı sözünden oluşan zayıf insanları ürküten ve bilgeleri uyaran, aynı zamanda aslan sesi gibi alttan, gökgürültüsü gibi yukarıdan gelen, o korkunç ve ilahi ses yükseliyordu.

3
NİHAİ KARAR

Marius Haller Çarşısına gelmişti.

Burada her şey daha karanlık, daha kımıltısız ve sakindi. Burası civar sokaklardan farklıydı, sanki mezarın dondurucu huzuru topraktan çıkıp göklere serilmişti.

Yine de Chanvrerie Sokağı çıkmazındaki o yüksek evlerin oluşturduğu fonda bir kızıllık seçiliyordu. Bu Corinthe barikatında yanan meşaleye aitti. Marius oraya doğru ilerlemişti. Marcheaux-Poirees'ye yönelmiş ve Precheurs Sokağının o karanlık başına varmıştı. İsyancıların nöbetçisi diğer uçta beklediği için, kendisini görmedi. Arkadaşına yaklaşmıştı. Enjolras'ın dışarıyla bağlantı için koruduğu tek çıkış Mondetour Sokağındaki aralığa geldi. Son evin köşesinde başını uzatıp Mondetour Sokağına baktı.

Sokağın o karanlık açısında simsiyah bir örtü halinde yayılan Chanvrerie Sokağında gönüllü olan Marius, kaldırımda birkaç parıltı görür gibi oldu. Biçimsiz bir duvarda göz kırpıp yanan sönük lamba ve dizlerinde tüfekleriyle yere çömelmiş erkekler. Bütün bunlar kendisinden az uzaktaydı. Orası barikattı.

Sağdaki evler, barikatın geri kalanını, meyhaneyi ve bayrağı görmesini engelliyordu. Marius'ün barikata girmesi için birkaç adım yürümesi yeterliydi.

Sonra o zavallı delikanlı bir taşa oturdu ve kollarını göğsünde birleştirip, babasını hatırladı.

Gururlu ve onurlu bir asker olan cesur Binbaşı Pontmercy'yi andı. Cumhuriyet zamanında, Fransa sınırlarını koruyan İmpa-

rator devrinde Asya sınırlarına uzanan, Genova, İskenderiye, Torino, Madrid, Viyana, Dresden, Berlin ve Moskova'yı gören o onurlu adamı, bu savaş meydanlarında kendi damarlarında taşıdığı kanı akıtan o babayı düşündü. Zamanından önce çöken, disiplin ve emir altında yaşayan, belinde kılıcı, omuzunda apoletleri, göğsünde kokartı, baruttan kararmış alnı miğfer altında, çadırlarda, soğuklarda, açık havalarda geceleyen o cesur adamın, yirmi yıl kadar çarpışıp, yanağında derin kılıç yarasıyla, hiçbir şey istemeden, vatanına dönmesini bir çocuk kadar saf ve temiz, habire gülümseyen Fransa için her şeyi yapan, ülkesine karşı hiçbir şey yapmayan, o yiğit babayı düşündü.

Sıranın kendisinde olduğunu, saatin nihayet çaldığını ve onun da babasının yolunda yürüme kararı alması gerektiğini düşündü. O da mermi yağmuru altında, bağrını süngülere açıp, savaşacaktı, ama maalesef onun savaş meydanı şu sokak da buraya düşecekti.

Ve hemen titredi.

Babasının kılıcını düşündü. Dedesinin bir eskiciye verdiği kılıcı. İçinden dedesine minnet duydu. Adam ne iyi etmişti! En azından bu kılıcın Marius'ün eline geçmesine engel olmakle onun lekelenmesine karşı koymuştu. Marius, derin derin düşündü. Marengo ve Friedland yengilerini gören bu kılıcın, Chanvrerie Sokağında parlaması ne korkunç olurdu!.. Marius eğer babasının öldüğü gece, o kılıca sahip çıkıp bu akşam onu yanında getirecek olsa, kılıç ellerini yakar ve bir Öc Meleğinin kılıcı gibi yanardı.

Babasının onurunun asıl koruyucusu olan dedesine içtenlikle teşekkür etti. Evet, babasının kılıcının eskiciye verilmesi antikalar arasına atılması bir açıdan iyi olmuştu, en azından şu anda, vatanın bağrına saplanmayacak, yurttaşlarının kanını dökmeyecekti.

Sonra kederle ağlamaya başladı.

Evet, durum korkunçtu. Fakat ne yapacaktı? Cosette olmadan yaşamayı düşünmek bile istemiyordu. O gittiğine göre, ölmekten başka yolu yoktu. Üstelik, sevgilisine öleceğine ilişkin

şeref sözü de vermişti. Cosette, bunu bile bile gitmişti. Artık Marius'ü umursamadığı belliydi. Üstelik habersizce, bir mektup bile bırakmadan gitmişti. Oysa adresini de biliyordu. Bütün bunlardan sonra kim ve ne için yaşayacaktı?

Üstelik buralara kadar gelmek, barikata bir göz atmak ve sonra gitmek ve korkmuş gibi kaçmak. Bu bir iç savaş, bana ne demek, çekip gitmek. Dostlarını terk etmek? Bir orduya karşı bir avuç adam olan o dostlarına, nasıl yüz çevirirdi? Hem aşkına, hem de dostluğuna ihanet etmek, tabansızlığını bir vatanseverlikle gizlemek? Evet fakat bu da olanaksızdı, babasının hayali gölgelerde onun gerilediğini görecek olsa, kılıcının tersiyle suratına vurur ve ona: «Haydi ileri alçak!» diye bağırırdı.

Marius bu karşıt düşüncelere dalmış, başını öne eğmişti. Sonra başını dikti. Birden beyninde bir şimşek çakmıştı. Mezara yaklaşanların beyinlerinde böyle bir şey belirir. Evet, ölüme yakın olmak gerçeği görmektir. Birden, katılacağı mücadele ona kusursuz geldi. O sakak savaşı ansızın bir iç didinmeyle kılık değiştirdi.

Babası niye kızacaktı ki? İsyanın da bir savaş kadar kutsal olduğu anlar yok mudur? Bu isyan Albay Pontmercy'nin oğlu için neden küçültücü olsun? Bu bir Montmirail; bir Champaubert değildi, bunu epey gölgede bırakıyordu, farklı bir durumdi. Söz konusu olan kutsal topraktan da üstün bir düşünce, bir idealdir. Belki vatan bundan yakınır fakat insanlar da bunu alkışlarlardı. Fransa niye sızlanacaktı? Belki kan akacaktı fakat buna karşılık, özgürlük vardı ve özgürlüğün karşısında Fransa yaralarını hemen unuturdu.

Olaylara farklı gözlerle bakınca, buna iç savaş denemezdi ki!

İç savaş! O da ne. Yabancı savaş olur mu? insanoğulları arasında yapılan bütün savaşlar, kardeş savaşları değil mi? Savaş, sadece sonuçla nitelenir. Ne iç savaş vardır, ne de dış savaş, sadece haklı ya da haksız savaşlar vardır. İnsanların arasında tam ve yüce bir anlaşma gerçekleşinceye değin ilerleyen gelecekle, geride kalan geçmiş arasında yapılacak böylesi savaşlar faydalı ve gerekli olacaktır. Hak, ilerleme, hukuk, uygarlık ve

gerçeğe karşı çıkıldığı zaman, savaş bir utanç, kılıç da bir bıçak haline gelir.

İşte o zaman ister iç savaş, ister dış savaş olsun, savaşmak haksızlık haline gelir ve cinayet olur. Adalet dediğimiz bu kutsal kavram içinde, neden sanki bir savaş diğerini küçük görsün? Washington'un kılıcı, hangi hakla Camille Desmoulins'e karşı olsun?

Yabancıya karşı, Leonidas, acımasıza karşı Timeleon, bunlardan hangisi daha büyük? Biri savunuyor, diğeri kurtarıyor. Yalnızca şehir içinde yapıldı diye savaşı küçük mü görmeli? O zaman Brutus, Marcel, Arnould de Blankheim ve Coligny'yi de mi ihanetle suçlayacağız? Orman savaşları, sokak savaşları, ne fark eder ki, niye olmasın? Ambiorix, Artvelde, Marnix ve Pelage'in savaşları. Evet fakat Ambiourix Roma'ya karşı, Artvelde Fransa'ya karşı, Marnix İspanya'ya karşı, Pelage de Mağriplilere savaş açmıştı. Tümü de yabancılarla savaşmıştı.

Evet ama ne fark eder ki? Şu anda monarşi de bir yabancı, baskı da, ilahi hak da bir yabancı değil mi? Atlaslarda coğrafya sınırlara nasıl saldırırsa, acımasızlık da manevi sınıra el atmalı. Kovduğun ister İngiliz olsun, ister bir zorba; aynı kapıya çıkar. Bu da toprağını düşmandan korumak gibidir. Öyle anlar olur ki itiraz yetmez, hareket etmek gerekir. Fikrin tasarladığını güç bitirmeli. Zincirlenmiş Prometheus(*) başlatır, Aristogiten tamamlar. Ruhlar *Ansiklopediyle* aydınlanır. 10 Ağustos devindirir. Aiskhylos'tan sonra Thasubolas; Diderot'dan sonra Danton. Yığınların bir baş, bir efendi kabul etme yönelimi vardır. Onların kalabalığı miskindir. Boyun eğmede hemen bir araya gelirler. Onları oynatmak, aydınlatmak gerekir. Onların kurtuluşu yoluna insanlara katı davranmak, gözlerini gerçekle yaralamak, korkunç avuçlarla onlara ışık tutmak zorunludur. Onların da kendi kurtuluşlarıyla bir parça yıldırımla vurulmuş gibi olmaları gerekir. Bu ışık onları uyandırır. İşte bu nedenle çanlar çalar, savaşların

---

(*) Prometheus: Ateş çalıp insanlara veren ve bunun için Zeus tarafından cezalandırılıp, her gün ciğerleri kartallar tarafından yenen mitolojinin yarı-tanrısı.

zorunluluğu başlar. İlahi hak denilen gölgelerle kaplı mutsuz insanlığın kurtulması gereklidir. Onları bu yolda eğitmek ve bilgilendirmek herkesin ödevidir.

Büyük savaşçıların ayaklanması, cüretle ulusları aydınlatması ilahi hakkın, Sezarların sonunun, gücün, bağımsızlığın, sorumsuz yönetimlerle mutlakiyetçi hükümdarın karanlığa boğduğu bu biçare insanlığı sarsması gerekir. Karanlık kalabalık gecenin bu yürek sızlatan yengilerini alacakaranlıktaki parlaklığını ahmakça izlemekle uğraşıyor. Kahrolsun acımasızlar! Fakat nasıl ve hangi zorbadan söz ediliyor? Yoksa siz Louis-Philippe'e zorba mı diyorsunuz? Hayır, zavallı XVI. Louis ne kadar zorba değilse, Louis Philippe de öyle değildir. İkisi de tarihin tanımladığı gibi iyi krallar, ne var ki prensipler parçalanamaz, gerçeğin mantığı düz bir çizgidir. Gerçeğin en önemli niteliği de anlayışlı davranmamaktır. Ödün verilmeyecek demek. Özetle, insan haklarının çiğnenmesi yasak. XVI. Louis'de ilahi hak olduğu gibi, Louis Philippe'de Bourbon kanı var.

Bundan dolayı ikisi de bir ölçüde insan haklarına el koyma hakkını simgeliyorlar ve evrensel el koymayı engellemek için onlarla çarpışmak gerek. Bütün dünyada ilerleme hareketini Fransa başlattığına göre, Fransa çarpışacak.

Monarşi Fransa'da yıkılırsa başka ülkelerde de yıkılır. Bundan dolayı toplumsal gerçeği yüceltmek, özgürlüğü tahtına geçirmek halkı halka bağışlamak, insanoğluna hâkimiyet vermek Fransa'ya eski görkemini geri getirmek, hak ve adaleti bütünlüklerine kavuşturmak. Herkese hakkını verip, bütün kinleri bitirmek, Monarşinin evrensel anlaşmaya çektiği seti yıkmak, insanlığa hak vermek, bundan daha yüce bir dava, bundan daha haklı bir kavga düşünülür mü? Böyle savaşlar barışı var eder. Önyargılardan, ayrıcalık ve boşinançlardan, yalan ve fenalıklardan, saldırılardan, haksızlıklardan yapılı ve kin kuleleriyle sağlamlaşmış koskocaman bir kale hâlâ dünyaya hâkim, onu yıkmak gerekiyor. Bu canavarları çökertmeli. Austerlitz'de yenmek iyiydi, fakat Bastille'i almak erişilmez bir şey oldu.

Pek çok kişi bu durumu kendi kendisine denemiştir. En şid-

detli anlarda, ruh epey tarafsız düşünme becerisine sahiptir. En büyük acılarda, en şiddetli tutku yıkımlarında bile ruh birçok konuyu işleyip tezler üzerinde tartışmalar yapar. İşte Marius de o sırada öyle bir ruh hali içindeydi.

Biraz kararsız olmasına rağmen, ezik, fakat kararlı Marius, yapacaklarını düşünüp titreyerek barikatın içine baktı.

İsyancılar hareketsiz ve kısık sesle konuşuyorlardı ve beklentinin son anını gösteren o sessizlik dikkat çekiyordu. Tam tepelerindeki bir binanın üçüncü katında, Marius bir izleyici ya da tanık görür gibi oldu. Tuhaf bir şekilde dikkatli duran bu hareketsiz adam, Le Cabuc tarafından öldürülen o kapıcıydı. Köşedeki sokak lambasından başı belli belirsiz seçildiğinden, yalnızca ak saçları, yarı açık ağzı ve sabit bakışları, büyük gözleri seçiliyordu. Meraklı bir ifadeyle yüklüydü bu baş.

Sanki ölen adam hemen sonra ölecek olanları izliyordu. Kafadan süzülen kanlı çizgi evin ilk katına kadar inmiş ve orada kesilmişti.

ON DÖRDÜNCÜ KİTAP

ÇARESİZLİĞİN GÖSTERİLERİ

1

BİRİNCİ PERDE
BAYRAK

Henüz kımıltı yoktu. Saint-Mery Kilisesi gecenin onunu duyurmuştu. Enjolras ve Combeferre ellerinde silahları, büyük barikatın yarığının yanına oturdular. Birbirleriyle konuşmuyor, etrafı dinliyorlardı. Saint-Denis Sokağından yaklaşan körpe ve neşeli bir sesle bir halk ezgisi söyleniyordu:

Yaşlar akar gözlerimden,
Sevgili dostum Bugeau,
Gelsin senin adamların,
Onlara bir diyeceğim var.

Mavi paltolu tavuk,
Başında da şapkası.
İşte geldik mahalleye,
Kokoriko kokoriko!

Arkadaşlar el sıkıştılar.
Enjolras:
«Gavroche döndü,» dedi.
Combeferre:
«Bize haber getiriyor,» dedi.

Birden o tenha sokakta koşturan ayak sesleri duyuldu ve bir soytarıdan bile daha atik bir yaratık o devrilmiş arabanın üstüne çıkıp atladı. Gavroche soluk soluğa:

«Tüfeğimi verin!.. Geliyorlar!»

Barikat sanki bir elektrik verilmiş gibi sarsıldı. Eller silahları kavradı.

Enjolras sordu:

«Benim silahıma ne dersin?»

Gavroche başıyla «Hayır» dedi.

«Ben o büyük olanı istiyorum.»

Javert'in silahını aldı.

Nöbetçilerden ikisi de aynı anda Gavroche'la barikata girmişlerdi. Onlardan biri, sokak ucundaki nöbetçi, diğeri ise Petite Truandrie Sokağındaki nöbetçiydi. Precher Sokağındaki nöbetçi yerindeydi, bu da köprüler ve Hal Çarşısı tarafından gelenin olmadığını gösteriyordu.

O kısık ışıkta sadece birkaç kaldırım taşının seçilebildiği, Chanvrerie Sokağı isyancılar için, dumanda açılmış kocaman ve karanlık bir kapı gibiydi.

Hepsi mevzilenmişti.

Orada bulunan kırk üç asi arasında, Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly ve Gavroche da vardı. Bunların hepsi o büyük barikatta diz çökmüş, başları setin üst yanıyla eşseviyede, silahları ellerinde, sanki katillerle çevrili gibi, her an ateş açmaya hazır beklediler. Feuilly'nin buyruğu altında altı asi Corinthe meyhanesinin iki katındaki pencerelere konuşlanmıştı.

Birkaç dakika daha geçti, sonra ağır, kararlı ayak sesleri geldi. Bunlar Saint-Leu yönünden geliyordu. Hiç duraksamadan düzenli ve ürkütücü bir dinginlikle yaklaştı. Sadece onların sesi duyuluyordu. Bu aynı zamanda uğursuz bir sessizlik yayıyordu, tıpkı Commandeur'un(*) heykeli gibi. Fakat bu taş adımlar, bir kalabalık izlenimi verirken, öte yandan, bir hayaletin ayak seslerine benziyordu.

(*) Don Juan eserinde, kahramanın düşmanı olan Commandeur.

Sanki bütün bir ordu geliyordu. Ayak sesi yaklaştı ve durdu. Sanki sokağın köşesinde pek çok insan soluyordu. Aslında bir şey görünmüyordu, fakat yine de, bu kesif karanlıkta, iğne kadar ince ve neredeyse hiç görünmeyen yığınla metal tel seçilir gibi oldu. Bunlar süngü ve tüfek namlularıydı. Sokak lambasının ve meşalenin aydınlattığı belirsiz gölgeler uykunun ilk anlarında kapalı gözlerle görünen fosforlu, ışıldayan ağlar gibiydi.

Yine her iki yanda bekler gibi bir kararsızlık yaşandı.

Derken, bu gölgeler arasından bir ses yükseldi. Kimse görünmediğinden, ses iyice ürkütücüydü:

«Orada kim var?»

Aynı zamanda yere bırakılan tüfeklerin şakırtısı duyuldu. Enjolras gururlu bir sesle:

«Fransız Devrimi!»

Ses: «Ateş!» dedi.

Sanki bir fırının kapağı açılmış gibi, bir şimşek sokaktaki bütün evlerin camlarını aydınlattı.

Barikatta müthiş bir patlama oldu. Kırmızı bayrak düştü. O kadar şiddetle ateş açmışlardı ki bayrağın direği ikiye ayrılmıştı.

Evlerin pervazlarına çarpan kurşunlar geri sekip barikata düşerek birkaç kişiyi yaraladı.

Bu ilk saldırının etkisi buz gibiydi. Saldırı beklenmedik ve en cesur insanları bile ürkütecek ölçüde şiddetliydi. Herhalde karşı yanda bütün bir alay vardı.

Courfeyrac:

«Arkadaşlar, barutumuzu yok yere harcamayalım. Onlara yanıt vermek için sokağa girmelerini bekleyelim!»

Enjolras:

«Her şeyden önce şu bayrağımızı yükseltelim,» dedi.

Tam ayaklarının önüne düşen bayrağı saygılı bir tavırla kaldırdı.

Dışarıdan, doldurulan tüfeklerin sesi duyuldu.

Enjolras:

«Aranızda kim cesur? Kim bayrağı barikatın üstüne asacak?»

Yanıt veren olmadı. Askerlerin konuşlandıkları şu kritik anda, barikatın tepesine çıkmak, ölüm demekti. En cesurları bile kararsızdı. Enjolras tekrar sordu:

«Tek bir gönüllü yok mu?»

2
BAYRAK
İKİNCİ PERDE

Barikatı yükseltmeye başladıklarından beri gençlerden hiçbiri Mabeuf Baba'ya dikkat etmemişti. Ama o da onlarla gelmiş, meyhanenin alt katında, tezgâhın önüne oturmuştu.

Esrimiş gibi koyu bir dalgınlık yaşıyordu. Courfeyrac ve arkadaşları birkaç kez kendisine tehlike olduğunu söyleyip, uyarmak istemişlerdi ama nafile. O kendisine söylenenleri de duymamış gibiydi, arada bir kendisine bir şey sorulduğunda, yanıt vermiyor, fakat yalnız kaldığında sanki kendi kendisine konuşur gibi dudaklarını oynatıyordu. Barikata girdiğinden beri ve saldırı başladıktan sonra bile duruşunu değiştirmemiş, elleri dizinde, başı önünde bir uçuruma bakar gibi gözlerini yere eğmişti. Barikatta olduğunu bile unutmuş gibiydi.

İsyancılar savaş konumu aldıklarından beri, içeride Javert ve onu izleyen nöbetçiden başka kimse yoktu. Mabeuf Baba ateş sesini duyunca sanki bir sarsıntıyla uyanmış gibi yerinden fırladı ve tam Enjolras'ın: «Tek bir gönüllü yok mu?» diye sorduğunda, ihtiyarın kapıya yürüdüğünü gördüler.

Onun tavrı bir heyecan yaratmıştı, bir haykırış duyuldu:

«Seçmen-Konvansiyon Üyesi-Halkın Temsilcisi, 666.»

Şu kesin ki Mösyö Mabeuf bunları bile duymadı...

Enjolras'a yürüdü. Asiler önünde saygıyla geriledi. Mabeuf Baba kendisine şaşkınca bakan delikanlının elindeki bayrağı kaptı ve ağır fakat kararlı adımlarla barikata yürüdü.

Kimsenin kendisini durdurmasına izin vermeden, seksenindeki ihtiyar yürümüştü. Onun bu davranışı o kadar yüceydi ki,

herkes «şapkalarınızı çıkarın!» diye bağırdı. Barikatın her basamağında onun yükselen cana yakın başı, ağarmış saçları, enli alnı, kırışık yüzü, anlamlı gözleri, yarı açık dudakları ve bayrağı başının üstünde tutan o yaşlı kolu görünüyordu. Meşalenin kızıl ışığında yükseliyordu. Onu görenler 1793'ün kanlı hayaletlerinden birinin toprağın içinden dehşet bayrağıyla yükseldiğine inandılar.

Son merdivene vardığında, o ihtiyar ve korkunç hayalet, kaçınılmaz bin iki yüz tüfek karşısında ve sanki en güçlü kendisiymiş gibi, ölümün de karşısında durdu. Bütün barikat bu olağanüstü adama saygıyla baktı.

Tansıkları kuşatan o sessizliklerden biri yaşandı. Bu sessizlik arasında yaşlı adam, kırmızı bayrağı salladı. «Yaşasın Devrim! Yaşasın Cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve Ölüm!» diye bağırdı.

Barikattakiler güç işitilir bir ses duydular. Bu telaşlı bir duayı tamamlayan bir rahibin mırıltısına benziyordu.

Herhalde sokaktaki bir polis yasal uyarıda bulunuyordu.

Sonra, demin «Kim var» diyen o ses tekrar duyuldu:

«Geri çekilin!»

Mösyö Mabeuf bembeyaz bir yüzle, ak saçları dalgalanarak delice gözlerle etrafına baktı ve bayrağı iyice yukarı kaldırdı:

«Yaşasın Cumhuriyet!»

Ses: «Ateş,» dedi.

İkinci bir yaylımateşi salladı barikatı.

Yaşlı adam dizlerinin üstünde sendeledi, sonra doğruldu, elindeki bayrağı yere düşürdü ve sonra arkaüstü kaldırıma yuvarlandı. Kollarını göğsünde birleştirmişti.

Etrafında kan dereleri oluştu, ihtiyar başı yukarı çevriliydi.

İnsana kendisini savunmayı bile unutturan ilahi bir heyecan, isyancıları kuşatmıştı. Saygılı bir korkuyla cesede yaklaştılar. Enjolras:

«Yüce Tanrım! Kral katilleri de, ne müthiş adamlarmış!» dedi.

Courfeyrac Enjolras'ın kulağına:

«Bunu senden başka duyan olmasın, onun yengisini gölge-

lemek istemem, fakat o bir kral katili değildi, onu tanırım. Bugün nesi vardı bilemem, fakat yüzüne baksana! O çok cesur bir adamdı, ama biraz saftı...»

«Aptal, fakat bir Brutus gibi cesurdu!» diye fısıldayan Enjolras hemen sesini yükseltti:

«Arkadaşlar, işte yaşlıların gençlere verdikleri ders. Bizlere, yaşlılıktan eli ayağı titreyenlerin, gençlere verdikleri ders. Bu dede vatan için can verdi, o artık yüce biri. Uzun hayatını görkemli bir sonla noktaladı. Şimdi onun cesedini koruyalım, içimizden her biri, babasını korur gibi, korusun onu. Onun varlığı barikatın düşmesine izin vermeyecektir.»

Kederli ve güçlü bir onaylama onun sözlerini doğruladı. Enjolras eğildi ve ihtiyarı alnından öpüp, onun o çapraz kollarını sevgiyle çözdü, onun ceketini çıkarttı ve oradakilere kanlı delikleri gösterip:

«İşte,» dedi, «artık bizim bayrağımız bu kahramanın ceketidir!»

3
GAVROCHE COURFEYRAC'IN SİLAHINI ALSAYDI KEŞKE

Mabeuf Baba'nın cesedine Madam Hucheloup'nun siyah şalı örtüldü. Altı asi, tüfeklerinden bir sedye yaptılar, cesedi başları açık, derin bir saygıyla alttaki salonun büyük masasına yatırdılar.

Ceset, hareketsiz duran Javert'in önünden geçerken, Enjolras:

«Sıra sana geliyor,» dedi.

Bütün bu zaman içinde Gavroche, nöbet yerinden ayrılmamıştı, çünkü hiç ses çıkarmadan barikata yaklaşan adamları görmüştü.

Birden:

«Dikkat! Kendinizi kollayın!»

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Ba-

horel, Bossuet hep birden gürültüyle meyhaneden çıktılar. Tam vaktinde. Barikatın hemen arkasında süngüler parlıyordu. Derken, uzun boylu, yapılı şehir muhafızları içeri daldılar, bazısı barikattan atlamış, bazısı da yarıktan içeri süzülmüştü. Önlerinde kaçmayan o haylazı sürüklüyorlardı.

Durum epey nazikti. Tıpkı nehrin sellerle kabarıp yükselmesi ve suyun bendin çatlaklarından süzülmesi gibi. Bir dakika içinde barikatı yıkacaklardı.

Bahorel ilk giren muhafıza saldırdı, onu öldürdü, fakat ikinci muhafız Bahorel'i süngüyle katletti. Diğer bir muhafız Courfeyrac'ı önüne sermişti; delikanlı: «İmdat!» diye bağırıyordu ki, içlerinden iri yapılı dev gibi biri süngüsünü uzatıp Gavroche'un üstüne saldırdı. Yumurcak, Javert'in o büyük tüfeğini küçük ellerinin arasına aldı, nişan alıp çekti. Ama nafile, Javert'in tüfeği boştu. Muhafız güldü ve süngüyü çocuğun başı üstünde kaldırdı.

Süngü daha Gavroche'a dokunmadan, muhafızın elinden düştü. Bir kurşun muhafızı alnından vurmuş ve yere sermişti. İkinci bir kurşun Courfeyrac'a saldıran ikinci muhafızın tam göğsüne gelip işini bitirdi.

Barikata giren Marius'tü bu.

4
TEHLİKE

Marius, Mondetour Sokağı sapağında saklanıp savaşın birinci bölümünü izlemişti. Fakat daha fazla karşı çıkamadı. Uçurumun çağrısı diyeceğimiz o gizemli ve hâkim heyecana daha fazla direnemedi. Tehlikenin bu kadar yakında olması, Mösyö Mabeuf'ün ölümü (şu lanet bilmece) Bahorel'in öldürülmesi, «İmdat!» isteyen Courfeyrac, tehlikedeki çocuğu kurtarmak ve intikamını alması gereken arkadaşları, bütün bunların karşısında artık Marius, kararlıca, iki elinde iki tabancayla salona daldı. İlk el ateşle, Gavroche'u, ikinci ateşle Courfeyrac'ı kurtardı. Silah seslerine, vurulan muhafızların çığlıklarına koşan saldırganlar barikatın üzerine tırmandılar. Tepede şu anda silahlı şehir muha-

fızları, askerler, banliyölerden getirtilen muhafızlar vardı. Tepede durup barikata baktılar, ama içeri atlamaya cesaretleri yok gibiydi. Sanki herhangi bir tuzak kokusu alıyorlardı. Loş barikata sanki bir aslan mağarasına bakar gibi kaygılı bakıyorlardı. Aslında meşale ışığı sadece süngüleri, kalpakları ve ürkek yüzlerin üst yanlarını aydınlatıyordu.

Marius'de artık mermi kalmamıştı. Dostlarını kurtardıktan sonra, tabancaları boşaldığı için attı, fakat salonun içinde, kapının yanındaki o barut fıçısını gördü.

Tam başını çevirmişti ki, askerin biri ona nişan aldı. Fakat aynı anda bir el tüfeğini namlusunu tıkadı. Bu, öne fırlayan bir gençti. Kadife pantolonlu genç işçi. Tüfek patladı, eli deldi; herhalde o genç işçiye de gelmiş olmalıydı ki, çocuk yere düştü, fakat kurşun Marius'e gelmedi.

Bütün bunlar koyu bir duman arasında yaşandığı için, insan bunu iyi göremez fakat duyumsardı. O sırada salona giren Marius bunu belli belirsiz görebilmişti, fakat yine de üzerine çevrili tüfek namlusunun bir el tarafından tıkandığını ve silah sesini duymuştu.

Fakat böyle telaşlı zamanlarda görülen şeyler bulanıktır ve insan işine devam edip, bunun üstünde durmaz. İnsan kendisini gölgelere daha da itilmiş bulur, aslında kalan şeyler de bulutlarla kaplıdır.

Şaşıran fakat henüz korkmayan asiler, toparlanmışlardı. Enjolras onlara şu emri verdi:

«Dikkat! Boşuna ateş etmeyin!»

Sahiden de o hengâmede birbirlerini yaralayabilirlerdi. Asilerin birçoğu birinci ve diğer katların pencerelerine çıkmışlardı ve saldırganları daha belirgin görebiliyorlardı.

En gözüpekleri, Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre ile barikatın ucundaki evlere yaslanmış, gururla, hemen karşılarındaki muhafız alayına kafa tutuyorlardı.

Bütün bunlar yüz yüze yapılan savaşlardan önceki muhteşem ifadeyle yapıldı. Her iki cephe, çok yakından birbirlerine nişan almışlardı. O kadar yakındılar ki, birbirleriyle konuşabilirler-

di. Tam o sırada, göğsünde bir zırh, büyük apoletli bir subay seslendi:

«Silahlarınızı bırakın!»

«Ateş!» dedi Enjolras.

Aynı anda iki patlama oldu ve her şey hemen yok oldu.

O boğaz yakıcı ve boğucu duman içinde, ağır yaralılarla ölenlerin sesleri duyuldu.

Derken, gökgürültüsü gibi bir ses:

«Hemen geri çekilin, yoksa barikatı uçururum!»

Tümü sesin geldiği tarafa döndüler.

Marius basık salona girmiş ve barut fıçısını eline almıştı. Sonra o dumandan ve siperi kaplayan o koyu sisten yararlanıp barikat boyunca süzülerek meşalenin bulunduğu o taştan kafese varabildi. Meşaleyi çekip almak, yerine barut fıçısını koymak, fıçının altını taşlarla doldurmak, Marius bunları eğilip doğruluncaya değin yapıp bitirdi. Şimdi elinde meşale, karşılarındaydı. Herkes, muhafızlar, şehir muhafızları, subaylar ve erler, barikatın diğer ucunda birikmiş; karşılarında bir elinde meşale, yüzü kararlı halde duran bu gence koyu bir hayretle bakakaldılar. Genç adam meşaleyi fıçıya biraz yaklaştırıp o korkunç tehdidini tekrarladı:

«Çekip gidin, yoksa barikatı uçururum!»

O seksenlik yaşlıdan sonra Marius'ün barikattaki bu görüntüsü, eski devrimden sonra genç devrimin görüntüsüydü.

Bir çavuş:

«Barikatı uçurmak mı! Evet ama sen de uçarsın!»

Marius:

«Evet, ben de öleceğim, buna hazırım!»

Meşaleyi barut fıçısına iyice yaklaştırdı. Fakat artık siper tepesinde kimsecikler yoktu. Saldırganlar ölü ve yaralılarını öylece bırakıp tam bir bozgunla sokağa koştular ve hemen sonra gece karanlığında kayboldular. Kaçan kaçana, tam bir mahşer gibiydi.

Barikat sapasağlamdı!

5
JEAN PROUVAIRE'İN DİZELERİ NASIL BİTİYOR

Hep birden Marius'ün etrafını aldılar.

Courfeyrac:

«Hoş geldin. Gelmene çok sevindim!»

Combeferre:

«Ne iyi!» dedi.

Courfeyrac:

«Gelmeseydin ölmüştüm.»

Gavroche:

«Gelmeseydiniz, ben de cartayı çekiyordum.»

Marius:

«Şefiniz nerede?»

Enjolras:

«Şef sensin!» dedi.

Marius'ün aklında bütün gün cehennem kazanı kaynamıştı fakat ansızın bundan bir kasırga doğmuştu. Bu kasırgaya kapılan delikanlı sanki onun gücüyle sürüklendiğini hissediyordu. Sanki gündelik hayatın epey uzağındaydı. Onu o kadar mutlu eden o iki aydınlık ve ışık dolu ay birden onu bu büyük uçuruma atmıştı. Kendisi için artık yokolan Cosette, Cumhuriyet için can veren Mösyö Mabeuf ve şu anda asilerin şefi olan kendisi. Bütün bunların doğru olabileceğini aklı almıyordu. Marius epeyce gençti. Olanaksız sandığımız şeylerin bize ne kadar yakın olduğunu anlayacak ölçüde uzun yaşamamıştı. Çoğu zaman, dahası her zaman en beklenilmeyeni beklemek gerektiğinin de ayrımında değildi. Kişisel dramını, anlayamadığı bir oyun gibi izliyordu.

Aklını dolduran bu dumanlar arasında bir direğe bağlı Javert'i de tanımadı. Mütfettiş, barikata saldırı sırasında en küçük bir hareket yapmamıştı ve etrafına bir şehidin ve bir yargıcın gururuyla bakıyordu. Marius onu görmedi bile.

Bu sırada saldırganlardan ses çıkmamıştı. Sokağın ucunda

yürüdükleri ve devinimleri duyuluyor, fakat barikata girmeye cesaret edemiyorlardı. Ya komut bekliyorlar ya da bu epey iyi korunan kaleye girmeden önce, yeni güçlerin gelmesini bekliyorlardı. İsyancılar köşelere nöbetçiler koymuştu. İçlerinde tıp öğrencileri de olan gençler, yaralılarla ilgilenmeye başlamıştı.

Masalar dışarı çıkarılmış, yalnızca iki masa bırakılmıştı. Biri Mabeuf Baba'nın yatırıldığı masa, diğeri sargıbezlerinin ve fişeklerin yapıldığı masa. Diğer bütün masaları barikatı daha da sağlamlaştırmak için setin üzerine yığmışlardı. Masaların yerine meyhane sahibesinin ve hizmetçi kadınların yatakları konulmuştu. Bunlarda yaralılar vardı. Corinthe'in üç kadını da kaybolmuştu. Kimse onların nerede olduklarını bilmiyordu. Sonunda onları mahzende buldular.

Barikat kurtulmuştu fakat huzursuzlardı. Koyu bir acıya boğulmuşlardı.

Yoklama yapıldığında aralarından birinin eksik olduğu fark edildi. En sevdikleri birinin. İçlerinde en cesur adam olan Jean Frouvaire. Yaralılar arasında aradılar, bulamadılar. Ölüler arasında arandı, yine bulunmadı, tutsak alındığı belliydi.

Combeferre Enjolras'a:

«Evet, onlar bizim arkadaşımızı aldılar, fakat ajanları da elimizde. Şu polis senin için değerli mi? Onun ölümü senin için zorunlu mu?»

Enjolras:

«Onu öldürmek isterim, fakat Jean Frouvaire'in canı bizim için çok daha değerli.»

Bu konuşma Javert'in bağlı bulunduğu o direğin önünde geçiyordu.

Combeferre:

«O zaman ben bastonuma beyaz bir mendil takıp onlarla konuşmaya gider, pazarlık ederim. Arkadaşımızı teslim etsinler; biz de onlara polislerini veririz.»

Enjolras ürperdi ve elini Combeferre'in koluna koydu:

«Dinle!»

Sokaktan, epey anlamlı bir silah sesi geldi.

Sonra yürekli bir ses:

«Yaşasın Fransa! Yaşasın Gelecek!»

Prouvaire'in sesini tanımışlardı.

Bir şimşek çaktı, bir patlama oldu.

Combeferre:

«Eyvah! Onu öldürdüler!»

Enjolras Javert'in karşısında dikildi ve ona:

«Dostların seni de kurşuna dizdiler!» dedi.

6
HAYATTAN SONRA CAN VEREN ÖLÜM

Böyle savaşların en garip yanı, barikat saldırısının sürekli önden olmasıdır. Saldırganlar hem pusulardan, hem dolambaçlı sokaklara girmekten çekindiklerinden, çevirme hareketinden sürekli kaçınırlar. Bundan dolayı isyancıların yaklaşık hepsi de dikkatlerini en tehlikeli yer olan barikatın cephesine yöneltmişlerdi. Hemen sonra çatışma tekrar başlayacaktı. Bu arada Marius o küçük barikata da bir bekmak istedi, gitti, kimseyi bulamadı. Ama kaldırım taşlarının arasında yanan titrek bir mum vardı. Mondetour Sokağı ve Petite Truanderie ile Cygne sokağının sapağı da çok sakindi.

İzleme işini tamamlayan Marius tam çekileceği anda, karanlıklarda isminin söylendiğini duyar gibi oldu:

«Mösyö Marius!»

Hemen titredi, sesi tanımıştı. İki saat önce kendisini barikata çağıran o sesti.

Fakat ses artık bir soluk gibiydi.

Etrafına bakındı, kimseyi göremedi.

Marius yanıldığını sandı. Bunu da o olağanüstü gerçeklere eklenen bir hayal sandı. Tam oradan gidiyordu ki, ses:

«Mösyö Marius!»

Bu kez artık duyduğuna emindi. Belirgince duymuştu. Tekrar baktı, yine bir şey göremedi.

Ses: «Ayaklarınızın önüne bakın,» dedi.

Delikanlı eğildi ve karanlıkta kendisine doğru sürüklenen bir karartı gördü, kaldırım taşlarında sürüklenen bu karartı konuşmuştu onunla.

Mum ışığında, eski bir gömlek ve kadife bir pantolonu seçti. Bir de kanla oluşmuş küçük bir göl. Marius kendisine doğru yükselen solgun bir baş gördü.

«Beni tanıdınız mı?»

«Hayır.»

«Eponine.»

Marius hızla eğildi, sahiden o zavallı kızdı. Erkek kılığındaydı.

«Buraya nasıl geldiniz? Burada ne arıyorsanız?»

«Ölüyorum!»

Bazı sözler, bazı olaylar en tükenmiş insanları bile canlandırır. Marius ansızın, olduğu yerde sıçrayıp:

«Demek yaralısınız? Durun, sizi salona götüreyim. Yaranıza pansuman yaparız, ağır mı? Canınızı yakmamak için sizi nasıl kucağıma alayım? Nereniz ağrıyor. Yardım edin!»

Kızı kaldırmak için kolunu onun altından geçirmek istedi, eli eline değdi.

Kız usulca bir çığlık attı.

Marius:

«Canınızı mı yaktım?

«Biraz.»

«Evet ama sadece elinize dokundum.»

Kız elini kaldırdı ve Marius onun avucunda büyük bir delik gördü.

«Elinize ne oldu?«

«Delindi.»

«Delindi mi?»

«Evet.»

«Neden? Nasıl?»

«Mermiyle.»

«Nasıl oldu bu?»

«Size ateş etmek için nişan alan tüfeği görmediniz mi?»

«Evet, onu tıkayan eli de gördüm.»

«İşte o benim elimdi.»

Marius titredi.

«Zavallı yavrum! Ne delilik. Ama sadece eliniz yaralıysa önemli değil. Durun sizi bir şeyin üstüne yatırayım. Size pansuman yaparlar. Delik bir el yüzünden ölünmez.»

Kız:

«Kurşun elimi deldi, fakat sırtımdan çıktı. Beni oynatmayın. Bana bir cerrahtan daha faydalı olabilirsiniz. Bakın nasıl. Şu taşın üzerine oturun.»

Marius istediğini yaptı. Kız başını onun dizine koydu ve ona bakmadan:

«Oh ne iyi, ne de rahatladım. İşte artık acım geçti.»

Biraz sessiz durdu, sonra yorgun başını Marius'e çevirip yüzüne baktı:

«Biliyor musunuz, sizin o bahçeye girmeniz beni çok huzursuz ediyordu. Ne aptalca değil mi? Çünkü sizi oraya götüren bendim. Hem de anlamalıydım, sizin gibi birinin... Benim gibi...»

Sustu ve sonra aklındaki düşünceleri önleyip kederle:

«Beni çirkin buluyordunuz değil mi?» deyip sürdürdü:

«Biliyor musunuz, artık her şey bitti. Artık bu barikattan kimse canlı çıkamaz. Fakat sizi buraya ben sürükledim. Öleceksiniz. Bundan eminim. Fakat yine de size nişan aldıklarını görünce dayanamadım, hiç düşünmeden elimi tüfeğin ağzına dayadım. Ne garip değil mi? Çünkü ben sizden önce ölmek istedim. mermiyi yedikten sonra, buraya zorla sürüklendim. Kimseler görmedi beni, kaldırmadılar. Sizi bekledim. Kendi kendime acaba gelmeyecek mi diye düşünüyordum. Ah bilseniz, o kadar acı çekiyordum ki bağırmamak için gömleğimin yakasını ısırıyordum. Sizin odanıza ilk girdiğim zamanı hatırlıyor musunuz? Sizin aynanızda yüzüme bakmıştım. Sonra size caddede şu çamaşırcı kadınların oldukları dere başında rastladığım o gün. Ne hoş bir gündü, kuşlar cıvıldıyorlardı. Demincek, bana beş frank verdiniz ve ben de size paranızı istemem dedim. Paralı biri olmadığınızı biliyorum. En azından yerdeki paranızı aldınız mı?

Güneşli bir gündü, üşütmeyen bir gün. Hatırladınız mı Mösyö Marius, oh, ne çok mutluyum. Nasılsa bir gün herkes ölecek!»

Delice, ağırbaşlı ve yürek paralayan bir hali vardı. Eski gömleği çıplak bağrını gösteriyordu. Konuşurken, delik elini delik bağrına bastırıyordu, delikten tıkacı açılmış bir şarap fıçısından akar gibi kanlar fışkırdı.

Marius bu zavallı kıza, koyu bir acıyla baktı. Kız:

«Ah! Başladı!» diye inledi, «ah, tıkanıyorum!..»

Yine gömleğinin yakasını ısırdı ve dizleri titredi.

O sırada küçük Gavroche'un o horoz sesi duyuldu. Çocuk, tüfeğine mermi doldurmak için bir masaya çıkmıştı ve avazı çıktığınca, o günlerde epey tutulan bir şarkıyı söylüyordu:

Lafayette'i gördüğü an,
Yüzü solan jandarma seslendi:
Tüyelim hemen!

Eponine dirseklerine abanıp doğruldu, kulak kesildi ve sonra keder dolu bir gülümsemeyle:

«Bu o,» dedi.

Marius'e dönüp:

«O benim küçük kardeşim. Ne olur beni görmesin. Buraya geldim diye bana çıkışır.»

Tam o sırada Marius kederli düşüncelere kapılmıştı.

Babasının Thenardier ailesine yardım etme isteğini düşünüyordu.

«Kardeşiniz mi?» dedi. «Kim o?»

«O çocuk.»

«Şu şarkı söyleyen mi?»

«Evet.»

Marius devinir gibi oldu. Kız onun elini tuttu:

«Ne olur gitmeyin, artık fazla vaktim yok.»

Biraz daha doğrulmuştu, fakat sesi hıçkırıklarla bölünüyordu. Kimi zaman boğuk bir hırıltı konuşmasını engelliyordu. Yüzünü Marius'ün yüzüne yaklaştırdı ve:

«Beni dinleyin,» dedi, «size oyun etmek istemem. Cebimde size yazılı bir mektup var. Dünden beri –bana bunu dün verdiler– Postaya atmamı istediler, fakat cebimde tuttum. Mektubu almanızı istememiştim. Fakat biraz sonra öbür dünyada karşılaştığımızda, belki bana içerlerdiniz. Ölümden sonra tekrar buluşma var, değil mi? İşte mektubunuz.»

Marius'ün elini o yaralı eliyle kaptı, fakat artık acı duymuyor gibiydi ve onun elini gömleğinin cebine daldırdı. Marius elinde bir kâğıt sesi duydu.

«Alın işte,» dedi.

Marius aldı.

Kız sevinmiş gibi bir hareket yaptı.

«Zahmetime karşılık bana söz verin,» dedi.

Sonra sustu.

«Ne istersiniz?» diye sordu beriki.

«Söz verin bana.»

«Söz veriyorum.»

«Ben öldükten sonra, alnımdan öpeceğinize söz verin. Ruhum bunu hissedecek!»

Başını yine Marius'ün dizlerine dayadı ve gözlerini kapattı. Marius o biçare ruhun uçtuğunu sandı. Eponine hareketsizdi. Marius onun o son uykusuna daldığını sandığı zaman, gözlerini açtı. Ölümün o dipsiz uçurumunu gösteren gözlerini ona çevirdi ve başka bir dünyadan gelircesine bir sesle:

«Baksanıza Mösyö Marius, sanırım size âşıktım,» dedi, gülümsemek istedi ve son soluğunu verdi.

8
MESAFELERİ HESAPLAYAN GAVROCHE

Marius sözünde durdu. Onun alnından öptü. Bu Cosette'e vefasızlık sayılmazdı. sadece zavallı bir ruha hoşça kal demekti.

Eponine'in kendisine verdiği o mektubu titreyerek almıştı. Bunun önemli olduğunu seziyordu. Okumak için sabırsızlanıyor-

du. Ah işte, insanoğlunun kalbi böyle yapılmıştı. O zavallı çocuğun gözlerini yeni kapatan Marius, yazılanları okumaya hazırlanıyordu. Kızcağızı usulca yere yatırdı ve uzaklaştı. İçinden bir ses, mektubu bu cesedin önünde okumasının saygısızlık olacağını söylemişti.

Salondaki muma yaklaştı. Bu bir kadının incelikle dörde katladığı beyaz bir kâğıttı. Yazı da bir kadının yazısıydı. Adres şöyleydi:

Mösyö Marius, Pontmercy. Mösyö Courfeyrac eliyle, Verrerie sokak, No: 16.

Hemen mührü kopardı ve okudu:

Sevgilim! Ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam Silahlı Adam Sokağı No: 7'de olacağız. Bir hafta sonra İngiltere'ye gidiyoruz. Cosette. 4 Haziran.

O kadar temiz bir aşk yaşamışlardı ki, Marius sevdiğinin yazısını bile ilk kez görüyordu.

Bugüne değin olanları birkaç kelimeyle anlatalım. Her şeyi Eponine düzenlemişti. 3 Haziran akşamı haydutları güç bela o evden uzaklaştırmayı başaran kız, ansızın hem hırsızların planını bozmayı, hem de Marius'ü Cosette'den ayırmayı düşünmüştü. Bundan dolayı, karşılaştığı ilk işçi kılıklı gençle giysi değiştirmiş ve Champs de Mars'a giderek Jean Valjean'ı uyarmıştı. Şu 'taşının' yazısını kendisi yazmıştı. Jean Valjean hemen eve dönmüş ve kızına, «Bu akşam gidiyoruz, hizmetçi kadınla beraber, Silahlı Adam Sokağındaki evimize gidiyoruz. Bir haftaya kalmaz İngiltere'ye geçeriz,» demişti. Cosette bu umulmadık darbeyle, hemen Marius'e iki satır karalamıştı. Fakat bunu postaya nasıl verecekti. Tek başına çıkamazdı? Hizmetçiye verecek olsa, kadın hemen Jean Valjean'a gösterirdi. Cosette bahçede kaygıyla dolaşırken, Plumet Sokağından geçen genç bir işçi görmüş ve onu çağırıp, beş frank vermiş ve mektubu götürmesini istemişti. Eponine de mektubu cebine atmıştı.

Eponine ertesi sabah Courfeyrac'ın evine uğrayıp ondan Marius'ü sormuştu. Ona mektubu vermek için değil de, her sevenin anlayacağı gibi, yalnızca onu görmek için gitmişti.

Courfeyrac ona, «Barikatlara gidiyoruz» dediğinde, hemen aklına bir düˇünce gelmişti. Ölüme atılmak ve kendisiyle beraber Marius'ü de sürüklemek! Courfeyrac'ın ardı sıra gitmiş, barikatın yerini beklemiş ve Marius mektubu almadığına göre, o akşam da her zamanki buluşmaya geleceğini düşünerek Plumet Sokağına dönmüştü. Orada delikanlıyı beklemiş ve ona o çağrıda bulunmuştu. Arkadaşlarının adına onu Chanvrerie Sokağındaki barikata davet etmişti. Cosette'i bulamayan Marius'ün çaresizliğini tahmin ediyordu. Bunda yanılmamıştı. Daha sonra tekrar Chanvrerie Sokağına geri dönecekti. Kendi canı pahasına Marius'ün hayatını nasıl kurtardığını demin gördük. Sevdiklerini de kendileriyle ölüme sürükleyenlerin o ağulu sevinciyle ölmüştü. Sevdiklerini başkasına kaptırmak istemeyen böyle kıskanç yürekler, «Başkası da ona sahip olamayacak!» diye avunur.

Marius sevgilinin bu mektubunu defalarca öptü. Demek Cosette onu seviyordu. Bir ara artık ölmesi gerekmediğini düşündü. Daha sonra içinden «Fakat o gidiyor, babası onu İngiltere'ye sürüklüyor ve benim dedem de bana evlenme iznini vermedi. Kaderimde hiçbir değişim olmadı,» diye düşündü.

Marius gibi hayalcilerin böyle apansız kararları olur. Onun gibi çaresizleşenler ansızın en olmayacak kararlar alırlar. Artık hayatın yorgunluğu ona fazla geliyordu, ölüm çok daha iyi olacaktı.

İşte o zaman, iki görevini düşündü. Hem Cosette'e haber vermek, hem de yaklaşan felaketten şu Eponine'in kardeşi olan küçük çocuğu kurtarmak.

Cebindeki cüzdandan çıkardığı bir kâğıda şunları yazdı:

Evlenmemiz mümkün değil, dedemden izin istedim, vermedi. Benim hiç param yok, herhalde senin de. Bahçeye koştum, se-

ni bulamadım, sana verdiğim sözü unutma. Sözümde duruyor ve ölüyorum. Seni seviyorum. Bu satırları okuduğunda, ruhum seninle olacak ve gülümseyecek.

Mektubu mühürleyecek balmumu bulamadığı için, kâğıdı dörde katladı ve adresi yazdı:

Matmazel Cosette Fauchelevent, Mösyö Fauchelevent'in evi. Silahlı Adam Sokağı, No: 7.

Mektubu katladıktan sonra biraz dalgınca bekledi, daha sonra cüzdanını açıp, aynı kalemle ilk sayfaya şunları yazdı:

İsmim Marius Pontmercy, cesedimi dedem Mösyö Gillenormand'ın evine götürün. Calvaire Kızları Sokağı, No: 65, Marais Mahallesi.

Cüzdanını tekrar cebine koydu, sonra Gavroche'a seslendi:

«Benim için bir şey yapar mısın?»

Gavroche:

«Bu da soru mu?» dedi. «Siz olmasaydınız ben çoktan öbür dünyadaydım.»

«Şu mektubu gördün mü?»

«Evet.»

«Onu al, hemen barikattan çık.» Gavroche huzursuzlanıp kulağını kaşımaya başladı...

«Ve yarın sabah bu mektubu şu adrese ulaştır: *Matmazel Cosette, Silahlı Adam Sokağı No: 7 Mösyö Fauchelevent'in evi.*»

Çocuk:

«Evet ama o sırada barikatı yıkacaklar ve ben burada olmayacağım.»

«Anladığım kadarıyla barikata gün doğmadan zarar gelmez, yarın öğleden önce bunu yapma olanakları yok.»

Saldırganların, sahiden pek niyetleri yok gibiydi. Gece savaş-

larında böylesi beklentiler olur. Sonra daha çetin bir saldırıya geçilir.

Gavroche:

«Şu mektubu yarın sabah götürsem, olmaz mı?»

«Epey geç olur. O zaman barikat sarılır, bütün sokaklara nöbetçi koyarlar ve sen de hemen çıkamazsın. Haydi, derhal git.»

«Peki,» dedi beriki.

Gavroche Marius'ün bu yorumuna verecek yanıt bulamamıştı. Hızla mektubu aldı.

Gavroche mektubu alırken, aklında bir fikir belirmişti, ama Marius'ün karşı koymaması için bunu açıklamaya çekindi.

Şöyle düşünmüştü: «Henüz erken, gece yarısı, Silahlı Adam Sokağı fazla uzak değil. Mektubu götürür ve hemen dönerim.»

ON BEŞİNCİ KİTAP

SİLAHLI ADAM SOKAĞI

1

LAFAZAN BİR KURUTMA KÂĞIDI

Ruhların isyanı karşısında şehirlerin kıvranması ne ki? İnsanoğlu halktan daha derindir.

Jean Valjean şimdi müthiş bir sarsıntıya uğramıştı. Sanki dünyanın bütün uçurumları önünde açılmıştı. O da Paris gibi titriyordu. Müthiş ve karanlık bir isyanın eşiğinde olduğunu biliyordu. Ondaki bu değişiklik için birkaç saat yetmişti. Kaderi ve vicdanı apansız gölgelerle kaplanmıştı. O da şu anda aynen Paris gibi bağrında iki şey saklıyordu. Çarpışan iki prensip. İyilik Meleği, Kötülük Meleği. İkisi de uçurum kıyısında boğuşuyordu. Hangisi diğerini o karanlıklara atacaktı? Kim yenecek? Kim yenilecekti.

Aynı günün öncesinde, 5 Haziranda Jean Valjean Cosette ve hizmetçi kadınla beraber, Silahlı Adam Sokağına taşınmışlardı. Orada kendilerini bir olay, üstelik epey heyecanlı bir olay bekliyordu.

Cosette, Plumet Sokağından ayrılırken epey direnmişti. Beraber yaşamaya başladıklarından beri, genç kız ilk kez babasına karşı koyuyordu. Cosette'in isteğiyle Jean Valjean'ın isteği çarpışmış, daha doğrusu karşılaşmıştı. Bir yandan direniş, öte yandan kabullenme. Bir yabancının Jean Valjean'a attığı ve taşının yazılı kâğıt, adamı o kadar telaşlandırmıştı ki, paniklemişti. İzinin bulunduğuna ve kovalandığına emindi. Cosette babasına bir kez daha evet demek zorunda kaldı.

İkisi de, Silahlı Adam Sokağına derin bir sessizlikle gelmişti.

İkisi de kendi düşüncelerine o kadar dalmıştı ki, Jean Valjean kendi acısı arasında, Cosette'in kederini fark etmemiş, Cosette de kendi acısından babasının telaşını görmemişti.

Jean Valjean hiç yapmadığı bir şey yapmış, hizmetçisini de getirmişti. Belki bir daha artık o eve dönmeyeceğini tahmin ediyordu. Hizmetçi kadını orada yalnız bırakamayacağı için, ona sırrını da veremezdi. Aslında kadının epey güvenilir, vefalı biri olduğunu bilirdi. Hizmetkârdan efendiye, ihaneti başlatan meraktır.

Ama sanki Jean Valjean'a hizmetçilik etmek için yaratılan o kadın, hiç meraklı değildi. O köylü diliyle, kekeleyerek sürekli aynı şeyi söyledi:

«İşte böyleyim ben; işimi yaparım, gerisi neme lazım.»

Plumet Sokağından kaçarcasına ayrılan Jean Valjean, naftalin kokulu bavuldan başka bir şey almamıştı yanına. Cosette'in kıskandığı ve «bırakılamaz» dediği o ünlü bavul. Dolu sandıklar için hamal gerekirdi, hamallar da günün birinde tanık olur. Plumet Sokağındaki köşkün Babil Sokağı kapısından bir kira arabasına binip taşınmışlardı.

Hizmetçi kadın, güç bela Cosette için birkaç parça çamaşır ve giyecek paketleyebilmişti. Cosette ise sadece mektup kâğıtlarının kutusuyla, kurutma kâğıdını almıştı.

Babası daha az kuşku çekmek için, Plumet Sokağındaki köşkten karanlık bastırdıktan sonra ayrılmıştı. Bu da Cosette'e Marius'e mektubu yazma fırsatı vermişti. Silahlı Adam Sokağına gecenin geç vaktinde varmışlar ve usulca odalarına gidip yatmışlardı.

Silahlı Adam Sokağındaki daire, bir arka avluya açılıyor, binanın ikinci katını kaplıyordu. İki yatak odası, bir yemek odası odaya bitişik bir mutfağı vardı. Mutfaktaki yükseltide, portatif bir yatak vardı; hizmetçi kadın orada yattı. Yemek odası sofa olarak kullanılır ve diğer iki odayı ayırırdı. Evin gerekli eşyaları vardı.

İnsan kaygılandığı kadar, ferahlar da. İşte Jean Valjean için de aynı şey oldu. Adam henüz Silahlı Adam Sokağına yerleşmişti ki, bütün endişesi silindi.

Ev karanlık bir sokakta, sakin bir mahalledeydi.

İnsanı ferahlatan yerler vardır. Aslında sokak çıkmaz gibiydi,

arabaların geçmemesi için, iki direğe oturtulan kalın bir kalasla, ikiye ayrılmıştı. En güneşli havada bile loş olan bu sokak, ihtiyarlar gibi asırlık evlerle çevriliydi. Bu sokakta bir bataklıkta gibi unutulma da vardı. Jean Valjean, geniş bir soluk aldı. Onu burada kimse bulamazdı.

İyi uyudu, gece öğüt verir, aslında geceler huzur da verir. Ertesi sabah uyandığında, kendisini neşeli buldu. Çirkin yemek odası bile güzel göründü. Burada değirmi bir masa, alçak bir dolap, onun üstüne konmuş bir de yuvarlak masa, bir de hizmetçi kadının üstlerine paketlerini bıraktığı birkaç sandalye vardı. Paketlerden birinde Jean Valjean'ın muhafız üniforması görünüyordu.

Cosette gün boyu odasından çıkmadı. Hizmetçi kadının getirdiği bir çorbayla yetindi.

Saat beşte odadan odaya gidip gelen hizmetçi kadın yemek odasındaki masaya haşlanmış bir tavuk bıraktı. Cosette yalnızca babasını kırmamak için biraz yedi. Sonra ağzını silen genç kız, baş ağrısını bahane edip odasına çekilme iznini isteyerek, babasına iyi geceler dedi. Jean Valjean, büyük bir iştahla bir tavuk kanadı yedikten sonra, masaya dirseğini koyup keyifle bakındı.

Yemeğini yerken hizmetçi kadının belli belirsiz sözcüklerini duymuştu:

«Efendim, epey patırtı var, Paris'te çatışma bu!»

Fakat kendi düşüncelerine dalmış ihtiyar bu sözleri umursamadı. Aslında iyice duymamıştı bile.

Kalktı ve düzenli adımlarla pencereden kapıya, kapıdan pencereye gezdi. Giderek neşeleniyordu.

Kalbine dolan huzurda Cosette'in epeyce rolü vardı. Aslında onun başağrısından biraz endişelenmişti, fakat ne de olsa bu inatçı bir kızın gereksiz nazıydı. Birkaç güne kalmaz her şey yoluna girerdi. Her zamanki gibi Cosette'i sevgiyle düşündü. Artık o mutlu hayatlarını sürdürmemeleri için neden kalmamıştı. Zaman zaman her şey olanaksız, zaman zaman ise her şey kolay görünür. İşte Jean Valjean da böyle bir iyimserlik yaşıyordu. Çoğu zaman, bunlar üzüntülü saatleri izler, tıpkı gündüzün geceden sonra gelmesi gibi. Doğayı oluşturan şu art ardalık ve zıtlar

yasasıdır bu. Derin düşünmeyen insanların «karşıtez» dedikleri olgu.

Barındığı şu huzurlu mahallede, uzun zamandır kendisini huzursuz eden gölgelerle kalbi kararan adam nihayet, gökyüzünün maviliğini görebildi. Plumet Sokağından ayrılması epey iyi olmuştu. Belki de bir süre yurtdışına çıkmakta da yarar vardı. Birkaç aylığına Londra'ya geçebilirlerdi. Niye olmasın? Giderlerdi. Ha Fransa olmuş, ha İngiltere; hepsi birdi. Cosette yanında olduktan sonra!

Cosette onun vatanı, her şeyiydi. Cosette onun mutluluğuna yeterdi. Kendisinin de Cosette'in mutluluğuna yettiğine o kadar inanmıştı ki, bunun tersini düşünmüyordu bile.

Eski acılarının miskinnliğiyle tam bir iyimserliğe kapılmıştı. Cosette'in yanında oluşu, ona ait olmasıydı bu. Derin bir keyifle aklında İngiltere'ye geçiş planlarını kurmaya başladı.

Odanın içinde dolanırken, bir ara gözü tuhaf bir şeye takıldı. dolabın üstünde duran aynada şunları okumuştu:

Sevgilim! Ne yazık ki babam hemen gitmemizi istiyor. Bu akşam Silahlı Adam Sokak No.7'de olacağız. Bir hafta sonra da İngiltere'ye gidiyoruz. Cosette. 4 Haziran.

Adam beyninden vurulmuş gibi oldu. Bir gece önce eve geldiğinde, Cosette kurutma kâğıdını dolabın üstüne koymuş ve sıkıntıları arasında bunu kaldırmayı unutmuştu. O kadar şaşkın davranmıştı ki, kâğıdı aralık bıraktığının ayrımında bile değildi. Yazdığı o dört satır aynada görünmüştü. Jean Valjean şu anda Cosette'in o yol işçisine verdiği, Marius'e yazılı mektubu okumuştu.

Mektup her şeyi yansıtmıştı.

Geometride «simetrik görüntü» denilen şey olmuştu. Kurutma kâğıdında ters görünen harfler, aynada düzgünce yansımıştı.

Jean Valjean mektubu baştan sona okudu.

Bu hem epey basit, hem de korkunç bir şeydi. Yıkıcı bir şey!

Jean Valjean aynanın yanına gitti, tekrar okudu, inanamıyordu. Yıldırım çarpmış gibiydi.

Giderek anlamaya başladı. Cosette'in kurutma kâğıdına baktı. Yazılar bundan yansımıştı.

«Evet fakat bunların anlamı yok, burada doğru dürüst yazılı bir şey yok,» diye düşündü. O zaman geniş bir soluk aldı. İnsan ruhu ne tuhaftır, sürekli kendini aldatmak ister. En korkunç anlarda bile böyle coşkulara yakalananlar olur. Ruh kendisini bırakmadan önce, bütün umutlarını bitirir.

Kurutma kâğıdını tutarken, kendisini mutlu saydı. Demin kapıldığı hayale neredeyse gülecekti. Derken, ayna önünde durduğundan, gözleri aynaya ilişti ve dört satırı olanca açıklığıyla okudu. Artık bir vehim olamazdı. Bu aynada gerçek halini alan yazıydı. Nihayet bunu anlayabildi.

Adam sendeledi, kurutma kâğıdı düştü elinden ve dolabın yanındaki eski koltuğa çökercesine yığıldı. Başı göğsüne düşmüş, ifadesiz gözleri anlamsızca bakıyordu.

Cosette'in bunu yazdığını düşündü. Ruhunda müthiş bir değişim hissetti ve kederle inledi, bağırdı. Tıpkı kafesteki aslan gibi.

İşin en kederli tarafı ise, şimdi Marius'ün henüz bu mektubu almamasıydı. Tesadüf onu Marius'e iletmeden önce kendisine okutmuştu.

O güne değin hiçbir acı Jean Valjean'ı tam olarak yıkmamıştı. En korkunç sınavlardan geçmiş, kötü kader ondan hiçbir azabı esirgememişti. Zalim kader, bütün toplumsal yanılgılarla birleşip onu kendisine esir olarak seçmiş ve onu ordan oraya atmıştı.

Fakat onu hiçbir şey yıldırmamış. Zamanında her şeye katlanmıştı. Tekrar kavuştuğu kişi dokunulmazlığını feda etmiş, özgürlüğünden vazgeçmiş, canını tehlikeye atmış, her şeyini yitirmiş, her acıyı çekmiş bütün bunlara rağmen, kimseye hınç duymamış ve arzularını yenmeyi başarmıştı. Zaman zaman bir kurban, bir aziz gibi kendi çıkarlarının dışında kalmıştı. Her türlü acıya alışkın vicdanı, yenilmez bir yere yükselmişti, ama şu anda onun içinden geçenleri okuyacak biri olsa, onun zayıfladığını anlardı.

O güne değin çektiği azapların en korkuncu onu bu kıskaç gibi yakalamamıştı. Derinde kalan o gizli hislerinin devindiğini hissetti. Şimdiye değin bilmediği en acı hissi tattı. Şurası gerçek ki

henüz çilesi bitmemişti. Kader ona son bir darbe indiriyordu. Fakat bu en amansız, en kötü darbeydi.

Biçare ihtiyar, Cosette'i bir baba gibi severdi. Fakat hayat boyu sevgiden mahrum olan adam, bu sevgide bütün sevgileri toplamıştı. Onu hem kızı, hem de annesi gibi seviyordu, onu kız kardeş gibi de seviyordu. Hem hiçbir zaman ne bir sevgili ne de bir eşi olmadığı için, bu duyguyu da epey belirsiz bir hissin örtüsü altında olarak, ona beslediği sevgiye eklemişti. Burada kabahat kendisinin değildi, bu acımasız yaradılışın kendisine ettiği bir oyundu. Yaradılış epey zalim ve asla karşı konulamayan bir alacaklıdır. İhtiyar da ayrımında değildi, fakat Cosette duyduğu o büyük sevgide, hiç el değmemiş ve lekesiz bir şey gibi, gerçek aşk da vardı.

Bu belli belirsiz ve meleksi, epey arı duru olan Jean Valjean'ın bile aslında farkında olmadığı duyguda hiçbir fenalık yoktu. Aralarında evlilik söz konusu değildi. Ruhlarının evliliği bile, fakat yine de kaderleri ortaktı. Cosette'in dışında, yani çocukluğunun dışında, ihtiyarın seveceği hiçbir şey yoktu. Tutku ve aşk onda hiçbir etki bırakmamıştı. Böylece bir kez daha belirtelim ki, yüksek bir faziletten fışkırdığı bütün bu birlik, Jean Valjean'ın Cosette için bir «Baba» olmasını sağlıyordu. Tuhaf bir baba, dede, evlat, kardeş, ağabey ve eş, evet bütün bu sevgileri kapsıyordu, dahası bu babada bir anne bile vardı diyebiliriz. Cosette'i seven, ona tapan, onu bir ışık, bir aile, bir vatan ve bir cennet gibi gören bir baba.

Fakat bütün bunların bittiğini, kızın elinden gittiğini, bir buluta, bir nehre dönüştüğünü anladığında, aklı bu korkunç gerçeği kabullendiğinde, adam sahiden mahvolduğunu anladı. Acı gerçek, şu müthiş gerçek: Bir başkası onun hayat gayesini elinden almıştı. Bütün varlığını bir isyan dalgası kapladı. Önce baştan ayağa bencilliğinin ayaklandığını hissetti ve adamın ruhunun derinliklerinden şu «Ben» sözü kükredi.

İç yıkımlar vardır. Üzüntü veren bir inancın insanın içine işlemesi çoğu zaman kişiyi oluşturan öğeleri çekip alarak, insanın özünü değiştirir. Acı bu sınıra vardığında, vicdan da kendi derdi-

ne düşer. Bütün güçlerin seferber hale geldiği bir durum. Öldürücü krizlerde bazı insanlar hiçbir değişime uğramadan, kendisini kurtarmayı başarır. Yine de sınır geçildiğinde en güçlülerin bile yıkıldığı olur.

Kurutma kâğıdını tekrar eline alan Jean Valjean, artık bir kez daha gerçekle yüz yüze olduğunu anladı. İçinde o kadar yoğun bir bulut vardı ki, bütün ruhunun bunda eridiği duygusunu yaşadı.

Bunu, hayalinin büyütmeleri arasında müthiş bir sakinlikle gözledi. Birkaç ay önceki kaygılarını düşündü. Bunları nasıl delice bir iyimserlikle aklından silip atmıştı. Uçurumu tanıdı evet, o uçurum. Ne yazık ki kendisi artık uçurumun kıyısında değil, dibindeydi.

İşin en tuhaf ve en kederli yanı hiç fark etmeden buraya gelmesi oldu. Hayatının olanca ışıkları sönmüştü, fakat kendisi hâlâ güneşi gördüğünü sanıyordu.

Sonra içgüdülerini harekete geçirdi. Bazı olayları, bazı tarihleri andı. Cosette'in zaman zaman bir gelincik gibi al al olmasını, sonra bembeyaz kesilmesini anımsadı. Bunlar arasında bir ilişki kurdu. Kendi kendisine: «O» dedi. Umutsuzluk ilmi hedefine hemen varan bir yaydır. Bu sır yüklü yay, hedefi vurmuştu. İlk tahmini Marius oldu. İsmini bile bilmediği delikanlıyı tanıdı, bundan emindi. Anılarının en loş gölgelerinden, parkın o aylak delikanlısını tanıdı; hain serseriyi, serüven ardında koşan haytayı. O alçağı... Çünkü babasıyla gezen bir kıza göz koyan biri alçak değilse nedir?

Tüm yıkımının o serseri yüzünden olduğunu anlayan Jean Valjean, bütün geçmişini yadsıyarak yepyeni biri olup çıkan bu üstün, bu kendisini aklatan, ruhunu yükseltmek için epey gayret gösteren bu adam, kalbinin ta dibinde çöreklenmiş hıncı gördü ve ürperdi.

Büyük acılır yanları sıra yorgunluk da getirir. İnsanın olanca cesaretini yok eder. Böyle bir acıya düşen insan, kişiliğinden bir yığın şeyin eksildiğini bilir. Gerçi bu tür acılar gençlerde bile kasvetlidir, ama ihtiyarlıkta korkunçtur.

Gencin kanı sıcak, saçları siyah, başı dimdik olduğu o hoş yıllarda, hayat ve kaderinin önünde uzayıp gittiği o yıllarda, onarıma vakit vardı. Kadınların gülüşleriyle dolu o günlerde, oyalanabilir, gelecekten bir şeyler umar.

Fakat ne yazık ki, yılların yıkımına varıldığında, çevremizin giderek daraldığı o kocamışlık yıllarında kişi, kabrinin yıldızlarından başka bir şey göremez.

İhtiyar böyle düşünürken, birden hzmetçi kadın girdi. Adam:

«Hangi mahallede? Biliyor musunuz?»

Şaşıran kadın ne diyeceğini bilemedi:

«Ne dediniz efendim?»

Jean Valjean tekrar sordu:

«Demin bana dövüştüklerini söylemediniz mi?»

«Aa, evet efendim Saint-Mery civarında.»

Öyle zamanlar olur ki kendimiz bile farkında olmadan, aklımıza ilk gelen düşünceyi robot gibi uygularız. İşte herhalde böyle bir şey sonunda, Jean Valjean beş dakika sonra kendini sokağa attı.

Evinin kapısı önünde şapkasız oturdu. Ortalığı dinliyordu.

Karanlık çökmüştü.

2
FENERLERE DÜŞMAN HAYLAZ

Bu halde ne kadar kaldı? Bu acıklı düşüncenin sonuçları neydi? Kendisini toparlayabildi mi? Yoksa hâlâ o durumundan çıkamadı mı? Bilemeyeceğiz; aslında bunu kendisi de bilemiyordu.

Sokak bomboştu. Kaygılı şehirliler evlerine, güvenceye dönmek için telaşlanıyordu. Onu orada o halde otururken görmediler bile. Zaten böyle tehlikeli zamanlarında kimse kimseyle ilgilenmez. Fenerleri yakan adam geldi ve 7 numaralı kapının karşısındaki feneri de yaktı. Gölgeler de incelense, şu anda Jean Valjean yaşayan birine benzemiyordu. Orada kapısının önündeki taşın üstünde taş bir heykel gibi oturuyordu. Çaresizlik dondurucudur.

Matem çanını ve heyecanlı gürültüleri duydu. Bütün bu kargaşa sırasında Saint-Paul Kilisesinin çanı gecenin on birini usul-

ca duyurdu. Çünkü matem çanı insan, fakat saat Tanrı'dır. Vaktin geçmesi de Jean Valjean'ı etkilemedi. Oralı bile olmadı. Fakat tam o sıralarda Hal Çarşısı yönünden korkunç bir patlama oldu, bunu da şiddetli bir diğeri izledi. Herhalde demin anlattığımız ve Marius'ün püskürttüğü barikat saldırısıydı.

Gecenin ıssızlığında daha da tekinsiz bir çınlama oluşturan bu sesler Jean Valjean'ı titretti. Önce, gürültünün geldiği yöne başını çevirdi, sonra kollarını göğsünde birleştirdi ve başı göğsüne düştü.

Kendi kendisiyle konuşmayı sürdürdü.

Sonra başını kaldırdı, sokakta yürüyen biri vardı. Hemen arkasından ayak sesleri duydu. Sokak fenerine doğru baktı, birden, sapsarı, gencecik ve epey şirin ve neşeli bir yüz gördü.

Gavroche, silahlı Adam Sokağına gelmişti.

Gavroche etrafına bakıyor ve bir şeyler aranıyordu. Gerçi Jean Valjean'ı görüyordu, fakat fark etmiyor gibiydi.

Önce, yukarı bakan Gavroche sonra yere baktı. Ayak uçlarında boyunu yükseltıp giriş katının kapı ve pencerelerine dokundu. Hepsi de sürgülüydü, çocuk omuzlarını kaldırdı ve kendi kendine:

«Vay canına!» dedi.

Daha sonra tekrar yukarı baktı.

Demin kimseyle konuşamayacak bir ruh hali içinde olan Jean Valjean ansızın bu çocukla konuşma ihtiyacı duydu:

«Küçük,» diye sordu, «ne arıyorsun?»

Gavroche:

«Açım,» dedi ve sonra, «küçük sana derler,» diye ekledi.

Cüzdanını karıştıran Jean Valjean beş franklık bir para çıkarttı.

Bir hacıyatmaz gibi sürekli devinen Gavroche, ansızın başka bir şey yaptı, yerden bir taş aldı ve:

«Şuna bak,» dedi. «Lambalarınız yanıyor. Olmadı, duruma ters bir davranış sayılır. Şunu kıralım...»

Taşı sokak fenerine atıp camı tuzla buz etti. Öyle bir gürültü çıkarmıştı ki evlerinde oturanlar, karşı evin sahipleri «Aman Tanrım bu doksan üçe benziyor!» dediler.

Sokak birden kapkaranlık kesildi.

Gavroche hoş bir gülüşle:

«İyi geceler köhne sokak, haydi geçir başına başlığını, iyi uykular,»

Sonra ihtiyara dönüp:

«Şu karşıdaki o büyük anıt neyin nesi? Ha, öyle ya, Arşiv Binası olmalı! Şu sütunları aşağı indirip bir barikat kurmalı.»

Jean Valjean ona yaklaştı, usulca ve yumuşak bir sesle:

«Zavallı çocuk aç!» dedi.

O beş frankı çocuğun eline bıraktı. Gavroche başını kaldırdı, paranın kocamanlığı onu şaşırtmıştı. Karanlıkta paranın bembeyaz ışıldamasına hayranlıkla baktı; aslında o bu beş franklık gümüş paralardan söz edildiğini duymuş, fakat hiç görmemişti. Birini bu kadar yakından görmek çocuğu epeyce sevindirdi, kendi kendine «Şu kaplanı inceleyelim» dedi.

Bir süre ona beğeniyle baktı, sonra adama dönüp parayı geri verdi ve gururla:

«Hey kenter, paranızı alın,» dedi, «ben lambaları kırmayı isterim. Beni hemen satın alamazsınız. Şu vahşi kaplanınızı da alın, gerçi onun beş tırnağı var fakat bana vız gelir...»

Jean Valjean:

«Ailen var mı?»

Gavroche:

«Belki sizinkinden fazla.»

«Tamam işte, bu parayı onlara götür.»

Gavroche hemen duygulandı, konuşan adamın şapkasının bile olmadığını görmüştü ve bu da kendisine güven verdi.

Gavroche:

«Çok iyi birisiniz,» diyerek parayı cebine koydu. Adama duyduğu güven çoğalıyordu, sordu:

«Siz burada mı oturuyorsunuz?»

«Evet, niye sordun?»

«Bana 7 numaralı evi gösterebilir misiniz?»

«O evle ne işin var?»

Çocuk hemen sustu, çok konuştuğunu düşünüp pişman oldu, sonra parmaklarını saçlarına atıp:

«Öylesine sordum,» dedi.

Sonra Jean Valjean'ın aklı çalıştı. Gömülmüş olduğu acı ona bir kehanet sağlamıştı, sordu:

«Yoksa beklediğim mektubu mu getirdin?»

Gavroche:

«Siz ha, fakat siz kadın değilsiniz ki?»

«Mektup Matmazel Cosette'e değil mi?»

Gavroche:

«Evet sanırım Cosette olacaktı, tuhaf.»

İhtiyar atıldı:

«Tamam, bana ver onu, ben verecektim kıza.»

«Peki o halde, siz de beni barikattan yolladıklarını biliyorsunuzdur?»

«Kuşkusuz,» dedi beriki.

Gavroche elini ceplerinden birine daldırdı ve dörde katlı bir kâğıt çıkardı.

«Mektuba saygı gösterin,» dedi. «Geçici hükümetten geliyor.»

İhtiyar:

«Ver,» dedi.

Gavroche mektubu başının üstünde tuttu.

«Bunun bir aşk mektubu olduğunu düşünmeyin sakın. Bir kadın için fakat halk için. Bizler kadın için savaşır, ona saygı duyarız. Şu salon adamlarından değiliz, hani şu dişi develere aşk mektubu yazan o sütçocuklarından...»

«Ver.»

Gavroche:

«Vereceğim, çünkü siz iyi birisiniz.»

«Haydi, hemen ver.»

«İşte.»

Jean Valjean'a uzattı.

«Haydi çabuk olun efendim, çünkü Matmazel Cosette mektubu bekliyor.»

Gavroche bir kelime oyununu yaptığından, memnunca sırttı.

Beriki sordu:

«Mektubun karşılığı Saint-Mery barikatına mı gelecek?»

Gavroche haykırdı:

«Sakın ha! Korkunç bir gaf yapmış olursunuz. Bu mektup Chanvrerie Sokağındaki barikattan geliyor, ben de oraya dönüyorum. İyi geceler.»

Bu sözlerden sonra gitti, daha doğrusu kanat çırpan bir kuş gibi uçtu. Bir merminin hızıyla o karanlığa daldı. Silahlı Adam Sokağı o eski ıssızlığına büründü. Birkaç dakika içinde, benliğinde gölgeyi ve düşü bağdaştıran bu yüce kalpli çocuk o karanlık evlerle dizilmiş yolda görünmez oldu. Fakat az ötede, bir şıngırtı daha oldu, Gavroche ikinci sokak fenerini de yere devirip çevrede oturanları çileden çıkarıyordu.

3
HİZMETÇİ İLE COSETTE UYKUDA

İhtiyar, elinde Marius'ün mektubu eve girdi. El yordamıyla merdivenleri çıktı, avını sıkıca tutan bir baykuş gibi karanlığı seviyordu. Kapısını usulca örttü ve hiç gürültü duymadığından, hizmetçi kadınla Cosette'in uyumuş olduklarını tahmin etti. Eli o kadar titriyordu ki, çakmağını birkaç kez çakmak zorunda kaldıktan sonra, mumu yaktı ve masaya geçip mektubu okudu.

Böyle koyu heyecanlarla insan okumaz elindeki kâğıdı, yere serili bir kurban gibi sıkıştırır, kırıştırır, ona öfkesinin tırnaklarını geçirir, baştan sona okuduğu halde hiçbir şeyi anlayamaz. İşte Marius'ün Cosette'e yazdığı satırlardan şu kadarını algılayabildi:

... *Ölüyorum. Seni seviyorum. Bu satırları okuduğunda ruhum seninle olacak.*

Bu iki satırı görünce delice bir sevince kapıldı. Marius'ün mektubu elinde, sevinçten esridi, o nefret ettiği adam ölecekti!

İçin için haykırdı. Oh, demek kâbus bitmişti. Umduğundan çok hızlı gelen bir sonuç. Yazgısını karartan o yaratık demek ölüyordu. Hem de isteyerek.

Jean Valjean'ın onu yok etmek için bir şey yapması gerekmiyordu artık. O ölecekti. Belki de ölmüştü. Birden, hesaplar yap-

tı. «Yoo, hayır daha ölmedi!» diye söylendi. Çünkü mektup ertesi sabah Cosette'in eline geçecek gibi yazılmıştı. Demek deminki silah sesleri onu öldürmemişti, ondan sonra da başka ses çıkmamıştı. Gece on bir ile on iki arasında, hiçbir patlama olmamıştı. Fakat «O adam» mutlaka ölecekti. Böyle bir çarpışmaya karıştığına göre bundan canlı çıkmazdı. Daha ölmediyse, bile yakında ölürdü. Oh, ne güzel,» diye düşündü.

Fakat bütün bunları kendi kendisine defalarca söyledikten sonra gönlü karardı.

Sonra inip kapıcıyı uyandırdı.

Bir saat sonra Jean Valjean, üzerinde muhafız üniforması, sokağa çıkıyordu. Kapıcı ona kılığını tamamlamak için gereken şeyleri sağlamıştı. Omuzunda dolu bir tüfek, boynunda, kabarık bir mermi çantası vardı. Çarşıya yollandı.

4
GAVROCHE GAYRET EDİYOR

Bu sırada Gavroche'un başına bir bela gelecekti.

O, Chaume Sokağındaki feneri de indirdikten sonra, Vieille Haudriette Sokağına dalmıştı. Orada kimsecikler olmadığı için, hemen aklına gelen bir şarkıyı söylemeye başladı:

Ne lafazandır, şu kuşlar,
Dediler ki, dün Atala
Kaçıp gitmiş bir Rus'la.
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Fazla konuşma dostum Pierrot,
Geçen gün Mila,
Camı vurdu, sesledi beni,
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la

Ne hoştur o sürtükler,
İşveleri büyüledi,
Bay Orfila kafayı buldu.
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Severim aşk işlerini,
Sevdim Agnes'i, sevdim Pamela'yı,
Kışkırtırken beni Lisa, mahvetti kendini,
Aşkın yalımlarında.
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Geçmişte şallarını görürdüm,
Suzette ile Zeila'nın
Ruhun katlarına takıldı,
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Jeanne aynaya baktı,
Kalbim bir gün kanatlandı,
Sanırım Jeanne gönlümü yakaladı,
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Geceleyin balodan sonra,
Stella'yı yıldızlara gösterirdim
Onlara bak, derdim.
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Gavroche bir yandan şarkı söylerken, el kol hareketleriyle eşlik ediyordu. Pandomim de nakaratın dayanağı gibidir. O canlı yüzünde ruhunun olanca coşkusunu gösteriyordu. Rüzgârda

dalgalanan bir elbisenin yırtıkları gibi en tuhaf şekillere bürünüyordu yüzü.

Ne yazık ki, geceleyin bir başına olduğundan, bu sanat eğlencesini kimseler göremiyordu. Heder olan, harcanan servetler gibi. Sonra olduğu yerde kalakaldı. «Romansı bırakalım!» dedi.

Karanlığa alışan gözleri gölgelerde karartılar seçmişti, bir adam ve bir el arabası. Arabanın saplarını tutan hamal, arabada uyuyordu herhalde, dut gibi sarhoştu.

Gavroche tecrübeli biri sayılırdı, adamın sünger gibi içtiğini hemen anladı.

«Oh, oh!» diye söylendi, «İşte yaz gecelerinin iyiliği. Hamal arabasını sürerken uyur, ben de Cumhuriyet adına şu el arabasına el koyayım da, görsün. Hamalı monarşiye emanet ediyorum.»

Arabayı barikata götürmeyi düşündü.

Hamal horluyordu.

Gavroche arabayı usulca çekti arkaya, hamalı da ayaklarından itti. Bir dakika sonra hamal kaldırıma serilmiş, uykusunu sürdürüyordu.

El arabası Gavroche'a kalmıştı.

Sürekli umulmayana alışkın olan çocuk yanında her şeyi taşırdı, hemen ceplerini yokladı ve çıkardığı kırmızı kalemle bir kâğıda şunları yazdı:

Fransa Cumhuriyeti Adına,
Arabaya el koyduk (imzaladı): *Gavroche.*

Daha sonra o makbuzu hâlâ horlayan hamalın cebine tıktı ve arabanın kollarına yapışıp sürmeye başladı. Fakat bu iş epey tehlikeliydi. Çünkü Basımevinin hemen yanında bir karakol vardı. Bu karakolda şehir muhafızları nöbet bekliyorlardı. Zaten adamlar bir şeylerden kuşkulanmışlardı. Kırılan iki fenerin gürültüsüyle, avazı çıktığınca bağıran çocuğun şarkısı epeyce şamata çıkarmıştı. Çavuş kulak veriyordu, fakat aklı başında biri olduğu için durup bekledi.

Tam o sırada kaldırım taşları üzerinde el arabasının sesi artık bardağı taşıran damla oldu. Çavuş duruma bakmak istedi.

«Herhalde kalabalıklar, bir bakalım.»

Anarşinin sayısız kolunun her yere saldırdığı belliydi. Çavuş dikkatle yürüyerek, çevreyi denetlemeye çıktı.

Tam sokak köşesine gelen Gavroche, ansızın karşısında bir üniforma, bir asker şapkası, bir de tüfek gördü.»

«Ya, demek toplumsal düzen, merhame...»

Gavroche'un şaşkınlığı fazla sürmezdi. Çavuş bağırdı:

«Nereye gidiyorsun?»

Gavroche:

«Yurttaş, ben size kenter demedim. Neden bana hakaret ediyorsunuz?»

«Nereye gidiyorsun alçak?»

Gavroche şakayı elden bırakmadı:

«Efendim, belki dün espri anlayışı olan biriydiniz, fakat şu anda ne yazık ki sizi epeyce şeyden mahrum görüyorum,» dedi.

«Sana nereye gidiyorsun diye sordum it?»

Gavroche:

«Ne de güzel konuşuyorsunuz. Hiç de yaşınızı göstermiyorsunuz. Aslında siz saçlarınızı satmalısınız, hiç yoksa beş yüz frank eder. Telini yüz franktan sattığınızda.»

«Nereye gidiyorsun hırsız?»

Gavroche:

«Yüce Tanrım! Ne derin sözler. Sizi ilk emzirdiklerinde ağzınızı daha iyi silsinler.»

Çavuş süngüsüyle yolunu kesti.

«Seni gidi alçak! Nereye gittiğini bana söylemeyecek misin?»

Gavroche eğleniyordu:

«Generalim, doktor çağırmaya gidiyorum, karım doğum sancısı çekiyor!»

Çavuş:

«Silah başına!» dedi.

Sizi mahvedeni bir kurtuluş gereci olarak kullanmak güçlü

adamların işidir. Gavroche bir bakışla durumu anladı. Onu yakalatan şu el arabası olduğuna göre, yine onun yardımıyla paçayı kurtarabilirdi.

Çavuşun üstüne atılacağı sırada, çocuk el arabasını bir mermi gibi adamın üzerine devirdi. Tam karnından isabet alan çavuş çamurlara battı, silahı da elinden fırlamış, ötelere düşmüştü.

Çavuşun sesine adamları koştur. Patlayan tüfek genel bir ateşe neden oldu. Bu mermi sağanağı on dakika sürdü ve evlerin camları kırıldı.

Bu arada yakayı kurtaran Gavroche, gözden uzaklaşmış ve Kızıl Çocuklar Sokağı köşesindeki bir taşa oturup dinlenmeye başlamıştı.

Kulak kesildi.

Bir parça dinledikten sonra, silah seslerinin geldiği tarafa döndü ve sol elini burnunun hizasına kaldırıp, sağ eliyle başının arkasına vurup nanik yaptı. Bu da Paris haylazlarının sevinç gösterisidir, yaklaşık elli yıldır sürüp gittiğine göre, daha uzun yıllar modası geçmeyecektir.

Fakat bu neşesini bir düşünce kararttı:

«İnanılır gibi değil! Gülüyorum, keyfim gıcır, şakalar yapıyorum, fakat yolumu da kaybettim. Uzun bir eğri çizmek zorundayım, aman Tanrım, umarım barikata vaktinde yetiştirim.»

Tekrar yürümeye başladı.

Bir yandan koşuyor, bir yandan da kendi kendine:

«Dur bakalım nerede kalmıştım?» diye söyleniyordu.

Seri biçimde sokakta ilerlerken, şarkısını sürdürdü. Sesi karanlığın içinde uzaklaştı:

Mapuslar yok olmadı,
Buna izin vermemeli,
Halk düzenine sarılmalı,
Nereye gider güzel kızlar?

Lon-la.

Kim ister çelik çomak oynamayı,
O büyücek top düştüğünde,
Eski dünya yıkıldı,
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Ey sevgili halk,
Gel harap edelim Louvre Sarayını.
Monarşiyi devirelim.
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Zorladık demir parmaklıkları,
Direnemedi Onuncu Charles,
Çekip gitti.
Güzel kızlar nereye gider?

Lon-la.

Karakolun saldırısı sonucu, el arabasına el kondu, sarhoş hamal tutuklandı. Araba, haciz ambarına çekildi, sarhoş hamal suçortağı olarak savaş divanında sorgulandı. O günlerin savcısı kendisini göstermek için bu konuda abartılı bir gayret harcamıştı.

Gavroche'un bu önemsiz serüveni günlerce konuşuldu. Temple Mahallesi kenterleri arasında, ihtilalin en müthiş anılarından biri olarak anıldı. O kadar ki günlüklerinde bu olaya şöyle dediler: *Krallık Basımevine gece baskını.*

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU